

**INSTITUCIONALIZACIJA
MEDNARODNE POLITIKE**

časopis
za
**kritiko
znanosti**

let. XXVII, 1999, št.197

Revijo subvencionirajo Ministrstvo za znanost in tehnologijo RS in Ministrstvo za kulturo RS.
Po mnenju Ministrstva za kulturo RS, št. 415-96/98 – mb/sp, šteje revija med proizvode,
za katere se plačuje 5-odstotni davek od prometa proizvodov.

vsebina

Darij Zadnikar 5 BABILON GORI!

INSTITUCIONALIZACIJA MEDNARODNE POLITIKE

Milan Brglez, Zlatko Šabič 9 ZAKAJ RAVNO O INSTITUCIONALIZACIJI
MEDNARODNE POLITIKE?

ZGODOVINA, TEORIJA IN PRAKSA

Zlatko Šabič 15 INSTITUCIONALIZACIJA MEDNARODNE
SKUPNOSTI OD SEDEMNAJSTEGA
STOLETJA DO DRUGE SVETOVNE VOJNE

Petra Roter 33 OD REŽIMSKE TEORIJE DO TEORIJ
MEDNARODNIH REŽIMOV: RAZVOJ
PREUČEVANJA MEDNARODNIH REŽIMOV

Matej Lozar 65 MULTILATERALIZEM –
OTROK NEOMARKSIZMA?

Irena Brinar 83 "VZPONI IN PADCI" INTEGRACIJSKIH
PROCESOV V EVROPSKI UNIJI

ALTERNATIVNI PRISTOPI PRI PROUČEVANJU INSTITUCIONALIZACIJE MEDNARODNE SKUPNOSTI

Milan Brglez 107 ZA REALISTIČNO RAZUMEVANJE IN
RAZLAGO INSTITUCIONALIZACIJE
MEDNARODNIH ODNOSOV

INSTITUCIONALIZACIJA MEDNARODNE SKUPNOSTI IN VLOGA DRŽAVE

Jernej Pikalo 137 ZAKAJ LIBERALNO DEMOKRATSKA
DRŽAVA NI SPOSOBNA ŽIVLJENJA V
GLOBALNI SOODVISNOSTI?

članki

Tadej Praprotnik 151 NACIONALNA IDENTITETA NI ZAPISANA
V GENIH, AMPAK V DISKURZU

Jelka Zorn	175	SUBVERZIVNOST SPOLNE IDENTITETE V HOLLYWOODSKI PRODUKCIJI
Dario Seraval	187	UŽITEK IN POMEN GLASBE
Igor Ž. Žagar	211	ALI JE KONTEKST RES POMEMBEN?

Čitalnica

221

recenzije

223

Borut Mekina, ENOSTAVEN ODGOVOR NA ZAPLETENA VPRAŠANJA
 Borut Mekina, RAJE BI LEŽAL NA PLAŽI
 Dušan Rutar, O EROSOFIJI IN EROSOFIH
 Mitja Reichenberg, "...!"

prikazi in pregledi

239

Frank Furedi, CULTURE OF FEAR (Špela Razpotnik)

povzetki

abstracts

zusammenfassungen

243

Babilon gori!

Sodobne gospodarske mednarodne integracije in njihove globalne institucije so nujna posledica zgodovinske stopnje akumulacije in cirkulacije kapitala. Na prvi pogled se zdi, da je tu treba iskati vzrok za hegemonijo ZDA, kar se pa ne sklada z dejstvom, da njen delež v svetovni trgovini vztrajno pada. Hegemonska pozicija ni sorazmerna z gospodarsko težo v svetu, čeprav je ta še vedno zelo pomembna. "Edina supersila" si poskuša priboriti izgubljeno tako, da se naslanja na vojaško in kulturno prevlado. Medtem ko je prva relativno transparentna in empirično preverljiva, pa je pojem kulturne prevlade takorekoč metafizičen in nedoločljiv. Kulturna hegemonija pomeni prevzemanje in razširjanje ideologemov "ameriškega načina življenja". Ti se jemljejo kot samoumevni, pestrost in bogastvo ameriške (v mislih imam seveda zgolj ZDA) kulture pa se reducira na blagovno ponudbo množične kulture in mentaliteto določenega srednjega sloja. Več produktov takšne pop kulture konzumiramo, manj vemo o dejanski ameriški kulturi. Po svoje je torej hegemonija ameriške kulture, t.i. "amerikanizacija sveta", povratno tudi zamlčevanje in represija dejanskih (etničnih, razrednih, verskih, spolnih, usakdanjih, komunitarnih in individualnih) kultur ZDA. Na srečo je tudi potrošniška pop kultura odprta za kritične in inovativne naboje tako, da nam je kulturna, razredna in etnična razklanost lahko včasih predstavljena nekomercialno in nestereotipno. Slepo zavračati sodobno amerikanizacijo in spregledati njene pozitivne učinke bi bilo podobno, kot če bi spregledali pozitivne učinke helenizma, Rima ali pa karolinške dobe. Kapitulirati pred stihijsko amerikanizacijo pa bi bilo po drugi strani še bolj kratkovidno. Se ji postavimo po robu v imenu Naroda? Težko, ker je ta opredelitev v sebi prazna, odpor pa je tu možen le prek nacionalističnega konstrukta Drugega, ki pa je za nas v tem primeru prevelik zalogaj. Nasploh pa boj s fantazmatskimi mlini na veter ne bo privedel do zaželenega. Kateri pa so potem realni, tako rekoč fizični cilji kritike?

Kulturna hegemonija ima svoje fizične temelje v potrošništvu. Padajoči delež ZDA v svetovni trgovini ima možno vzporednico v tem, da prvotno ameriške korporacije izgubijo svoj nacionalni pomen in postanejo multi- oz. transnacionalke. Hollywoodski studiji so v velikem deležu lastnina Japoncev, japonsko avtomobilsko industrijo požirajo ameriške družbe, Coca-Cola je pousod, Microsoft je zagospodaril planetarnemu živčevju, naftne družbe odločajo o vojni in miru ... Multinacionalke in njihov negativen vpliv je težje spremljati (in razumeti), ker ni legalnih transnacionalnih institucij. Le tu in tam zaznamo primere, kako so korporacije usmerile vlado ZDA in njene organizacije (CIA) ter vojsko proti ljudstvu in legalnim institucijam drugih držav. Spomnimo se na "bananske republike" Srednje Amerike, ali pa na vlogo multinacionalke ITT pri podpori ZDA in Cie Pinochetovemu državnemu udaru.

Svetovna trgovinska organizacija (WTO) je zgolj vidni predstavnik in simbol takšne kulturno-gospodarske hegemonije. Njeni gospodarsko-politični cilji so takorekoč irrelevantni, čeprav bi lahko bila primerna institucija za nadzor in omejevanje transnacionalk. To je danes naivno za pričakovati, podobno kot je naivno pričakovati od OZN, da bo dejansko izpolnjevala tisto, kar deklarira, in ne to, kar je v interesu hegemonskih grupacij. Prav skritost transnacionalk, pa tudi to, da vsi kolaboriramo z njimi kot konzumenti, usmeri utopične energije in proteste proti takim predstavnikom moči kot je WTO. Bazična družbena

gibanja – okoljevarstveniki, delavski sindikati, feministke, anarhisti, zagovorniki pravic živali, predstavniki domorodskih kultur in množica skupinic – so v Seattlu prerasla v moč, ki je nedvomno uplivala na potek in izhod tamkajšnje konference svetovne trgovinske organizacije. Celo predsednik Clinton je priznal, da je treba prisluhniti protestnikom in ljudem ter se zavzemati za tak svetovni gospodarski red, ki bo imel "človeški obraz". Bojim se, da bo ta projekt končal podobno, kot nam vsem znan projekt socializma z enako poimenovano faco.

Kulturna hegemonija konzumerizma ali globalni kapitalizem pomeni večjo grožnjo kot nekoč liberalni kapitalizem, ki je obubožal in izčrpaval nacionalno delavstvo. Tržno-katastrofični kapitalizem je z delavskimi pritiski in grožnjami socialističnih revolucij za nekaj časa omejila socialna država. Globalizacije najbrž ni mogoče ustaviti, potrebno pa je vzpostaviti kolektivne in institucionalne mehanizme, ki bodo omejili njene najbolj destruktivne učinke: eksploatacijo in destrukcijo planeta in njegovih kultur. Bazične družbene skupine so tokrat, ne le v Seattlu, dale jasen znak, kam je treba usmeriti politično dejavnost na začetku tisočletja. Ni pa za pričakovati, da bo ta zavest hitro prerasla okvire bazičnih družbenih gibanj. Na poti širše politizacije sta dve prepreki: t.i. "javnost" in t.i. "politika". "Javnost" se ponavadi identificira z mediji, čeprav ti dejansko delujejo proti konstituciji javnosti. So najpomembnejši del konzumerizma, ki s pomočjo senzacionalizma, širjenja panike in podporo institucij političnega liberalizma zamegljuje dostop do dejanskih problemov in odgovorov večine ljudi. Ni problem CNNa, tevednevnikov, časopisov, kot je Delo ipd., da nas dezinformirajo, da lažejo, manipulirajo in hlapčevsko podpirajo to ali ono vladajočo elito, problem je v tem, da nam definirajo celotno diskurzivno polje. Njihova vloga je produkcija mentalnih klišejev, ki tvorijo sodobne konzumente in pasivne volivce. "Politika" kot jo postavi liberalno demokratični sistem partitokracij, klientelizma in korupcij smo v devetdesetih dodobra spoznali. Dejansko gre za sistem onemogočanja politične dejavnosti. Tema preprekama se je treba izogniti: ni jih treba v celoti ignorirati, lahko se celo izrabijo, v glavnini vsakdanjega oz. političnega življenja pa jih je treba preprosto zavreči. Kot pri vseh drugih drogah se je treba tudi pri teh spektakelskih drogah – v imenu dejavnega življenja (politike) – odločiti za abstinenco. Samoomejevanje gledanja televizije (vključno z neplačevanjem njenega davka na bejavost), nebranje časnikov in dosledno izmikanje virtualnim svetovom, ki jih elite postavljajo kot "realnost", so zato predpogoj vsake dejanske politike.

Ni nenavadno, da so se glavna slovenska trobila postavila na stran policijskih sil v Seattlu. Na stran WTO se niso mogla, ker ta še sama zase ne ve, kaj bi bila. Na delu je bil spet znani avtoritarni refleks: "Red mora bit, pa čeprou slab!" Taista hlapčevska mentaliteta, ki je del Slovencev pripravila k temu, da so prisegli Hitlerju, čeprav je dal jasno vedeti, da so drugorazredna nacija, ki bo prej ali slej svoj življenjski prostor morala odstopiti višji rasi, danes hlapčuje globalnemu kapitalizmu, čeprav je jasno, da je Slovenija zanj komaj kaj več, kot katerokoli amazonsko ljudstvo, ki ga iztreblja pohlep po lesu, rudninah in zablodelih dušah.

Kakovost integracij določajo njihovi subjekti in hegemoni. Zato je slovensko "javno mnenje", ki je slepo naklonjeno vsaki integraciji in transnacionalni združbi – od Evropske unije, prek Nata do trgovinskih klanov – zelo naivno. Ni pa naivno s stališča onih, ki to "mnenje" ustvarjajo. Ti so za to plačani in to s strani najbolj zbirokratizirane in skorumpirane administracije, ki jo je Evropa kdajkoli poznala. Združevanje z Evropsko unijo lahko temelji le na pogajanju o tem, kakšno Unijo hočemo. V Evropi smo že itak.

Darij Zadnikar

A black and white conceptual illustration of a world map. The map is composed of dark, irregular shapes representing continents, set against a lighter background. Overlaid on the map are several thin, white, curved lines that suggest latitude and longitude. Three geometric shapes are placed on the map: a pyramid in the upper right, a sphere in the lower left, and a cube in the lower right. Each of these shapes is covered in a complex, repeating pattern of small, dark, geometric forms, possibly representing a microscopic or digital structure. The overall composition is abstract and thought-provoking, likely intended to represent the intersection of global politics, technology, and institutional structures.

**INSTITUCIONALIZACIJA
MEDNARODNE POLITIKE**

Zakaj ravno o institucionalizaciji mednarodne skupnosti?

Danes se je težko izogniti mednarodnim odnosom pri obravnavi kateregakoli družbeno pomembnega vprašanja. Morda nam to ni bilo tako samoumevno pred slovensko osamosvojitvijo, razen morda v ozkem krogu strokovnjakov; pa še teh je bilo prav malo, da o številu tistih, ki so o mednarodnih odnosih razmišljali teoretično, niti ne govorimo. Med slednjimi velja omeniti predvsem prispevek zaslužnega profesorja Univerze v Ljubljani, doktorja Vlada Benka, ki se s teorijo mednarodnih odnosov ukvarja že od sedemdesetih letih naprej.

Sodeč po zanimanju za objavo v tej posebni številki ter končnemu številu izbranih avtoric in avtorjev ugotavljava, da se, kot kaže, podoba mednarodnih odnosov kot znanstvene discipline pri nas spreminja. Okoli ene najbolj aktualnih tem v proučevanju mednarodnih odnosov – institucionalizacije mednarodne skupnosti – sva zbrala mlade avtorje, ki lahko praktikom in študentom mednarodnih odnosov (tako tistim, ki morajo, kot tistim, ki hočejo študirati) razkrijejo marsikaj novega. Pa ne samo njim. Mednarodne institucije so tudi širše družbeno pomembne, še toliko bolj, ker z njimi nismo – ali pa mislimo, da nismo – v neposrednem odnosu, ki bi nam dovoljeval rešitve 'po domače'.

Odprava zapečkarstva, preseganje majhnosti in kar je še takih nadlog, ki bolj otežujejo kot olajšujejo soočanje z mednarodnimi institucijami, ni mogoče, dokler tudi širša javnost mednarodnih odnosov ne vzame resno. Resno pa jih lahko vzame šele, ko postane misel o njih dovolj zrela in hkrati odmevna v družbenem prostoru. V tem smislu tukaj predstavljena razmišljanja pomenijo določeno prelomnico. Seveda ne trdimo, da je slovenska misel o mednarodnih odnosih pridobila na zrelosti. Niti ne trdimo, da imajo prispevki, objavljeni v tej številki, takšno težo, kot so jo recimo imeli prvi slovenski koraki v teorijo mednarodnih odnosov. Že na tem mestu naj poudarimo, da bomo tako obe avtorici kot vsi avtorji hvaležni za vsako kritično pripombo k prispevkom, ki so pred vami. Vendarle pa ostaja dejstvo, da smo z obravnavo in teoretično osvetlitvijo institucionalizacije mednarodne skupnosti prvi, ki na Slovenskem k teoriji in empiriji mednarodnih odnosov pristopamo kolektivno, z združenimi močmi. Želimo in upamo, da bo takšnih kolektivnih pristopov na področju mednarodnih odnosov več, kot smo jim bili priča do sedaj, kar bo, upava, še izboljšalo kvaliteto študija te znanstvene discipline.

Zakaj smo se avtorji odločili, da obravnavamo prav institucionalizacijo mednarodne skupnosti? Razlogov je več, omeniva naj le dva najpomembnejša. Najprej gre za zelo široko zastavljeno temo, ki jo je mogoče obravnavati skozi različne teoretične pristope, ki obstajajo znotraj mednarodnih odnosov kot znanstvene discipline. To nam je omogočilo predstavitev sodobnega stanja teoretičnih in empiričnih spoznanj, ki so lahko relevantna tako za študente in praktike mednarodnih odnosov kot tudi za študente in praktike v družboslovju nasploh. Nič manj ni pomemben drugi razlog – institucionalizacija mednarodnih skupnosti kot nastajanje, ohranjanje in spreminjanje mednarodnih institucij je področje, kjer ne

manjka teoretično, praktično, pa tudi filozofsko spornih vprašanj. Kaj sploh so mednarodne institucije? Kakšen je njihov vpliv na druge akterje v mednarodnih odnosih in vsakdanji družbeni in politični praksi? Zakaj do institucionalizacije mednarodne skupnosti prihaja? Kako je mogoče nanjo vplivati? Lahko bi še naštevali. Toda tudi navedena vprašanja so dovolj, da jih prepoznamo kot splošna družbena vprašanja, na katera je mogoče različno odgovoriti v družbeni, politični in mednarodni teoriji, če se obenem zavedamo dvojega. Da so odgovori tudi rezultat obstoječih zgodovinskih razmerij moči, tako mednarodnih kot družbenih in političnih, pa tudi tistih vezanih na same znanstvene discipline, skozi očala katerih odgovarjamo. Obenem bodo prav ti odgovori (oziroma prevladujoči med njimi) sodoločali in vodili prihodnjo družbeno, politično in mednarodno prakso in so zato še kako pomembni.

Prvi del, ki smo ga naslovlili "Zgodovina, teorija in praksa" uvaja študija Zlatka Šabiča, ki obravnava institucionalizacijo mednarodne skupnosti v času od westfalskih kongresov do druge svetovne vojne. Študija podaja zgodovinski kontekst institucionalizacije sodobne mednarodne skupnosti z analizo pomembnih mejnikov, kot na primer Dunajski kongres (1814–1815), haaških konferenc (1899 in 1907) ter Društva narodov (1919–1946). Čeprav se prispevek, ki sicer izhaja iz širšega okvirja institucionalizacije mednarodne skupnosti kot procesa, osredotoča predvsem na mednarodne organizacije, je obenem jasno razviden tudi poudarek, da mednarodne organizacije in njihov razvoj predstavljajo samo del zgodbe o institucionalizaciji sodobne mednarodne skupnosti. Število drugih institucij je sicer težko izmerljivo, toda njihova raznolikost ni nič drugega kot odraz potreb mednarodne skupnosti po intenzivni izmenjavi informacij in koordinaciji politik. Gotovo je tudi, da mreža institucij, kot jo poznamo danes, prispeva k miru v našem času, čeprav o naravi in odločilnosti tega prispevka ni strinjanja v teoriji mednarodnih odnosov. Razprave med političnimi realisti in idealisti, ki so to nestrinjanje kazale pred in po nastanku Združenih narodov, so se namreč ohranile do danes, ko sta glede tega vprašanja v sporu neorealizem in neoliberalizem.

Nestrinjanje teoretikov mednarodnih odnosov o učinkovitosti mednarodnih institucij predstavlja dobro izhodišče za drugo študijo prvega dela, v kateri Petra Roter obravnava razvoj proučevanja mednarodnih režimov. Koncept mednarodnega režima, po katerem gre za "niz implicitnih ali eksplicitnih načel, norm, pravil in procedur odločanja, o katerih se na določenem področju mednarodnih odnosov približajo pričakovanja akterjev", namreč predstavlja bistvo sodobnega znanstvenega razumevanja mednarodnih institucij. Sam koncept se je pojavil v sedemdesetih letih kot logičen nasledek znanstvenega preučevanja oblik mednarodnega sodelovanja po drugi svetovni vojni, preučevanja, ki je skušalo osmisliti razvoj dogodkov v mednarodni skupnosti. Natančno so pojasnjeni trije pristopi h konceptualizaciji mednarodnih režimov – neoliberalistični, realistični in kognitivistični – ter vpliv teh različnih pristopov na samo identifikacijo mednarodnih režimov. Kljub vsej raznolikosti teoretičnih pristopov k preučevanju mednarodnih režimov pa doslej znanstvenikom še ni uspelo poiskati (koherentnih) odgovorov na nekatera zelo pomembna vprašanja, med katerimi je tudi vprašanje učinkovitosti mednarodnih režimov. Prav od razumevanja učinkovitosti mednarodnih režimov je namreč v veliki meri odvisna nadaljnja usoda režimske analize kot oblike proučevanja mednarodnih odnosov.

Tretji prispevek prvega dela, ki je posvečen konceptu multilateralizma, dopolnjuje teoretično sliko mednarodnih institucij, kot jo je razkrila režimska analiza. V njem Matej Lozar proučuje multilateralni način sodelovanja v mednarodnem okolju kot eno najnovejših oblik sodelovanja držav in njihovega upravljanja z mednarodno skupnostjo. Pojav in preboj

multilateralnega sodelovanja v svojem izhodišču predpostavlja ustrezno prevlado vrednot in ustrezno ideološko osnovo delovanja akterjev znotraj držav v mednarodnem okolju. Prevladovati mora prepričanje o tem, da naj bo mednarodno sodelovanje urejeno na večstranski in nediskriminatorni osnovi, saj bo to državam na dolgi rok prineslo največje skupne koristi. Multilateralizem je zato nesporna komponenta ideološke strukture v mednarodnih odnosih. Uveljavljanje multilateralnega sodelovanja je bilo namreč zmeraj rezultat pobude ene močno prevladujoče države, torej hegemonu. Oboje, pozornost tako materialnim kot ideološkim virom prevlade v mednarodnih skupnosti, razkriva teorijo multilateralizma, ki je sicer nastala v okviru liberalističnega teoretskega izročila, kot miselni sistem, ki se brez težav uvršča v (neo)marksistični koncept ideološke hegemonije.

V četrtem prispevku prvega dela Irena Brinar opozarja na pomembnost regionalne – v nasprotju s dosedaj obravnavano univerzalno – teorije in prakse institucionalizacije. Njen prispevek vsebuje prikaz teorij politične integracije na splošno in v povezavi z evropskimi integracijskimi procesi. V metodološki zmedi, ko teorije skušajo pojasnjevati različne segmente evropske integracije z različnih vidikov, je ključna ugotovitev, da nobena od teorij ne uspe pojasniti v celoti kompleksnosti procesa in stanja integracije v Evropskih skupnostih/Evropski uniji. Še zlasti pa nobena od teorij ne pojasni vzponov in padcev v procesu evropskega združevanja. Zato se prispevek zavzema za tako imenovano srednjo pot, oziroma teorijo srednjega dometa za razliko od 'velikih ali vseobsežnih' teorij, ki so zaznamovale prvo obdobje integracije na eni strani in 'mikro' teoretičnih pristopov, ki so bili značilni predvsem za sedemdeseta in osemdeseta leta. Medvladni pristop na eni strani in institucionalistični-neofunkcionalistični pristop na drugi niso med seboj izključujoči koncepti proučevanja evropske integracije, ampak se med seboj dopolnjujejo v prikazovanju obeh (dveh) strani iste medalje.

Na tako orisano stanje razumevanja mednarodnih institucij v glavnem toku znanstvenega ukvarjanja z mednarodnimi odnosi se nanaša kritika in iskanje "Alternativnih pristopov pri proučevanju institucionalizacije mednarodne skupnosti", kakor smo naslovlili drugi del našega projekta. Kritike in rekonstrukcije se v svojem prispevku loteva Milan Brglez. Avtor v svojem prispevku ločuje med ekonomskim (materialističnim) in sociološkim (idealističnim) razumevanjem mednarodnih institucij. Tezo, da je sociološko razumevanje mednarodnih institucij realnejše od ekonomskega, ki preveva že predstavljeni del razprav, podkrepi s kritično osvetlitvijo trenutno najupljevnejših teoretičnih pristopov v mednarodnih odnosih kot znanstveni disciplini: racionalističnih, konstruktivističnih in poststrukturalističnih. Neustreznosti, ki jih takšna kritična osvetlitev razkrije, rešuje s konstrukcijo alternativnega metateoretičnega izhodišča – kritičnega (znanstvenega) realizma. Preko tega izhodišča povezuje razumevanje institucionalizacije mednarodnih odnosov z razumevanji institucionalizacije družbenih odnosov in odpira dileme, ki so v samem jedru družboslovja. Kritično (znanstveno) realistično izhodišče, ki je med drugim tudi prvič v osnovnih obrisih predstavljeno slovenski družboslovni publiki, omogoča avtorju, da v razumevanju in pojasnjevanju mednarodnih institucij preseže dihotomijo materializma in idealizma, osvetli procesno naravo mednarodne strukture (in s tem mednarodnih institucij) in delovanja akterjev ter teoretično 'odpravi' državo kot nujno izhodišče za razumevanje in razlago mednarodnih odnosov in mednarodnih institucij.

Problematičnost države kot organizacijske oblike v sodobni mednarodni skupnosti še jasneje poudarja tretji del posebne številke, ki smo ga podnaslovili "Institucionalizacija mednarodne skupnosti in vloga države." V njem Jernej Pikalo ugotavlja, da moderna liberalno demokratska država ni sposobna preživetja v pogojih globalne soodvisnosti zaradi

specifičnosti njene teorije države in ne zaradi tega, ker bi k njenemu propadu lahko kakorkoli pripomogli zunanji vplivi oziroma akterji, kot na primer transnacionalne korporacije, globalni kapitalizem, etnični separatizmi in podobno. Avtor ugotavlja paradoks v razumevanju države, kjer se po eni strani na državo gleda kot na propadajočo obliko organiziranja človeških družb, po drugi strani pa se govori o njeni vse večji vpetosti v mednarodne povezave, katere rezultat naj bi šele bil propad države. Če je država vedno bolj vpeta v mednarodne povezave, je težko reči, da propada. Postaja in ostaja zelo pomemben akter v mednarodni skupnosti, ki mu po rangi in moči ni para. Res pa je, trdi avtor, da liberalno demokratska država kot prevladujoča oblika organiziranosti ne more delovati v spremenjenih pogojih globalizirajočega se sveta.

Seveda ta kratek oris vsebine tematskega bloka, posvečenega institucionalizaciji mednarodne skupnosti, ne more predstaviti vseh dimenzij, ki so jih avtorji osvetlili. Prav tako velja omeniti, da med avtorji obstaja poleg dopolnjevanja tudi določena neenotnost glede vsaj dveh ključnih pojmov za razumevanje mednarodne institucionalizacije. Prvi zadeva samo pojmovanje mednarodnih institucij in se zlasti kaže, če primerjamo pristope Šabiča, Roterjeve in Brgleza, drugi pa se nanaša na pomen, ki se pripisuje državi v mednarodnih odnosih in procesih institucionalizacije, kjer od ustaljenega poudarjanja vloge države odstopa že evropska integracijska teorija in praksa, ki jo osvetljuje Brinarjeva, še določneje pa je 'nelagodje' nad ustaljeno obravnavo države v mednarodnih odnosih kot znanstveni disciplini čutiti v prispevkih Pikala in Brgleza. Teh neenotnosti namenoma nismo poenotili. So namreč odraz teoretične raznovrstnosti, ki so lahko utemeljene v mednarodnem okolju, pa tudi v širšem družbenem okolju. In ker imajo takšne raznovrstnosti lahko tudi zelo praktične posledice, jih je treba prej spodbujati in se z njimi kritično soočiti, kot pa jih a priori odpravljati.

Čeprav smo se avtorici in avtorji skušali dotakniti precejšnjega dela sodobnih teoretičnih pogledov na mednarodne odnose in so lahko poleg besedil prispevkov tudi uporabljeni viri dobro vodilo za nadaljni študij, pa nismo uspeli enakovredno upoštevati vseh. Še zlasti normativni vidiki institucionalizacije mednarodne skupnosti, pa tudi feministična in kritično teoretična razumevanja, kakor tudi drugi akterji mednarodnih odnosov (torej ne samo države), si zaslužijo še bolj poglobljeno proučevanje. Izzivov za prihodnost je torej tudi na področju slovenskega študija mednarodnih odnosov več kot dovolj.

Ne glede na prikazane omejitve pa smo avtorji, upava, bralce prepričali, da je mednarodne odnose kot disciplino in kot področje proučevanja treba vzeti resno. Če že iščemo odgovore na družbeno pereča vprašanja, bi namreč brez mednarodnih odnosov prav lahko zablodili v še hujšo meglo. In v megli je stvari sila težko videti.

Milan Brglez in Zlatko Šabič

**Zgodovina,
teorija in praksa**

Institucionalizacija mednarodne skupnosti od sedemnajstega stoletja do druge svetovne vojne

Uvod

Institucionalizacijo mednarodne skupnosti lahko razumemo kot proces, v katerem subjekti mednarodnih odnosov v danem času in prostoru sodelujejo pri ustvarjanju pravil, norm in drugih oblik, ki omogočajo sodelovanje med omenjenimi subjekti. Te oblike bomo imenovali institucije, ki jih lahko opredelimo kot niz pravil (formalnih in neformalnih), ki določajo ravnanje, omejujejo aktivnost in oblikujejo pričakovanja subjektov mednarodnih odnosov (Keohane, 1989: 3; Young, 1983: 94). V pričujoči analizi bo pretežni del pozornosti posvečen predvsem eni obliki institucionalizacije mednarodne skupnosti, in sicer mednarodnim vladnim organizacijam. Slednje – v nadaljevanju jih bomo skrajšano imenovali kar mednarodne organizacije – bomo razumeli kot mednarodne institucije, ki jih ustanavljajo najmanj tri države¹ po skupnem dogovoru v mednarodni pogodbi. Slednja opredeljuje osnovne značilnosti mednarodne organizacije, kot so status, članstvo, organi in področje delovanja.² Mednarodne organizacije označujejo stalnost delovanja, oblikovanje lastne volje in subjektivnost po mednarodnem pravu (Petrič, 1980: 1123). Poseben pomen jim pripisujemo zato, ker so pomembna oblika organiziranja držav – političnih entitet torej, ki imajo središnji pomen v sodobni mednarodni skupnosti. Obstajajo različne stopnje institucionalizacije mednarodne skupnosti, kot kriterij za določevanje te stopnje lahko služi raznolikost mednarodnih institucij, ki nastajajo in se razvijajo v danem obdobju, in področij, kjer

** Dr. Zlatko Šabič je docent za področje mednarodnih odnosov na Fakulteti za družbene vede ter urednik revije Journal of International Relations and Development. Članek je sestavni del raziskovalnega projekta Majhne države v procesih transformacije mednarodne skupnosti, ki ga financira Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije.*

¹ Schermers in Blokker (1995: 25) omenjata belgijsko-luksemburško ekonomsko unijo kot primer, kjer samo dve državi sestavljata mednarodno organizacijo.

² Razpravo o definicijah termina 'mednarodne organizacije' ter vire na to tematiko, na primer v Rittberger (1995: 26–28) in Imber (1992).

³ *Primerjaj komentar Sinclaire v Cox (1996: 11).*

⁴ *Glej še Šabič (1999: 31–59).*

so institucije. Obstoječa stopnja institucionalizacije je dinamične narave, čeprav navidez deluje statično. Mednarodne institucije (v današnjem času na primer mednarodno pravo in mednarodne vladne organizacije) dominantnim silam res služijo za ohranjanje določene ureditve; toda ta ureditev, kot je ugotavljala že marksistična misel, lahko podrejenim silam pomeni nekaj, kar je treba spremeniti ali celo zrušiti in zamenjati z novim. Za dominantne sile je tako pomembno, da pri ohranitvi obstoječe ureditve upoštevajo interese čim večjega števila akterjev, pri tem lahko pozitivno vlogo (ali negativno vlogo – odvisno od perspektive, s katere opazujemo dano mednarodno skupnost, ter od tega, koliko so dominantne sile pripravljene popuščati drugim akterjem) odigrajo tudi obstoječe institucije.³

V tem prispevku si bomo na kratko ogledali razvoj institucionalizacije mednarodne skupnosti od westfalskih kongresov dalje. Ta pregled nam bo pomagal razumeti, 'od kod' smo prišli na raven mednarodne organiziranosti, kot jo poznamo danes. V zgodovinsko analizo bomo vsaj deloma skušali vplesti analizo odnosa med dano stopnjo razvoja institucionalizacije ter okoljem (torej mednarodno skupnostjo), v katerem se institucije razvijajo. Prispevek izhaja iz predpostavke, da spremembe v okolju 'silijo' države kot najpomembnejše subjekte mednarodnih odnosov, da v obstoječi mednarodni skupnosti, ki jo zaznamuje odsotnost vrhovne avtoritete – svetovne vlade, težijo k vse bolj kompleksni institucionalizaciji mednarodnih odnosov. Pri tem bomo skušali vsaj opozoriti na potrebo po razumevanju dejstva, da se mednarodna skupnost razvija še naprej. Vloga in pomen institucij v sodobni mednarodni skupnosti sta namreč neločljivo povezana z okoljem, v katerem te institucije delujejo, to pomeni, da lahko medsebojne interakcije med institucijami in okoljem pripeljejo do sprememb v institucijah samih in tudi do njihovega propada in vnovičnega nastanka, pač glede na potrebe, ki izhajajo iz razmer v določeni mednarodni skupnosti.

V vsakem primeru se zdi, da morajo mednarodne institucije za razvoj in obstoj v danem obdobju zadostiti (v vsaj minimalnem obsegu) štirim pogojem. Prvič, mednarodne institucije morajo biti sposobne zaznavati in oddajati informacije v odnosu do okolja, ki jih obdaja. Drugič, mednarodne institucije morajo biti utemeljene na minimalnih skupnih vrednotah oziroma pozitivnih pričakovanjih glede njihove vloge in nadaljnega razvoja. Tretjič, obstajati mora določena lojalnost akterjev, ki sodelujejo v mednarodnih institucijah. In četrtič, mednarodne institucije ne morejo biti statične. Razvoj okolja, v katerem institucije delujejo, mora siliti mednarodne institucije in akterje, ki v njih sodelujejo, k prilagajanju, ne pa k ohranjanju statusa quo za vsako ceno.⁴ Okolje lahko namreč na dano institucijo (ali institucije) s perspektive tistega, ki želi ohraniti stabilnost, deluje stimulatивно (primer postopnega uvajanja evropskih integracijskih procesov v petdesetih letih tega stoletja,

do katerih je prišlo zaradi določenih gospodarskih in političnih interesov za trajnejšo stabilnost regije), destimulativno (primer Društva narodov med obema vojnama, ki naj bi igralo pomembno vlogo pri naporih za ohranitev mednarodnega miru in varnosti, vendar v tem času nikoli ni bilo postavljeno v središče mednarodnih odnosov), in tudi destruktivno (recimo izolacionizem Združenih držav Amerike med obema vojnama, ki je pripomogel k destabilizaciji weimarske Nemčije, k izbruhu nacizma in kasneje k začetku nove svetovne vojne).

V analizi bo prispevek sledil osnovnim mejnikom, ki so vodili k čedalje višji stopnji institucionalizacije, predvsem k westfalskima kongresoma, dunajskemu kongresu, haaškim konferencam, Društvu narodov in Organizaciji združenih narodov. Analiza bo v okviru omejitev, predvidenih za ta tekst, zajela tudi dejavnike, ki so vplivali na razvoj mednarodne skupnosti (kot na primer industrijska revolucija, notranja demokratizacija držav), kakor tudi tiste teoretične pristope, ki so se v obdobju med sedemnajstim stoletjem in drugo svetovno vojno ukvarjali s preučevanjem dinamike institucionalizacije sodobne mednarodne skupnosti. Ti vsebinski poudarki bodo nekakšna podlaga za sklepni del tega prispevka, v katerem so uvedeni tudi že nekateri elementi drugih analiz, pripravljenih za to številko.

⁵ *Krajšo, vendar pregledno analizo ozadja in samih pogajanj, ki so vodila k obema mirovnima pogodbama, je mogoče najti v Osiander (1994).*

Westfalski mir

Obe westfalski pogodbi z dne 24. oktobra 1648 – v Osnabrücku sta bila najpomembnejša udeleženca pogajanj Sveto rimsko cesarstvo nemške narodnosti (v nadaljevanju: Nemško cesarstvo) ter Švedska, v Münstru pa Nemško cesarstvo in Francija – bi bilo na tem mestu zaradi zapletenega ozadja in napornih pogajanj težko verodostojno prikazati. Zato ju omenjamo zgolj zaradi njunega pomena za razvoj institucionalizacije mednarodne skupnosti.⁵

Državotvorna tradicija v Evropi kot zibelki sodobne mednarodne skupnosti se seveda ni 'uradno' začela leta 1648, ampak je šlo za kontinuiran proces političnega razvoja od razpada rimskega imperija v množico majhnih fevdalnih enot, usihanja moči fevdalcev in postopne krepitve osrednje birokracije, kot na primer v Franciji, Angliji in Španiji (Benko, 1997: 30). Povsem jasne politične enote, ki bi jih lahko imenovali države, so bile v glavnem oblikovane konec petnajstega stoletja. Pri tem je zavest o pomenu 'nacionalnega interesa' postopoma postajala del politične stvarnosti. Postopoma se je, zaradi posledic verskih vojn, začelo uveljavljati načelo "*cuius regio eius religio*" (kdor vlada, naj določa tudi vero), ki je bilo leta 1555 zapisano v Augsburgu in ki je namesto katoliški cerkvi 'priznalo' oblast vsakemu, ki jo je bil sposoben efektivno izvajati na svojem ozemlju. Ideja univerzalnosti, ki jo je skušala uveljavljati katoliška cerkev, je tako praktično izgubila temelje.

⁶ Za obračun s 'klasičnim' razumevanjem westfalskih kongresov kot temeljev sodobne mednarodne skupnosti glej tudi Krasner (1993).

⁷ Westfalskih kongresov se je udeležilo 194 predstavnikov najrazličnejših političnih entitet (*European History and Culture: The emergence of modern Europe, 1500–1648: Politics and Diplomacy: The Thirty Years' War: Making peace, 1645–48*. Britannica Online, <<http://www.eb.com:180/cgi-bin/g?DocF=macro/5002/20/109.html>>).

⁸ Proces ustvarjanja ravnotežja moči lahko opredelimo kot politiko ene države ali koalicije držav, da ustrezno 'izravna' moč neke druge države ali koalicije držav. Tako vzpostavljen status quo med državami je v realistični tradiciji pogoj za stabilnost mednarodne skupnosti (Baylis in Rennger, 1992: 9).

⁹ Več o razvoju 'stare' diplomacije glej Hamilton in Langhorne (1995: 64–85).

Westfalski kongresi so po dolgi vojni, ki jo je sprožil in ohranjal prav "religiozno-ideloški naboj" (Benko, 1997: 61), to načelo utrdili z določitvijo mej med državami. Osnovni cilj obeh kongresov je bil torej predvsem skleniti mir med vojskujočimi se stranmi, opredeliti meje držav evropske celine ter seveda utrditi politično razdrobljenost Nemškega cesarstva in ga tako ohraniti oslabiljenega, kar je bilo v interesu tako Francije kot Švedske (Bahrušin in Skazkin, 1947: 204). Povedano drugače, powestfalska ureditev sama po sebi seveda ni bila niti najmanj vizionarska, ampak predvsem pragmatična. O kakem 'začetku' mednarodne skupnosti takrat torej ni moglo biti govora. Vladarji so bili samozadostni in nezaupljivi do tujcev. Edina kategorija, ki so jo države ali politične entitete poznale v tedanjih mednarodnih odnosih, je bila moč. Če je do sodelovanja med državami sploh prihajalo, je bilo omejeno na sklepanje vojaških zvez in v funkciji krepitve moči. Mogoče se je torej strinjati, da z današnjega vidika v šestnajstem in sedemnajstem stoletju sploh ni šlo za mednarodno sodelovanje v vsebinskem pomenu in da takšna oblika odnosov med državami tudi ni terjala vzpostavitve kompleksnejših mednarodnih institucij (Groom, 1990: 4).⁶

Kljub temu pa westfalski kongres iz vsaj dveh razlogov kaže omeniti kot mejnik v institucionalizaciji mednarodne skupnosti. Prvič, države so razvile prakso mirovnih kongresov kot forumov za reševanje sporov na mednarodni ravni, na katerih lahko (načeloma) sodelujejo vse zainteresirane države.⁷ Takšna oblika dogovarjanja se je obdržala in je ostala pomembna značilnost sodobne mednarodne skupnosti vse tja do dvajsetega stoletja.

Drugič, westfalska pogajanja so izpostavila pomen ohranitve začrtanih meja.⁸ Pogajanja v Münstru in Osnabrücku so bila seveda pogajanja med zmagovalci in poraženci in obstajala je verjetnost, da začrtane meje ne bodo zadovoljile vseh. Toda prav tako lahko rečemo, da je ravno ta dogovor po svoje deloval kot katalizator poznejše mednarodne organiziranosti. Zakaj? V času uveljavitve westfalskega miru pogoji za razvoj mednarodnih institucij niso bili posebej ugodni. Vsaka država je hotela biti gospodar na svojem ozemlju, stiki so bili redki, tisti pa, ki so bili, so bili pospremljeni z velikim nezaupanjem med sogovorniki (predstavniki držav) in z dolgotrajnimi pogajanjmi.⁹ Sredstva za prevlado na nekem območju so bila najprej vojaška, šele nato vsa druga. Zato so bile vojne v Evropi prej pravilo kot izjema. Vendar pa je samo dejstvo, da so se države zavzemale za dogovor o statusu quo in njegovi ohranitvi, nakazovalo težnjo po ohranitvi ureditve, za katero so se države dogovorile. Določeno zavedanje pomena stabilnosti v mednarodnih odnosih je torej vsaj v rudimentarnih oblikah obstajalo v sedemnajstem stoletju, manj pa je bilo jasno, kako stabilnost ohranjovati. Nove odgovore na to vprašanje je ponudilo obdobje, v katerem se je odvijal dunajski kongres.

Proti dunajskemu kongresu

¹⁰ O pisanju liberalnih internacionalistov glej npr. Beales (1931) in Hinsley (1963).

Za mednarodno skupnost v powestfalskem obdobju bi torej lahko rekli, da je bila skupnost suverenih držav, nad katerimi ni bilo nobene vrhovne oblasti, med njimi pa je bilo zelo malo dogovorjenih pravil igre ter nobenih stalnih mehanizmov in forumov, v katerih bi se države redno sestajale in reševale medsebojne razlike in nasprotja. Ne glede na pretežno neorganiziranost takratne mednarodne skupnosti pa se je kontinuiteta mednarodnega dogovarjanja ohranjala, in sicer, kot rečeno, z mirovnimi kongresi, kakršna sta bila westfalski in utrechtski. Slednji se je odvijal leta 1713 in ima še poseben pomen zaradi tega, ker so države tam eksplicitno soglašale o potrebi po ohranitvi ravnotežja moči v mednarodni skupnosti, ki naj bi prispevalo k stabilnosti obstoječe mednarodne ureditve. V imenu načela *ad conservandum in Europa equilibrium* so med drugim sprejeli določilo, da se Francija in Španija ne smeta nikoli več združiti, ker to Evropi ne bi prineslo nikakršne varnosti. Kasneje, kot bomo videli pri dunajskem kongresu, se je zaradi težnje po učinkovitem ohranjanju statusa quo v mednarodni skupnosti in učinka drugih dejavnikov (predvsem industrializacije in z njo povezane kapitalistične proizvodnje) postopoma razvila potreba po institucionalizaciji mednarodnih odnosov tudi v političnem. V času, o katerem govorimo – sedemnajsto in osemnajsto stoletje – pa je bila misel o večji stopnji institucionalizacije mednarodne skupnosti živa med nekaterimi pisci, ki so analizirani takratne politične procese. Njihovo sklepanje o 'ustrezni' mednarodni ureditvi je temeljilo na predpostavki, da je mir, ne pa vojna, tisto, kar bi države morale razumeti kot normalne razmere v mednarodni skupnosti. Tako imenovani liberalni internacionalisti iz obdobja med sedemnajstim in osemnajstim stoletjem, kot sta na primer Crucé in Penn, so poleg klasične diplomacije predlagali tudi vzpostavitev institucij, ki bi bile komplementarne prizadevanjem držav za dosego in ohranjanje miru v Evropi. Tako je Crucé v delu *Nouveau Cynée* (1623/1909) pisal o tem, da naj bi se oblikovalo nekakšno združenje držav, katerega namen bi bil razreševati spore in preprečevati vojne med evropskimi državami. V delu *Essay towards the present and future peace in Europe* (1693–1694/1915) je Penn zagovarjal nekakšen tribunal (ali, kot ga je sam imenoval, parlament), ki bi sprejemal obvezujoče rešitve za države v sporu, ki tega spora ne bi bile sposobne same rešiti. Vendar pa ideje liberalnih institucionalistov niso naleteli na pozitiven odziv v državnih strukturah. Njihovi sicer ambiciozni načrti tako v času njihovega življenja nikoli niso bili preizkušeni v praksi. To po eni strani kaže, da razmere v tedanji mednarodni skupnosti niso omogočile ravni institucionalizacije, o kateri so razmišljali liberalni institucionalisti, po drugi strani pa so slednji vredni omembe zaradi vizionarstva, saj je nadaljnji razvoj mednarodne skupnosti v resnici omogočil nastanek institucij, o katerih sta razmišljala na primer Crucé in Penn.¹⁰

¹¹ Za definicijo tega termina glej Roter v tej številki.

¹² Besedilo določila Pogodbe o zavezništvu med Veliko Britanijo, Avstrijo, Prusijo in Rusijo, ki je bila podpisana v Parizu, 20. novembra 1815, je mogoče najti v Hamilton in Langhorne (1995: 258–259).

¹³ Po smrti Castlereagha je postal zunanji minister Velike Britanije George Canning. Z njegovim imenom je povezan preobrat angleške diplomacije še posebej do tako imenovane Svete zveze. Slednja je nastala 26. septembra 1815, ko so se Avstrija, Rusija in Prusija neformalno zavezale, da si bodo prizadevale ohraniti predrevolucionarno mednarodno ureditev, utemeljeno na krščanstvu. Med velikimi silami se prav Velika Britanija nikoli ni pridružila Sveti zvezi, s prihodom Canninga na čelo angleške zunanje politike pa se je postavila celo proti njej (Efimov in Tarle, 1947: 393–395).

¹⁴ Kot na primer v Parizu (1856), Londonu (1871) in Berlinu (1878).

¹⁵ Tak način organiziranja na področju ohranjanja mednarodnega miru in varnosti se je ohranil vse do danes. Društvo narodov in še posebej Organizacija združenih narodov sta bila utemeljena na načelu soglasja velikih sil kot pogoja za institucionalizirano ohranjanje mednarodnega miru in varnosti, to sta odsevali tudi struktura

Dunajski kongres pomeni nov mejnik v institucionalizaciji sodobne mednarodne skupnosti. Prvič zato, ker dunajski kongres izpostavi potrebo po kontinuiranem sodelovanju med državami v tako imenovan *high politics*¹¹ in tudi na drugih, politično manj obremenjenih področjih, ki spadajo v tako imenovano *low politics*. Sam kongres je potekal od 15. septembra 1814 do 9. junija 1815. Osnovna naloga kongresa je bil dogovor o mejah med državami, potem ko je bila razbita hegemonija Francije v Evropi pod vodstvom Napoleona. Ko je bil med najpomembnejšimi udeleženkami kongresa, Avstrijo, Anglijo, Rusijo in Prusijo, na dunajskem kongresu dogovorjen nov status quo, so v drugi pariški pogodbi iz leta 1815 države vstavile določilo (Hamilton in Langhorn, 1995: 84–85), ki je s stališča razvoja institucionalizacije mednarodne skupnosti dobilo zgodovinski pomen. V tej pogodbi so se omenjene štiri države namreč dogovorile za aktivno vzdrževanje miru v Evropi na rednih medsebojnih srečanjih, na katerih naj bi pretresali pereča politična in druga vprašanja¹² ter tako ohranjali obstoječo ureditev v Evropi, tudi če bi to zahtevalo aktivno posredovanje.

Ta tako imenovani koncert evropskih sil, ki se mu je leta 1818 pridružila še Francija, je do smrti britanskega zunanjega ministra, vikonta Roberta Stuarta Castlereagha, v resnici skušal koordinirati politike, in sicer na štirih rednih kongresih – v Aachnu (1818), Opavi (1820), Ljubljani (1821) in Veroni (1822). Tudi kasneje, čeprav zaradi političnih razlik ne več redno,¹³ so se velike sile sestajale, ko je bilo treba reševati krizna vprašanja.¹⁴ Koncert velikih sil je praktično sto let uspešno vzdrževal relativni mir in stabilnost v mednarodni skupnosti, do začetka prve svetovne vojne. In prav v praksi srečevanja velikih sil na rednih kongresih je mogoče videti premik naprej v institucionalizaciji mednarodnih odnosov. Koncert velikih sil ni bil formalizirana institucija. Prav tako je težko ostal imun za dogajanja v svojem okolju; industrijska revolucija je na primer oddaljila Veliko Britanijo od ostale četvorke velikih sil, to je nenazadnje prispevalo tudi k preprečitvi bolj povezanega delovanja koncerta kot celote. Toda skupen interes – kontinuirana koordinacija politik in ohranjanja statusa quo – je bil vsaj deloma razviden. Koncert velikih sil je torej pomenil sicer še neizoblikovan, a vendarle določen sistem delovanja na področju mednarodnega miru in varnosti, ki je kasneje (seveda v različnih oblikah – na primer stalno članstvo v Varnostnem svetu Organizacije združenih narodov) postal stalnica v sodobnih mednarodnih odnosih.

Drugič, za našo razpravo ni nepomembna izkušnja z dunajskega kongresa, da zaradi posebnega pomena, ki ga nekemu področju sodelovanja pripisujejo velike sile, pride še posebej do izraza problem razlikovanja med vlogami, ki jih na tem področju sodelovanja igrajo velike sile in majhne države. Tako je odgovornost velikih sil na področju ohranjanja mednarodnega miru in varnosti zaradi njihove velike vojaške, ekonomske in posledično politične

moči večja, zato naj bodo ustrezno večje tudi njihove pristojnosti. Uveljavljanje načela de facto neenakosti nasproti načelu suverene enakosti držav, ki ga sicer srečamo že na westfalskih kongresih, je bilo najboljše ponazorjeno prav na dunajskem kongresu, ki se ga je udeležilo več kot dvesto predstavnikov najrazličnejših političnih entitet, da bi tam zastopali svoje interese, vendar so novo evropsko ureditev na Dunaju v glavnem določale velesile (Šabič, 1999: 67–74).¹⁵

Tretjič, obdobje relativne stabilnosti in že omenjena industrijska revolucija sta terjali čedalje več sodelovanja na mednarodni ravni tudi na tehničnem področju, kjer dobimo prve stalne institucije v moderni mednarodni skupnosti. Čeprav je do začetkov industrijske revolucije prišlo že v sredini osemnajstega stoletja, so šele gospodarske razmere v devetnajstem stoletju pripeljale do postopnega uveljavljanja mednarodnih organizacij na tehničnih področjih mednarodnega sodelovanja. Pogoji za večjo institucionalizacijo na teh področjih so nastali šele takrat, ko se je povečalo število transakcij med neodvisnimi gospodarstvi in ko so te transakcije začele izrazito negativno vplivati na ceno produktov in storitev.¹⁶ Če vzamemo za primer rečni promet: carinski in drugi postopki pri vsaki meji na mednarodni reki so pomenili zamudo pri dostavi in višje cene storitev. Zato je po dunajskem kongresu prišlo do uveljavljanja posebnih režimov na mednarodnih rekah. Tako je bila na dunajskem kongresu za reko Ren z dogovorom zagotovljena prosta plovba, za izvajanje dogovorjenega režima pa je bila ustanovljena posebna komisija.¹⁷ Podobno rečno komisijo so leta 1856 oblikovali za reko Donavo, ki je imela celo večje pristojnosti kot renska rečna komisija.¹⁸ Rečne komisije so bile ustanovljene tudi še, recimo, za reko Elbo (1821) in za reko Kongo (1885) (Rittberger, 1995: 42–43).

Na podobne probleme so države naletale recimo na področju pošte in telekomunikacij. Danes se nam, na primer, zdi povsem logično, da za pošiljanje pisma v Novo Zelandijo nalepimo znamko določene vrednosti. Če bi imela vsaka država svoj poštni režim, ta pošiljka najverjetneje nikoli ne bi prispela do naslovnika. Sodobni sistem pošiljanja pošiljk ni v 19. stoletju obstajal, izkazalo se je, da to ni bilo v interesu takratnih razvitih držav, ki so si želele hiter, varen in poceni poštni promet. Problem so ob oblikovanju Svetovne poštne unije v letih 1874–1878 rešili tako, da so ozemlja vseh držav članic pričeli obravnavati kot enoten poštni teritorij, pošiljatelj pa je plačal stroške poštne glede na razdalje in način dostave (Rittberger, 1995: 45). S podobnimi problemi – poenotenje in koordinacija nacionalnih sistemov – so se države soočale tudi v Mednarodni telegrafski uniji (ustanovljeni leta 1865), ki se je leta 1934 preimenovala v Mednarodno telekomunikacijsko unijo (Everyone's United Nations, 1985: 420). Omeniti velja še nastanek nekaterih drugih mednarodnih organizacij, na primer Mednarodne železniške unije (ustanovljene leta 1890), Mednarodnega urada za meroslovje (ustanovljen leta

in vloga organov obeh organizacij – Sveta v Društvu narodov in še posebej Varnostnega sveta v OZN, kjer imajo samo velike sile, članice zmagovite protifašistične koalicije, pravico veta.

¹⁶ Pri pojasnjevanju takšne smeri razvoja institucionalizacije mednarodne skupnosti Benko (1987: 70) dodaja, da je šlo za področja, ki so "bila 'osvobojena' in 'razbremenjena' političnih problemov, pravzaprav, kjer je bilo lažje izolirati tehnične probleme od političnih." Poleg tega je industrijsko-tehnološki razvoj sám terjal funkcionalno ureditev posameznih področij mednarodnega sodelovanja, to bomo kasneje ponazorili z nastankom Mednarodne poštne unije.

¹⁷ O renski komisiji in rečnih administracijah nasploh glej še Whiteman (1964: 883–901).

¹⁸ Člen 17 aneksa 16B k sklepnemu aktu dunajskega kongresa je tako določal, da odločitve renske komisije niso bile zavezujoče za države članice. Evropska donavska komisija pa je s predpisi o plovbi dobila pristojnost sprejemati niz odločitev, ki so bile za države članice obvezujoče. Zaradi obsežnih pristojnosti, ki jih je imela Evropska donavska komisija, so ji nekateri rekli kar 'rečna država', 'država v državi' in podobno (Andrassy, 1987: 156).

¹⁹ Države so se na haških konferencah zbrale dvakrat, in sicer od

18. maja do 27. junija 1899 ter od 15. junija do 18. oktobra 1907.

Sklicana je bila tudi tretja haaška konferenca. Njen sklic je bil predviden za leto 1915, vendar pa konference zaradi začetka prve svetovne vojne ni bilo.

²⁰ Največji domet prve haaške konference je bilo sprejetje Konvencije o mirnem reševanju sporov. Drugi dve pomembni konvenciji pa sta bili Konvencija o zakonih in običajih vojskovanja na kopnem ter Konvencija o razširitvi pristojnosti ženevske konvencije iz 22. julija 1864 o zaščiti žrtev vojne na kopnem tudi na vojskovanje na morju.

1875) in Mednarodnega združenja za zaščito industrijske lastnine (1883). Gerbet (1981: 36) ocenjuje, da je v času od devetnajstega stoletja do leta 1914 nastalo približno petdeset mednarodnih organizacij.

Takšna dinamika razvoja mednarodne skupnosti je povzročila, da so mednarodne organizacije začele prevzemati vrsto dejavnosti, ki bi jih morale države sicer urejati na mednarodnih kongresih in konferencah. Kljub že velikemu številu mednarodnih organizacij, ki so nastale do prve svetovne vojne, pa za omenjeno obdobje še ne moremo reči, da je šlo za nekakšen razcvet mednarodnih organizacij. Ob tem velja dodati, da na politično 'obremenjenih' področjih države v tistem času še niso čutile potrebe po večji institucionalizaciji. K temu so pomembno prispevala tudi nacionalistična gibanja proti koncu devetnajstega stoletja, ki so v boj za oblast in prestiž v mednarodni skupnosti vključila nove države, predvsem združeno Nemčijo. Boj za prevlado se je tako spet začel in, kot se je izkazalo kasneje, tudi vojaška sredstva za dosego ciljev pri tem niso bila izključena. Tako je prišlo tudi do prve vojne globalnih razsežnosti v zgodovini mednarodne skupnosti. Toda vrnimo se v obdobje pred prvo svetovno vojno, ko vendarle lahko govorimo tudi o konkretnih poskusih institucionalizacije odnosov med državami na področju mednarodnega miru in varnosti. Tak poskus so pomenile haaške konference in ustanovitev Društva narodov.¹⁹

Haaške konference

Prva haaška konferenca, na kateri je sodelovalo šestindvajset držav, naj bi dosegla zaustavitev oboroževalne tekme – cilj, ki je imel predvsem pragmatično ozadje. V tem času – konec devetnajstega stoletja – je bilo razmerje med velesilami s stališča njihove stopnje razvoja porušeno. Velika Britanija je z industrijsko revolucijo pridobila največ in je postala vodilna vojaška sila. Konec devetnajstega stoletja se ji je začela približevati Nemčija, ki je leta 1900 sprejela ambiciozni mornariški program, s katerim naj bi v petnajstih letih postala enakovredna Angliji, po drugi strani pa je uvajala inovacije v pehotno oborožitev. Takšnemu razvoju je še nekako sledila Francija, zaradi pomanjkanja finančnih sredstev pa je to manj uspevalo Avstroogrski in Rusiji. Del motivacije za sklic prve haaške konference je bil prav gotovo v tem, da bi se oboroževalna tekma, ki ji Avstrija in Rusija nista mogli slediti, ustavila po institucionalni poti (Hvostov, 1947: 151–152). Vendar pa glavnega cilja, omejitve oboroževanja, države udeleženske niso podprle s konkretnimi obvezami.²⁰ Podobno se je zgodilo tudi na drugi haaški konferenci, saj je vprašanje omejitve oboroževalne tekme ostalo odprto tudi tam. Druga haaška konferenca, na kateri je sodelovalo štiriinštirideset držav, je sicer sprejela vrsto konvencij – točno trinajst – in mnoge so pomenile

pomemben napredek v kodifikaciji mednarodnega vojnega prava.²¹ Toda že samo dejstvo, da se je konferenca bolj posvečala vprašanju urejanja odnosov med državami v vojni kot pa urejanjem mednarodnih odnosov v miru, lahko služi kot dodaten dokaz, da so se države že takrat v bistvu pripravljale na vojno namesto na utrditev miru.

Vendarle pa lahko rečemo, da haaške konference predstavljajo pomemben mejnik na področju mednarodne organiziranosti, saj so uvedle novosti v odločanju na področju mednarodnega miru in varnosti. V nasprotju z dunajskim kongresom, kjer je bilo odločanje o vojni in miru v izključni domeni velikih sil in je bilo takšno odločanje podprto tudi v teoriji (Lorimer, 1883), so se odločitve na haaških konferencah sprejemale drugače. Vsaka država je imela po en glas. Odločitve v odborih so se lahko sprejemale z večinskim glasovanjem, toda končne odločitve konference so bile sprejete le, če so bile podprte s soglasjem vseh držav udeleženk konference. Uvedba takšnega glasovanja, ki ga v *high politics* do tedaj skorajda niso poznali, je posledica razvoja dogodkov v mednarodni skupnosti. Že omenjena nacionalistična gibanja ter tudi procesi notranje demokratizacije držav (Šabič, 1999: 79–84) so dali novo samozavest starim in novim državam, ki so v mednarodnih odnosih začele odločno zavračati možnost, da bi o tako pomembnih vprašanjih, kot sta vojna in mir, odločala zgolj peščica držav. Sami haaški konferenci v resnici sicer nista potekali v takšnem duhu enakopravnosti. Velike sile so še vedno imele daleč največ vpliva pri sprejemanju odločitev (Dickinson, 1920: 290), toda osnovno vprašanje je s haaškimi konferencami ostalo odprto: ali naj odločanje o miru in varnosti poteka na podlagi podelitve formalno enakega vpliva vsem državam članicam neke meddržavne institucije ne glede na nacionalne značilnosti (velikost, vojaška moč in podobno)? Negativen odgovor na to vprašanje je že pred haaškimi konferencami nakazala praksa Nemške konfederacije.

Konfederacija, ki so jo sestavljale (resda nemške, pa vendarle) suverene države, je s prekinitvijo v revolucionarnem obdobju 1848–49 obstajala od leta 1815 do leta 1866. Dve daleč najmočnejši članici konfederacije – Prusija in Avstrija – pri odločanju v konfederaciji nista imeli ustrezne formalne moči, glede na njuno resnično moč. Prav ta neskladnost med resnično močjo in formalno zagotovljenim vplivom v konfederaciji je bila po mnenju mnogih avtorjev osnovni vzrok za stalne spore med članicami in končno tudi za razpad te konfederacije (Burg, 1984: 89; Grüner, 1990: 255–256). V kontekstu preučevanja institucionalizacije mednarodnih odnosov je bilo raziskovanje prakse Nemške konfederacije morda prav zaradi odsotnosti njenega mednarodnega značaja (šlo je namreč za konfederacijo nemško govorečih držav) nekoliko zanemarejeno. Formalne in praktične vidike delovanja Nemške konfederacije bi namreč lahko razumeli kot nekakšen 'opomin' recimo snovalcem

²¹ *Predstavitev najpomembnejših konvencij za mednarodno vojno pravo ter bibliografski izbor na to temo glej v Roberts in Guelff (1995).*

²² *To se je še posebej jasno pokazalo v praksi delovanja Sveta Društva narodov (Šabič, 1999: 95–115).*

Društva narodov, ko so ti obravnavali pravila o sprejemanju odločitev v tej mednarodni organizaciji. V nadaljevanju bomo – tudi na primeru Društva narodov – skušali nakazati, da ne absolutna enakost ne absolutna neenakost nista pogoj za delovanje institucij, v katerih sodelujejo države. Vendar pa mora v nekaterih primerih resnična neenakost med državami odsevati tudi v strukturah mednarodnih institucij, če naj te opravljajo naloge, za katere so bile vzpostavljene.

Društvo narodov

Z vstopom v vojno se je med velike sile aktivno vključila še ena država, in sicer Združene države Amerike (ZDA). To je pomenilo, da bi se moral morebitni poskus institucionalizacije mednarodnih odnosov na področju mednarodnega miru in varnosti dokončno razširiti tudi izven Evrope. W. Wilson, osemindvajseti predsednik ZDA, je kot del celotnega versajskega paketa, ki naj bi po krvavi vojni zagotovil mir in stabilnost v mednarodni skupnosti, zagovarjal zamisel, utemeljeno na osnovah liberalnega internacionalizma, o ustanovitvi nekega stalnega foruma, kjer bi se države redno dobivale in skušale razrešiti nesoglasja že v zgodnjih fazah, in ne šele takrat, ko bi problemi eskalirali do mere, da jih nobena diplomacija ne bi mogla več razrešiti. Tako je ideja o nastanku Društva narodov postala del pogajalskih tem na versajski mirovni konferenci.

Evropske države so bile na začetku sila skeptične do Wilsonovega predloga, in čeprav se je zamisel predvsem zaradi Wilsonove vztrajnosti kasneje uresničila in postala del versajske pogodbe, je bilo že na samem začetku mogoče ugotoviti, da kraj in čas nastanka organizacije, ki naj bi 'skrbela' za ohranjanje mednarodnega miru in varnosti, nista bila prava. Dejstvo, da ZDA niso nikoli pristopile k Društvu narodov, je porušilo idejo o tem, da bi v organizaciji sodelovale vse velesile. Načini odločanja v glavnih organih Društva narodov (Skupščina in Svet Društva) so bili utemeljeni na modelu haaških konferenc. V praksi se je pokazalo, da je takšna formula v danih pogojih neustrezna. V tako ohromljeni mednarodni organizaciji so bile države, če parafraziramo E. H. Carr (1929), bolj spodbujene k uresničevanju partikularnih interesov kot pa ciljev, ki naj bi jih uresničevala mednarodna organizacija kot celota.²² Društvo narodov je tako večji del svojega obstoja lahko le od strani opazovalo dogodke, ki so vodili k drugi svetovni vojni.

Kljub omenjenim slabostim pa Društvo narodov kaže oceniti kot nov, kvalitativen korak k organiziranju sodobne mednarodne skupnosti. Društvo narodov je bilo v osnovi resda svetovna organizacija, katere poglobitna skrb je bila posvečena miru in varnosti v mednarodni skupnosti. Vendar je Pakt Društva narodov vseboval tudi določila, ki so organizaciji dajala možnost delovanja tudi na drugih

področjih mednarodnih odnosov. Tako se je skladno s 23. členom Pakta Društvo narodov zavzemalo za zagotovitev osnovnih človekovih pravic. Člen 24 Pakta Društva narodov pa je predvideval koordinacijo vseh tistih mednarodnih organizacij, ki se ukvarjajo z zadevami splošnega interesa.²³ Isti člen je Društvu narodov omogočal ustanovitev novih funkcionalnih mednarodnih organizacij. Posebno skrb je Pakt Društva narodov posvečal statusu kolonij. Društvo narodov je v skladu z 22. členom Pakta Društva narodov uvedlo tako imenovani mandatni sistem za kolonialne posesti, ki so jih imele države poraženke prve svetovne vojne. Končno velja omeniti še vlogo Društva narodov pri varstvu manjšin.²⁴ Posebej pomembna je tudi ustanovitev Mednarodne organizacije dela, ki je v skladu s 392. členom versajske pogodbe postala del organizacijske strukture Društva narodov in ki je še najbolj nazorno predstavljala model funkcionalne organizacije, katere delovanje naj bi bilo komplementarno naporom za zagotavljanje mednarodnega miru in varnosti, kakor so si ga zamislili snovalci Društva narodov. Povedano drugače, vzpostavitev nekakšnega 'sistema' Društva narodov je pokazalo, da so se države začele zavedati, da za ohranjanje statusa quo samo zagotavljanje ravnotežja moči ni dovolj. Stabilnost v mednarodnih odnosih je mogoče zagotavljati le, če so pod ustreznim 'nadzorom' tudi druga področja mednarodnega sodelovanja. Da so se države odločile za ustanovitev Mednarodne organizacije dela, seveda ni naključje. Kapitalistične države so skušale pridobiti delavski razred ter omiliti grožnjo, ki jo je pomenila socialistična revolucija v Sovjetski zvezi (Groom, 1990: 6).

Usodo Društva narodov je na teoretični ravni skušala razložiti funkcionalistična šola, katere najvidnejši predstavnik je Mitrany (1943). Glede na značilnosti tedanje mednarodne skupnosti, ki problemov na področju mednarodnega miru in varnosti ni želela 'prepušiti' v reševanje mednarodnim organizacijam, ampak se je raje zatekala h klasičnim oblikam diplomacije, je bila forma – Društvo narodov – prej vsiljena (ali vsaj nekompatibilna) kot logična. Društvo narodov je predpostavljalo obstoj mednarodne skupnosti, ki ima dovolj visoko raven skupnih interesov in kjer bi bilo mogoče pričakovati vsaj določeno lojalnost do takšne organizacije. Ti minimalni pogoji niso bili izpolnjeni, zato Društvo narodov tudi ni moglo ustrezno izvajati nalog, zapisanih v ustanovnem dokumentu. Povsem drugačna je bila v očeh funkcionalistične šole vloga Mednarodne organizacije dela. Države so pokazale interes za sodelovanje na področju delavskih problemov in so bile pripravljene prenesti del lojalnosti na tovrstne organizacije. V zameno so dobili institucijo, specializirano za konkretno področje delovanja; institucijo torej, kjer je bilo skoncentrirano znanje o delavskih problemih in ki je na ta način (z znanjem, uveljavljanjem standardov ...) upravičevala obstoj. Zato je bila v očeh funkcionalistov usoda Mednarodne organizacije dela bistveno manj negotova, kot pa je bila usoda Društva narodov.²⁵

²³ Podobno, kot je to bilo kasneje predvideno v *Ekonomskem in socialnem svetu Organizacije združenih narodov*, v 63. členu *Ustanovne listine*.

²⁴ *Sam Pakt Društva narodov sicer ne omenja posebej varstva manjšin, kajti med prihodnjimi državami članicami ni bilo soglasja o tem, da naj bi bilo varstvo manjšin obvezujoče načelo v sistemu Društva narodov. Je pa Društvo narodov (pravzaprav njegov izvršilni organ, Svet Društva narodov) bdelo nad izvajanjem določil, zapisanih v pogodbah v okviru mirovnih pogajanj po prvi svetovni vojni (npr. saintgermainška iz leta 1919, trianonska iz leta 1920), ter enostranskimi izjavami in številnimi drugimi pogodbami, sklenjenimi pod okriljem Društva narodov. Le s soglasjem Sveta Društva narodov je bilo določila v zvezi z varstvom manjšin sploh mogoče spreminjati.*

²⁵ O funkcionalizmu glej še prispevek Irene Brinar v tej številki. Glej tudi Taylor (1990).

²⁶ O pogajanjih glede nastanka OZN poleg primarnih virov, kot je recimo zbirka *United Nations Conference on International Organisation (UNCIO)*, glej npr. Russell (1958) in Hildebrand (1990).

Organizacija združenih narodov

Neslaven propad Društva narodov ni dajal posebnih obetov za ponovitev "velikega eksperimenta" (Bennet, 1995). Med skeptiki je bil sam ameriški predsednik Roosevelt, ki v začetku ni hotel niti slišati o tem, da bi ZDA ponovno podprle idejo o ustanovitvi nove svetovne mednarodne organizacije. Po temeljiti analizi napak in prednosti Društva narodov pa so ameriški načrtovalci vendarle prepričali Roosevelta, da lahko organizacija podobnega tipa pomembno prispeva k stabilnosti v mednarodni skupnosti in s tem k uresničevanju interesov ZDA kot tedaj že nesporne velesile.

Z razvojem svetovnega trga kot neposredne posledice kapitalistične proizvodnje in z njo povezane industrijske in znanstvene revolucije so se, kot smo že nakazali, pojavili novi problemi, ki so terjali nove oblike organiziranja na mednarodni ravni. Tako je svetovna recesija v tridesetih letih našega stoletja pokazala slabosti svetovnega gospodarskega sistema, ko so se države v obdobjih krize zatele k protekcionizmu (Rittberger, 1995: 71). Da bi se izognili podobnim situacijam, so predvsem ameriški načrtovalci svetovne ureditve s podporo angleških partnerjev po drugi svetovni vojni načrtovali stabilnejšo ureditev svetovnega gospodarstva. To naj bi dosegli z liberalizacijo na eni ter s stabilnostjo in konvertibilnostjo nacionalnih valut na drugi strani; pri tem bi posebej za to ustanovljen splet mednarodnih trgovinskih in finančnih organizacij deloval v funkciji uresničevanja tako zadanih ciljev. Tako so v Bretton Woodsu leta 1944 države udeleženske mednarodne konference predlagale ustanovitev Svetovne banke in Mednarodnega denarnega sklada. Obe organizaciji sta nastali leta 1945. Liberalizacijo gospodarstva naj bi s postopnim odpravljanjem carin dosegel Sporazum o carinah in trgovini, ki je bil podpisan leta 1947, potem ko se je izkazalo, da mednarodna organizacija, predvidena za te namene že v Bretton Woodsu – Mednarodna trgovinska organizacija – zaradi nasprotij v ameriškem senatu ni mogla zaživeti (Graz, 1999).

Vzpostavljanje institucionalne podlage za organiziranje mednarodne skupnosti po drugi svetovni vojni se s tem ni končalo. Izid pogajanj o ustanovitvi Organizacije združenih narodov, ki so potekala v San Franciscu, je številne pogajalce sicer razočaral, saj so velike sile, članice protifašistične koalicije, dobile stalno članstvo v Varnostnem svetu ter pravico veta na vse pomembnejše odločitve novoustanovljene mednarodne organizacije, za katero je bilo sicer predvideno, da odločitve sprejema z večinskim glasovanjem.²⁶ Toda takšna ureditev je bila pogoj, da so vse velesile, še posebej ZDA in Sovjetska zveza, sploh pristale na sodelovanje v novoustanovljeni mednarodni organizaciji. Ne smemo namreč pozabiti, da sta dejstvo, da v Društvo narodov niso bile včlanjene vse velesile (iz skupine slednjih sta bili samo Francija in Velika Britanija vseskozi članici te mednarodne organizacije), in določilo o soglasju kot temeljnem

načinu sprejemanja odločitev to organizacijo dodatno ohromila in jo spremenila v orodje za uveljavljanje nacionalnih politik držav ne glede na njihov resnični vpliv v mednarodnih odnosih.

Ne glede na dejstvo, da je odločanje o mednarodnem miru in varnosti v OZN postalo odvisno od volje držav s posebnim statusom, sta ustanovitev te mednarodne organizacije ter postopoma razvijajoči se sistem Združenih narodov (ki ga poleg OZN in njenih organov sestavljajo tudi tako imenovane specializirane agencije in druge institucije) pokazala, da so pogajanja v San Franciscu pomenila doslej najpomembnejši mejnik v institucionalizaciji sodobne mednarodne skupnosti. OZN je v resnici v marsičem presegla Društvo narodov. Uspela je doseči temeljni cilj – univerzalizem, saj pod streho združuje vse velike sile, odprta pa je tudi vsem drugim državam, ki izpolnjujejo (minimalne) pogoje za članstvo.²⁷ Še bolj je utrdila predpostavko o inherentnosti mednarodnega miru in varnosti ter gospodarskih in socialnih področij sodelovanja v sodobni mednarodni skupnosti, ki je predpogoj za uresničitev politično in gospodarsko stabilne mednarodne skupnosti. Sistem Združenih narodov se je začel širiti na najrazličnejša področja mednarodnih odnosov. Na primer, v problematiko jedrske oborožitve in jedrskih odpadkov so poleg multilateralnih dogovorov vključene tudi mednarodne organizacije. Tako je v členu III Pogodbe o neširjenju jedrske oborožitve (podpisana leta 1968, stopila v veljavo leta 1970) predvideno, da lahko Mednarodna agencija za atomsko energijo nadzoruje in preverja jedrske reaktorje držav podpisnic pogodbe, da le-ti oziroma njihova jedrska goriva ne bi bili v rabi tudi za vojaške namene (Baylis in Rennger, 1992: 180). S problemom varstva okolja se med drugim ukvarjajo v Uradu Združenih narodov za okolje in v Mednarodni pomorski organizaciji. Ekonomska komisija Združenih narodov za Evropo je precej prispevala k vzpostavitvi tako imenovanega režima za odpravo kislega dežja v tem delu sveta (Rittberger, 1995: 63). Med drugimi področji lahko omenimo vsaj še dejavnost specializiranih organizacij v znanosti in kulturi (Organizacija Združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo), kmetijstvu (Mednarodna organizacija za prehrano in kmetijstvo), socialnih zadevah (Mednarodna organizacija dela) ter zdravstvu (Svetovna zdravstvena organizacija).

Prav ta raznovrstnost sistema Združenih narodov ohranja tisti minimalni konsenz, ki je potreben za nadaljnji razvoj. Tudi v času delitve na socializem in kapitalizem so se države in tudi teoretiki s področja mednarodnih odnosov z obeh strani železne zavese v večini strinjali glede ohranitve tega sistema. Če danes vprašamo, ali bi si lahko sodobni svet predstavljali brez sistema Združenih narodov, bi le malo vprašanih odvrnilo pritrdilno. Pomen sistema Združenih narodov za mednarodne odnose lahko ponazorimo še s perečim problemom (ne)razvitosti. Sistem Združenih narodov seveda ne more in ne sme biti imun na kritiko delovanja, toda njegov

27 Člen 4 Ustanovne listine Združenih narodov določa, da so lahko članice te mednarodne organizacije vse miroljubne države, ki sprejemajo obveznosti iz Ustanovne listine in so jih pripravljene tudi izvajati. Danes ima OZN 188 držav članic.

²⁸ *S problemom razvojnih razlik se tako v sistemu Združenih narodov danes ukvarjajo številne institucije (Rittberger, 1995: 54–57):*

– *institucije v sistemu Združenih narodov, ki posredujejo manj razvitim državam razvojne programe in kredite (sistem Svetovne banke, ki ga poleg Mednarodne banke za obnovo in razvoj sestavljata še Mednarodna finančna korporacija in Mednarodno razvojno združenje);*

– *politični organi in organizacije, v sistemu Združenih narodov, ki se ukvarjajo z razvojnimi vprašanji (na primer Konferenca Združenih narodov za trgovino in razvoj; ali pa Organizacija Združenih narodov za industrijski razvoj, ki je od leta 1986 specializirana agencija).*

²⁹ *Če se povrnemo k problematiki razvojnih razlik v mednarodni skupnosti, potem lahko k institucijam v sistemu Združenih narodov prištejemo še politično organiziranost držav v razvoju. Le-te v svojih koordinacijah skušajo bolj učinkovito zastopati svoje interese v pogajanjih z razvitimi državami. Sem bi lahko šteli gibanje neuvrščenih, začeto leta 1955 v Bandungu, utemeljeno pa leta 1961 v Beogradu. Druga takšna pomembna grupacija je Skupina 77, ki jo pogosto imenujejo kar 'Sindiklat Tretjega sveta', saj pomeni največjo vplivno skupino znotraj sistema Združenih narodov. Omeniti velja še regionalne mednarodne organizacije dežel v*

obstoju je v interesu bogatih in revnih držav. Bogatih zato, ker si s članstvom in prispevki po svoje kupujejo mednarodno stabilnost, nujno za razvoj mednarodne skupnosti in seveda njihov razvoj. Revnih pa zato, ker bi bili brez OZN, njenih specializiranih agencij ter drugih institucij deležni bistveno manjšega deleža podpore za razvoj.²⁸ Skratka, rast števila mednarodnih organizacij in drugih (vladnih in nevladnih) institucij v mednarodni skupnosti, ki seveda ni ostala omejena zgolj na sistem Združenih narodov,²⁹ ustreza povečanemu številu transakcij med državami in čedalje večji stopnji medsebojne odvisnosti. Vedno več je bilo problemov, ki jih države na nacionalni ravni niso mogle uspešno reševati, zato se je njihovo reševanje preselilo na mednarodno raven. Mednarodne organizacije in mednarodne institucije nasploh so ključen del mednarodnih odnosov – so torej pomembne, in, kot je nekoč rekel Claude (1971: vii), zato jih je tudi treba preučevati.

Sklepne misli

Westfalska kongresa in kasneje utrechtški kongres nikakor ne pomenijo 'uradnega začetka' sodobne mednarodne skupnosti. Mogoče pa jih je razumeti kot pomembne mejnike v raziskavah, kjer preučujemo njeno institucionalizacijo. Slednja za svoj razvoj med drugim predpostavlja tudi možnost dogovarjanja med akterji. Prav to pa so države v okviru danih omejitev, ki jih je pomenila mednarodna skupnost v sedemnajstem in začetku osemnajstega stoletja, skušale dosegati z ravnotežjem moči in s tako imenovano kongresno diplomacijo pri reševanju političnih vprašanj. Dunajski kongres je pomenil nov korak k institucionalizaciji mednarodne skupnosti, in sicer tako na političnem kot na gospodarsko-tehničnem področju. V tako imenovani *high politics* so države z rednimi kongresi (v letih 1815–1822) ter kasneje z občasnimi posvetovanji in kongresi ohranjemale dogovorjeni status quo. Potreba po stalnih stikih je bila le korak do večje institucionalizacije mednarodnih odnosov na tem področju, ki pa je tedanje mednarodno okolje še ni omogočalo. Povsem drugače je bilo na 'nepolitičnih' področjih sodelovanja, kjer je prodor kapitalistične proizvodnje terjal od držav, da so sodelovale na mednarodni ravni. Neposredna posledica tega sodelovanja je bil (med drugim tudi) razvoj mednarodnih organizacij. Društvo narodov, ki je nastalo po prvi svetovni vojni, je bilo utelešenje ideala liberalnih internacionalistov, ki so zagovarjali ustanavljanje institucij, ki bi se lahko aktivno vključevale v reševanje mednarodnih političnih problemov, po drugi strani pa je naznanilo zmanjševanje pomena kongresne diplomacije na področju mednarodnega miru in varnosti – vprašanja o slednjem naj bi se odslej pretežno reševala v tej mednarodni organizaciji. Je pa Društvo narodov postalo tarča kritike funkcionalistov, ki so ugotavljali, da ni bilo kompatibilno z naravo

tedanje mednarodne skupnosti oziroma s percepcijo držav o resnični potrebi po takšni mednarodni organizaciji. Zato pa so funkcionalisti z naklonjenostjo gledali na tako imenovane funkcionalne organizacije, kot je bila Mednarodna organizacija dela, ter tudi na razmah podobnih organizacij (recimo v sistemu Združenih narodov) po drugi svetovni vojni. Takrat je bila za mednarodno skupnost že značilna precej visoka stopnja institucionalizacije. Društvo narodov je skupaj s prakso haaških konferenc ponudilo še pomembno zgodovinsko izkušnjo, in sicer o pogojenosti sodelovanja z upoštevanjem neenakosti držav. Če za trenutek odmislimo značilnosti posameznih področij sodelovanja (na primer na področju financ je mogoče predpostaviti, da bodo imele večjo moč odločanja tiste države, ki bodo imele v organizaciji največji finančni delež), potem lahko rečemo, da če ima določeno področje sodelovanja večji vpliv na stabilnost mednarodne skupnosti, je tudi verjetnost, da bo razdelitev moči (in posledično vpliva med državami članicami na proces sprejemanja odločitve) neenaka, ustrezno večja.

Seveda sta razvoj in skokovito povečanje števila mednarodnih organizacij samo del zgodbe o zgodovini institucionalizacije sodobne mednarodne skupnosti. Število drugih institucij, ki so v tem času nastale – mednarodnih nevladnih organizacij, transnacionalnih korporacij, režimov, skupin pritiska in podobno – je težko izmerljivo. Tudi druge institucije so odsev potreb mednarodne skupnosti po intenzivni izmenjavi informacij in koordinaciji politik. Vendarle pa je na vprašanje, ali je mreža institucij odločilen dejavnik miru v našem času, mogoče dati različne odgovore. Institucije omogočajo stike, izmenjavo mnenj, reševanje sporov na različnih ravneh, od regionalne h globalni, in to bi lahko govorilo v prid tezi, da večja institucionalizacija mednarodne skupnosti prispeva k stabilnosti. O tem pričajo tudi empirična dejstva, res stara le pol stoletja, a vendarle. Države, bi komentirali (neo)liberalisti, spoznavajo, da je za stabilnost mednarodne skupnosti pomembna večja (ne pa manjša) intenzivnost sodelovanja. Institucije, ki takšno sodelovanje podpirajo, so pomembne, čeprav je nanje treba gledati dinamično – institucije so namreč koristne toliko časa, dokler so sposobne spodbujati sodelovanje (Axelrod in Keohane, 1993: 112–114). Opazovalec, ki izhaja iz (neo)realistične tradicije preučevanja mednarodnih odnosov, bi morda pripomnil, da sta moč in ravnotežje moči dejavnika, ki določata razvoj mednarodnih institucij – da se v osnovi glede mednarodnega sodelovanja ni nič spremenilo. Države namreč še vedno ostajajo države z nacionalnimi interesi, ki jih skušajo kar najbolje uresničiti (tega sicer ne zanikajo niti (neo)liberalisti). Pri tem pa državam, tako (neo)realistična tradicija, ni v interesu v mednarodnem sodelovanju doseči absolutno največ. Predvsem želijo preprečiti konkurentkam, da bi imele od sodelovanja večje dobičke in se na ta račun relativno okrepile. Če je to doseženo, potem je mednarodno sodelovanje mogoče, sicer pa ne (Grieco, 1993: 127, 132).

razvoju, kot so na primer Organizacija držav izvoznic nafte, Ekonomska skupnost zahodnoafriških držav, Združenje držav jugovzhodne Azije in podobne (Rittberger, 1995: 57–60).

³⁰ *Primerjaj Kratochwil in Ruggie (1994: 5–8).*

K tem pogledom je mogoče dodati, da čedalje več mednarodnih problemov ni več regionalnega značaja (kjer recimo izbruh konflikta ali krize bolj prizadene ene regije, druge pa ne), ampak so globalni (uporaba jedrske energije v mednarodnih konfliktih ali okoljski problemi imajo lahko globalne posledice, torej lahko približno enako prizadenejo vse regije). Narava problemov je torej tista, ki sili države k večji stabilnosti v mednarodni skupnosti – institucije pa so pomemben instrument, ki omogoča doseg tega cilja. Realnost držav kot osrednjih političnih enot v sodobni mednarodni skupnosti je sicer treba priznati. Vendar je treba tudi ugotoviti, da države med seboj prostovoljno sodelujejo in se povezujejo tudi na mednarodni ravni, če narava problema terja takšno mednarodno sodelovanje, in tembolj, če problem, ki ga je treba reševati, ogroža njih same. Večje kot so možne globalne posledice nereševanja določenega problema, manj je maneverskega prostora za tako imenovane 'neo-neo' prepire o tem, ali takšno sodelovanje prinaša absolutne ali relativne dobičke. Na problem ozonske luknje je tako na primer mogoče gledati bolj kot na katalizator sodelovanja z namenom zmanjšati grožnjo, ki jo dani problem predstavlja za naš planet, kot pa na to, komu bo takšno sodelovanje v (največjo) korist. Z iste perspektive je mogoče gledati tudi na nerazvitost, ki je ravno tako problem globalnih razsežnosti. Pri reševanju tega problema ni najpomembnejše, koliko bo to države stalo (in kakšne dobičke bodo od tega imele). Dejstvo namreč ostaja, da bo resnost tega problema rasla obratno sorazmerno s pripravljenostjo (bogatejših) držav za podporo ukrepom za zmanjševanje razlik med Severom in Jugom in s sposobnostjo mednarodnih institucij, da bodo v ta namen zadane cilje učinkovito izvajale.

O sedanji stopnji institucionalizacije mednarodne skupnosti je torej mogoče imeti različna mnenja. V tem prispevku smo se osredotočili predvsem na institucionalizacijo mednarodne skupnosti od westfalskih kongresov do nastanka OZN in smo se takšnih različnih mnenj zgolj dotaknili, pa čeprav so zelo pomembna. Zavedati se je namreč treba, da sam opis (deskripcija) delovanja mednarodnih institucij še ni dovolj, ampak je treba tudi: 1) razumeti procese in odnose znotraj mednarodnih institucij in 2) preučevati vlogo institucij v njihovem zunanjem okolju.³⁰ Šele tak, poglobljen študij, poraja različne poglede na objekt, ki ga preučujemo. Prav naslednji trije prispevki, namenjeni (med drugim tudi) prikazu razmišljanja o tem, kako lahko gledamo na razvoj institucionalizacije mednarodne skupnosti v obdobju po drugi svetovni vojni, bodo lahko služili kot dokaz za to trditev.

LITERATURA

- ANDRASSY, J. (1987): *Međunarodno pravo*. Zagreb, Školska knjiga.
- AXELROD, R., KEOHANE, R. O. (1993): *Achieving Cooperation under Anarchy: Strategies and Institutions*. V D. A. Baldwin (ur.): *Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate*, str. 85–116. New York: Columbia University Press.
- BAHRUŠIN, S. V., SKAZKIN, S. D. (1947): *Diplomacija v XVII. stoletju*. V: V. P. Potemkin (ur.): *Zgodovina diplomacije*, 1. zvezek. Ljubljana: Državna založba Slovenije, str. 197–209.
- BAYLIS, J., RENNIGER, N. J. (1992): *Introduction*. V: Baylis, J., N. J. Renninger: *Dilemmas of World Politics: International Issues in a Changing World*. Oxford, Oxford University Press, str. 1–25.
- BEALES, A. C. F. (1931): *A History of Peace. A Short Account of the Organised Movements for International Peace*. London: G. Bell & Sons Ltd.
- BENKO, VLADO (1987): *Mednarodni odnosi*. Maribor: Založba Obzorja.
- BENKO, VLADIMIR (1997): *Zgodovina mednarodnih odnosov*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- BURG, P. (1984): *Der Wiener Kongreß. Der Deutsche Bund im europäischen Staatensystem*. München: Deutschen Taschenbuch Verlag.
- BENNETT, A. L. (1995): *International Organizations: Principles and Issues*. Englewood: Prentice-Hall.
- CARR, E. H. (1978): *The Twenty Years' Crisis 1919–1939: An Introduction to the Study of International Relations*. London: MacMillan Press, Ltd.
- CLAUDE, I. (1971): *Swords into Plowshares. The Problems and Progress of International Organization*. New York: Random House.
- CRUCÉ, É. (1623/1909): *The New Cyneas of Émeric Crucé*. Edited with an Introduction and Translated from the Original French Text of 1623. Philadelphia: Allen, Lane & Scott.
- Department of Public Information (UN) (1986): *Everyone's United Nations* (1986). New York: United Nations.
- DICKINSON, E. D. (1920): *The Equality of States in International Law*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press.
- EFIMOV, A. V., TARLE, E. V. (1947): *Od ustanovitve svete alianse do julijske revolucije (1815–1830)*. V: V. P. Potemkin (ur.): *Zgodovina diplomacije*: prvi zvezek. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- GERBET, P. (1981): *Rise and Development of International Organization: A Synthesis*. V: Abi Saab, G. (ur.): *The Concept of International Organization*. Paris: UNESCO, str. 27–50.
- GRAZ, J.-C. (1999): *The Political Economy of International Trade*. Journal of International Relations and Development 2/3, str. 288–307.
- GRIECO, J. M. (1993): *Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism*. V D. A. Baldwin (ur.): *Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate*. New York: Columbia University Press, str. 116–143.
- GROOM, A. J. R. (1990): *The Setting in World Society*. V: A. J. R. Groom, P. Taylor (ur.): *Frameworks for International Co-operation*. London: Pinter Publishers, str. 3–11.
- GRÜNER, W. (1990): *Der Deutsche Bund und die Europäische Friedensordnung*. V: H. Rumpler (Ur.): *Deutscher Bund und deutsche Frage, 1815–1866*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik. München: R. Oldenburg Verlag, str. 235–264.
- HAMILTON, K. / LANGHORNE, R. (1995): *The Practice of Diplomacy: its Evolution, Theory and Administration*. London: Routledge.
- HILDEBRAND, R. C. (1990): *Dumbarton Oaks: The Origins of the United Nations and the Search for Postwar Security*. Chapel Hill: the University of North Carolina Press.
- HINSLEY, F. H. (1963): *Power and Pursuit of Peace: Theory and Practice in the*

- History of Relations Between States. *Cambridge: Cambridge University Press.*
- HVOSTOV, V. M. (1947): *Dokončanje boja za razdelitev sveta in prve vojne za njegovo novo delitev (1898–1904)*. V: V. P. Potemkin (ur.): *Zgodovina diplomacije*, 2. zvezek. *Ljubljana: Državna založba Slovenije*, str. 143–163.
- IMBER, M. (1992): *International Organizations*. V: Baylis, J., N.J. Rennger: *Dilemmas of World Politics: International Issues in a Changing World*. Oxford, *Oxford University Press*, str. 174–202.
- KILGORE, A. (1986): *Cut Down in the Crossfire*. *International Relations (London)* 8/6, str. 592–610.
- KILGORE, A. (1987): *Kassebaum and Gramm-Rudman*. V: D. Williams: *The Specialised Agencies of the United Nations: The System in Crisis*. London: *C. Hurst & Co*, str. 95–106.
- KRASNER, S. (1993): *Westphalia and All That*. V: J. Goldstein in R. O. Keohane (ur.): *Ideas and Foreign Policy: Beliefs, Institutions and Political Change*. Ithaca, London: *Cornell University Press*, str. 235–264.
- KRATOCHWIL, F. (1994): *Preface*. V: Kratochwil, F. / E. D. Mansfield (ur.): *International Organization: A Reader*. New York, *HarperCollins College Publishers*, str. ix–xiv.
- KRATOCHWIL, F., RUGGIE, J. G. (1994): *International Organization: A State of the Art on an Art of the State*. V: Kratochwil, F. / E. D. Mansfield (ur.): *International Organization: A Reader*. New York, *HarperCollins College Publishers*, str. 4–19.
- LORIMER, J. (1883): *The Institutes of the Law of Nations (Vol. I, II)*. Edinburgh, London: *William Blackwood and Sons*.
- MITRANY, D. (1943): *A Working Peace System*. London: *Royal Institute of International Affairs*.
- SCHERMERS, H. G. / BLOKKER, N. M. (1995): *International Institutional Law*. The Hague; London; Boston: *Martinus Nijhoff Publishers*.
- PENN, W. (1693–94/1915): *An Essay Towards the Present and Future Peace in Europe*. Gloucester, *John Bellows*.
- PETRIČ, E. (1980): *Nekateri komparativni vidiki mednarodnih organizacij*. Teorija in praksa 17/9, str. 1120–1134.
- ROBERTS, A., GUELFF (ur.) (1995): *Documents on the Laws of War*. Oxford: *Clarendon Press*.
- RUSSELL, R. B. (1958): *A History of the UN Charter*. Washington, D. C.: *The Brookings Institution*.
- SINCLAIR, T. J. (1996): *Beyond International Relations Theory: Robert W. Cox and Approaches to World Order*. V: R. W. Cox in T. J. Sinclair: *Approaches to World Order*. Cambridge: *Cambridge University Press*, str. 3–19.
- STOEßINGER, J. G. (1977): *The United Nations and the Superpowers*. New York: *Random House*.
- ŠABIČ, Z. (1999): *Voting in International Organisations: Mere Formality or a Matter of Substance?* *Ljubljana: Založba FDV (v tisku)*.
- TAYLOR, P. (1990): *Functionalism: The Approach of David Mitrany*. V: A. J. R. GROOM, P. TAYLOR (ur.): *Frameworks for International Co-operation*. London: *Pinter Publishers*, str. 125–139.
- YOUNG, O. (1983): *Regime Dynamics: The Rise and Fall of International Regimes*. V: S. D. Krasner (ur.): *International Regimes*. Ithaca, London: *Cornell University Press*, str. 93–115.
- WHITEMAN, M. M. (1964): *Digest of International Law (Vol. 3)*. Washington, *Department of State*.

Od režimske teorije do teorij mednarodnih režimov: razvoj preučevanja mednarodnih režimov

Uvod

Mednarodne režime in pomen tega koncepta za preučevanje mednarodnih odnosov je najlažje opredeliti v okviru razprav o upravljanju mednarodne skupnosti ali natančneje o institucionalizaciji mednarodnega upravljanja. Ker je mednarodna skupnost anarhična v pomenu, da v tej skupnosti ne obstaja nobena osrednja oblast,² ki bi bila sposobna uveljavljati odločitve in skrbeti za izvrševanje dogovorov in mednarodnih pogodb, so takšne naloge prepuščene drugačnim oblikam upravljanja mednarodne skupnosti. Za upravljanje tako skrbijo predvsem mednarodne organizacije in več vrst mednarodnih institucij, med katere sodijo tudi mednarodni režimi.³

Mednarodni režimi so "nizi implicitnih ali eksplicitnih načel [principles], norm [norms], pravil [rules] in procedur odločanja [decision-making procedures], o katerih se na določenem področju [area]⁴ mednarodnih odnosov približajo [converge] pričakovanja akterjev" (Krasner, 1983a: 2)⁵ – tako so sklenili znanstveniki, ki so se v začetku osemdesetih let zbrali na dveh konferencah,⁶ kjer so razpravljali o tej novi institucionalni obliki mednarodnega sodelovanja v anarhični mednarodni skupnosti. Zgoraj omenjena definicija mednarodnih režimov, ki je danes znana kot Krasnerjeva definicija,⁷ je med tem postala najmanjši skupni imenovalec raziskovanja mednarodnih režimov. Preučevalci režimov so se namreč vedno zavedali, da za nestrinjanje o nastanku, življenju in

¹ Petra Roter je doktorska kandidatka na univerzi Cambridge in 'Junior Research Fellow of Hughes Hall' ter mlada raziskovalka na Fakulteti za družbene vede. Ta prispevek je delno nastal med njenim večmesečnim raziskovanjem mednarodnih režimov na univerzi Tübingen, ki ga je finančno omogočila DAAD (Deutscher Akademischer Austauschdienst).

² Sam pridevnik anarhičen ne pomeni, da so odnosi med subjekti mednarodnih odnosov tudi kaotični. (Mednarodna) anarhija tako ni nered, ampak je le oznaka za stanje, ko določen red (oziroma ureditev odnosov med subjekti) ni posledica obstoja neke vrhovne avtoritete, ampak je predvsem rezultat dogovarjanja med številnimi akterji.

³ Prav spoznanje, da kljub anarhičnosti mednarodne skupnosti vendarle urejanje mednarodnih odnosov ni prepuščeno naključju in trenutnim interesom ter samopomoči posameznih držav, je vodilo skupino raziskovalcev mednarodnih režimov v Tübingenu, da so pričeli govoriti o regulirani oziroma nadzorovani anarhičnosti [regulated anarchy] mednarodne skupnosti (Rittberger, 1990). Sklop takšnih nenaključnih (čeprav brez osrednje avtoritete/oblasti) procesov upravljanja oziroma urejevanja posameznih področij mednarodnih odnosov, katerih osrednja oblika so mednarodni režimi in seveda klasične mednarodne vladne in tudi nevladne organizacije, je pojasnjen s termini "governance without government" (Rosenau in Czempel, 1992), "global governance" (Simai, 1994) ali "international governance" (Rittberger, 1990; Young, 1994). V slovenščini tem procesom ustrežata termina upravljanje mednarodne skupnosti in mednarodna organiziranost (glej še Roter, 1996: 11, op. 8). Ker pa takšno upravljanje omogočajo številne mednarodne institucije, gre pri razvoju mednarodne organiziranosti pravzaprav za institucionalizacijo mednarodne skupnosti. Institucionalizacija je dinamičen zgodovinski proces (glej Šabič v tej skupni številki), ki obsega tudi dogajanje, povezano z nastajanjem mednarodnih režimov. Termini upravljanje mednarodne skupnosti, mednarodna

učinkih mednarodnih režimov potrebujejo predhodni dogovor o samem predmetu raziskovanja. Povedano drugače: tako imenovana Krasnerjeva definicija mednarodnih režimov je bila in je ostala tisti vezni člen, ki ne le omogoča, da se z režimi ukvarjajo realisti, institucionalisti in kognitivisti, temveč predvsem omogoča – vsaj načeloma – tudi različne primerjave med znanstvenimi ugotovitvami tako različnih teoretičnih pristopov.

Ne glede na osnovne teoretične predpostavke, se režimski teoretiki strinjajo, da so mednarodni režimi določena oblika urejanja posameznih področij mednarodnih odnosov. Pri takšnem urejevanju sodelujejo zainteresirani akterji, ki se pri svojih dejavnostih ravnaajo skladno z določenimi načeli in ki svoja dejanja izvajajo po določenih (predhodno sprejetih) predpisih. Mednarodni režimi so vrsta institucij, ki omogočajo sodelovanje med subjekti mednarodnih odnosov na določenem področju mednarodnih odnosov, kot so monetarna politika, varstvo okolja, telekomunikacije in varnost. Mednarodni režimi nekako sodelujejo pri upravljanju mednarodne skupnosti in urejevanju odnosov med posameznimi mednarodnimi akterji, predvsem državami. Mednarodne režime je tako najprimerneje razumeti kot sestavni del mednarodne organiziranosti, pri čemer je slednja zgodovinski proces, ki ga je zaznamoval trend sistematičnega urejevanja sveta s političnimi sredstvi (institucionalizacija) – želje, ki je veliko starejša od pojava (preučevanja) mednarodnih režimov.

Pravzaprav je vprašanje o prispevku mednarodnih režimov k organiziranosti mednarodne skupnosti oziroma k institucionalizaciji te skupnosti novejšega datuma, zato se zdi še posebej zanimivo raziskati, zakaj so se znanstveniki sploh začeli ukvarjati z mednarodnimi režimi oziroma zakaj so se posvetili tej obliki mednarodnega sodelovanja prav konec sedemdesetih in v začetku osemdesetih let?

Ceprav se raziskovalci z vprašanjem mednarodnih režimov intenzivno ukvarjajo šele dobrih dvajset let, se vendarle zdi, da si je koncept mednarodnega režima priboril stalno mesto na seznamu tem, ki pojasnjujejo mednarodno organiziranost. Pri tem se takoj postavi vrsta vprašanj. Kakšna je torej sploh vloga režimov pri upravljanju sodobne mednarodne skupnosti in s tem pri organiziranosti te skupnosti? Praktiki se bodo najbrž najprej vprašali, kako spoznamo mednarodni režim ali kako režimi nastajajo, medtem ko bodo teoretiki najbrž želeli odgovor o tem, kakšen pomen sploh ima koncept mednarodnega režima kot teoretični konstrukt.⁸ Pričujoči prispevek je poskus odgovoriti vsaj na nekatera izmed prej zastavljenih vprašanj, hkrati pa kritično oceniti dosedANJI razvoj režimske analize in njenih pomanjkljivosti.

Takšna kritična presoja režimske literature nikakor ne vključuje le tistega, česar znanstvenikom doslej še ni uspelo ustrezno razložiti s konceptom mednarodnega režima oziroma tistega, kar se zdi, da bi koncept lahko ponudil ali ponuja, vendar pa doslej še ni bilo obširnej

raziskano. Prav zaradi teh možnosti se zdi koncept mednarodnega režima v marsičem obetajoč teoretični konstrukt, s katerim je za zdaj mogoče pojasnjevati (bolj kot morda pojasniti) zapletene procese mednarodnega sodelovanja. Takšna pojasnila so namreč močno odvisna od določenih pogojev, ki jih posamezni avtorji vnašajo v svoj pristop k preučevanju mednarodnih režimov. Ti pogoji, ki jih zapovedujejo posamezne teoretične smeri raziskovanja režimov in mednarodnih odnosov nasploh, pa v marsičem tudi omejujejo pojasnjevalno moč mednarodnega režima kot teoretičnega konstrukta. Po drugi strani pa te omejitve – predvsem neenotnost in s tem raznolikost teoretičnih smeri ter do neke mere nedorečena oziroma med posameznimi smermi neusklajena metodologija režimske analize – vplivajo tudi na uporabo in raziskovanje mednarodnih režimov kot pojavnih oblik.

Prvi del pričujočega prispevka predstavi nastanek politološkega koncepta mednarodnega režima in razloge za začetke preučevanja mednarodnih režimov. Na podlagi domneve, da obsežnejša literatura o mednarodnih režimih v začetku osemdesetih let ni nastala naključno, prvi del podrobneje opisuje mednarodno skupnost in nekatere pomembne dogodke predvsem v sedemdesetih letih, ki jih takrat obstoječi koncepti mednarodnega sodelovanja (oziroma mednarodne organiziranosti) niso mogli ustrezno pojasniti. Ta manko je zapolnil koncept mednarodnega režima. Slednji je podrobneje razčlenjen v drugem delu, ki se tako osredotoči na predstavitev termina mednarodni režim in različnih konceptualizacij mednarodnih režimov, ki so povezane s siceršnjimi teoretičnimi usmeritvami posameznih avtorjev. Te teoretične smeri, ki so se sčasoma izoblikovale v tri sklope teorij mednarodnih režimov – neoliberalistično, realistično in kognitivistično – so podrobneje opisane v tretjem delu. Tako nastale teorije mednarodnih režimov ponujajo različne odgovore na vprašanja o nastanku, delovanju in pomenu mednarodnih režimov. Medtem ko so se režimski teoretiki v začetku ukvarjali predvsem z nastajanjem mednarodnih režimov, je v zadnjem času čedalje več znanstvene pozornosti namenjene učinkom mednarodnih režimov. Ker je prav od učinkov mednarodnih režimov odvisna nadaljnja usoda režimske teorije, so sklepne misli namenjene problemu razumevanja in določanja učinkovitosti režimov in posledicam režimov nasploh.

Namen tega članka je tako prikazati razvoj preučevanja mednarodnih režimov. Ta prikaz je – po analogiji, izposojeni pri Guzziniju – pravzaprav sestavljen iz dveh zgodb: ene "od zunaj" in druge "od znotraj" (Guzzini, 1998: x).⁹ Če se tista "od zunaj" ukvarja z raziskovanjem zunanjega okolja in vplivu tega okolja na znanstvenike, ki preučujejo mednarodne režime, potem je tista "od znotraj" prikaz znanstvenih ugotovitev o mednarodnih režimih, do katerih so v dobrih dveh desetletjih prišli različni režimski teoretiki. Neposredna posledica delitve tega prispevka na dve zgodbi je lahko samo poimenovanje znanstvene misli o mednarodnih režimih. V prvi

organiziranost in institucionalizacija so tako oznaka za procese urejevanja mednarodnih odnosov na način, ki omogoča ali naj bi omogočal mir in boljše življenjske razmere. Čeprav so termini medsebojno tesno povezani, bo v tem prispevku termin mednarodna organiziranost [international organisation] uporabljen v bolj (čeprav ne izključno) teoretičnem pomenu – ko bo govor o raziskovanju prej omejenih procesov, ki jih podrobneje razčlenjujejo teorije mednarodne organiziranosti (glej Kratochwil in Ruggie, 1986). Termina upravljanje mednarodne skupnosti in institucionalizacija pa bosta uporabljena, ko bo govor o dejanskih procesih nastajanja bolj rednih vzorcev odnosov med mednarodnimi akterji in rednih načinov reševanja mednarodnih problemov. Ta rednost tako nakazuje proces nastajanja mednarodnih institucij – torej institucionalizacijo mednarodne skupnosti.

⁴ Tako imenovana Krasnerjeva definicija sicer delovanje mednarodnih režimov omeji na "areas" – torej posamezna področja/območja mednarodnih odnosov, vendar se je sčasoma bolj uveljavil termin "issue-area", za katerega se zdi najustreznejši slovenski termin področje (mednarodnih odnosov). V posameznih primerih gre lahko tudi za območje, vendar je v takšnem primeru dostikrat ustrezneje govoriti o pravnem

(in ne politološkem) konceptu mednarodnega režima. Če na primer določena mednarodna pogodba uredi upravljanje nekega (geografskega) območja in če je to upravljanje urejeno le skladno s pravnimi določili te pogodbe (ne pa tudi z določenimi skupnimi pričakovanji akterjev, ki jih je mogoče zaznati iz njihovih interakcij oziroma njihovega ravnanja, ki poteka tudi zunaj okvira takšne mednarodne pogodbe), potem govorimo o pravnem mednarodnem režimu. Več o pravnem razumevanju mednarodnih režimov, ki ni predmet tega prispevka, glej pri Kleinu (1986).

⁵ Avtorica tega članka je prevedla vse dobesedne navedke v tem prispevku. Ponekod so dodani tudi izvirni angleški in/ali nemški termini. Takšna dvojezična terminologija je uporabljena predvsem v tistih primerih, kjer je mogočih več slovenskih prevodov, kjer še ni splošno uporabljenega slovenskega termina ali pa kot vodilo pri kasnejši primerjavi z literaturo v izvirniku.

⁶ V Los Angelesu oktobra 1980 in v Palm Springsu februarja 1981.

⁷ Stephen D. Krasner je namreč uredil posebno številko revije *International Organization* (36/2, 1982), ki je potem izšla še v knjižni izdaji pod istimi imenskimi naslovom *International Regimes* leta 1983.

⁸ Da bi se izognili nepotrebni terminološki

zgodbi bi to misel lahko imenovali kar režimska teorija. Takšna navidezna enotnost pa se takoj razblini, ko na preučevanje režimov pogledamo 'od znotraj'. Zato je v drugi zgodbi primernejše govoriti o teorijah mednarodnih režimov.

1. Zgodba "od zunaj": razmere v mednarodni skupnosti in nastanek režimske teorije

Razmere v mednarodni skupnosti v času pred prvimi intenzivnimi znanstvenimi razpravami o mednarodnih režimih – to je v sedemdesetih letih in v začetku osemdesetih let – so najpogostejše označene kot konec obdobja ameriške hegemonije. Namen pričujočega prikaza nekaterih dogodkov iz tega obdobja ni dokazati, da se je ameriška moč dejansko – bodisi glede na druge države ali pa absolutno – zmanjšala. Takšna analiza bi zahtevala povsem drugačen metodološki pristop, začevši z natančno opredelitvijo koncepta moči neke države. Moj namen je veliko skromnejši: opozoriti na nekaj dogodkov, ki bi lahko vodili k sklepu o koncu *pax americane* in tako posledično k nastanku teoretičnega preučevanja mednarodnih režimov. Teoretiki mednarodnih odnosov in še posebej režimski teoretiki namreč sami trdijo, da so bili začetki preučevanja mednarodnih režimov plod spremenjenih razmer v mednarodni skupnosti in še posebej (občutkov o) zmanjšani moči Združenih držav (Young, 1980: 104–5; Krasner, 1983b: vii; Kratochwil in Ruggie, 1986: 759–60; Strange, 1988: 12;¹⁰ Jacobson, 1990: 29).

Percepcije o zmanjšani moči vodilne svetovne velesile (hegemon), od katere je odvisen svetovni red, hkrati pa ta hegemon izgublja svoj vpliv in moč, so sprožile raziskave o tem, kako bo potekalo upravljanje mednarodne skupnosti tudi v času po ameriški hegemoniji – torej v času po *pax americani*. Zato ni presenetljivo, da je bil koncept mednarodnega režima zamišljen in prikazan kot oblika mednarodnega upravljanja na določenih področjih [issue-areas] mednarodnih odnosov – oblika, ki naj bi prišla do izraza prav v času po hegemoniji. Zagotovo ni bilo naključje, da so se začetniki raziskovanja mednarodnih režimov pretežno ukvarjali z ekonomskimi področji, saj je upadanje moči neke države lahko najbolj očitno ravno s pomočjo prikaza ekonomskih kazalcev. Pri tem pa seveda ne gre zanemariti morebitnega vpliva spremenjenega razmerja sil v mednarodni skupnosti na delovanje Združenih narodov.

V nadaljevanju je tako več pozornosti namenjene prav spremembam v Združenih narodih in razmeram v svetovni ekonomiji.¹¹ Izbor političnih in ekonomskih razmer v mednarodni skupnosti v šestdesetih in sedemdesetih letih je skladen s klasičnim pojmovanjem moči neke države – in sicer kot cilj zunanje politike (Morgenthau, 1954), katerega uresničitev med drugim omogočajo nadzor nad surovinami, viri kapitala in trgi, primerjalne prednosti v

proizvodnji dobrin visoke vrednosti ter zmožnost nadzorovati druge akterje oziroma vplivati na izide (Keohane, 1984: 32; Rothgeb, 1993: 177). Pri tem velja še opozoriti, da ni tako pomembno, kaj so takratne spremembe v mednarodni skupnosti dejansko pomenile za razmerje svetovnih velesil, ampak kako so si strokovnjaki te spremembe razlagali.¹²

Kindlebergerjeva (1973) knjiga *The world in depression 1929–1939*, s katero je bila sprožena razprava o koncu *pax americane*, ni izšla po naključju prav v začetku sedemdesetih let, kot tudi niso bile stvar naključja posledične razprave o zatonu ameriške hegemonije. Ravno v tistem času je bila namreč najbolj aktualna naftna kriza. Do sedemdesetih let sta si Evropa in Japonska ne le opomogli po vojni, ampak sta postajali gospodarsko čedalje močnejši. V začetku sedemdesetih let je prišlo do zloma bretton-woodskega monetarnega sistema. Ti in podobni dogodki so v razmerah naraščajoče medsebojne odvisnosti (Rosecrance in Stein, 1973: 437) (negativno) vplivali tudi na Združene države.

Po vojni se je zmanjševal ameriški delež v svetovnem bruto proizvodu. Medtem ko je ta leta 1947 znašal še 50 odstotkov, je do leta 1970 zdrsnil na vsega 25 odstotkov. Od druge polovice sedemdesetih let, so bile povprečne stopnje rasti bruto nacionalnega proizvoda Japonske, Evrope, Kitajske in novouindustrializiranih držav veliko večje od povprečne ameriške stopnje. Do začetka šestdesetih let so si v vojni gospodarske rasti (Kegley in Wittkopf, 1995: 206–7) prizadete države dodobra opomogle, kar je močno pripomoglo k padcu ameriškega deleža tudi v svetovni industrijski proizvodnji (Kennedy, 1989: 539, 558) in v svetovnem izvozu. Zmanjšal se je tudi delež Združenih držav v svetovnih finančnih rezervah: ta je iz 49 odstotkov v letu 1950 padel na vsega sedem odstotkov leta 1976 (Keohane, 1984: 197).

Vsi ti ekonomski kazalci na področjih, ki so bistvenega pomena za hegemonijo določene države, so vodili do zelo enotnih sklepov – relativna moč Združenih držav naj bi se bila zmanjšala, s čimer naj bi se bila zamajala tudi ameriška hegemonija (Jacobson, 1990: 29; Kegley in Wittkopf, 1995: 207). Nasprotno mnenje je bilo slišati zelo poredko.¹³

Medtem ko so bili omenjeni ekonomski kazalci trdna osnova za prepričanje, da so se temelji *pax americane* močno zamajali, so takšne trditve še bolj utrdile politične razmere. Zelo zgovoren primer je položaj in s tem tudi politični vpliv Združenih držav v mednarodnih organizacijah, še posebej v Združenih narodih.

Položaj Združenih držav v Združenih narodih se je spreminjal kot se je spreminjala tudi sama organizacija. Med takšne najpomembnejše spremembe Združenih narodov sodi prav gotovo naraščajoče članstvo. Članstvo neke mednarodne organizacije, opozarja (Claude, 1971: 100), vpliva tako rekoč na celotno delo in strukturo te organizacije – “od ustreznosti poslopij do volilnih postopkov v

zmedi, je treba takoj opozoriti, da obstajata – povedano zelo poenostavljeno – dve obliki mednarodnih režimov: mednarodni režim kot dejanski pojav in mednarodni režim kot teoretični model za pojasnjevanje oblik mednarodnega sodelovanja. Mednarodni režim kot pojavna oblika in mednarodni režim kot teoretični konstrukt se seveda močno razlikujeta, saj gre v prvem primeru za opazovanje prakse, pri drugem pa za teoretični model za pojasnjevanje te prakse – torej za pojasnjevanje delovanja režimov kot pojavov. V literaturi o mednarodnih režimih se tako obe obliki režima pogosto prepletata. Posamezni teoretiki namreč ponavadi preučujejo teoretična vprašanja, povezana s konceptom mednarodnega režima, pri tem pa navajajo primere režimov iz vsakdanjega življenja (Gehring (1994) npr. raziskuje – na podlagi teoretičnega koncepta mednarodnega režima – režime na področju varstva okolja in to znanje potem poveže v teorijo dinamičnih mednarodnih režimov). Dodati pa je še treba, da je sama identifikacija režimov v praksi odvisna od tega, kako je režim opredeljen v teoriji. To razmerje med teorijo in prakso seveda zdaleč ni značilno le za preučevanje mednarodnih režimov. Glej še Brglez in Pikalo v tej številki.

⁹ Guzzini (1998) je sicer to delitev na dve zgodbi uporabil pri svoji študiji o realizmu.

¹⁰ Po njenem mnenju so bile percepcije o zmanjšani moči Združenih držav sicer neupravičene, vendar pa so vodile do začetkov raziskovanja mednarodnih režimov.

¹¹ Več o razmerah v mednarodni skupnosti glej pri Roterju (1996: pogl. 3).

¹² Prepričanje o padcu ameriške moči je bilo tako močno, da se znanstveniki niso več spraševali, ali gre za relativen padec ameriškega vpliva, ampak zakaj gre za tako hiter zaton Združenih držav (Kennedy, 1989: 559).

¹³ Še najbolj vztrajno ga je zagovarjala *Strange*, ki je trdila, "da so Američani pogosto pretiravali s 'šoki' v sedemdesetih letih. [...] Res je sicer, da je nastalo jedrsko ravnotežje in da je prišlo do deprecijacije dolarja, [...] toda jedrska pariteta ni edini pomemben dejavnik varnostne strukture ravnotežja moči med velesilama in deprecijacija dolarja je vse prej znak zlorabe moči kot pa izgube moči" (*Strange*, 1983: 340-1). Kasneje pa je s svojim strukturnim pristopom (*Strange*, 1995, še posebej drugi del) poudarila, da so ZDA dominantne v vseh štirih globalnih strukturah: varnosti, proizvodnji, finančnih in znanju.

¹⁴ Več o Združenih narodih v času dekolonizacije glej pri Luardu (1988).

¹⁵ Od teh naj bi jih bilo 35 "jasno povezanih z Združenimi državami, pet s Sovjetsko zvezo, deset jih je bilo neuvrščenih" (Stoessinger, 1977: 27).

generalni skupščini, od politične sprejemljivosti organizacijske strukture in procedur do ideološke osnove resolucij in funkcionalnosti proračuna." V šestdesetih letih je bil proces dekolonizacije¹⁴ skoraj končan in do leta 1968 se je 51¹⁵ ustanovnim članicam Združenih narodov pridružilo 75 držav (skupaj je bilo 126 članic); članstvo se je samo leta 1960 povečalo za 17 držav (Claude, 1971: 88–9). Nove članice so bile večinoma iz tretjega sveta in leta 1964 je bila ustanovljena skupina 77. Tretji svet je imel poslej močan vpliv v Združenih narodih in specializiranih agencijah (Jacobson, 1990: 30), kar je seveda zmanjševalo moč zahodnega sveta z Združenimi državami na čelu.

Še do leta 1955 so Združene države dosegale avtomatično dvotretjinsko večino¹⁶ v generalni skupščini, med letoma 1955 in 1959 se je moč Združenih držav sicer zmanjšala, vendar je bila še vedno dovolj velika za zagotavljanje podpore pri pomembnejših odločitvah, leta 1960 pa se začne (številčna) prevlada neuvrščenih in manj razvitih držav (Rowe, 1971). Ledeni tuš in prvi pravi poraz Združenih držav je sledil leta 1971, ko so v generalni skupščini glasovali o kitajskem predstavištvu v Združenih narodih,¹⁷ kot "daleč najbolj dramatičen in kontroverzen dogodek" pa je bila označena obsodba sionizma oziroma narodnoosvobodilnega židovskega gibanja na 30. zasedanju Generalne skupščine leta 1975 (Stoessinger, 1977: 32).¹⁸ V sedemdesetih letih je tako postalo jasno, da je zahodni blok pod vodstvom ZDA izgubil večino v Generalni skupščini – tisto večino, ki so ji Združene države še v petdesetih letih tako zaupale, da so predlagale resolucijo *Uniting for Peace* (Res. 377(V)), s katero je Generalna skupščina dobila večje pristojnosti.¹⁹

Podoben je bil tudi položaj v varnostnem svetu. Združene države so v prvih letih obstoja Združenih narodov zlahka pridobivale zadostno število glasov pri resolucijah, ki jih niso želele sprejeti, medtem ko Sovjetska zveza takšnega 'skritega veta' ni imela in je morala svoje interese varovati z uporabo veta v varnostnem svetu. To je storila več kot petdesetkrat (Šabič, 1999: pogl. 4). Toda takšen vzorec glasovanja se je začel spreminjati konec šestdesetih let, ko se je varnostni svet iz enajstih razširil na petnajst članic. Za sprejetje resolucije je bilo tako potrebnih namesto sedem že devet glasov. Po tej spremembi števila članic varnostnega sveta, ki je bila namenjena predvsem vključevanju nevtral(ejš)ih držav v delo tega organa, je postalo glasovanje v varnostnem svetu "bolj kot od absolutne večine odvisno od pogajanj in prepričevanj" (Stoessinger, 1977: 16). In medtem ko je Sovjetska zveza do leta 1970 pravico veta uporabila kar sto štirikrat (Claude, 1971: 148), so morale svojo pogajalsko (in tudi glasovalno) nemoč Združene države prvič priznati 17. marca 1970, ko je tudi ta velesila morala z vetom preprečiti sprejem zanj neustrezne resolucije o Južni Rodeziji.²⁰

Z vstopanjem novih držav v Združene narode je bila prekinjena močna korelacija med ameriškim nacionalnim interesom in

odločitvami te mednarodne organizacije (Stoessinger, 1977: 232). Seveda se je takšen razvoj dogodkov odražal tudi na ameriskem (notranjepolitičnem) dnevnem redu – ne le v obliki zahtev po zmanjšanju ameriških finančnih prispevkov Združenim narodom (Pentland, 1976: 633), ampak tudi v obliki percepcij o zmanjšani moči Združenih držav. In prav te razmere v mednarodni skupnosti ter njihove notranjepolitične posledice so po svoje privedle teoretike mednarodnih odnosov do politološkega koncepta mednarodnega režima. Spremenjena mednarodna skupnost tako hkrati predstavlja kontekst, v okviru katerega je mogoče odgovoriti na v uvodu zastavljeno vprašanje o začetkih teoretičnega preučevanja mednarodnih režimov. Vendar je razumevanje konteksta le temeljni pogoj za iskanje odgovora, ki pa postane jasnejši šele s podrobnejšo analizo teorij mednarodne organiziranosti, v okviru katerih se je razvila tudi znanstvena razprava o mednarodnih režimih.²¹

Stabilnost v mednarodni skupnosti kot rezultat procesov mednarodnega upravljanja oziroma institucionalizacije mednarodne skupnosti so teoretiki mednarodne organiziranosti tradicionalno prištevali mednarodnim vladnim organizacijam. Vendar pa je že v prvih desetletjih po drugi svetovni vojni pričelo kopneti zaupanje v mednarodne vladne organizacije kot uspešne nosilke mednarodnega upravljanja. Na podlagi objavljenih prispevkov v reviji *International Organization* sta tako Kratochwil in Ruggie (1986) dokazovala, da obstajajo štiri obdobja glede na poudarke pri raziskovanju mednarodne organiziranosti in upravljanja mednarodne skupnosti – formalne institucije, institucionalni procesi, vloga organizacije in mednarodni režimi – in da so nove razlage o organiziranosti mednarodne skupnosti in o njenem upravljanju nastajale hkrati s spremembami v mednarodni skupnosti in s posledično spreminjanjem se pomenom, ki so ga znanstveniki pripisovali mednarodnim organizacijam. Medtem ko so znanstveniki še v petdesetih letih verjeli, da je mednarodno upravljanje pravzaprav vse tisto, za kar so odgovorne mednarodne organizacije, kar pa razložijo njihove formalne značilnosti (torej tisto, kar je zapisano v ustanovnih dokumentih), se je sčasoma takšno prepričanje močno spremenilo. Najprej se je preučevanje formalnih značilnosti mednarodnih organizacij umaknilo raziskovanju dejanske prakse, kasneje pa vlogi mednarodnih organizacij pri upravljanju. Predvsem v sedemdesetih letih pa je teorija mednarodne organiziranosti ostala brez ustreznih pojasnil za mednarodno upravljanje – torej za svoje tradicionalno raziskovalno področje. In prav ta manko naj bi nadomestil koncept mednarodnega režima (Kratochwil in Ruggie, 1986). Znanstvena misel o mednarodnih režimih se je tako razvila v prizadevanju po ustrezni “razlagi vzorcev mednarodnega upravljanja, to je vzorcev interakcij, s katerimi države uredijo oziroma določijo medsebojno ravnanje na podlagi skupnih načel, norm, pravil in procedur odločanja” (Sandholtz, 1994: 7).

¹⁶ “Ameriška delegacija je nadzorovala generalno skupščino in se ni branila uporabiti ‘avtomatične večine’ za izvajanje svojih nacionalnih interesov” (Stoessinger, 1977: 27).

¹⁷ Glej na primer Stoessinger (1977: 36–45).

¹⁸ Sionizem je bil označen za rasizem in rasno diskriminacijo, proti čemur so glasovale večina vse zahodne demokracije, medtem ko je za obsodbo glasovalo kar 72 od skupaj 142 držav članic (Stoessinger, 1977: 32).

¹⁹ O glasovanju v generalni skupščini glej Šabič (1999).

²⁰ Na 1534. zasedanju varnostnega sveta so glasovali o resoluciji o režimu bele manjšine v Južni Rodeziji. Resolucijo, s katero bi obsodili režim Iana Smitha in pozvali vse članice Združenih narodov, naj poostrijo odnose z njim, so predlagali Burundi, Nepal, Siera Leone in Zambija. Osnutek resolucije je še predvideval, da bi obsodili tudi Veliko Britanijo, ker ni uporabila sile proti režimu v Južni Rodeziji. Za resolucijo so glasovali: Burundi, Kitajska, Nepal, Poljska, Siera Leone, Španija, Sirija, Sovjetska zveza in Zambija. Vzdržale so se: Kolumbija, Finska, Francija in Nikaragva. Proti pa so bile ZDA in Velika Britanija (Stoessinger, 1977: 16–17).

²¹ Od tod tudi trditev v uvodu, da je mednarodne režime najlažje razumeti v okviru procesa mednarodne organiziranosti.

Nedržavni akterji v mednarodni skupnosti so bili teoretikom mednarodne organiziranosti, kot opozarja Krasner (1983: vii) v svojem predgovoru, znani že iz šestdesetih let, še posebej z liberalističnim poudarkom na vlogi in pomenu transnacionalnih akterjev. Tej naraščajoči kompleksnosti se je pridružila še trditev o naraščajoči medsebojni odvisnosti [interdependence] v mednarodni skupnosti (Keohane in Nye, 1989 [1. izdaja: 1977]). Že iz teh razprav o medsebojni odvisnosti je postalo jasno, da države ne morejo več učinkovito in stoodstotno nadzorovati vsega, kar se dogaja v mednarodni skupnosti – torej tudi ne ekonomskih procesov. Meja med tako imenovano *high politics* (torej politika o vprašanjih miru in varnosti, suverenosti ter vprašanja, ki so povezana z obstoječo mednarodno politično ureditvijo) in tako imenovano *low politics* (tradicionalno manj pomembnejših politik, kot so ekonomska, okoljevarstvena, socialna) je tako postajala čedalje bolj zamegljena. V takšnih razmerah je bilo težko ohranjati red v mednarodni skupnosti in realisti so razloge za razmere v mednarodni skupnosti konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let (npr. naftni šoki, napeti odnosi med velesilama) poiskali v (domnevno) zmanjšani moči Združenih držav – skladno s teorijo hegemonске stabilnosti, ki za stabilen mednarodni sistem predpostavlja obstoj hegemonu oziroma države z dovolj moči in pripravljenosti prevzeti vlogo svetovnega varuha miru in stabilnosti (Keohane, 1989: pogl. 4 [1980]). Vendar pa se sčasoma tudi realistične predpostavke niso popolnoma uresničile: kljub temu da so se razmere (s stališča Združenih držav) še poslabšale, se mednarodni odnosi niso (Krasner, 1983: viii). Liberalisti bi najbrž vzrok poiskali v obstoju mednarodnih organizacij in njihovi vlogi pri upravljanju mednarodne skupnosti, vendar pa so (večinoma z zahodne zemeljske poloble) teoretiki mednarodnih odnosov oziroma mednarodne organiziranosti, kot sta ugotovila Kratochwil in Ruggie (1986), nasploh postali skeptični do pomena mednarodnih organizacij pri upravljanju mednarodne skupnosti. In prav ta problem, s katerim so bili soočeni tako realisti kot liberalisti, naj bi 'rešil' koncept mednarodnega režima.

Mednarodni režimi so bili tako predstavljeni in opredeljeni kot mednarodne institucije – torej nizi relativno stalnih interakcij med zainteresiranimi akterji. Te institucije naj bi skrbale za urejevanje določenih področij mednarodnih odnosov. Z liberalističnega stališča so mednarodni režimi (p)ostali običajen mednarodni pojav, medtem ko so realisti, ki so tudi sicer bolj skeptični do pomena institucij, našli nekakšno kompromisno rešitev v svojem prikazu 'življenja' mednarodnih režimov. Realisti so namreč trdili, da je mednarodne režime težko 'ustanoviti', vendar pa – potem ko že nastanejo – imajo nekakšno svoje 'življenje' (Krasner, 1983: viii). In prav s tem v zvezi se zdi poznavanje konteksta (torej razmer v mednarodni skupnosti v sedemdesetih letih) še posebej pomembno.

Koncept mednarodnega režima je bil zasnovan tako, da je bilo

mogoče režime kot pojavne oblike (predvsem njihova načela, norme, pravila in procedure odločanja) iskati tudi 'za nazaj' – predvsem v času takoj po drugi svetovni vojni, ko so bile Združene države močnejše in so bila tako sprejeta mednarodna pravila skladnejša z njihovimi nacionalnimi interesi. Takrat ustanovljeni mednarodni režimi se bodo tako ohranili tudi v razmerah po hegemoniji, kot je zgovorno nakazal Keohane (1984) že v naslovu svojega odmevnega dela *After hegemony: cooperation and discord in the world political economy*, s čimer se seveda močno zmanjša pomen izgubljene moči Združenih držav.

Zaradi zgoraj omenjenih spremenjenih razmer v mednarodni skupnosti, ki so ameriške teoretike vodile do spoznanja o koncu ameriške hegemonije (torej do strukturne spremembe v mednarodni skupnosti), je bilo nujno poiskati nekakšen nadomestek tej hegemoniji, in sicer nadomestek, ki bi pojasnil mednarodno sodelovanje in procese med subjekti mednarodnih odnosov nasploh. Ker je zaupanje v mednarodne organizacije zaradi zmanjšane vpliva Združenih držav (s)kopnelo (takšen trend se je pokazal tudi v Organizaciji združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo (Unesco), saj so Združene države sredi osemdesetih let izstopile iz te organizacije),²² so ameriški teoretiki vlogo upravljanja mednarodne skupnosti pripisali mednarodnim režimom. Od tod pa se je potem razvila živahna teoretična razprava o mednarodnih režimih (o sami definiciji termina mednarodni režim, o nastanku, vlogah, pomenu, mednarodnih režimov). Ta razprava se je začela s predpostavko, da so mednarodni režimi intervenirajoče spremenljivke, in sicer med osnovnimi vzročnimi dejavniki (moč, interes in vrednote) na eni strani ter ravnanjem akterjev na drugi strani (Krasner, 1983a: 5). Mednarodni režimi so tako pogojeni z razmerjem moči ali pa so odvisni od interesa posameznih akterjev, hkrati pa – potem ko so ustanovljeni – vplivajo na samo ravnanje teh akterjev in s tem na upravljanje posameznih področij mednarodnih odnosov.

Mednarodni režimi so tako po svoje bili odgovor na spremembe v mednarodni skupnosti. Ker so se režimski teoretiki že na začetku strinjali, da na mednarodno ravnanje vpliva tudi razporeditev moči [national power capabilities], so se v razpravo o mednarodnih režimih vključili tudi znanstveniki, ki so bolj ali manj prisegali na realizem (Krasner, 1983: viii),²³ čeprav je prav realizem tradicionalno najbolj skeptičen do razumevanja institucij kot samostojnih akterjev v mednarodni skupnosti.²⁴ Režimsko teorijo je tako mogoče razumeti tudi kot rezultat tako imenovanega neo-neo zbliževanja s pomočjo racionalistične metateoretične orientacije (neo)realizma in (neo)liberalizma. Prav ta neo-neo sinteza pa je vodila še do ene pomembne posledice: racionalistične teorije oziroma teoriji sta postali en pol, medtem ko je drugi pol odslej predstavljal reflektivizem oziroma pristopi, ki jim je skupna sociološka metateoretična orientacija (Keohane, 1989: pogl. 7 [1988]; Waeber, 1996: 163–4).

²² Podrobneje o razmerah, ki so vodile do takšnega razpleta, glej Roter (1996: 45–8).

²³ Behnke (1995: 180) celo trdi, da sta bila režimska teorija odgovor realizmu in Krasnerjev volumen poskus ohranjanja realizma.

²⁴ Med novejšimi odmevnejšimi prispevki k takšnemu ortodoksnemu realističnemu mnenju glej Mearsheimer (1994/95).

Preden bodo režimi in različne teoretične smeri njihovega raziskovanja podrobneje predstavljeni, velja poudariti, da je različne teoretike pri preučevanju režimov vodil interes za mednarodno sodelovanje in institucije (Waeber, 1996: 163) in da so mednarodni režimi – ne glede na njihov (teoretični) izvor – “jasno povezani s pričakovanjem povečanega sodelovanja, ki prekaša lastne interese in racionalne motivacije njihovih ustvarjalcev” (Crawford, 1996: 133).

2. Mednarodni režimi: problemi in dileme pri njihovi konceptualizaciji

Skladno s tako imenovano Krasnerjevo definicijo – torej da so režimi “nizi implicitnih ali eksplicitnih načel, norm, pravil in procedur odločanja, o katerih se na določenem področju mednarodnih odnosov približajo pričakovanja akterjev” (Krasner, 1983a: 2) – mednarodni režim vsebuje štiri elemente: načela, norme, pravila in postopke odločanja. Načela izražajo mnenje oziroma prepričanje o dejstvih, vzrokih in tako na splošno določajo namene oziroma cilje, ki jih bodo skušali doseči akterji nekega režima (Krasner, 1983a: 2; Keohane, 1984: 58). Norme so v obliki pravic in dolžnosti določeni standardi obnašanja. Pravila, ki so bolj specifična kot norme, označujejo posebne predpise in prepovedi/omejitve delovanja, medtem ko so procedure odločanja nekega mednarodnega režima prevladujoča praksa oblikovanja in implementacije kolektivne izbire (Krasner, 1983a: 2). Pri tem velja poudariti, da vrstni red naštevanja teh komponent ni nezanemarljiv. Prav načela in norme namreč v osnovi opredelijo določen mednarodni režim (Krasner, 1983a: 3), kar ima posledice, kot bomo videli, tudi za razumevanje spreminjanja mednarodnih režimov.

Prej omenjene štiri komponente oziroma štirje elementi mednarodnih režimov so sicer res splošno sprejeti, vendar pa to nikakor ne pomeni, da so se režimski teoretiki vedno strinjali, da so ti elementi dovolj za nedvoumno razpoznavanje mednarodnih režimov v praksi in tudi v teoriji (kot specifično obliko mednarodnih institucij). Že v Krasnerjevem volumnu o mednarodnih režimih je izšla prva kritika preučevanja režimov, ki je letela tudi na račun nenatančne definicije mednarodnega režima. Termin je bil označen za (pre)ohlapnega, kar omogoča njegovo rabo v več različnih pomenih (Strange, 1983: 342–3). Poleg tega pa je tako definiran termin povzročal in še povzroča nemalo težav pri identifikaciji posameznih komponent dejansko obstoječih mednarodnih režimov (Levy, Young in Zürn, 1995: 270).

Še vedno se zdi, da sta ta dva problema – ohlapna definicija in nerazpoznavnost posameznih komponent – ostala do neke mere nerešena. Predvsem se ni meja med posameznimi elementi mednarodnih režimov nikoli okrepila. Posebej problematična je

identifikacija posameznih pravil, ki so sicer res bolj specifična kot norme, vendar pa jih je mogoče razumeti tako v smislu regularnosti [regularity] kot tudi predpisov [prescription] (Levy, Young in Zürn, 1995: 271). Po drugi strani pa je koncept mednarodnega režima sčasoma vendarle pridobil na svoji razpoznavnosti, vendar največkrat le v primerjavi z mednarodnimi organizacijami.²⁵ Medtem ko so slednje najpogosteje opredeljene kot že na prvi pogled vidne birokratske entitete (s svojim sedežem, proračunom, uslužbenci) za reševanje mednarodnih problemov oziroma urejanje mednarodnih odnosov, so mednarodni režimi specifične (nevidne na prvi pogled) institucije za upravljanje posameznih natančno določenih področij mednarodnih odnosov. Prav ta omejenost določenega mednarodnega režima le na eno določeno področje mednarodnih odnosov [issue-area of international relations] je močno razpoznavna značilnost režimov.²⁶

Kritika same definicije mednarodnega režima pa je sčasoma segla tudi dlje od nezadovoljstva z domnevno nenatančno opredelitvijo režima s štirimi elementi, saj so nekateri avtorji poskušali bolj ali manj radikalno preoblikovati tako imenovano Krasnerjevo definicijo (Keohane in Murphy, 1992: 871; Levy, Young in Zürn, 1995: 274). Ker pa se je ta definicija vseeno ohranila v veliki večini raziskav mednarodnih režimov, so veliko bolj zanimivi predlogi o njeni dopolnitvi.

Tako je skupina raziskovalcev mednarodnih režimov na univerzi Tübingen v Nemčiji štirim osnovnim komponentam dodala še dve: trajnost [Dauerhaftigkeit, durability] in učinkovitost [Effektivität, effectiveness] (Wolf in Zürn, 1986: 204–5; Rittberger, 1990a: 3). Pri tem je določen režim učinkovit, če "je ravnanje akterjev dejansko rezultat obstoja norm in pravil režima", in trajen, če to ravnanje akterjev, ki je odsev pravil režima in njihovega upoštevanja, traja (Rittberger, 1990a: 3). Tako je le na podlagi obstoja vseh šestih elementov (štirje Krasnerjevi ter trajnost in učinkovitost) pri sodelovanju med Zahodom in Vzhodom na različnih področjih mogoče govoriti o režimih (Rittberger, 1990).

Trajnost sicer ni imela večjega odmeva pri nadaljnjih režimskih analizah, medtem ko je vprašanje učinkovitosti režimov še vedno na dnevnem redu teoretične razprave o konceptu mednarodnega režima. Učinkovitosti pa se je pridružil še en kriterij ocenjevanja režimov – robustnost [robustness, Robustheit]. Če je učinkovitost nekega režima razumljena kot – povedano poenostavljeno – merilo doseganja namena nekega režima oziroma kot skladnost med štirimi komponentami režima (načela, norme, pravila, procedure) in ravnanjem akterjev, je robustnost merilo odpornosti (pri nezmanjšani učinkovitosti režima) nekega režima na zunanje dejavnike oziroma šoke (Hasenclever, Mayer in Rittberger, 1996: 4–5). Robustnosti režimov doslej v literaturi o režimih ni bilo namenjenega veliko prostora, so pa Hasenclever, Mayer in Rittberger raziskovali

²⁵ O definicijah posameznih vrst mednarodnih institucij glej na primer Keohane in Murphy (1992).

²⁶ Prav zaradi te osredotočenosti na posamezna področja mednarodnih odnosov bi bilo neustrezno govoriti na primer o mednarodnem režimu Sveta Evrope ali o režimu Združenih narodov. Vendar pa lahko imajo mednarodne organizacije, tudi prej omenjene, pomembno vlogo v okviru posameznih mednarodnih režimov, ki urejajo področja, ki so hkrati tudi v pristojnosti mednarodnih organizacij. Tako imajo na primer Združeni narodi pomembno vlogo v mednarodnem režimu o varstvu človekovih pravic (Onuf in Peterson, 1983).

²⁷ V času pisanja tega članka režimski teoretiki z univerze Tübingen sicer še niso končali teh raziskav, ki jih opravljajo pod predpostavko, da je robustnost režimov odvisna od tega, kako so porazdeljeni stroški in koristi sodelovanja. Prav zaradi raziskav v teku tudi še ni jasna dokončna pojasnitev te hipoteze.

²⁸ Kot ponazoritev takšne organizacije upravljanja določenega področja mednarodnih odnosov sta Keohane in Murphy (1992: 872) mednarodne režime primerjala s pajkovo mrežo (režim kot splet pravil, norm), mednarodno organizacijo pa s pajkom (organizacija nadzira režim in se odziva na potrebe iz okolja).

²⁹ O problematiki nastajanja mednarodnih režimov glej tudi Young (1989; 1989a), Keohane (1983), Zangl (1994), Efinger, Mayer in Schwarzer (1995), Young in Osherenko (1995), Zürn (1995), Levy, Young in Zürn (1995).

morebitne povezave med robustnostjo in pravičnostjo oziroma razporeditvijo koristi in bremen za posamezne akterje nekega režima (Hasenclever, Mayer in Rittberger, 1996; Hasenclever, Mayer in Rittberger, 1998).²⁷

Ti poskusi, da bi natančneje pojasnili mednarodne režime tako, da bi dodali štirim elementom še kakšnega, odsevajo le en sklop težav, s katerimi se srečujejo raziskovalci mednarodnih režimov. Drugi sklop težav pa zadeva pojasnjevanje samega besedila Krasnerjeve definicije, pri čemer se mnenja krešejo ne le o tem, kako natančno razmejiti štiri elemente, ampak tudi o vprašanju implicitnosti oziroma eksplicitnosti teh elementov, o akterjih režima, o vprašanju pričakovanj akterjev in še o čem. Odgovori na ta vprašanja imajo pomembno vlogo pri sami identifikaciji mednarodnih režimov kot pojavne oblike institucij, hkrati pa odpirajo tudi vrsto metodoloških vprašanj.

Kot je bilo že omenjeno, je treba ločevati med konceptom mednarodnega režima kot teoretičnim konstruktom in mednarodnim režimom kot pojavno obliko institucij. Prav slednje je tudi tisto, kar se razlikuje od mednarodnih organizacij. Pri razlikovanju med mednarodnim režimom kot teoretičnim konstruktom in režimom kot pojavno obliko se pojavi zanimiv, čeprav zelo zapleten raziskovalni problem, ki je povezan z identifikacijo mednarodnih režimov. Izvor tega problema se skriva v tem, da so mednarodni režimi (kot pojavna oblika institucij) neotipljive entitete (medtem ko so mednarodne organizacije, kot je bilo že pojasnjeno, že na prvi pogled vidne institucije, ustanovljene z določenim namenom upravljanja mednarodnih problemov na enem ali več področjih mednarodnih odnosov). Mednarodnih režimov tako ni mogoče 'videti', tudi ne tistih režimov (in teh naj bi bila večina), ki za svoje delovanje potrebujejo tudi neko mednarodno organizacijo.²⁸ Težave pri identifikaciji mednarodnih režimov kot pojavov pa se začnejo že ob njihovem nastanku.

Mednarodni režimi nastajajo na več načinov (Young (1983) na primer navaja spontano nastale režime, vsiljene in tiste, ki so nastali v procesu pogajanj),²⁹ vendar pa režimi praviloma niso ustanovljeni – še posebej ne tako, kot so ustanovljene mednarodne organizacije. Interes akterjev, da uredijo določeno področje mednarodnih odnosov s pomočjo načel, norm, pravil in procedur – torej mednarodnega režima, se tako ne izoblikuje niti v kakšnem ustanovitvenem dokumentu niti v jasno razpoznavni institucionalni strukturi. Zaradi te nerazpoznavnosti v praksi se zdi, da je za identifikacijo mednarodnih režimov kot vrste mednarodnih institucij potreben predhodni dogovor o tem, kaj mednarodni režim sploh je – torej teoretični koncept mednarodnega režima. Pri tem pa je treba dodati še pomembno pojasnilo: takšen koncept seveda ni pogoj za nastanek mednarodnih režimov, temveč je le pripomoček za njihovo identifikacijo in tudi preučevanje. Mednarodni režimi tako (lahko)

obstajajo neodvisno od našega razumevanja teh institucij, vendar pa je to razumevanje temeljni pogoj za njihovo identifikacijo. Še več: naš način (teoretičnega) razmišljanja o mednarodnih režimih in sama vsebina definicije mednarodnih režimov (torej teoretični koncept režima) nista brez posledic za naše prepoznavanje mednarodnih režimov kot dejansko obstoječih pojavov.³⁰

Težave pri identifikaciji mednarodnih režimov v praksi so (bile) povezane ne le z medsebojno odvisnostjo med, povedano zelo poenostavljeno, prakso in teorijo, ampak tudi s problemi, ki so se kazali in se še kažejo pri sami identifikaciji mednarodnih režimov v teoriji. Mnenja o konceptualizaciji mednarodnih režimov (v teoriji) so se namreč vedno delila – in to kljub sprejeti osnovni (Krasnerjevi) definiciji mednarodnega režima.

Sčasoma so se izoblikovali trije pristopi h konceptualizaciji mednarodnih režimov, ki jih Hasenclever, Mayer in Rittberger (1997: 14–21) poimenujejo kot behaviorističnega [behavioral], formalnega [formal] in kognitivnega [cognitive]. Tako na primer Young (1989) uporabi behavioristični pristop k empirični identifikaciji režimov. Režime označi kot družbene institucije – torej “praksa, ki jo sestavljajo priznane vloge, ki jih povezujejo sklopi pravil in konvencij, ki urejajo odnose med nosilci teh vlog” (Young, 1989: 12). Posledica tako razumljenega termina institucija je v tem, da “nobeno pravilo (ne glede na izvor) ne more biti sestavni del režima, če nima nikakršnega vpliva na ravnanje naslovnikov tega režima” (Hasenclever, Mayer in Rittberger, 1997: 15), hkrati pa posamezni avtorji (npr. Bergesen, 1985: 11) za obstoj režima zahtevajo, da imajo norme režima določen vpliv na ravnanje držav.

Behavioristično razumevanje režimov tako posledično vpliva tudi na pojasnjevanje oziroma razumevanje učinkovitosti režimov: če je učinkovitost režimov opredeljena – kot je bilo pojasnjeno že zgoraj – kot skladnost med ravnanji akterjev in elementi režima (načeli, normami itd.), potem režimi že po definiciji ne morejo biti neučinkoviti. Prav zato naj bi bila posebej oblikovana še učinkovitost kot dodaten element nekega režima (Wolf in Zürn, 1986). Tretja posledica behavioristične konceptualizacije režimov pa so tudi implicitni režimi: “pravila, ki uravnavajo prakso in tvorijo del režimov, namreč niso nujno formalno določena oziroma sploh ni nujno, da so določena,” kar omogoča razmislek o implicitnih režimih (Hasenclever, Mayer in Rittberger, 1997: 15; glej tudi Young, 1989: 15).

Resne pomisleke o možnosti obstoja implicitnih režimov so izrazili Haggard in Simmons (1987: 494) in Keohane (1995: 27), saj je na podlagi implicitnih režimov težko določiti, do kakšne mere, če sploh, režimi usmerjajo ravnanje akterjev, hkrati pa je tudi vprašljivo najprej identificirati režime na podlagi opazovanega ravnanja, potem pa to isto ravnanje pojasniti z obstojem režimov. Prav zaradi teh pomanjkljivosti se je Keohane (1995: 28) zavzel za tako imenovano formalno konceptualizacijo režimov, ki ne temelji na ravnanju

³⁰ O pogojenosti našega videnja obstoječih pojavov in našega ravnanja (torej prakse) z našim razmišljanjem o tem, kako ravnati (torej s teorijo) glej Smith, Booth in Zalewski (1996a).

³¹ O nasprotnem argumentu glej Friedman (1997).

³² Za pozitivizem je značilna dosledna ločitev objekta in subjekta preučevanja. Pozitivistična epistemologija družbenih ved temelji na predpostavki, da se da tudi družbene pojave objektivno opaziti in jih preučevati z istimi metodami kot naravne pojave (Nicholson, 1996; Hasenclever, Mayer in Rittberger, 1997: 161; glej tudi Hollis in Smith, 1990).

akterjev, ampak so njena osnova med akterji dogovorjena eksplicitna pravila, ki se nanašajo na določeno področje mednarodnih odnosov. Ta eksplicitna pravila so le osnova in ne izključni kriterij identifikacije režimov. Če bi obveljalo le slednje, bi bili takšni režimi blizu pravnemu formalizmu (Keohane, 1995: 27), čemur se je Keohane izognil v dveh korakih. Najprej je izključno formalno konceptualizacijo ("eksplicitna pravila, dogovorjena med več kot eno državo") ohranil za dogovore [agreements], potem pa je režime opredelil v smislu sociološkega koncepta institucij. Režimi naj bi namreč nastali takrat, "ko države spoznajo te dogovore za nekaj, kar ima trajno veljavnost" (Keohane, 1995: 28). Tudi takšno razumevanje koncepta režima vpliva na razumevanje učinkovitosti režimov: režim lahko obstaja neodvisno od tega, ali je sklop eksplicitnih pravil tudi dejansko vodilo pri ravnanju držav (t.j. ali je režim učinkovit), vsekakor pa morajo vlade potrjevati obstoj teh pravil, kar posledično spreminja tudi metodologijo identifikacije režimov, in sicer iz vzročnega sklepanja v deskriptivno analizo javno dostopnih tekstov (Hasenclever, Mayer in Rittberger, 1997: 28).

Čeprav Keohanova konceptualizacija režimov ni povsem formalna, se razlikuje od behavioristične konceptualizacije, drugačna pa je tudi od kognitivne konceptualizacije. Slednja temelji na intersubjektivnem pomenu in skupnem razumevanju [intersubjective meaning and shared understandings] (Hasenclever, Mayer in Rittberger, 1997: 16). Tako za ugotavljanje obstoja in pomena norm ni pomembno njihovo spoštovanje; kar šteje, je pomen, ki ga akterji v procesu komunikacije pripišejo takšnemu (ne)spoštovanju norm in pravil (Kratochwil in Ruggie, 1986: 766-7). Vendar pa takšna konceptualizacija zahteva drugačno epistemologijo oziroma drugačen pristop, kot ga uporablja večina režimskih teoretikov: pristop, ki ne bo pozitivističen in katerega metateoretična usmeritev ne bo racionalistična, temveč bo bližje metateoriji družbenih ved (Kratochwil in Ruggie, 1986: 764).

Večina režimskih teoretikov, kot bo podrobneje pojasnjeno spodaj, sicer res prisega na pozitivizem in racionalizem, vendar sta Kratochwil in Ruggie (1986) pokazala na enega izmed perečih problemov takšnega preučevanja mednarodnih režimov. Režimi so namreč v skladu s tako imenovano Krasnerjevo definicijo zasnovani na konvergentnih pričakovanjih akterjev, kar pa je v očeh nekaterih avtorjev problematično ne le z ontološkega, temveč tudi z epistemološkega vidika. Kratochwil in Ruggie (1986: 764) sta tako zapisala, da sta si epistemologija in ontologija preučevanja režimov medsebojno nasprotujoči:³¹ pozitivizem³² kot prevladujoča epistemološka usmeritev režimskih teoretikov je namreč neskladna z močno subjektivno ontologijo režimov, ki izhaja iz konvergentnih pričakovanj akterjev režima. Ta pričakovanja seveda niso nekaj objektivno danega, ampak so po definiciji nujno subjektivna. Tudi Behnke (1995: 182-3) je opozoril, da klasično pozitivistično preučevanje režimov, ki je utemeljeno na predpostavki, da objektivni dejavniki

vplivajo na ravnanje akterjev, in sicer neodvisno od človeškega znanja/vedenja in subjektivnosti, ne more zaobseči družbenih procesov, kakršen je pogajanje o pomenu norm, pravil. Vendar pa tudi kognitivna konceptualizacija režimov ni povsem brez napak, saj nikakor "ne bi bilo preprosto, če ne celo nemogoče, določiti 'načelno in skupno razumevanje' [zaželenih in sprejemljivih oblik družbenega ravnanja (Kratochwil in Ruggie, 1986: 764)]" (Keohane in Martin, 1995: 27).

Prav zaradi takšnih kritik je bilo tudi več poskusov reševanja tega epistemološko-ontološkega problema – s pomočjo koncepta skupnosti strokovnjakov [epistemic communities], procesa učenja, pomena idej, tako imenovanih transnacionalnih *issue-networks* – čeprav nobeden od teh poskusov zmanjšati pomen nepropustnosti 'državne meje' (v teoretičnem pogledu) ni bil prav uspešen (Samhat, 1997: 357–9). Šele kritična teorija [critical theory] naj bi pomenila pravo alternativo pozitivizmu, saj s svojim instrumentarijem omogoča raziskovanje tega, "kako so družbena praksa in institucije konstituirani skozi intersubjektivne pomene" (Samhat, 1997: 361).³³

Seveda je ob vsej tej množici 'pravih resnic' razumevanja oziroma identifikacije mednarodnih režimov težko izbrati najprimernejšo, hkrati pa te 'resnice' pomagajo spodbujati dvom o primernosti Krasnerjeve definicije mednarodnega režima, za katero se je vendarle vzpostavilo nekakšno soglasje. Te 'prave resnice' bi bilo zagotovo prepozno in najbrž tudi napačno razumeti kot poskuse snovanje nove, bolj popolne definicije mednarodnega režima. Zagotovo bi bilo tudi napačno izbirati eno in edino pravo konceptualizacijo mednarodnega režima – bodisi behavioristično, formalno ali kognitivno. Vsekakor pa preučevalci mednarodnih režimov nikakor ne bi smeli zagrašiti napake, ki jo je mogoče opaziti v precejšnjem delu literature o mednarodnih režimih: namreč nejasnosti pri konceptualizaciji mednarodnega režima, ki jo uporablja posamezni avtor. Z nejasnostjo se tveganje o neskladnosti razumevanja mednarodnih režimov in ustreznega epistemološkega okvira močno poveča. To neskladje pa je tisto, na kar so opozarjali zgoraj omenjeni kritiki (preučevanja) režimov. Edini način, kot opozarjajo konec devetdesetih let vodilni teoretiki mednarodnih režimov, je tako v iskanju in izboljšanju teorij mednarodnih režimov (Hasenclever, Mayer in Rittberger, 1997: 22). Naslednji del je tako namenjen še drugi zgodbi – torej kratkemu opisu treh teoretičnih usmeritev (teorij mednarodnih odnosov oziroma natančneje mednarodnega sodelovanja), v okviru katerih se je razvila živahna razprava o mednarodnih režimih.

³³ *Takšno razumevanje režimov Hasenclever, Mayer in Rittberger (1997) uvrščajo pod tako imenovani močni kognitivizem [strong cognitivism], kot bo pojasnjeno v nadaljevanju.*

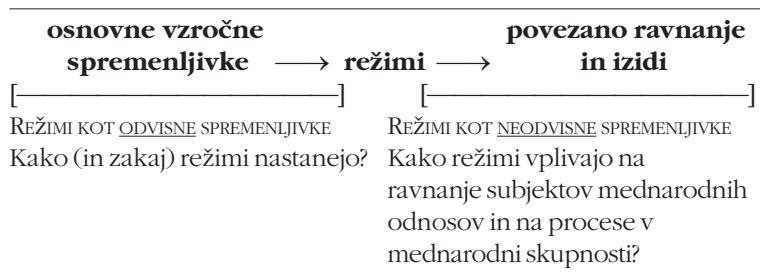
3. Zgodba “od znotraj”: teorije mednarodnih režimov

Kot je bilo povedano že v uvodu, če znanstveno misel o mednarodnih režimih predstavimo kot zgodbo ‘od znotraj’, je ni mogoče razumeti v okviru ene teorije kot sklopa jasno izraženih hipotez in metodološkega instrumentarija za njihovo preverjanje. Dosedanje raziskovanje mednarodnih režimov namreč ni potekalo induktivno, temveč pregled literature o mednarodnih režimih razkrije več teoretičnih usmeritev pri preučevanju mednarodnih režimov; te teoretične usmeritve pa so povezane s siceršnjim teoretičnim raziskovanjem mednarodnega sodelovanja in mednarodnih odnosov nasploh.

Že v knjigi *International regimes*, ki jo je uredil Krasner, so navedeni trije različni pogledi na pomen mednarodnih režimov: strukturni, modificirani strukturni in grocijanski (Krasner, 1983a). Tudi Haggard in Simmons (1987) sta pisala o štirih teoretičnih pristopih k preučevanju mednarodnih režimov (strukturnalnem, teoriji iger, funkcionalnem in kognitivnem). Sčasoma so začetne predpostavke posameznih avtorjev o pomenu in vlogi mednarodnih institucij, o značilnostih mednarodnih akterjev, predvsem pa o dejavnikih (tako imenovanih pojasnjevalnih spremenljivkah “explanatory variables”), ki pojasnjujejo pojav mednarodnega sodelovanja, postale tako različne, da je v drugi polovici devetdesetih let postalo splošno uveljavljeno govoriti o (najmanj) treh teorijah mednarodnih režimov. Zelo natančen pregled teh teorij so pripravili Hasenclever, Mayer in Rittberger (1996a) – sprva kot daljši pregledni članek v *Mershon International Studies Review*, leta 1997 pa je izšla še knjiga *Theories of International Regimes*, ki bi jo lahko nedvomno označili kot doslej najpopolnejšo zgodbo ‘od znotraj’ – torej prikaz teoretične misli o mednarodnih režimih oziroma prikaz dela in razmišljanja samih režimskih teoretikov. Prav zaradi teh lastnosti kot tudi zaradi inventivnega pristopa k pregledu režimske literature, ki ne razvršča posameznih avtorjev v enega izmed treh teoretičnih okvirjev (realistični, neoliberalistični in kognitivistični), ampak razvršča posamezne prispevke o mednarodnih režimih (kar za bralca pomeni, da se srečuje s posameznimi avtorji med več teoretičnimi usmeritvami), je spodnji pregled posameznih teorij mednarodnih režimov pripravljen na podlagi prej omenjene knjige.

Še preden se podrobneje posvetim trem teorijam mednarodnih režimov, naj spomnim na osnovno konceptualizacijo mednarodnih režimov kot intervenirajočih spremenljivk med osnovnimi vzročnimi spremenljivkami (npr. moč, interesi, vrednote) ter ravnanjem in izidi (Krasner, 1983a: 5; Keohane, 1984: 64). Takšna konceptualizacija režimov omogoča dve razumevanji režimov kot spremenljivk in tako tudi dve osnovni vrsti raziskav. Po eni strani so režimi odvisne spremenljivke. V takšnem primeru bo raziskava režimov

osredotočena na preučevanje nastanka režimov, in sicer v odvisnosti od osnovnih vzročnih spremenljivk. Po drugi strani pa so mednarodni režimi tudi neodvisne spremenljivke, ki (lahko) vplivajo na izide, ravnanje. V tem primeru bo pozornost raziskovanja režimov namenjena preučevanju učinkov režimov na ravnanje akterjev (skica 1).

Skica 1: Konceptualizacija mednarodnih režimov – vzročna razmerja (vir: Krasner, 1983: 5)
in z njimi povezana osnovna sklopa raziskav mednarodnih režimov

V obeh primerih raziskav (ko so režimi ali odvisne ali neodvisne spremenljivke) različni avtorji ponujajo zelo različne rezultate o dejavnikih, ki vplivajo na nastanek režimov, kot tudi o vplivih samih režimov. Pravzaprav je raziskovalnih tem veliko več – Levy, Young in Zürn (1995: 268–9) so na podlagi natančnega pregleda literature o mednarodnih režimih podrobneje predstavili štiri: 1. pogoje in mehanizme, ki vplivajo na nastanek režimov; 2. ali se režimi ohranjajo, ko se začetni pogoji (ko so režimi nastali) spremenijo; 3. kakšne posledice imajo režimi na ravnanje držav; 4. kakšne dolgoročne posledice imajo režimi za nacionalne politične sisteme in strukturo svetovne politike. Že površen pregled nekaj prispevkov k preučevanju mednarodnih režimov jasno pokaže, da so stališča posameznih avtorjev o prej omenjenih štirih raziskovalnih temah precej različna in da obstaja množica razlag. Takšni rezultati so ne le različni, ampak so si pogosto celo nasprotujoči. Navidezna zmeda pa vendarle ni (povsem) upravičena, saj so ti rezultati odvisni od siceršnje teoretične usmeritve posameznih avtorjev (torej razumevanja mednarodnih subjektov ter procesov in odnosov med temi subjekti), zato tudi lahko govorimo o več teorijah mednarodnih režimov. Da bi torej mogli razumeti mednarodne režime kot odvisne ali kot neodvisne spremenljivke in celoten sklop raziskovalnih tem v obeh primerih, moramo najprej razumeti – povedano zelo poenostavljeno – teorije. Tako se še enkrat potrjuje potreba, omenjena že zgoraj, po razvoju koherentnih teoretičnih okvirov raziskovanja mednarodnih režimov.

Pravi pomen te druge zgodbe o režimih (zgodbe 'od znotraj') je torej v tem, da šele ta zgodba pojasni, kako je razumevanje režimov

³⁴ V ta sklop teorij, pojasnijo avtorji (Hasenclever, Mayer in Rittberger, 1997: 7), bi lahko uvrstili dve kategoriji iz prispevka o raziskovanju režimov, ki sta ga pripravila Haggard in Simmons (1987), in sicer teorijo iger in funkcionalni [functional] pristop.

odvisno od konteksta, v okviru katerega režime raziskujemo. Posledično je tudi odgovor na morda najbolj pereče vprašanje vse režimske analize – torej na vprašanje o tem, ali so režimi sploh pomembni (oziroma ali ima režim kot teoretični konstrukt sploh kakšno pojasnjevalno moč) – odvisen od raziskovalčevega siceršnjega odnosa do strukture in pojavov v mednarodni skupnosti ter od teoretične konceptualizacije te strukture in pojavov (skica 2).

	(NEO)REALIZEM	(NEO)LIBERALIZEM	KOGNITIVIZEM (MOČNI IN ŠIBKI)
Osrednja pojasnjevalna spremenljivka	moč [power]	interes [interest]	znanje/vedenje [knowledge]
Teorije mednarodnih režimov	<i>power-based</i> teorije	<i>interest-based</i> teorije	<i>knowledge-based</i> teorije
Metateoretična orientacija	racionalistična	racionalistična	sociološka (še posebej močni kognitivizem)
Behavioristični model (sodelovanja)	akterje zanimajo absolutni dobički	akterje zanimajo relativni dobički	akterji so le igralci različnih vlog (še posebej močni kognitivizem)

Skica 2: Teorije (oziroma sklopi teorij) mednarodnih režimov (prirejeno po Hasencleverju, Mayerju in Rittbergerju, 1997: 6)

Hasenclever, Mayer in Rittberger (1997) predstavijo tri sklope teorij mednarodnih režimov, ki se oblikujejo skladno s tremi pojasnjevalnimi spremenljivkami (z interesom [interest], močjo (Power) in z znanjem/vedenjem [knowledge]): neoliberalizem, ki ga avtorji označijo kot prevladujoči pristop k preučevanju mednarodnih režimov (Hasenclever, Mayer in Rittberger, 1997: 4), realizem in kognitivizem.

Prvi sklop teorij so tako imenovane teorije mednarodnih režimov *interest-based* (Keohane, 1989: pogl. 1; Hasenclever, Mayer in Rittberger, 1997: pogl. 3), pri katerih je – kot je razvidno že iz imena – osrednja pojasnjevalna spremenljivka interes.³⁴ V sklopu teh teorij so države prikazane kot racionalni akterji (od tod racionalizem kot metateoretična usmeritev), ki jih zanima svoj interes in korist (pri sodelovanju z drugimi akterji) (Dunne, 1995: 379–80). Prav zaradi interesa (in koristi) ti akterji tudi soustanavljajo mednarodne režime, v njih sodelujejo ter se ravnaajo skladno s pravili posameznega režima. Mednarodno sodelovanje v okviru režimov državam prinaša

dobičke [gains]. Režimski teoretiki, ki razlagajo pomen režimov s pomočjo interesa – da so režimi v interesu držav in obstajajo le takrat, ko imajo akterji komplementarne in dovolj močne interese za ustanovitev režima (Keohane, 1983) – prisegajo na tako imenovani koncept absolutnih dobičkov [absolute gains] iz mednarodnega sodelovanja.

Države kot tako imenovani *rational utility maximisers*³⁵ naj bi tako skrbele le za doseganje koristi za njih same (neodvisno od koristi drugih), po čemer se neoliberalizem oziroma neoliberalni institucionalizem (Keohane, 1989) tudi razlikuje od drugega (t.j. (neo)realističnega) sklopa teorij mednarodnih režimov. Medtem ko slednje (kot bo pojasnjeno še v nadaljevanju) opredelijo funkcijo koristnosti [utility] sodelovanja v relativnem pomenu (torej ni dovolj, da je za neko državo sodelovanje koristno, ampak mora biti zanj koristnejše, kot je za druge države), se v očeh neoliberalistov državam splača sodelovati ne glede na koristi drugih sodelujočih akterjev (v absolutnem pomenu torej).³⁶ Mednarodne institucije (tako tudi režimi) namreč opravljajo veliko različnih (koristnih) funkcij: zmanjšujejo transakcijske stroške³⁷ [transaction costs], posredujejo informacije, pomagajo pri prilagajanju (nezdružljivih) preferenc posameznih držav ter predvsem pospešujejo mednarodno sodelovanje in zmanjšujejo negotovost v mednarodni skupnosti s stabilizacijo medsebojnih pričakovanj o ravnanju drugih (Keohane, 1983: 148–61; Axelrod in Keohane, 1986: 250).

Slednja vloga mednarodnih institucij oziroma režimov je še posebej pomembna zaradi strukturnih značilnosti mednarodne skupnosti – torej nenavzočnosti neke osrednje avtoritete ali vlade, kar vsako državo postavi v položaj, ko je sama odgovorna za svoj obstoj in preživetje kot samostojna, suverena enota. Prav zaradi tega neoliberalisti pripisujejo mednarodnim režimom in mednarodnim institucijam nasploh večji pomen (kot (neo)realisti), ukvarjajo pa se predvsem z raziskovanjem pogojev, v katerih bo mednarodno sodelovanje zanimivo za akterje – torej s pogoji oziroma situacijami, ko bo sodelovanje (v okviru mednarodnih režimov) v interesu posameznih držav. Da neoliberalisti pripisujejo mednarodnim institucijam večji pomen kot (neo)realisti, je mogoče pripisati njihovemu videnju režimov kot okolij za sodelovanje v anarhični mednarodni skupnosti – okolij, ki zaradi svoje institucionalizacije zmanjšujejo strah držav, da bi bile pri mednarodnem sodelovanju ogoljufane, kar bi lahko imelo zanje močno negativne posledice. Goljufanje [cheating] je namreč označeno kot največja ovira mednarodnemu sodelovanju. S tem ko zmanjšujejo možnost goljufanja, režimi ne postanejo le rezultat sodelovanja (večinoma) držav, ampak tudi pomagajo pospeševati nadaljnje sodelovanje.

Drugi sklop teorij mednarodnih režimov so tako imenovane teorije *power-based* (Hasenclever, Mayer in Rittberger, 1997: pogl. 4) oziroma teorije, ki mednarodno sodelovanje in mednarodne

³⁵ *Države se o sodelovanju na mednarodni ravni odločajo racionalno, in sicer v skladu s koristmi [utility], ki jih prinaša (ne)sodelovanje. Odločitev o tem, ali naj neka država sodeluje z drugimi (in se tako zaveže k določenim normam, pravilom), je tako pogojena s koristnostjo takega sodelovanja. Slednje bo koristno, če bo državi prineslo določen dobiček [gains].*

³⁶ *Ta razlika med neorealisti in neoliberalisti glede dobička (bodisi relativnega bodisi absolutnega) je bila večkrat tudi vir ostrih razprav med teoretiki iz obeh teoretičnih usmeritev. Eno takšnih zanimivih kritik na račun domnevno pomanjkljivega razumevanja mednarodne anarhije in posledično tudi mednarodnega sodelovanja ter dobičkov, ki jih takšno sodelovanje prinaša državam, je objavil Grieco (1988).*

³⁷ *To so stroški, ki so "povezani s pogajanjem, nadzorom in uveljavljanjem/implementacijo sporazumov" (Hasenclever, Mayer in Rittberger, 1997: 37). Mednarodni režimi sicer znižujejo te stroške, vendar igrajo stroški pomembno vlogo tudi pri samem nastajanju mednarodnih režimov. Keohane (1989: 112) tako pričakuje nastanek režimov le tam, "kjer bodo stroški sklepanja ad hoc sporazumov večji od stroškov, ki bi nastali ob sklepanju takšnih sporazumov v okviru režima in od stroškov zaradi vzpostavitve takega okvira."*

³⁸ Zaradi poudarka na moči, ki je značilen za ta sklop teorij mednarodnih režimov, so te teorije najpogostejše označene kar za realistične teorije. Tako se (v tem primeru) realizem in neorealizem ponavadi posebej ne ločujeta, čeprav so realistične teorije mednarodnih režimov daleč od ortodoksnega realističnega prepričanja, da so mednarodni odnosi kakor vojna vseh proti vsem in da v takšnih razmerah mednarodne institucije nimajo nikakršne pomembnejše vloge (Hasenclever, Mayer in Rittberger, 1997: 83–4).

³⁹ Takšno razumevanje pomeni, da niti realistov niti neoliberalistov ne zanima, kako je država sestavljena oziroma kdo država pravzaprav je (kdo sprejema odločitve, kdo jih potrjuje, od koga je odvisno ravnanje države v odnosih z drugimi državami). Povedano drugače: tako imenovani koncept unitary actor, na katerega prisegajo neoliberalisti in tudi realisti, izniči razlike med akterji (najpogostejše državami), ki (lahko) nastanejo zaradi dogajanja v samih državah.

⁴⁰ Realisti tako posvečajo pozornost distribucijskim učinkom mednarodnega sodelovanja (kdo dobi in koliko dobi) ali kot je zapisal Grieco (1988: 499): "V vsakem odnosu države vedno ocenijo svoje dosežke glede na dosežke drugih."

institucije pojasnjujejo s spremenljivko moči. Te teorije so zato pogosto poimenovane tudi realistične³⁸ teorije mednarodnih režimov. V primerjavi z neoliberalisti, ki moči sicer priznavajo določen vpliv na mednarodno sodelovanje, igra moč oziroma konfiguracija moči [power capabilities] pri realistihi veliko pomembnejšo vlogo (kot interes), in sicer "pri nastajanju, (normativni) vsebini in vplivu mednarodnih režimov," kar ima posledice tudi za siceršnje razumevanje režimske tematike (Hasenclever, Mayer in Rittberger, 1997: 26).

Tudi realisti (tako kot neoliberalisti) razumejo akterje (predvsem države), ki (so)delujejo v okviru mednarodnih režimov, kot tako imenovane *rational unitary actors* oziroma akterje, ki se obnašajo racionalno in so koherentne enote,³⁹ vendar pa je za realiste racionalno ravnanje le tisto, ki je za neko državo relativno koristnejše kot za druge države. Tako razumljena funkcija koristnosti [utility] daje osnovo realističnemu behaviorističnemu modelu (t.j. pričakovano ravnanje akterjev/držav). Realisti tako zagovarjajo koncept relativnih dobičkov [relative gains], za katerimi naj bi stremele države v procesih mednarodnega sodelovanja. Dobički sicer res vodijo države, da začnejo sodelovati, vendar pa te ne bodo sodelovale z drugimi državami, če bodo s tem samo kaj pridobile, temveč bodo sodelovale le takrat, ko bodo pridobile več kot njihove tekmičice (torej druge države).⁴⁰ Takšna previdnost izhaja iz strahu zaradi razmer v mednarodni skupnosti, kjer sta preživetje in neodvisnost odvisna le od vsake države same. Zaradi anarhije so države tako bolj previdne in mednarodno sodelovanje je težje. Posledično imajo režimi in mednarodne institucije nasploh v realistovih očeh veliko manjšo težo kot v očeh neoliberalista: režime je ne le težje ustanoviti (kot bi zatrili neoliberalisti), ampak so tudi manj stabilni, ker hitreje podležejo spremembam v razmerju moči in ker so bolj občutljivi na distribucijske učinke (Hasenclever, Mayer in Rittberger, 1997: 84). Kljub temu pa tudi realisti dokazujejo, da mednarodni režimi pomagajo ohranjati mednarodno stabilnost (Keohane, 1984; 1989: pogl. 4 [1980]; Krasner, 1991), delujejo kot forum za pogajanja in včasih tudi kot vir moči, kar je pomembno predvsem za strukturno šibkejšo države, ki lahko prek članstva v mednarodni organizaciji, ki 'upravlja' neki režim, in volilnih mehanizmov te organizacije, v okviru tega režima izvajajo določen vpliv (Krasner, 1991: 363; Hasenclever, Mayer in Rittberger, 1997: 108).

Tretji sklop teorij mednarodnih režimov so tako imenovane teorije *knowledge-based*, ki se od zgornjih dveh sklopov močno razlikujejo (Hasenclever, Mayer in Rittberger, 1997: pogl. 5). Te teorije ne prisegajo več na racionalistično metateoretično usmeritev, temveč je ta sociološka, saj se te teorije osredotočijo na procese samorazumevanja, zaradi česar se tudi imenujejo kognitivizem oziroma kognitivistične teorije mednarodnih režimov. Vendar pa Hasenclever, Mayer in Rittberger (1997: pogl. 5) ta sklop teorij razdelijo na tako imenovana

šibkejši in močnejši kognitivizem [weak/strong cognitivism], pri čemer šibkejši kognitivisti še sprejemajo koncept racionalnega akterja, vendar je korist, ki vodi te akterje pri njihovem ravnanju, odvisna od znanja/vedenja, medtem ko je odločanje odvisno od predhodno oblikovanih interesov in preferenc akterjev. Potreba po ustanavljanju mednarodnih režimov bo na primer odvisna od tega, kako akterji zaznavajo mednarodne probleme, te zaznave pa niso povsem odvisne recimo od razporeditve moči in bogastva med državami (Hasenclever, Mayer in Rittberger, 1997: 137). Ideje in prepričanje akterjev ima tako velik pomen pri mednarodnem sodelovanju, skupnosti strokovnjakov (ki so v literaturi največkrat omenjene kot tako imenovane *epistemic communities*⁴¹) pa so najpogostejši posredniki novih idej ter znanja/podatkov o mednarodnih problemih in načinih za njihovo reševanje. Te ideje in znanje pravzaprav vplivajo na interes akterjev, zaradi česar Hasenclever, Mayer in Rittberger (1997: 137; glej še 216–19)⁴² trdijo, da je šibki kognitivizem ne le skladen z neoliberalizmom, ampak ga celo dopolnjuje.

V okviru kognitivističnih teorij mednarodnih režimov je torej znanje/vedenje spremenljivka, ki pojasnjuje mednarodno ravnanje, vendar pa je samo razumevanje te spremenljivke povsem drugačno v okviru tako imenovanega močnega kognitivizma. Ta sklop teorij namreč ne obravnava znanja/vedenja kot "spremenljivke, ki le posreduje med strukturnimi omejitvami na eni strani ter končnim ravnanjem na drugi, pri čemer se osnovne dispozicije akterjev ne spreminjajo," temveč ga obravnava na bolj osnovni ravni – kot tisto, kar konstituira države in jim tudi omogoči, da se udeležujejo merjenja moči in tudi sodelovanja v mednarodni skupnosti (Hasenclever, Mayer in Rittberger, 1997: 138).⁴³ Države tako niso razumljene kot racionalni akterji, ampak kot igralci vlog [role players],⁴⁴ iz česar tudi izhaja drugačno ontološko razumevanje režimov in držav. Če so države prikazane kot racionalni akterji (neoliberalizem in realizem), lahko pomagajo pri nastanku in sodelujejo v okviru režimov in so tako ontološko pred režimi. Če pa so države prikazane in razumljene le kot igralci vlog (močni kognitivizem), potem ontološko nikakor niso pred režimi. Pravzaprav je ravnanje držav oziroma ravnanje nasploh mogoče razumeti le v okviru normativnih struktur (oziroma mednarodne družbe z institucijami, kot so mednarodno pravo, diplomacija, suverenost), ki tako vplivajo na vsako posamezno odločitev (Wendt in Duvall, 1989; Behnke, 1995). Režimi potem seveda niso (več) nekakšne tvorbe za ugodne kalkulacije koristi držav pri mednarodnem sodelovanju, ampak so sklop skupnih razumevanj o sprejemljivem in dopustnem ravnanju v specifičnih položajih. Kognitivne teorije mednarodnih režimov tako večinoma temeljijo na zgoraj omenjeni kognitivni konceptualizaciji mednarodnih režimov, medtem ko so neoliberalistične in realistične teorije veliko bližje formalni in behavioristični konceptualizaciji mednarodnih režimov.

⁴¹ Haas (1992: 3) opredeli epistemsko skupnost kot "mrežo strokovnjakov s priznanim strokovnim znanjem in pristojnostjo na določenem področju, hkrati pa si ti znanstveniki tudi lastijo pravico do znanja, ki je relevantno za politiko tega določenega področja." Glej tudi Milner (1992: 479) in Haas (1995).

⁴² Glej tudi njihov članek Integrating theories of international regimes, ki bo izšel pri Review of International Studies (predvidoma v začetku leta 2000).

⁴³ O konstitutivni vlogi pravil, norm in procedur glej Kratochwil (1989).

⁴⁴ Tako na primer Hopf (1998: 192) pojasni, da je lahko v konstruktivističnem okviru "ena in ista država hkrati več različnih akterjev v svetovni politiki in da se različne države različno ravnaajo v odnosih z drugimi državami, pri čemer je ta odnos odvisen od identitete vsake od teh držav." Ta identiteta pa ni teoretično vnaprej določena, temveč igrajo pomembno vlogo pri njenem oblikovanju tudi zgodovinski procesi (Hopf, 1998: 194).

⁴⁵ Vse to pa odpira, kot je bilo že omenjeno, vrsto problemov – predvsem epistemoloških in ontoloških.

⁴⁶ Glej tudi Müller (1995).

⁴⁷ O značilnostih pozitivističnega raziskovanja glej na primer Kratochwil in Ruggie (1986: 766–7).

Kognitivno razumevanje mednarodnih režimov posledično vpliva tudi na razumevanje funkcij režimov. Skladno s Krasnerjevo definicijo mednarodnih režimov identifikacija elementov režima temelji na skupnih pričakovanih akterjev (Krasner, 1983a: 2). Prav zaradi definicije mednarodnih režimov kot družbenih institucij, v okviru katerih se na mednarodnih področjih približajo pričakovanja akterjev, je naše dejansko vedenje o režimih, kot trdita Kratochwil in Ruggie (1986: 764), pravzaprav “pogojeno z njihovimi načelnimi in skupnimi razumevanji zaželenih in sprejemljivih oblik družbenega obnašanja.” Mednarodni režimi tako ne služijo več le za regulacijo ravnanja držav skladno z elementi režima, ampak dobijo tudi konstitutivno vlogo – režimi namreč “sodelujejo pri ustvarjanju skupnega družbenega sveta s tem, ko določajo pomen ravnanja/obnašanja” (Hasenclever, Mayer in Rittberger, 1997: 163).⁴⁵

Takšno razumevanje koncepta, pomena in vloge mednarodnih režimov odpira vrsto zelo zanimivih raziskovalnih vprašanj. Še posebej zanimivo se zdi iskanje odgovora o tem, kdaj oziroma zakaj sploh poteka mednarodno sodelovanje v okviru režimov (Hasenclever, Mayer in Rittberger, 1997: 167–8). Posamezni teoretiki so ponudili več odgovorov na to vprašanje. Mednarodno sodelovanje, pojasnjuje Hurrell (1995), je tako odvisno od obstoječih pravil v mednarodni družbi [international society] oziroma od skladnosti med specifičnimi pravili (normami itd.) režima in splošnimi normativnimi strukturami mednarodne družbe.⁴⁶ Kratochwil in Ruggie (1986) pa poudarjata, da je mednarodno sodelovanje povezano z intersubjektivnim pomenom – moč argumenta je tista, ki v procesih komunikacije odločilno vpliva na kolektivne odločitve. Na mednarodno sodelovanje lahko vpliva tudi, kot poudarja Wendt (1992), moč identitete – identiteta namreč ni le razumevanje sebe, temveč je tudi (konstitutivna) osnova za racionalno odločanje. Socializacija držav in internalizacija norm, o čemer piše Wendt (1992) in ki ju racionalizem (realizem ali neoliberalizem) ne omenja, tako lahko pomembno vplivata na delovanje mednarodnih režimov (Hasenclever, Mayer in Rittberger, 1997: 167).

Ker se ta oblika kognitivizma ne razlikuje le od šibkega kognitivizma, temveč predvsem od racionalističnih teorij mednarodnih režimov (realističnih in neoliberalističnih), seveda ne preseneča dejstvo, da Hasenclever, Mayer in Rittberger (1997: 219–24) odločno zavračajo možnost sinteze njenih ugotovitev v neko splošno (bolj ali manj koherentno) teorijo mednarodnih režimov. Takšna sinteza je nemogoča zaradi drugačnega behaviorističnega modela (t.j. države kot igralci vlog in ne kot tako imenovani *gains maximisers* – torej akterji, ki skušajo doseči največji dobiček), zaradi sociološke (namesto racionalistične) metateoretične usmeritve, kar pomeni tudi potrebo po nepozitivistični epistemologiji.⁴⁷ Te razlike med racionalizmom in močnim kognitivizmom lahko privedejo le do zanimivega dialoga, so prepričani raziskovalci režimov na univerzi Tübingen; racionalizem in

šibki kognitivizem se dopolnjujeta, kot je bilo omenjeno že zgoraj, podrobnejša analiza konteksta mednarodnih režimov (torej okolja in dejavnikov v njem, ki vplivajo na ustreznost realističnega ali neoliberalističnega scenarija za nastanek in razvoj mednarodnih režimov), pa bi lahko rešila dilemo o tem, katera izmed dveh racionalističnih usmeritev preučevanja režimov je ustrežnejša (Hasenclever, Mayer in Rittberger, 1997: pogl. 6).

Ne glede na neizvedljivost sinteze tudi močnega kognitivizma v enoten teoretični okvir, ki bi lahko bil osnova za dejansko teorijo mednarodnih režimov, pa so prav teoretiki, ki koncept mednarodnega režima razumejo drugače kot racionalisti, vnesli v razpravo o režimih številne pomembne teme, ki jih je – predvsem zaradi njihove (teoretične) nedorečenosti – mogoče razumeti tudi kot seznam nalog za prihodnje raziskovanje mednarodnih režimov: vprašanje etike v mednarodnih odnosih (ali je na primer učinkovitost mednarodnih režimov povezana tudi z vsebino in namenom posameznih norm, pravil in s percepcijami akterjev o teh normah, pravilih);⁴⁸ vprašanje (zainteresiranih) akterjev mednarodnih režimov, ki je v svojem bistvu pravzaprav vprašanje o pomenu in vlogi nedržavnih akterjev, ki jih racionalizem v veliki meri (vendar z izjemo zgodnje literature o medsebojni odvisnosti – npr. Keohane in Nye (1989)) izključuje iz režimske analize, saj jim odreka vidnejšo vlogo pri mednarodnem upravljanju; in konceptualizacija same države. Ker država ni več razumljena kot tako imenovani *unitary actor*, je mogoče raziskovati tudi njeno 'notranjost'. Mednarodno ravnanje držav namreč ni nujno neodvisno od tega, kaj se dogaja v državi. To razmerje/povezanost med dogajanjem v državi in ravnanjem države oziroma njenih predstavnikov v mednarodni skupnosti je Putnam (1988) v svojem odmevnem prispevku označil za igro na dveh ravneh 'two-level game'. Čeprav tudi kognitivisti niso namenili veliko pozornosti temu vprašanju, se danes kljub vsemu zdi, da je razumevanje države kot nepropustne enote tudi v režimski analizi do neke mere preživeto. Posamezni teoretiki (Haggard in Simmons, 1987: 516; Zürn, 1995; Caporaso, 1997) so sicer ponudili nekaj možnosti za raziskovanje soodvisnosti med diplomacijo (mednarodnim sodelovanjem) in notranjo politiko, vendar tudi opozarjajo na težavnost iskanja ustreznih teoretičnih mehanizmov, s katerimi bi bilo mogoče natančneje in predvsem zanesljiveje pojasniti to soodvisnost. Težava je namreč v številu in raznovrstnosti notranjepolitičnih dejavnikov, ki so ali bi lahko bili potencialno pomembni za mednarodno politiko (Moravcsik, 1993: 9) – in tako tudi za nastanek in delovanje mednarodnih režimov. Seveda pa je pomembno in za zdaj premalo raziskano področje tudi nasproten proces: kako, če sploh, dogajanje (institucionalizacija) na mednarodni ravni vpliva na procese in akterje v državah.

Ta zanimiva raziskovalna področja bodo, preden jih bomo dodobra spoznali, zahtevala še veliko znanstvene pozornosti in

⁴⁸ Glej na primer Fossum in Robinson (1996) in predvsem Samhat (1997), ki je na podlagi kritične teorije mednarodnih odnosov razvil povsem nov pristop k raziskovanju mednarodnih režimov: mednarodne režime avtor obravnava kot obliko politične skupnosti. Pri tem pa so zanimivi kriteriji za razumevanje mednarodnih režimov kot političnih skupnosti. Prvi kriterij je zavezanost režima k etiki, medtem ko sta preostala dva kriterija povezana s članstvom režima (to mora biti univerzalno) in vrsto akterjev (tudi nedržavnih) v svetovni politiki (Samhat, 1997: 350).

raziskovalnega potrpljenja – tudi zato, ker režimske analize ne moremo opredeliti kot teorijo mednarodnih režimov in ker niti posamezne teorije mednarodnih režimov niso niti notranje koherentne niti povsem ustrezne za iskanje odgovorov na vprašanja, ki jih zastavljajo mednarodni režimi. Zato nikakor ni presenetljivo, da se režimski teoretiki na univerzi Tübingen konec devetdesetih let intenzivno ukvarjajo z možnostjo sinteze posameznih teorij mednarodnih režimov (Hasenclever, Mayer in Rittberger, v tisku). Kot je bilo že povedano, so Hasenclever, Mayer in Rittberger ponudili nekaj načinov, kje bi se za zdaj dalo pristopiti k takšni sintezi. Nasvet o tem, s čim naj bi se takšna splošna režimska teorija ukvarjala, pa so pred tem prispevali Levy, Young in Zürn (1995: 268–9): z nastajanjem, delovanjem in posledicami mednarodnih režimov. Teoretiki bi se najbrž lahko dogovorili o okoliščinah in pogojih, ki vplivajo na nastajanje mednarodnih režimov, vključujoč številne notranjepolitične dejavnike. Najbrž bi bil dogovor mogoč tudi o delovanju oziroma 'življenju' mednarodnih režimov – torej o tem, kdaj in zakaj se režimi spreminjajo. Veliko težje pa si je predstavljati snovanje predpostavk in pogojev za njihovo uresničitev glede posledic (učinkov) mednarodnih režimov, saj se zdijo prav posledice (učinkovitost) mednarodnih režimov vprašanje, o katerem se znanstvena mnenja najbolj krešejo. V prihodnosti bo tako lahko prav vprašanje učinkov mednarodnih režimov in s tem povezanih posledic režimske analize vplivalo na nadaljnji razvoj preučevanja mednarodnih režimov. Zato je temu vprašanju namenjenih nekaj sklepnih misli.

4. Sklepne misli: posledice mednarodnih režimov kot ovira razvoju režimske teorije?

Medtem ko so se režimski teoretiki sprva bolj posvečali raziskovanju nastanka mednarodnih režimov, se je režimska analiza v zadnjih nekaj letih bolj usmerila v preučevanje posledic, učinkov mednarodnih režimov (Levy, Young in Zürn, 1995: 268). Kot je bilo že nakazano, je vprašanje posledic mednarodnih režimov eno najbolj konfliktnih raziskovalnih vprašanj, vendar pa je hkrati tudi eno najzanimivejših. Prihodnji razvoj režimske analize je namreč lahko odvisen prav od morebitnih posledic režimov oziroma od tega, kako bodo raziskovalci razumeli posledice režimov kot pojavov in tudi posledice uporabe samega koncepta mednarodnega režima za pojasnjevanje procesov mednarodnega sodelovanja in upravljanja posameznih področij mednarodnih odnosov in s tem tudi stopnje mednarodne organiziranosti.

Vprašanje učinkovitosti oziroma posledic mednarodnih režimov je razdelilo režimske teoretike, kar pa nikakor ni presenetljivo. Ustrezno pojasnilo za takšen razvoj dogodkov je tudi tokrat treba

poiskati v večkrat omenjeni razliki med mednarodnimi režimi kot pojavi in mednarodnim režimom kot teoretičnim konceptom za raziskovanje sodelovanja v mednarodni skupnosti. Da je ta razlika zelo pomembna pri konceptualizaciji mednarodnih režimov (in posledično pri njihovi identifikaciji), je bilo podrobneje opisano v drugem delu tega prispevka. Ker je že sama identifikacija mednarodnih režimov v praksi težaven in zapleten proces (tudi zato, ker različni teoretiki prisegajo na različne poti 'iskanja' mednarodnih režimov), je 'merjenje' njihove učinkovitosti – potem ko so identificirani – le še težje. Težave pa se pokažejo tudi pri sami opredelitvi učinkovitosti.

Na splošno je učinkovitost neko merilo za "prispevek institucij k reševanju problemov, ki motivirajo akterje, da te institucije ustanovijo," vendar se ta opredelitev kmalu pokaže za nezadostno (Levy, Young in Zürn, 1995: 291). Meriti učinkovitost mednarodnih režimov na podlagi njihovega (ne)reševanja določenih problemov (zaradi katerih so režimi sploh nastali) je težavno, če ne celo nemogoče. Jasno bi bilo namreč treba pokazati, da je neki problem rešen prav in samo zaradi obstoja nekega režima. Povedano drugače: takšna 'meritev' bi morala dokazati, da problem ne bi bil rešen, če ne bi bilo mednarodnega režima, kar pa je v mednarodni skupnosti nemogoče, saj je nemogoče ponoviti neki potek dogodkov, le da ob odsotnosti nekega dejavnika, na primer če ni nekega mednarodnega režima.⁴⁹

Povsem enake vrste dvom se pojavi tudi pri razumevanju učinkovitosti v pravnem pogledu – kot stopnje pravne regulacije mednarodnih problemov in kot stopnje dejanskega upoštevanja teh pravnih določil (Levy, Young in Zürn, 1995: 292–3). Poudarek na izpolnjevanju pogodbenih obveznosti ima vsaj dve pomanjkljivosti (Levy, Young in Zürn, 1995: 292). Ne upošteva učinka (na ravnanje akterjev) norm in pravil, ki ne izhajajo iz neke določene pogodbe oziroma morda niti niso nikjer zapisana, hkrati pa pove zelo malo o izpolnjevanju režimskega 'poslanstva' – torej upravljanju nekega področja mednarodnih odnosov v skladu z načeli režima.

Neproblematična pa ni niti tretja možnost opredelitve učinkovitosti mednarodnih režimov, in sicer v obliki ravnanja akterjev in sprememb tega ravnanja zaradi delovanja mednarodnih režimov. Neki režim je tako učinkovit, ko lahko uravnava ravnanje akterjev "na načine, ki pripomorejo k upravljanju določenih problemov" (Levy, Young in Zürn, 1995: 292). Učinkovitost mednarodnih režimov, ki ji je bilo že zgoraj namenjenih nekaj besed kot morebitni dodatni komponenti mednarodnih režimov, je zelo blizu takšni opredelitvi učinkovitosti. Vendar pa se tudi tukaj pojavi dvom v zanesljivost (in tudi načine) dokazovanja, da "je ravnanje akterjev dejansko rezultat obstoja norm in pravil režima" (Rittberger, 1990a: 3). Hkrati s preusmeritvijo pozornosti na dejansko ravnanje pa se lahko zamegli sam namen, zaradi katerega je bil režim sploh ustanovljen.

⁴⁹ O podrobnosti takšnega poskusa – tako imenovane *counterfactual analysis* – glej Biersteker (1995: predvsem 317–18).

⁵⁰ Primer takšnih posledic režimov, ki pride najprej na misel, bi lahko bil varstvo manjšin v Evropi. Poenostavljeno povedano, v Evropi obstaja mednarodni režim za varstvo narodnih manjšin (Barisch, 1995), pri čemer so slednje razumljene kot tiste etnične skupnosti, katerih člani so državljani države, v kateri ta manjšina obstaja že vrsto let, hkrati pa so te manjšine nastale neprostovoljno, največkrat zaradi spremembe državnih meja. Ti obstoječi standardi varstva narodnih manjšin tako nekako zavezujejo evropske države, ki imajo narodne manjšine, da te manjšine tudi varujejo. Ker pa hkrati ni tudi neke pravno zavezujoče definicije narodne manjšine, je odločitev o tem, ali je neka etnična skupnost tudi narodna manjšina (upravičena do določenega varstva), arbitrarna. Pri tem pa je zanimivo, da večina držav z večjim številom imigrantov (npr. Nemčija) vztrajno poudarja, da imigrantske skupnosti nikakor niso narodne manjšine – da bi se tako izognile (dodatnim) obveznostim varstva manjšin. Ta pojav bi bilo mogoče – seveda z ustreznimi raziskavami – opisati tudi kot zunanjo (nepredvideno) posledico mednarodnega režima za varstvo narodnih manjšin (Roter, 1997).

Merjenje oziroma določanje učinkovitosti mednarodnih režimov tako nikakor ni preprost proces, saj so zapleteni že načini samega razumevanja učinkovitosti. Kljub temu se znanstveniki vedno znova sprašujejo prav o (zaželenih) posledicah mednarodnih režimov – o neposrednih in posrednih posledicah za akterje (v režimih in zunaj njih) ter odnose in procese med akterji in za posamezna področja mednarodnih odnosov oziroma reševanje mednarodnih problemov. Znanstveniki se tako – povedano drugače – ukvarjajo z vplivom institucij (režimov) na izide/rezultate [outcomes] na določenih področjih mednarodnih odnosov (Levy, Young in Zürn, 1995: 308). Takšna analiza se – v nasprotju s preučevanjem nastanka mednarodnih režimov – osredotoča na režime kot neodvisne spremenljivke in raziskuje posledice obstoja režimov za akterje in področja, ki so jim režimi namenjeni. Vendar pa s tem vprašanje posledic mednarodnih režimov nikakor ni izčrpano. Mednarodni režimi lahko imajo določene posledice, opozarjajo Levy, Young in Zürn (1995: 308–12), tudi zunaj natančno določenega (režimskega) področja mednarodnih odnosov. Posebej zanimive so posledice za strukturiranost mednarodne skupnosti kot take ter za države in odnose med njimi.

Posledice režima se lahko na primer pokažejo takrat, ko neko režimsko načelo postane veljavno tudi pri urejanju drugih področij mednarodnih odnosov (Ruggie, 1983). Načela danega mednarodnega režima lahko vplivajo tudi na percepcije akterjev, ki sicer ne sodelujejo v tem režimu. Te percepcije zunanjih akterjev se seveda lahko odražajo ali v spoštovanju načel režima ali pa tudi v večji previdnosti pri reševanju notranjepolitičnih vprašanj.⁵⁰ Režimi tako lahko vplivajo tudi na procese v državah (Gourevitch, 1978). Sklop mednarodnih režimov lahko vpliva tudi na procese mednarodnega sodelovanja v prihodnosti, saj naj bi bili subjekti mednarodnih odnosov sposobni učenja [learning] (Risse-Kappen, 1995) – na primer o tem, kako sodelovati in kakšne koristi prinaša mednarodno sodelovanje. Posamezni raziskovalci so tudi dokazovali, da mednarodni režimi lahko spodbudijo transnacionalne koalicije in skupnosti strokovnjakov (Haas, 1992; Risse-Kappen, 1995), s čimer bi režimi lahko ogrozili/ogrožali suverenost držav. Vendar pa velja pri tem opozoriti, da bo dokazovanje takšnega prenosa dejavnosti v okvir režimov in nedržavnih akterjev ter predvsem posledic za suverenost držav zahtevalo še veliko znanstvenega napora.

Na koncu pa še nekaj besed o pomenu koncepta mednarodnih režimov – torej o mednarodnih režimih kot pripomočkih za preučevanje mednarodne organiziranosti oziroma procesov mednarodnega upravljanja. Zagotovo je splet okoliščin v mednarodni skupnosti sčasoma vodil do čedalje večje institucionalizacije. Ta seveda niti ni nastala naključno niti ne obstaja brez pomena za mednarodne odnose in večina znanstvenikov se strinja, da se države pri svojem vstopanju v mednarodne odnose ravnaajo skladno z mednarodno

dogovorjenimi pravili in ne le s svojimi nacionalnimi interesi in notranjepolitičnimi zahtevami interesnih skupin (Finnemore, 1996: 2). To pa seveda ne pomeni, da je institucionalizacija mednarodne skupnosti konec dvajsetega stoletja ustrezna. Prav nasprotno: dejanja številnih subjektov mednarodnih odnosov (predvsem držav) ali pa mednarodni dogodki nasploh pogosto kličejo po novih (boljših) institucionalnih rešitvah. Čeprav so jedro institucionalizacije mednarodne skupnosti brez dvoma mednarodne (vladne) organizacije, kakršna je Organizacija združenih narodov, pa so lahko organizacije pogosto ali prepočasna ali pa predraga rešitev za reševanje (na novo nastalih) mednarodnih problemov. Mednarodna organiziranost zato v obdobju, ko se drugo tisočletje preveša v tretje, zagotovo ni le splet mednarodnih organizacij, temveč je veliko več. Zdi se, da je mogoče prav s konceptom mednarodnega režima ujeti del(ček) bolj ali manj institucionaliziranega mednarodnega sodelovanja – sodelovanja, ki ni prepuščeno trenutnim naključjem, a vendar ne poteka (zgolj) v okviru neke mednarodne organizacije. Pravi izziv in prednost režimske analize je tako okvir, v katerem se razvija in odvija ravnanje, ki poteka v skladu z določenimi pravili (Crawford, 1996: 83). Morda prav zato različni in zelo številni teoretiki že dobri dve desetletji tako vztrajno raziskujejo mednarodne režime.

Zaradi neenotnih teoretičnih smeri, ki prevevajo režimsko analizo, pa bo potrebnega še veliko raziskovalnega truda, da bomo še bolj razumeli, kdaj in zakaj mednarodni režimi nastanejo, kakšno vlogo opravljajo in kakšne posledice prinašajo. Iz tega izhaja logično vprašanje o tem, ali in zakaj bi se nam lahko ta trud poplačal. Odgovorov je zagotovo več, čeprav se zdi ključ naše odločitve o (ne)primernosti režimske analize skrit v našem razumevanju odnosa med teorijo in prakso. Naj spomnim, kot je bilo že zapisano, da je pričujoči prispevek napisan pod predpostavko, da je naše obnašanje/ravnanje v določenem položaju (torej praksa) odvisno od tega, kako to situacijo razumemo (torej od teorije). Na mednarodni ravni bi to isto pomenilo, da ima lahko znanje/vedenje o institucionaliziranih oblikah mednarodnega sodelovanja posledice za samo sodelovanje in tako tudi na doseganje namena tega sodelovanja. In če to drži, potem seveda nadaljnji razvoj režimske analize kot teoretičnega pristopa k mednarodnemu sodelovanju zasluži vso pozornost.

LITERATURA

- AXELROD, R. in R. O. KEOHANE: 'Achieving cooperation under anarchy: strategies and institutions'. V: K. A. Oye, ur., *Cooperation under anarchy*. Princeton, Princeton University Press, 1986, 226–54.
- BARTSCH, S., Minderheitenschutz in der internationalen Politik. Völkerbund und KSZE/OSZE in neuer Perspektive. Opladen, Westdeutscher Verlag, 1995.
- BEHNKE, A., 'Ten years after: the state of the art of regime theory (book review essay)', *Cooperation and Conflict*, 30/2 (1995), 179–97.

- BERGESEN, H. O., Norms count, but power decides: international regimes – wishful thinking or realities? Oslo, *The Fridtjof Nansen Institute*, 1985.
- BIERSTEKER, T. J., 'Constructing historical counterfactuals to assess the consequences of international regimes: the global debt regime and the course of the debt crisis of the 1980s'. V: V. Rittberger (with the assistance of P. Mayer), ur., *Regime theory and international relations*. Oxford, Clarendon Press, 1995, 315–38.
- CAPORASO, J. A., 'Across the great divide: integrating comparative and international politics', *International Studies Quarterly*, 41/4 (1997), 563–92.
- CLAUDE, I. L., *Swords into plowshares: the problem and progress of international organization*. New York, Random House, 1971.
- CRAWFORD, R. M. A., *Regime theory in the post-Cold War world: rethinking neoliberal approaches to international relations*. Dartmouth, Dartmouth Publishing Company, 1996.
- DUNNE, T., 'The social construction of international society', *European Journal of International Relations*, 1/3 (1995), 367–89.
- EFINGER, M., P. MAYER in G. SCHWARZER, 'Integrating and contextualising hypotheses: alternative paths to better explanations of regime formation'. V: V. Rittberger (with the assistance of P. Mayer), ur., *Regime theory and international relations*. Oxford, Clarendon Press, 1995, 252–81.
- FINNEMORE, M., *National interests in international society*. Ithaca/London, Cornell University Press, 1996.
- FOSSUM, J. E. in S. ROBINSON, 'Regimes or institutions? The search for meaning in the study of international society', ARENA, Working Paper No. 18/96, (1996), 32 str.
- FRIEDMAN, G. in H. STARR, *Agency, structure, and international politics. From ontology to empirical inquiry*. London/New York, Routledge, 1997.
- GEHRING, T., *Dynamic international regimes: institutions for international environmental governance*. Frankfurt a.M./Berlin/Bern/New York/Paris/Wien, Peter Lang, 1994.
- GOUREVITCH, P., 'Second image reversed: the international sources of domestic politics', *International Organization*, 32/4 (1978), 881–911.
- GRIECO, J. M., 'Anarchy and the limits of cooperation: a realist critique of the newest liberal institutionalism', *International Organization*, 42/3 (1988), 485–507.
- GUZZINI, S., *Realism in international relations and international political economy: the continuing story of a death foretold*. London/New York, Routledge, 1998.
- HAAS, P. M., 'Introduction: epistemic communities and international policy coordination', *International Organization*, 46/1 (1992), 1–35.
- HAAS, P. M., 'Epistemic communities and the dynamics of international environmental co-operation'. V: V. Rittberger (with the assistance of P. Mayer), ur., *Regime theory and international relations*. Oxford, Clarendon Press, 1995, 168–201.
- HAGGARD, S. in B. A. SIMMONS, 'Theories of international regimes', *International Organization*, 41/3 (1987), 491–517.
- HASENCLEVER, A., P. MAYER in V. RITTBERGER, *Justice, equality, and the robustness of international regimes*. Tübingen, Abteilung Internationale Beziehungen/Friedens- und Konfliktforschung, Institut für Politikwissenschaft, Universität Tübingen, 1996.
- HASENCLEVER, A., P. MAYER in V. RITTBERGER, 'Interest, power, knowledge: the study of international regimes', *Mershon International Studies Review*, 40/Supplement 2 (1996a), 177–228.
- HASENCLEVER, A., P. MAYER in V. RITTBERGER, *Theories of international regimes*. Cambridge, Cambridge University Press, 1997.
- HASENCLEVER, A., P. MAYER in V. RITTBERGER, *Fair burden-sharing and the robustness of international regimes: the case of food aid*. Tübingen,

- Abteilung Internationale Beziehungen/Friedens- und Konfliktforschung, Institut für Politikwissenschaft, Universität Tübingen, 1998.*
- HASENCLEVER, A., P. MAYER in V. RITTBERGER, 'Integrating theories of international regimes', *Review of International Studies*, (v tisku), 67 str.
- HOLLIS, M. in S. SMITH, *Explaining and understanding international relations*. Oxford, Clarendon Press, 1990.
- HOPF, T., 'The promise of constructivism in international relations theory', *International Security*, 23/1 (1998), 171–200.
- HURRELL, A., 'International society and the study of regimes: a reflective approach'. V: V. Rittberger (with the assistance of P. Mayer), ur., *Regime theory and international relations*. Oxford, Clarendon Press, 1995, 49–72.
- JACOBSON, H. K., 'U.S. military security policies: the role and influence of IGOs'. In: M. P. Karns in K. A. Mingst, ur., *The United States and multilateral institutions: patterns of changing instrumentality and influence*. Boston/London/Sydney/Wellington, Unwin Hyman, 1990, 25–55.
- KEGLEY, C. W. in E. R. WITTKOPF, *World politics: trend and transformation*. New York, St. Martin's Press, 1995.
- KENNEDY, P., *The rise and fall of the great powers: economic change and military conflict from 1500 to 2000*. London, Fontana Press, 1989.
- KEOHANE, R. O., 'The demand for international regimes'. V: S. D. Krasner, ur., *International regimes*. Ithaca, Cornell University Press, 1983, 141–71.
- KEOHANE, R. O., *After hegemony: cooperation and discord in the world political economy*. Princeton, Princeton University Press, 1984.
- KEOHANE, R. O., *International institutions and state power. Essays in international relations theory*. Boulder/San Francisco/London, Westview Press, 1989.
- KEOHANE, R. O., 'The analysis of international regimes: towards a European-American research programme'. V: V. Rittberger (with the assistance of P. Mayer), ur., *Regime theory and international relations*. Oxford, Clarendon Press, 1995, 23–45.
- KEOHANE, R. O. in L. L. MARTIN, 'The promise of institutionalist theory', *International security*, 20/1 (1995), 39–51.
- KEOHANE, R. O. in C. N. MURPHY, 'International institutions'. V: M. Hawkesworth in M. Kogan, ur., *Encyclopedia of government and politics* (Vol. D). London/New York, Routledge, 1992, 871–86.
- KEOHANE, R. O. in J. S. NYE, *Power and interdependence*. New York, Harper Collins Publishers, 2. izdaja, 1989.
- KINDLEBERGER, C. P., *The world in depression 1929–1939*. London, Allen Lane, 1973.
- KLEIN, E., 'International régimes'. V: R. Bernhardt, ur., *Encyclopedia of public international law* 9 (International relations and legal cooperation in general diplomacy and consular relations. North Holland, Elsevier Science Publishers, 1986, 202–7.
- KRASNER, S. D., ur., *International regimes*. Ithaca, Cornell University Press, 1983.
- KRASNER, S. D., 'Structural causes and regime consequences: regimes as intervening variables'. V: S. D. Krasner, ur., *International regimes*. Ithaca, Cornell University Press, 1983a, 1–21.
- KRASNER, S. D., 'Preface'. V: S. D. Krasner, ur., *International regimes*. Ithaca, Cornell University Press, 1983b, vii–ix.
- KRASNER, S. D., 'Global communications and national power: life on the Pareto frontier', *World Politics*, 43/3 (1991), 336–66.
- KRATOCHWIL, F. in J. G. RUGGIE, 'International organisation: a state of the art on an art of the state', *International Organization*, 40/4 (1986), 753–5.
- KRATOCHWIL, F. V., *Rules, norms, and decisions. On the conditions of practical and legal reasoning in international relations and domestic affairs*. Cambridge, Cambridge University Press, 1989.
- LEVY, M. A., O. R. YOUNG in M. ZÜRN, 'The study of international regimes', *European Journal of International Relations*, 1/3 (1995), 267–330.

- MEARSHEIMER, J. J., 'The false promise of international institutions', *International Security*, 19/3 (1994/95), 5–49.
- MILNER, H., 'International theories of cooperation among nations. Strengths and weaknesses (review article)', *World Politics*, 44/3 (1992), 466–96.
- MORAVCSIK, A., 'Introduction: integrating international and domestic theories of international bargaining'. V: P. B. Evans, H. K. Jacobson in R. D. Putnam, *ur.*, Double-edged diplomacy: international bargaining and domestic politics. *Berkeley/Los Angeles/London, University of California Press*, 1993, 3–42.
- MORGENTHAU, H. J., *Politics among nations: the struggle for power and peace*. New York, Alfred A. Knopf, 1954.
- MÜLLER, H., 'The internationalisation of principles, norms, and rules by governments: the case of security regimes'. V: V. Rittberger (with the assistance of P. Mayer), *ur.*, *Regime theory and international relations*. Oxford, Clarendon Press, 1995, 361–88.
- NICHOLSON, M., 'The continued significance of positivism?'. V: S. Smith, K. Booth in M. Zalewski, *ur.*, *International theory: positivism and beyond*. Cambridge, Cambridge University Press, 1996, 128–45.
- ONUF, N. G. in V. S. PETERSON, 'Human rights from an international regime perspective', *Journal of International Affairs*, 37/2 (1983), 329–42.
- PENTLAND, C., 'International organizations'. V: J. N. Rosenau in drugi, *ur.*, *World politics: an introduction*. New York, The free press, 1976, 624–59.
- POWER, P. F., 'Conflict and innovation in Ulster'. V: W. Bell in W. E. Freeman, *ur.*, *Ethnicity and nation-building: comparative, international, and historical perspectives*. Beverly Hills/London, Sage Publications, 1974, 301–14.
- PUTNAM, R. D., 'Diplomacy and domestic politics: the logic of two-level games', *International Organization*, 42/3 (1988), 427–60.
- RISSE-KAPPEN, T., 'Bringing transnational relations back in: introduction'. V: T. Risse-Kappen, *ur.*, *Bringing transnational relations back in: non-state actors, domestic structures and international institutions*. Cambridge, Cambridge University Press, 1995, 3–33.
- RITTBERGER, V., *ur.*, *International regimes in East-West politics*. London/New York, Pinter Publishers, 1990.
- RITTBERGER, V., 'Editor's introduction'. V: V. Rittberger, *ur.*, *International regimes in East-West politics*. London/New York, Pinter Publishers, 1990a, 1–8.
- ROSECRANCE, R. in A. A. STEIN, 'Interdependence: myth or reality?', *World Politics*, 26. ŠTEVILKA (1973), 1–27.
- ROSENAU, J. N. in E.-O. CZEMPIEL, *ur.*, *Governance without government: order and change in world politics*. Cambridge, Cambridge University Press, 1992.
- ROTER, P., (Stran)poti režimske teorije: upravljanje mednarodne skupnosti in kritika režimske teorije (Diplomska naloga). Fakulteta za družbene vede. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, 1996.
- ROTER, P., *Towards an international regime relating to the protection of national minorities* (Magistrska naloga – M.Phil. thesis). Faculty of History, Centre of International Studies. Cambridge, University of Cambridge, 1997.
- ROTHGEB, J. M., *Defining power: influence and force in the contemporary international system*. New York, St. Martin's Press, 1993.
- ROWE, E. T., 'The United States, the United Nations and the Cold War', *International Organization*, 25/1 (1971), 59–78.
- RUGGIE, J. G., 'International regimes, transactions, and change: embedded liberalism in the postwar economic order'. V: S. D. Krasner, *ur.*, *International regimes*. Ithaca, Cornell University Press, 1983, 195–231.
- SAMHAT, N. H., 'International regimes as political community', *Millennium: Journal of International Studies*, 26/2 (1997), 349–78.
- SANDHOLTZ, W. (1994). *International institutional theories and European integration*. *Meetings of the International Political Science Association*, Berlin.

- SIMAI, M., The future of global governance: managing risk and change in the international system. *Washington, United States Institute of Peace Press, 1994.*
- SMITH, S., K. BOOTH in M. ZALEWSKI, 'Introduction'. V: S. Smith, K. Booth in M. Zalewski, ur., *International theory: positivism and beyond. Cambridge, Cambridge University Press, 1996a, 1–8.*
- STOESSINGER, J. G., *The United Nations and the superpowers: China, Russia and America. New York, Random House, 1977.*
- STRANGE, S., 'Cave! hic dragones: a critique of regime analysis'. V: S. D. Krasner, ur., *International regimes. Ithaca, Cornell University Press, 1983, 337–54.*
- STRANGE, S., 'The future of the American empire', *Journal of International Affairs, 42/1 (1988), 1–17.*
- STRANGE, S., *Države in trgi. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče, 1995.*
- ŠABIČ, Z., Voting in international organisations: mere formality or a matter of substance?. *Ljubljana, Založba FDV, 1999.*
- WAEVER, O., 'The rise and fall of the inter-paradigm debate'. V: S. Smith, K. Booth in M. Zalewski, ur., *International theory: positivism and beyond. Cambridge, Cambridge University Press, 1996, 149–85.*
- WENDT, A., 'Anarchy is what states make of it: the social construction of power politics', *International Organization, 46/2 (1992), 391–425.*
- WENDT, A. in R. DUVALL, 'Institutions and international order'. V: E.-O. Czempiel in J. N. Rosenau, ur., *Global changes and theoretical challenges: approaches to world politics for the 1990s. Lexington, Lexington Books, 1989, 51–73.*
- WOLF, K. D. in M. Zürn, "International regimes" und Theorien der Internationalen Politik', *Politische Vierteljahresschrift, 27/2 (1986), 201–21.*
- YOUNG, O. R., 'International regimes: problems of concept formation', *World Politics, 32/3 (1980), 331–56.*
- YOUNG, O. R., 'Regime dynamics: the rise and fall of international regimes'. V: S. D. Krasner, ur., *International regimes. Ithaca, Cornell University Press, 1983, 93–113.*
- YOUNG, O. R., *International cooperation: building regimes for natural resources and the environment. Ithaca, Cornell University Press, 1989.*
- YOUNG, O. R., 'The politics of international regime formation: managing natural resources and the environment', *International Organization, 43/3 (1989a), 349–75.*
- YOUNG, O. R., *International governance: protecting the environment in a stateless society. Ithaca/London, Cornell University Press, 1994.*
- YOUNG, O. R. in G. OSHERENKO, 'Testing theories of regime formation. Findings from a large collaborative research project'. V: V. Rittberger (with the assistance of P. Mayer), ur., *Regime theory and international relations. Oxford, Clarendon Press, 1995, 223–51.*
- ZANGL, B., 'Politik auf zwei Ebenen: Hypothesen zur Bildung internationaler Regime', *Zeitschrift für Internationale Beziehungen, 1/2 (1994), 279–312.*
- ZÜRN, M., 'Bringing the second image (back) in: about the domestic sources of regime formation'. V: V. Rittberger (with the assistance of P. Mayer), ur., *Regime theory and international relations. Oxford, Clarendon Press, 1995, 282–311.*

Multilateralizem – otrok neomarksizma?

Uvod

Namen pričujoče študije je opredeliti in predstaviti pojem multilateralizma kot ene novejših oblik sodelovanja držav in njihovega upravljanja mednarodne skupnosti. Osrednji del raziskave se osredotoča na utemeljitev, da je multilateralizem mogoče pojmovati kot *par excellence* primer ideologije v mednarodnih odnosih in na dokazovanje, da je bil pojav multilateralizma v zgodovinskih okoliščinah vedno povezan z obstojem ene močno prevladujoče države, t.j. hegemonu v mednarodni skupnosti. Omenjene ugotovitve imajo širše posledice za razumevanje samega pojma slehernega večstranskega (torej tudi multilateralnega) upravljanja mednarodne skupnosti. Pomembne pa so tudi za kritično presojo umeščanja teorije, ki multilateralizem proučuje, torej teorije multilateralizma, v širši okvir teorije mednarodnih odnosov. Pokazati je mogoče, da multilateralistični način sodelovanja ni razumljiv le v okviru liberalističnega teoretskega izročila, v katerem je pojem nastal. Multilateralizem je mogoče operacionalizirati tudi v (neo)marksističnih miselnih konceptih.

Pričujoči prispevek je zasnovan na predpostavkah, da so države notranje strukturirani akterji v mednarodni skupnosti, ki težijo k racionalnemu načinu delovanja. Pri tem priznavamo pomen pojava strukturne moči² med subjekti mednarodnih odnosov, v katero vključujemo tudi pomen vrednot.

V prispevku preverjamo trditev, da je multilateralizem v sodobni mednarodni skupnosti vzorčen primer neomarksističnega koncepta

¹ Matej Lozar, univ. dipl. pol., je študent na podiplomskem študiju mednarodnih odnosov na Fakulteti za družbene vede. Za svoje diplomsko delo "Zgodba o kameleon-skem hegemonu" je leta 1998 prejel univerzitetno Prešernovo nagrado Univerze v Ljubljani.

² Pojem strukturne moči se nanaša na sposobnost subjektov mednarodnih odnosov (na primer držav), da na druge vplivajo z vzpostavljanjem oziroma s pomočjo že vzpostavljene (institucionalne) strukture – zlasti s pravili delovanja, ki jih predvideva ta struktura. Pojem je nasproten konceptu relacijske moči, ki se nanaša na sposobnost držav, da neposredno spremenijo delovanje drugih akterjev v mednarodnem okolju. Pri tem so močnejše države vršilci

sile oziroma pritiska na šibkejšje. Običajno uporabljajo materialne vire moči, kot so vojaški, ekonomski, geografski, čeprav pri tem niso izključeni nematerialni viri, kot sta specifična prednost v strukturi znanja, možnost vplivanja prek vzpostavljanja pravil delovanja institucionalnih struktur ipd.

³ Pod tem razumemo predvsem (neo)realistično razumevanje hegemonije kot materialne prevlade v mednarodni skupnosti. V skladu s tem naj bi vse do sredine sedemdesetih let ZDA dosegle nesporno materialno prevlado v svetu, med drugim na področju bruto nacionalnega proizvoda, obsega industrijske proizvodnje in izdatke za vojaške namene.

hegemonije, ker je pojav multilateralizma eden od primerov ideologije v mednarodni skupnosti in je hkrati posledica specifičnega delovanja države, ki ima v mednarodnem okolju (ideološko) premoč – torej hegemon. Veljavnost omenjene hipotezne trditve bomo presojali v obstoječi praksi delovanja mednarodnih institucij zlasti s proučevanjem dveh značilnih primerov hegemonije v zgodovini mednarodnih odnosov, Združenih držav Amerike in Velike Britanije.

Besedilo je razdeljeno na šest delov, od katerih prvi obravnava zgodovinske okoliščine, ki so botrovale začetku proučevanja multilateralnih ureditev, drugi natančneje opredeljuje sam pojem multilateralizma, tretji pa predstavlja podobo mednarodne skupnosti, kot jo vidijo liberalni institucionalisti, vključno z dokazom, da je multilateralizem mogoče interpretirati kot primer ideologije. V četrtem delu pozornost namenjamo ideologiji multilateralizma in vplivu, ki ga ima le-ta na delovanje držav. Peti del je namenjen empirični potrditvi pomena hegemonije za vzpostavljanje multilateralnih struktur, medtem ko v šestem kritično ocenjujemo pomen pričujoče študije za interpretacijo pojava in teorije multilateralizma.

Zgodovinske okoliščine in motivi za začetek proučevanja multilateralizma

Potem ko so svet in z njim mednarodni odnosi v sedemdesetih in osemdesetih letih doživel nekatere korenite spremembe, med katerimi velja zlasti poudariti izbruh naftne krize, krepitev jedrske moči Sovjetske zveze in gospodarski vzpon nekaterih po drugi svetovni vojni ekonomsko šibkih regij, se je klasična podoba³ o materialni hegemoniji Združenih držav Amerike nekoliko skrhalo. Za številne teoretike mednarodnih odnosov, ki kot nujen pogoj urejenega upravljanja mednarodne skupnosti vidijo obstoj enega materialno prevladujočega subjekta (Kindleberger, 1986/1973, Gilpin, 1981), se je postavilo vprašanje, kako naprej. Kako in kako dolgo bo ob hegemonovi odsotnosti v anarhični mednarodni skupnosti še mogoče uživati sadove mednarodnega sodelovanja? Seveda je bila podoba spremenjenega hegemonu grajena na podlagi klasične/materialne definicije hegemonije, ki trdi, da hegemonija pomeni stanje, ko:

[h]egemonska država [...] poseduje dovolj vojaške moči, da lahko štiti mednarodno politično ekonomijo, nad katero prevladuje pred intervencijami sovražnih nasprotnikov [...] vojaški pogoji za hegemonijo so izpolnjeni, če ima prevladujoča država dovolj vojaških sredstev, da bi [...] si zagotovila [...] dostop do poglavitnih področij ekonomske aktivnosti (Keohane, 1984: 39).

Le malokdo je ob trditvah o zatonu hegemonu razmišljal o potrebi po spremembi definicije hegemonskega pojava.

Začenjati razpravo o multilateralizmu s pomočjo koncepta hegemonije, vsaj kar zadeva njegov teoretski okvir *per se*, ni najbolj ustrezno. Zagovorniki multilateralizma namreč besedo hegemonija uporabljajo zelo previdno. A brez hegemonije je o multilateralizmu zelo težko govoriti. Še posebej kar zadeva zgodovinske okoliščine, v katerih se je pozornost študentov mednarodnih odnosov preusmerila na proučevanje multilateralnih ureditev.

Motivi za proučevanje multilateralizma izhajajo iz pozornosti, ki jo je sodelovanju v razmerah anarhične mednarodne skupnosti sredi sedemdesetih let in osemdesetih letih posvetil liberalni institucionalizem. V nasprotju s pričakovanji nekaterih skeptikov – zlasti pripadnikov (neo)realističnega teoretskega izročila – da sodelovanje držav v odsotnosti materialno premočnega hegemonu ni mogoče, mednarodno sodelovanje v tem obdobju ni upadlo, tako kot je v tridesetih letih (Grieco, 1995: 155). Tudi v razmerah dolžniške krize, ki je ob preobratu v naftni politiki pretresla svet, se je sodelovanje držav nadaljevalo v okviru Mednarodnega denarnega sklada (Lipson, 1985). Razvite države so sklenile Urugvajski krog pogajanj v okviru splošnega sporazuma o carinah in trgovini, koordinacija politik držav pa je bila ob naftni krizi 1979/80 uspešnejša kot kdajkoli prej (Keohane, 1984: 217–240). Evropske države so krepile svoje sodelovanje skozi Evropsko gospodarsko skupnost in zdelo se je, da je sodelovanje med državami tem akterjem dosti bolj inherentno, kot so trdili realisti. V nasprotju z njihovimi pričakovanji države v tem obdobju niso transformirale svojih zunanjih politik in svetovna politika kljub relativnemu upadu hegemonove materialne moči ni izkazovala nikakršne prehodne faze ali negotovosti. Za liberalne institucionaliste je bilo pomembno, da so države “celo v neprijetnih sedemdesetih [...] sodelovale v mednarodnih institucijah” (Grieco, 1995: 155). Obstajalo je torej tkivo, ki je državam kot poglavitnim akterjem mednarodne skupnosti omogočilo sodelovanje na najširši ravni, čeprav ob njih ni več bedela država z absolutno materialno premočjo. *Panaceo* za razlago takšne situacije so liberalni institucionalisti videli seveda v institucijah. In sicer ne v običajnih, temveč v multilateralnih institucijah. Od tod tudi zanesenost njihovih besed, ko razlagajo, da so prav multilateralne institucije tiste, ki opravljajo funkcijo upravljanja s širokim spektrom regionalnih in globalnih sprememb v sodobnem mednarodnem sistemu.⁴

⁴ Stokes, Bruce (1990): “Continental Shift,” *National Journal* 33/34. Citirano v: Ruggie (1992: 561).

Značilnosti in pomen multilateralnih institucij

Multilateralne institucije naj bi bile najvišja oblika institucionalnega sodelovanja predvsem zato, ker odražajo “adaptivne in reproduktivne

sposobnosti, ki jih druge institucije nimajo” (Ruggie, 1992: 568). Multilateralizem je v sodobni mednarodni skupnosti namreč pomemben zato, “ker največ pripomore k nadaljnji institucionalizaciji [in posredno rafiniranju] mednarodnega sistema” (Feld, 1994: 270–271). V nasprotju s skeptiki, ki ne vidijo bistvenega pomena mednarodne institucionalne ureditve za doseganje reda v mednarodni skupnosti, zagovorniki multilateralizma govorijo o tem, da je pomen (multilateralnih) institucij predvsem v upravljanju s “kolektivno situacijo”. Slednji pojem pa že zaobsega nekaj več kot zgolj razumevanje mednarodne skupnosti kot parazitskega anarhičnega okolja. Države se v kolektivni situaciji namreč zavedajo pomena medsebojnega sodelovanja v skupnem soodvisnem mednarodnem okolju, da bi tako zagotovile kar čimvečjo vzajemno korist. Med državami tako obstaja zavedanje o potrebi in koristnosti upravljanja mednarodne skupnosti skozi večstransko sodelovanje (na primer sodelovanje na področju mednarodnega varstva okolja).

Kaj je multilateralizem?

Pojem multilateralizem je zaradi skromne teoretične dediščine njegovih zagovornikov relativno težko opredeliti, bistvena za to pa je predvsem nezadostna in (pre)široka teoretična definicija s strani teoretikov. Najbolj razširjeno razumevanje multilateralizma temelji na Caporasovi opredelitvi, po kateri je multilateralizem “prepričanje, da naj bodo dejavnosti organizirane na večstranski podlagi za neko relevantno skupino” (Caporaso, 1992: 603–604), ključno pomembna pa je zlasti Ruggijeva dopolnitev, po kateri multilateralizem pomeni institucionalno obliko (red, režim ali mednarodno organizacijo), ki ureja odnose med tremi ali več državami na podlagi “posplošenih” pravil delovanja – načel. Te opredeljujejo primerno delovanje za skupino aktivnosti, ne ozirajoč se na posamezne interese in strateške zahteve posameznih strani, ki lahko obstajajo v specifični situaciji (Ruggie, 1992: 571).

Pomen definicije je zlasti v kvalitativni opredelitvi večstranskosti, ki je sestavni del multilateralizma. Pri tem pa je bistvena trditev, da multilateralističen način delovanja držav presega kratkoročno in egoistično usmerjenost k samointeresu. Pravila delovanja držav so namreč za posamezno skupino aktivnosti posplošena in že vnaprej določena ter dogovorjena. Države se tako na primer že vnaprej dogovorijo, kdaj in pod kakšnimi pogoji bodo uporabile različne mehanizme za ohranjanje mednarodne varnosti (primer Severno-atlantske organizacije), ali o tem, kako bodo določale svoje carinske stopnje (primer Svetovne trgovinske organizacije).

V nasprotju z bilateralnimi oblikami sodelovanja, v katerih naj bi bili “odločilni prav posamezni interesi, odnosi med stranmi oziroma stranema pa naj bi bili določeni od primera do primera” (Roter,

1996: 93), torej multilateralizem označuje predvsem poenotenost meril za sodelovanje vseh v odnos vključenih akterjev.

Če koncept multilateralizma razčlenimo, lahko vidimo, da sam pojem sestavljajo štiri pomembne komponente, ki nam omogočajo določitev bistva osrednjega koncepta naše študije. Prvič, lahko govorimo, da multilateralizem zaobsega situacije, ko imamo opravka z "več" ali "številnimi" akterji. Pri tem avtorji številčne opredelitve slednjih pojmov ne definirajo natančno, kot je to mogoče pri unilateralizmu (eden), bilateralizmu (dva) in univerzalizmu (vsi). Jasno je le, da so države več kot tri (Caporaso, 1992: 603).

Drugič, pojem multilateralizma predvideva prizadevanje za aktivno sodelovanje med omenjenimi akterji. Vsako sodelovanje seveda ni multilateralno, je pa vsako multilateralno delovanje zasnovano na podlagi sodelovanja.

Tretjič, multilateralizem se od običajnega sodelovanja, ki temelji zgolj na medsebojni interakciji, razlikuje na podlagi splošnih organizacijskih načel, ki to sodelovanje regulirajo in sankcionirajo (Ruggie, 1992: 571). Kot posledica te kvalitativne dimenzije koncepta se med akterji, ki s svojim delovanjem tvorijo celoto medsebojnih odnosov, vzpostavi odnos "neločljivosti glede na določen obseg dejavnosti" (ibid.).

Četrtrič, in kar je za razumevanje mišljenjskega sistema, v katerem je nastal multilateralizem, najpomembnejše, kot posledica omenjenega tipa odnosov avtorji razumejo logiko delovanja v mednarodnih odnosih na realizmu tuj način. Logika razumevanja mednarodnih odnosov, opredeljenih kot *quid pro quo*, postane neprimerna. V ospredje stopi težnja po takšni ureditvi medsebojnih odnosov, v kateri bodo akterji spoznali približno izenačenost stroškov in dobičkov v dolgoročni perspektivi. Koncept multilateralizma zatoorej odgovarja tistemu, kar R. Keohane (1984: 128–131; 1986: 1–27) imenuje generalizirana ali difuzna recipročnost.

O liberalno-institucionalističnem konceptu sveta in multilateralizmu kot ideologiji

S trditvijo o usmerjenosti mednarodnih akterjev k recipročnosti v dolgoročni perspektivi je mogoče identificirati liberalno-institucionalistični značaj teorije multilateralizma, čeprav bo, kot bo mogoče videti v nadaljevanju, prav na podlagi pomena pojma multilateralizem in njegove aplikacije v empiriji iz analize mogoče sklepati tudi o povsem drugačnem teoretičnem značaju teorije multilateralizma.

⁵ Za izhodišče je postavljena zaporniška situacija zasliševanja domnevnih krivcev prekrška (analogija z anarhičnim mednarodnim okoljem), pri kateri tožilec želi, da ena ali druga oseba prizna zločin, saj sam ne more dokazati njune krivde. Pri tem ponudi tistemu, ki bi zločin priznal – ob tem, da njegov pajdaš ne bi – največjo nagrado in prostost, pajdašu pa strogo zaporno kazen. Če bi obe osebi priznali zločin, bi ju čakala zgolj blaga zaporna kazen. Če pa bi oba molčala, bi moral tožilec oba oprostiti in izpustiti na prostost – vendar brez denarne nagrade. Jasno je, da bi absolutno največji dobiček posameznik dosegel ob priznavanju zločina ob hkratnem tajeju svojega pajdaša. Torej ob medsebojnem nesodelovanju (analogija z egoističnim sledenjem državnemu samointeresu). Vendar pa bi največji skupni dobiček obe osebi (državi) imele od medsebojnega sodelovanja, torej tajitve kakršnegakoli protizakonitega delovanja. Sodelovanje bi torej bilo v absolutnem pogledu najbogateje poplačano. Kot primer vzajemne koristnosti sodelovanja v mednarodni skupnosti je mogoče navesti meddržavno carinsko politiko. Države bodo imele največje koristi od mednarodne trgovine ob vzajemnem nižanju carinskih stopenj, torej sodelovanju. Le enostranska liberalizacija trgovine, torej nesodelovanje, bi državi, ki bi odstranila omenjene trgovinske ovire, prinesla bistveno manj

Vloga institucij v liberalno institucionalističnem pogledu na mednarodne odnose

Liberalni institucionalisti trdijo, da so mednarodne institucije lahko neodvisen dejavnik mednarodnih odnosov, ki omogoča sodelovanje ne glede na interesno usmerjenost vanje vključenih držav (Grieco, 1995: 157). Pomen institucij bi naj bil zlasti v reduciranju stroškov za preverjanje delovanja držav v skladu z dogovorjenimi pravili (*verification costs*). Institucije poudarjajo dolgoročni značaj sodelovanja (*iterativeness*) in poenostavljajo mehanizem sankcioniranja (ibid.: 158). Norma recipročnosti seveda ostaja poglavitna norma mednarodnih odnosov, vendar ta postane že omenjena difuzna recipročnost. Tako institucije “niso nadomestilo za načelo recipročnosti [ki ostaja maksima regulacije mednarodnih odnosov], povzročijo [pa], da so odstopanja nesprejemljiva in s tem veliko dražja” (Axelrod in Keohane, 1985: 250).

Avtonomne institucije, ki so pri liberalnih institucionalistih ključni del institucionalne strukture, omogočajo pozitivno (za skupno korist najboljšo) rešitev zaporniške dileme. Zaporniška dilema je eden od primerov teorije iger⁵, ki ga je mogoče prenesti na področje mednarodnih odnosov. Zadeva problematiko medsebojnega sodelovanja dveh ali več akterjev – držav in doseganja koristi, ki so odvisne prav od njihovega medsebojnega sodelovanja. Absolutno največji dobiček lahko država doseže s sledenjem egoističnemu samointeresu, na primer enostransko višanje carinske stopnje za uvoz izdelkov iz drugih držav, medtem ko je relativno največji dobiček odvisen od medsebojnega sodelovanja držav, na primer vzajemno nižanje carinskih stopenj in splošna liberalizacija trgovine, ki vodi k večji svetovni blaginji. Ob pozitivni razrešitvi omenjene dileme so torej države usmerjene k zagotavljanju največjega skupnega dobička, kar pa je hkrati tudi točka, v kateri liberalni institucionalisti vidijo stanje mednarodnega sodelovanja. Tako bodo na primer na mednarodnotrgovinskem področju države delovale tako, da bo posledica njihovega sodelovanja čim bolj koristna za vse, torej bodo večstransko težile k znižanju trgovinskih ovir vseh vrst in s tem pripomogle k večanju blaginje v mednarodnem okolju.

Eden od začetnikov multilateralizma, Caporaso (1992: 627), dokazuje možnost dolgoročnega sodelovanja še z nadgrajevanjem perspektive zaporniške dileme. Državam namreč lahko dolgoročno uspe sodelovati tudi na podlagi recipročnosti in pogojevanja svojega delovanja na določenem področju z delovanjem drugih na istem ali drugih področjih. Tako je delovanje ene države na trgovinskem področju lahko pomemben pogajalski vir te države za vplivanje na spremembo druge države na primer na mednarodnem finančnem področju. Verjetno je, da se to zgodi v “situacijah dolgoročnosti medsebojnih interakcij, ponavljajočih se vzorci delovanja, kjer ključno vlogo odigra ugled akterjev” (Gowa, 1986: 185, poudaril

M.L.). Sodelovanje je tako najboljša dolgoročna strategija, še zlasti če so stroški preverjanja in sankcioniranja majhni. Slednje štiri lastnosti delovanja pa so v skladu s koristmi, ki jih k mednarodnemu sodelovanju prispevajo avtonomne institucije. Zlasti pomembno vlogo igrajo ob povečani kompleksnosti mednarodne skupnosti, ko se države srečujejo s t.i. omejeno racionalnostjo⁶ (Keohane, 1984: 111).

Multilateralizem kot ideologija

Če omenjeni logični sistem podobe mednarodne skupnosti povežemo z osrednjim konceptom teorije multilateralizma, lahko identificiramo še eno pomembno kategorijo znotraj liberalnega institucionalizma – kategorijo vrednot. Prav ta kategorija pa ob upoštevanju empirične zaslombe teorije multilateralizma pomaga k eroziji liberalno-institucionalistične narave omenjenega teoretskega okvira.

Po mnenju institucionalistov je ključnega pomena dejstvo, da “analitično izhodišče institucionalnega pristopa zahteva poleg podatkov o moči in interesih tudi določene institucionalne podatke, vključujoč tiste o pravilih, družbenih strukturah, vrednotah, in skupnem, zgodovinsko podanem razumevanju” (Caporaso, 1992: 627). To jim dovoljuje, da kljub anarhičnemu mednarodnemu okolju temeljne pogoje sodelovanja (še zlasti v institucijah) izvedejo iz družbenosti držav (Gowa, 1986: 167–168). Družbenost skupaj z institucionalno strukturo je torej tisto tkivo, ki ključno pripomore k sodelovanju držav.

Družbenost držav pa implicitno poudarja pomen transnacionalnih (moralnih) vrednot (Zacher in Matthew, 1995: 133–137), ki so značilne za širši okvir liberalizma. Ker je obstoj vrednot vedno vezan na prepričanje, da so te vrednote koristne za obstoj in vzdrževanje družbenih procesov, je mednje mogoče prišteti tudi multilateralizem na način, kot o njem razpravlja Caporaso (1992: 603–604). Ta zatrjuje, da je multilateralizem “prepričanje, da naj bodo dejavnosti organizirane na večstranski podlagi za [neko] relevantno skupino”. Tudi multilateralizem torej predvideva obstoj nekih skupnih vrednot, na podlagi katerih naj bi se vzpostavila večstranskost, ki je eden od pogojev za urejanje mednarodnih odnosov, kot ga vidijo liberalni institucionalisti. Ob tem se torej srečamo z ideologijo multilateralizma, ki služi vzajemnim interesom večstranskega nabora držav in v sebi združuje “normativna načela z napotki in eksistencialnimi verovanji” (ibid.).

koristi kot globalna sprostitvev menjave.

⁶ Keohane (1984: 111–112) razume z omejeno racionalnostjo (*Bounded Rationality*) situacijo, v kateri omejitve za delovanje akterjev v mednarodni skupnosti izhajajo iz samih mednarodnih akterjev, ker le-ti niso popolni v svojih kognitivnih sposobnostih obdelave informacij, na katere naletijo v okolju. Čeprav je omejena racionalnost problem samih akterjev, narašča s kompleksnostjo zunanega sveta.

⁷ Haas, Ernst B., Williams, Mary P. in Babai, Don (1977): *Scientists and World Order: The Uses of Technical Knowledge in International Organizations*. Berkeley: Berkeley. Citirano v: Keohane (1984: 108).

Posledice ideologije multilateralizma na delovanju držav

Če želimo teorijo multilateralizma razumeti v popolnosti, moramo odkriti tudi dejanske mehanizme njenega mišljenjskega koncepta (in se dotakniti tudi kavzalnih zvez teorije). Prodreti moramo dlje od zgolj manifestativnega identificiranja pojavov kot takih. Vprašati se je treba, kakšne so zakonitosti, ki omogočajo dinamično reguliranje odnosov, kot jih vidijo multilateralisti. Hkrati pa tudi, kaj je tisti ključni mehanizem, ki ponavadi pripelje do vzpostavljanja multilateralne ureditve in njenega delovanja. Ob tem smo pri prelomni točki naše raziskave.

Očitno je, da liberalni institucionalisti, z njimi pa tudi pripadniki teorije multilateralizma, s posebno pozornostjo interpretirajo države kot racionalne akterje, ki jih zanima samointeres, ki pa je umeščen v splet skupnih idej, norm in družbenih namenov. Zato seveda diapazon državnega delovanja ni tako širok in tako egoistično določen s strukturo moči, kot je na primer pri neoliberalistih in (neo)realistih. Na države kot poglavitne akterje izvaja omejevalno vlogo t.i. *socialni pritisk* (Keohane, 1984: 103) oziroma skupek norm in vrednot, ki povzroči, da "države delujejo v skladu s svojimi obljubami [...], kajti sicer bodo njihovo delovanje druge države označile kot negativno" (ibid.). Mednarodna struktura zlasti s pomočjo institucij regulira delovanje držav na podlagi svoje družbene (ideološke) komponente. Ta pa omogoča delovanje držav na podlagi že omenjene difuzne oziroma generalizirane recipročnosti (Ruggie, 1992: 571; Keohane, 1986: 1–27; 1984: 111–116).

Družbeni nadzor, torej institucionalni nadzor na podlagi družbene – ideološke komponente, naredi kontekst mednarodnih odnosov "dolgoročno usmerjen". To označuje zlasti dolgoročno usmerjenost samointeresa, ki v širši skupnosti omogoča percepcijo difuzne recipročnosti in zavedanja soodvisnosti akterjev, hkrati pa povečuje legitimnost obstoječe multilateralne ureditve (Keohane, 1984: 129–131). Multilateralizem torej ne zanika koncepta samointeresa v mednarodnih odnosih, predvideva pa, da ga država inter alia lahko v specifičnih okoliščinah usmeri v časovno bolj oddaljeno obdobje, da o njem razmišlja na notranje strukturiran način in da se ga nauči uporabljati v kompleksnem okolju in diferenciranih vzročno-posledičnih povezavah (Haas, 1977: 324)⁷. Hkrati je treba vedeti, da je liberalno-institucionalni optimizem za sodelovanje v mednarodni skupnosti (v primerjavi z realističnim pesimizmom) mogoče razumeti tudi v funkciji dejstva, da osnova za delovanje držav v mednarodni skupnosti ni surova politična moč, temveč razmerje moči na ekonomsko soodvisnem področju (Underhill, 1994: 27).

Multilateralizem kot cilj in sredstvo urejanja odnosov v mednarodnem okolju

Kljub razumljivi logiki razlagalnega okvira za mednarodno institucionalno sodelovanje pa teoretični multilateralizma padejo na preizkušnji širšega identificiranja okoliščin, v katerih do multilateralizma sploh pride. Težava je povezana z vprašanjem, ali operacionalizacija pojma multilateralizem znotraj teorije multilateralizma pomeni, da je multilateralizem cilj ali sredstvo. Caporaso (1992: 603–604) sicer trdi, da je lahko oboje. Pri tem je multilateralizem kot sredstvo (kot neodvisna spremenljivka) le eden od načinov zadovoljevanja državnih interesov. Ta s svojo nediskriminatorno kvaliteto pospešuje sodelovanje in utrjuje legitimnost obstoječih razmerij v mednarodni skupnosti.

Manj vzročno preprosta pa je razlaga, kako do multilateralne ureditve (kot odvisne spremenljivke – cilj) sploh pride. Multilateralizem kot cilj je, kot smo pokazali, opredeljen z normativnimi elementi, saj vsebuje močno ideološko komponento. Zanj je značilno predvsem to, da "se funkcionalna in utilitarna logika (državne politike relacijske moči) [...] oddaljuje od formiranja multilateralizma kot institucionalne oblike" (Weber, 1992: 675). Realistična determinanta relacijske moči torej ni zadosten argument za razlago nastanka multilateralnih institucij. Razlaga za njihovo vzpostavitev je torej tudi v vrednotah (ideologiji) tistih, ki odločajo v iniciatorskih državah.

Težave pri razlagi nastanka multilateralizma

Bolj kot to, da zagovorniki multilateralizma ne opredeljujejo natančno, kaj je tisti nagib, zaradi katerega multilateralne institucije sploh nastanejo, je na tem mestu ključno vprašanje, kdo so lahko iniciatorske države. Kakšni akterji so to in koliko jih je?

Razlog za nezadostnost eksplanatorne moči teorije na tej točki je mogoče iskati predvsem v dvojem, in sicer: prvič, v t.i. analizi *path dependent*, ki jo zagovarjajo multilateralisti. Slednja se *per definitionem* odmika od ugotavljanja (ahistoričnih) kavzalnih zvez tudi v svoji jasni empirični zaslombi (Caporaso, 1992). Drugič pa je eksplanatorno šibkost mogoče iskati v dejstvu, da multilateralisti večino svojega napora usmerijo v obravnavo institucij kot popolnoma neodvisnega dejavnika. S tem se oddaljujejo od proučevanja vseh elementov situacij, v katerih pride do njihovega nastanka. Velikokrat se tako ne ukvarjajo z vprašanjem neposrednega samo-interesa držav, ki si šele prizadevajo za vzpostavljanje multilateralnih struktur, torej še preden so multilateralne institucije ustanovljene. Zelo šibek poudarek pa dajejo tudi kritični presoji pomena hegemonije pri ustanavljanju institucij, ki delujejo po načelih multilateralizma.

Teoretiki multilateralizma implicitno in zelo negotovo trdijo, da lahko k vzpostavitvi multilateralne ureditve pripelje vsaka "kombinacija relativno močnih mednarodnih sil in ustreznih notranjih okolij [prevlade vrednot, ki se kasneje razširijo med druge akterje]" (Ruggie, 1992: 581–582). Dejstvo, da iniciator(ji) svoj samointeres razume(jo) kot dolgoročni cilj (Martin, 1993: 110), povzroči, da je/so priznan(i) kot altruist(i), kar pa mu/jim omogoči, da je lahko produkt njegovega/njihovega delovanja tudi institucionaliziran. Če bi torej strnili približno kavzalno logiko teoretikov multilateralizma, bi lahko ugotovili naslednje:

Začetna faza vzpostavitve multilateralizma zahteva enostransko ali večstransko potezo vplivnih akterjev na nekem področju.

Pomembno vlogo v tej potezi igrajo naslednji dejavniki:

(1.) vrednostna opredelitev akterjev, (2.) konsenz znotraj akterjev in med njimi o koristih usmeritve k dolgoročnim interesom. Tej fazi sledi (3.) vzpostavitev multilateralizma, ki kot tak koristi legitimnosti ureditve, njegova posledica pa je aktivno stabiliziranje dinamične mednarodne skupnosti. O posebnem pomenu hegemonu za vzpostavljanje multilateralnih institucij teoretiki multilateralizma torej molčijo.

Najznačilnejši primer, ki ilustrira omenjeno zaporedje, je vsekakor vzpostavljanje sistema za liberalizacijo svetovne trgovine po končani drugi svetovni vojni. Prevlada liberalističnih vrednot znotraj ameriške odločevalske strukture je kljub močnim nasprotovanjem tako na nivoju senata kot tudi porajajočega se nasprotnega vzhodno-evropskega pola mednarodne skupnosti ob vplivnosti ZDA na mednarodnem prizorišču močno vplivala na države znotraj ameriškega interesnega področja. Združene države so s podaljšanjem *Reciprocal Trade Agreement Act* iz leta 1934 in s svojo politiko enostranske liberalizacije trgovine glede na evropski trg v omenjeno območje po letu 1945 vnesle zgled orientiranosti k dolgoročnim interesom za doseganje večjih dobičkov z naslova proste trgovine. Šele prevlada tovrstnih vrednot je omogočila okvirni konsenz o poglavitnih mehanizmi delovanja in pravilih, ki naj, vključeni v institucionalno strukturo splošnega sporazuma o trgovini in carinah, omogočijo delovanje brettonwoodskega trgovinskega sistema. Seveda so ZDA delovale v skladu s svojimi interesi in v veliki meri hegemonsko zasledovale svoje nacionalne interese.

Empirična potrditev pomena hegemonске sile za vzpostavitev multilateralnih institucij

Trditev enega najodmevnejših predstavnikov teorije multilateralizma, da je bil za vzpostavitev multilateralnega reda po drugi svetovni vojni odločilen pojav "ameriške hegemonije in ne ameriške hegemonije" (Ruggie, 1992: 593, poudarek v originalu),

je bliže teoriji kot pa empiriji. Tovrstna trditev izraža bolj kot karkoli drugega liberalistično izhodišče teorije multilateralizma, ki svet po analogiji z notranjdržavnim ekonomskim redom vidi predvsem kot podobo velikega števila (enakovrednih) delujočih akterjev na mednarodnem trgu.

Preboj multilateralnega načina organiziranja je treba ocenjevati skozi prizmo dejstva, da je sama teorija multilateralizma tista, ki se je razvila zlasti po drugi svetovni vojni, ko so Združene države s svojo vsestransko premočjo vladale mednarodnemu okolju. Multilateralizem pa se je med drugim prvič pojavil takrat, ko je tudi v drugih zgodovinskih okoliščinah bila opazna očitna stopnja hierarhije v mednarodnih odnosih. Če tema trditvama pridamo še naslednjo, ki govori o tem, da zagovorniki teorije multilateralizma svoje empirične potrditve nahajajo skoraj izključno na primeru povojnih Združenih držav Amerike, je mogoče sklepati, da je trditev o uspešnosti nehegemonske alokacije vrednot multilateralizma v mednarodni skupnosti nekoliko šibka.

V situaciji hegemonске stabilnosti je en sam akter v stanju, da določa in ohranja pogoje mednarodnega upravljanja. Sam je torej tisti, ki upravlja mednarodno skupnost vsaj "nekoliko" bolj kot vsi drugi. Dejstvo je sicer, da "ima hegemon pri svojem delovanju na voljo veliko več unilateralnih in bilateralnih opcij kot katerakoli druga država" (Ruggie, 1992: 593). Torej kot tak hegemon sicer ni nujno povezan z vzpostavitvijo multilateralizma pod svojim okriljem.

To ga zanima le toliko, kolikor je multilateralizem tudi njegov lasten interes (naj bo ta dolgoročen ali kratkoročen). Hegemon se namreč o vzpostavitvi multilateralnega reda lahko odloči sam. Če naj ji druge države sledijo v multilateralizem, mora tudi hegemonska država zato doseči visoko stopnjo kredibilnosti oziroma legitimnosti (ibid.). Čeprav velja, da je do neke mere sleherna ureditev pod hegemonom posledica dejstva, da obstaja enostranska alokacija virov, ki jo izvaja (legitimen) hegemon.

Če se v empiriji kažejo primeri vzpostavljanja multilateralnih ureditev v času, ko v mednarodni skupnosti ni hegemonске sile (v klasičnem materialnem pogledu), se med sodelujočimi državami sicer pokaže potreba po veliko večji stopnji vsestranske koordinacije, kot bi se sicer. Vprašanje pa je, ali lahko v tovrstnih empiričnih primerih zares govorimo, da hegemon ne obstaja.

K (re)definiciji hegemonа

Empirični primeri multilateralizma se začenjajo v devetnajstem stoletju (Ruggie, 1982: 379–388; 1992: 578–583), in sicer zlasti na področju trgovine in mednarodne varnosti. Na ekonomskem področju je pojav multilateralizma povezan z mednarodno trgovino

⁸ O hegemonosti Velike Britanije v primerjavi z ZDA bi bilo mogoče razpravljati. Prevlada Velike Britanije po našem mnenju zagotovo ni bila tako razširjena na različna področja delovanja v mednarodni skupnosti kot kasneje ameriška. Vsekakor pa je mogoče trditi, da je bila Velika Britanija v poznem devetnajstem stoletju na vodilnem položaju v mednarodni skupnosti. Hkrati so bile tudi multilateralne strukture tistega časa manj institucionalno dodelane in organizacijsko povezane. Pohod k institucijam je šele sledil.

⁹ Salter, Arthur (1939): *Security*, Macmillan, London. Citirano v: Ruggie (1992: 569).

¹⁰ Teoretiki multilateralizma obravnavajo mednarodne institucije kot najširše opredeljen pojem. Mednje tako prištevajo organizacije, kot sta Evropska unija in Severnoatlantska organizacija (Weber, 1992; Ruggie, 1975, 1992), mednarodne režime, kot je Konferenca Združenih narodov o pomorskem pravu (Caporaso, 1992), pogajanja o režimih sodelovanja med državami skupin G-5 in G-7 (Crane, 1984), nehegemonski nastanek mednarodnih režimov (Young, 1991), kot tudi delovanje epistemskih skupnosti (Sebenius, 1992; Adler in Haas, 1992).

in zlatim standardom, ki sta zaznamovala odnose devetnajstega stoletja. Za multilateralizem na tem področju je očitna unilateralna spodbuda takratne hegemonске sile.⁸ "Dejansko je Velika Britanija v osemnajstem stoletju unilateralno liberalizirala trgovino, kar je doživelo vrhunec v odpravi žitnih zakonov leta 1846" (Ruggie, 1992: 580–581). Posebej očitna je bila enostranskost pobud k liberalizaciji trgovine. Britanska sposobnost za čisto unilateralno vzpostavljeni multilateralizem pa ni bila zadostna. Zato je trgovinske odnose multilateralizirala prek unilateralno sproženega bilateralizma (Stein, 1984: 361). Pogodba med Veliko Britanijo in Francijo iz leta 1860 je postala model za urejanje razmerij med Veliko Britanijo in drugimi državami. Kljub bilateralni tehniki vzpostavljanja razmerij pa so vse pogodbe vsebovale t.i. klavzulo največjih ugodnosti, kar je slednjič imelo učinek multilateralizacije trgovinskega reda. Velika Britanija je s tem, ko je sledila mehanizmu zlatega standarda, na podlagi svoje moči na tem področju spodbujala multilateralizem še skozi nepresežno akumuliranje zlatih rezerv in omogočanje posojil ter dovoljevanje vračila dolgov njej sami na podlagi stabilnega notranjega položaja in liberalno usmejene vodilne strukture (Nye, 1990: 53).

Sočasno se je multilateralizem v devetnajstem stoletju oblikoval tudi na varnostnem področju. Čeprav je bila omenjena varnostna politika v tem času še trdno v domeni *high politics* (kot nasprotje tradicionalno manj strateškim *low politics*), nikakor ne gre pozabiti dejstva, da sta se gospodarsko-trgovinsko področje, na katerem je Velika Britanija veljala za nedvomno vodilno silo, in vojaško področje, ne katerem je bila šibkejša, kljub vsemu že takrat v precejšnji meri medsebojno prepletala in povezovala. Zlati standard, ki ga je Britanija v tem času vzdrževala (Nye: 1990), je nedvomno prespeval tudi na varnostno področje. S tem pa tudi želja po vzdrževanju (in formiranju prvih multilateralnih struktur) na področju varnostne politike. Če primerjamo položaj Velike Britanije na obeh področjih s tistim, ki ga je v obdobju končnega preboja kapitalističnega načina proizvodnje imela katerakoli druga država, lahko sklepamo, da je mednarodna skupnost v tem obdobju premogla prevladujočo silo, posledično pa tudi situacijo, za katero bi lahko dejali, da odraža velik gradient v posedovanju moči v mednarodni skupnosti. V tem času se je na varnostnem področju oblikoval sistem kolektivne varnosti, ki zahteva stalno potencialno zavezništvo "proti neznanemu sovražniku (in s strani neznane žrtve)" (Salter, 1992: 155, dopolnil Ruggie, 1992: 569)⁹. Avtorji kljub odsotnosti stalnih organizacijskih struktur k multilateralizmu prištevajo evropski koncert velikih sil, katerega bistvo je bila organiziranost na multilateralni ideji "vseh proti enemu" (ibid.).¹⁰ Države so tak sistem posledično obravnavale kot legitimen in so rešitve iskale znotraj njega in ne v kršenju njegovih pravil.

Multilateralna ureditev, kakršno z razlago mednarodnih odnosov razume liberalni institucionalizem, pa je prišla do svojega izraza

predvsem v dvajsetem stoletju. Nenaključno, s pojavom nove, tokrat bolj očitno hegemonske sile, ZDA.

S pomikom k institucijam (Kennedy, 1987: 841–988)¹¹ sta se pomen in pogostnost pojava multilateralizma še povečala. Po krizi multilateralizma, ki je nastala v tridesetih letih in ki je usodno povezana s teorijo hegemonske stabilnosti, je institucionalizacija s povojno pobudo ZDA dobila pomembno gonilno silo. Multilateralizem pa je šele s temi institucijami zablestel v svojem popolnem sijaju. S tem se strinjajo tudi teoretiki multilateralizma (glej na primer: Cowhey, 1993; Goldstein, 1993; Weber, 1992). Brettonwoodske institucije (Mednarodni denarni sklad, Svetovna banka) in njihov takrat še ne dokončno razvit steber splošnega sporazuma o trgovini in carinah so izkazovale multilateralno naravo ekonomskih razmerij po drugi svetovni vojni. S tem so ZDA dosegle (kot edine v dosedanji zgodovini) tudi večjo stabilnost načel multilateralizma kot Velika Britanija pred njimi. Če ne bi bilo silnic, ki so spodbujale delovanje ZDA v smeri multilateralne ekonomske svetovne ureditve (še posebej skozi institucionalizacijo splošnega sporazuma o trgovini in carinah), bi bil evropski (s tem pa tudi širši) zaton v popolni bilateralizem po drugi svetovni vojni zelo pričakovana posledica (Keohane, 1984: 146–147; Baldwin, 1991: 366).

Na varnostnem področju smo lahko multilateralni ureditvi v dvajsetem stoletju priča – ponovno na hegemonsko spodbujeni – ustanovitvi vojaške zveze v okviru Severnoatlantske organizacije. Notranji motivi in sorazmerna (materialna) premoč akterja sta botrovala institucionalni ureditvi, ki temelji na predpostavki nedeljivega miru in je ustanovljena na podlagi multilateralne pogodbe.¹² Čeprav sta se v politiki severnoatlantske zveze izmenjevali politiki “multipolarnosti” in “zastraševanja”, pa je bila edini porok, ki je lahko zagotavljal multilateralnost politik, dominantna vloga ZDA v organizaciji (Weber, 1992: 633–680). Okoliščine krepitve sovjetske moči, kubanska in berlinska kriza, korejska vojna, akutnost francosko-nemških odnosov, razmere na drugih interesnih območjih od Vietnama do Irana, Gvatemale, Libanona in Sueza (Nye, 1990: 96) so le komplementarni dejavniki notranjih razmer v državi pobudnici. Če sledimo predpostavkam teorije multilateralizma, sicer razumemo, da posebno vlogo v vzpostavljanju multilateralnih ureditev igrajo tudi notranjepolitična razmerja drugih dejavnikov, vendar empirija kaže, da je za pobudo multilateralizma ključnega pomena prav dominantna država, ki bi jo lahko imenovali hegemon. Takšen splet dejavnikov je bil pomemben tudi za razlago nastanka drugih institucij po drugi svetovni vojni, ki promovirajo politično sodelovanje in upravljanje mednarodne skupnosti, na primer Organizacija združenih narodov in Evropska unija.

Teorija multilateralizma pa sicer pravilno ugotavlja, da se je multilateralno sodelovanje kljub zatonu “klasičnega hegemonu”,

¹¹ Kennedy, David (1987): “The Move to Institutions,” *Cardozo Law Review* 8, citirano v: Ruggie (1992: 582–584).

¹² Slednje velja sicer za vsako mednarodno organizacijo in je običajno tudi del definicije mednarodnih organizacij (Petrič, 1980: 1123).

¹³ *Diskreditacijo trditve o nepomembnosti hegemonije za nastanek in vzdrževanje multilateralizma pa je v sicer majhni meri že zaslediti tudi pri enem od teoretikov multilateralizma (Cowhey, 1993: 186).*

ZDA, obdržalo in se ponekod celo na novo razvijalo. Razvoj nekaterih institucionalnih oblik "po hegemoniji" dokazuje, da materialni moment prevlade, ki ga v strukturne spodbude ustvarjanja novih institucij prispeva hegemon, ni nujen pogoj za obstanek multilateralizma. Konkretni primeri teh institucionalnih ureditev so med drugim tokijski in urugvajski krog pogajanj splošnega sporazuma o trgovini in carinah (še posebej Cairnska skupina držav, ki je v okviru urugvajskega kroga pogajanj splošnega sporazuma o trgovini in carinah nastopala kot enoten blok v pogajanjih o liberalizaciji trgovine v kmetijskem sektorju), ustanovitev Svetovne trgovinske organizacije kot novega foruma za multilateralno sodelovanje na področju trgovine, multilateralno sodelovanje v Mednarodni agenciji za energijo zaradi naftne krize, kooperacijski multilateralni aranžmaji, kot je Združenje držav jugovzhodne Azije (Grieco, 1995: 155–156).

Trditve o nepomembnosti hegemonovega obstoja za nastanek multilateralnih institucij¹³ in njihovega delovanja bi torej lahko držala, če bi hegemonijo v pričujoči študiji obravnavali kot že opredeljen 'klasičen' – materialni fenomen, ki ga pozna tudi teorija hegemonске stabilnosti. Ker pa se v študiji ukvarjamo s proučevanjem teorije multilateralizma, ki mednarodno skupnost razlaga ne le s pomočjo materialnih virov, ampak kot bistvo svoje analize vidi prav ideologijo in ideološki značaj svojega osrednjega raziskovalnega koncepta, se z omenjeno definicijo ne moremo strinjati. Njena opredelitev in opredelitev njene ravni analize je namreč nezdružljiva z vsebino (ne pa tudi nominalno opisanim teoretskim izročilom) teorije multilateralizma. Miselni presek množice pojavov multilateralizma kot ideologije in množice empiričnih zaslomb pojava multilateralizma, ki se, kot smo videli, ujema z vzponom prevladujoče hegemonске sile v mednarodnih odnosih, zahteva teoretično analizo na materialni in ideološki ravni hkrati. V tem primeru je uporabna opredelitev hegemonije (ki združuje ob realistični še neomarksistično in liberalistično komponento) naslednja: hegemonijo lahko opredelimo kot položaj, v katerem ena država izkazuje dovolj materialne (trde/crude/basic) in/ali ideološke (mehke/soft/persuasive/socializatory) moči, da lahko (in je zaradi njenega položaja v njenem interesu, da) vzdržuje pravila, ki urejajo meddržavne odnose v liberalno-ekonomskem okolju in tudi dejansko izkazuje notranjo pripravljenost za takšno delovanje.

Če hegemonia razumemo na tovrsten, za proučevanje teorije multilateralizma nedvomno ustrežnejši način, ugotovimo, da izgine neskladje med empiričnim in teoretskim. Hegemon namreč ni doživel nikakršnega zatona, spremenila se je le manifestna podoba njegove prevlade. Prevlada ZDA na področju znanja, tehnologije in kulturno-ideoloških vrednot je tudi v sodobnem svetu nesporna (Strange, 1995). Odnos med multilateralizmom in hegemonijo je tako razumljiv tudi po zatonu "klasičnega" hegemonia, do katerega naj bi prišla v poznih sedemdesetih letih z upadom materialne prevlade ZDA.

Multilateralizem kot neomarksistični koncept ideološke hegemonije

S tovrstno opredelitvijo hegemonije posredno relativiziramo teoretično izhodišče same teorije multilateralizma. Z ugotovitvijo, da je pojav multilateralizma dejansko pojav skupka vrednot, ki naj regulirajo mednarodno delovanje prek meja držav, smo naleteli na pojem ideološkega. Pojav multilateralizma kot ideologije pa je v empiriji tesno povezan s pojavom velikega diferenciala moči/vpliva med državami v mednarodnih odnosih, torej s pojavom hegemonu. Hegemon vpliva na velik del mednarodnih odnosov in tako v mednarodni skupnosti uveljavi ideologijo multilateralizma. Dejansko stanje se ujema z Gramscijevo definicijo hegemonije, aplicirano na mednarodno okolje. Ideološka hegemonija, ki botruje uveljaviti multilateralizma v mednarodne odnose, je namreč "moralno in filozofsko vodstvo [države], ki je doseženo skozi aktiven konsenz družbenih skupin [znotraj in zunaj nje]" (Bocock, 1986: 11).

Multilateralizem v trgovinskih in monetarnih odnosih je torej mogoče razumeti kot produkt ideološke hegemonije. Slednja pa je *per se* neomarksistični koncept hegemonije. Zato lahko trdimo, da je tudi teorija multilateralizma otrok neomarksističnega fenomena in pogleda na svet, čeprav je na prvi pogled značilen predstavnik liberalnega institucionalizma.

Združene države so bile najčistejši primer hegemonije v mednarodni skupnosti, po drugi svetovni vojni nedvomno poglavitni začetnik vsega multilateralnega (Keohane, 1984; Nye, 1990; Ruggie, 1982). Zaradi velikih koncesij, ki jih je zahtevalo tovrstno početje (primer liberalizacije Zahodne Evrope) so bile edina sila, ki je to (v svoji benevolentni podobi) tudi zmogla. Način urejanja na podlagi multilateralnih načel so v epistemskih skupnostih označili kot *embedded liberalism* (Ruggie, 1982) oziroma *modified liberal multilateralism* (Ikenberry in Kupchan, 1990). Gre za urejanje mednarodnih finančnih, monetarnih zadev in prek predpostavk o geonomiki/geoekonomiki¹⁴ tudi številnih drugih področij na podlagi nekoliko spremenjenega liberalizma, v katerem je prostor tudi za koordinirano institucionalno upravljanje mednarodne problematike.

Liberalne multilateralne norme so ZDA uveljavljale na oba načina, ki ju pripoznavajo teoretiki neomarksizma v mednarodnih odnosih.¹⁵ Skozi zunanje spodbujanje in skozi nekoliko bolj radikalno notranjo rekonstrukcijo. Prvi način je bil uporabljen zlasti pri normalizaciji odnosov z zahodnimi zavezniki, na način spreminjanja prepričanj (elit) pred dejanji in je bil mogoč zaradi *ab initio* podobnih ideoloških in kulturnih zasnov v teh državah. Drugi način vzpostavljanja multilateralizma pa je hegemon uporabil pri graditvi novih liberalnih družb v uničeni Nemčiji in Japonski. V tem primeru so dejanjem (na primer spreminjanje zakonodaje) sledila verovanja in so tudi materialni vzvodi hegemonove premoči

¹⁴ Označuje položaj, ko naj bi ekonomski dejavniki nadomestili geopolitiko (geografski dejavnik in vojaško moč) kot materialno osnovo za mednarodne odnose. Pri tem je pomembno, da so trgovinsko močne države postale pomembnejše od vojaških in geografskih gigantov v mednarodni skupnosti. Naduse previdno sicer – pa vendar – je mogoče o tovrstni relaciji govoriti tudi v primeru trgovinsko močne Velike Britanije v devetnajstem stoletju. Za podrobnejšo analizo pojma več v Clemens, 1998: 154–156.

¹⁵ Ikenberry in Kupchan (1990: 307–313) podobne mehanizme hegemonске prevlade in vzpostavljanja zahodnih liberalnih vrednot pripisujeta tudi "Britanskemu hegemonu". V primeru liberalno kapitalistične socializacije v Indiji je Britanija izkazovala mehanizem notranje rekonstrukcije, medtem ko je v uveljavljanju liberalno kapitalističnih vrednot v Evropi igrala na karto zunanjskega spodbujanja.

odigrali bistveno večjo vlogo (Ikenberry in Kupchan, 1990).

Kljub nihanjem v podpori multilateralne liberalističnih institucij (predvsem v odvisnosti od svojih nacionalnih interesov) so ZDA tudi po sedemdesetih letih skozi (in delno tudi dominantno pozicijo v njih) uspela ohraniti svojo ideološko hegemonijo. Natanko takšno, kot jo poznajo v neomarksističnih krogih (Bocock, 1986; Ikenberry in Kupchan, 1990). To je ZDA skozi multilateralne institucije še dodatno odprlo pot za vpliv na transnacionalne vrednote. Strange (1995: 113) na primer trdi, da moč v strukturi znanja vključuje "vpliv na nastanek moralnih sklepov in načel, ki izhajajo iz moralnih prepričanj, kot tudi kanale za prenos verovanja, idej in znanja". Način delovanja mednarodnih institucij je še vedno oblikovan tako, da je mogoče prevladovanje multilateralnih vrednot v mednarodni skupnosti. Multilateralizem nikakor ni mrtev, prav tako pa tudi ne ideološka hegemonija ZDA, ki je glavni nagib za razvoj multilateralnih institucij, kot jih priznava teorija multilateralizma.

Z vplivom multilateralizma pa se ohranja tudi legitimnost omenjenih institucij in same vloge hegemonov. Seveda je to pomemben razlagalni dejavnik za vztrajnost multilateralnih ureditev in legitimnosti ameriške vloge (in premoči) v mednarodnih odnosih tudi ob materialni eroziji ameriške hegemonije. Uspehi nekaterih nehegemonskih držav pri ustanavljanju multilateralnih institucij (Cairnska skupina, Združenje držav jugovzhodne Azije) ne pomenijo nepomembnosti hegemonije za vzpostavljanje multilateralnih vrednot, temveč dokazujejo, da je hegemonova ideološka prevlada, na način, kako organizirati mednarodno skupnost in premagovati probleme sodelovanja in koordinacije, še vedno model *par excellence* za urejanje medsebojnih odnosov. Hegemonska prevlada je namreč tisti dejavnik, ki je botroval tudi načinu organiziranosti in delovanja Cairnske skupine in ustanovitve Združenja držav jugovzhodne Azije. Hegemon je namreč v mednarodno skupnost vpeljal globalni ideološki okvir. In sicer: (1.) z globalizacijo nekaterih multilateralnih institucionalnih ureditev (na primer splošni sporazum o trgovini in carinah / Svetovna trgovinska organizacija) in (2.) z že omenjenim vplivanjem na oblikovanje specifičnih liberalno-multilateralističnih ideologij v notranjih okoljih svojih zavezniških držav (na primer znotraj držav ustanoviteljic Združenja držav jugovzhodne Azije).

Zaradi specifičnosti narave multilateralnih institucij kot stabilizatorja mednarodne ureditve ideološki hegemon – ZDA – tudi ob poskusih izvzemanja svojih dejanj iz pravil, ki sestavljajo osnovno ideologijo multilateralizma (kot je na primer rastoči protekcionizem v mednarodni trgovini), ne more preprosto doseči svoje izvzetosti iz obstoječih pravil. Skozi delovanje v institucijah, ki jih je ustanavljal sam, je namreč v svoji samovolji omejen. Tudi zanj, kot za vse druge, ki so vključeni v sistem, veljajo posplošena pravila delovanja.

Multilateralni svet, svet modificiranega multilateralnega liberalizma,

ki se je kot ideologija multilateralizma razvil šele po drugi svetovni vojni, je torej posledica (in zato izkazuje močan značaj) marksističnega koncepta ideološke hegemonije. Razširjanje liberalnih multilateralnih vrednot je igralo pomembno vlogo pri graditvi povojnega sveta pod ideološko in materialno hegemonijo Združenih držav Amerike.

Sklep: posledice empiričnih dokazov za teorijo multilateralizma

Za teorijo multilateralizma ima omenjeni diskurz in potrditev začetne hipotezne trditve precejšnje posledice. Ne le, da smo relativizirali odnos med multilateralizmom in njegovim pojavom v položaju situacije hegemonskega vodstva in zunaj njega. Z določitvijo nekaterih vzročno posledičnih zvez v zvezi z nastankom koncepta multilateralizma smo relativizirali tudi izključnost teoretične zasnove teorije multilateralizma. Opozoriti je bilo treba, da analitično vključevanje koncepta multilateralizma kot ideologije (kot ga med drugim priznavajo tudi sami liberalni institucionalisti) zahteva spremembo videnja mednarodnega okolja in odnosov v njem. Zlasti zato ker zadeva problematiko empirične zaslombe teorije multilateralizma, ki so neposredno povezane z nekaterimi modifikacijami razumevanja pojma hegemonije. Temu smo morali dodati njegovo postpozitivistično dimenzijo ideološkega vodstva. S tem smo opozorili na skrito teoretično razsežnost teorije multilateralizma, ki omogoči, da se omenjeni teoretični sistem z liberalno institucionalistične preseli na neomarksistično raven analize. Tako smo jo delno rešili iz zagate zaradi neizdelanih razlagalnih mehanizmov v zvezi z nastankom multilateralizma, hkrati pa pokazali, da je v kategorijah izročila neomarksizma tudi veliko boljše mišljiva. To med drugim tudi pomeni, da je ni mogoče misliti brez koncepta hegemonije.

LITERATURA

- AXELROD, ROBERT in KEOHANE, ROBERT O. (1985): *Achieving Cooperation under Anarchy: Strategies and Institutions*. *World Politics* 38(1): 226–254.
- BALDWIN, ROBERT (1991): *The New Protectionism: A Response to Shifts in National Economic Power*. V: Frieden, Jeffrey A. in Lake, David A. (ur.): *International Political economy*, 362–375. *New York: St. Martin's*.
- BOCOCK, ROBERT (1986): *Hegemony*. *Chichester, London, (etc.): Ellis Horwood and Tavistock*.
- CAPORASO, JAMES A. (1992): *International Relations Theory and Multilateralism: The Search for Foundations*. *International Organization* 46(3): 599–632.
- CLEMENS, WALTER C. (1998): *Dynamics of International Relations: Conflict and Gain in an Era of Global Interdependence*. *Oxford: Rowman and Littlefield*.
- COWHEY, PETER F. (1993): *Elect Locally – Order Globally: Domestic Politics and multilateral Cooperation*. V: Ruggie, G. and Milner, Helen (ur.):

- Multilateralism Matters: The Theory and Praxis of an Institutional Form, 157–200. New York: Columbia University Press.
- FELD, WERNER J. in JORDAN, ROBERT S. (1994): *International organizations: A Comparative Approach*, Praeger, London.
- GILPIN, ROBERT (1981): *War and Change in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GOLDSTEIN, JUDITH (1993): *Creating the GATT rules: Politics, Institutions, and American Policy*. V: Ruggie, G. and Milner, Helen (ur.): *Multilateralism Matters: The Theory and Praxis of an Institutional Form*, 201–232. New York: Columbia University Press.
- GOWA, JOANNE (1986): *Anarchy, Egoism and Third Images: The Evolution of Cooperation and International Relations*. *International Organization* 40(1): 167–186.
- GRIECO, JOSEPH M. (1995): *Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism*. V: Kegley, Charles W. Jr. (ur.): *Controversies in International Relations Theory: Realism and Neoliberal Change*, 151–172. New York: St. Martin's.
- IKENBERRY JOHN G. in KUPCHAN, CHARLES A. (1990): *Socialization and Hegemonic Power*. *International Organization* 44(3): 283–315.
- KEOHANE, ROBERT O. (1984): *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton: Princeton University Press.
- KEOHANE, ROBERT O. (1986): *Reciprocity in International Relations*. *International Organization* 40(1): 1–27.
- KINDLEBERGER, CHARLES P. (1986/1973): *The World in Depression, 1929–1939*. Berkeley (etc.): University of California Press.
- LIPSON, CHARLES (1985): *Banker's Dilemmas: Private Cooperation in Rescheduling Sovereign Debts*. *World Politics* 38 (1): 200–225.
- MARTIN, LISA L. (1993): *The Rational State Choice of Multilateralism*. V: Ruggie, G. and MILNER, HELEN (ur.): *Multilateralism Matters: The Theory and Praxis of an Institutional Form*, 91–122. New York: Columbia University Press.
- ROTER, PETRA (1996): (Stran)poti režimske teorije: Upravljanje mednarodne skupnosti in kritika režimske teorije (*diplomska naloga*). Ljubljana: FDV.
- RUGGIE, JOHN G. (1982): *International Regimes, Transactions and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order*. *International Organization* 36(2): 379–415.
- RUGGIE, JOHN G. (1992): *Multilateralism: The Anatomy of an Institution*. *International Organization* 46(3): 561–598.
- STEIN, ARTHUR A. (1984): *The Hegemon's Dilemma: Great Britain, the United States, and the International Economic Order*. *International Organization* 38(2): 355–386.
- Nye, Joseph S. (1990): *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*. New York: Basic Books.
- STRANGE, SUSAN (1995): *Države in trgi*. Ljubljana: ZPS.
- UNDERHILL, GEOFFREY R. D. (1994): *Introduction: Conceptualizing the Changing Global Order*. V: Stubbs, Richard in Underhill, Geoffrey R.D. (ur.): *Political Economy and the Changing Global Order*, 17–44. Houndmills (etc.): Macmillan.
- WEBER, STEVE (1992): *Shaping the Postwar Balance of Power: Multilateralism in NATO*. *International Organization* 46(3): 633–680.
- ZACHER, MARK W. in MATTHEW, RICHARD A. (1995): *Liberal International theory: Common Threads, Divergent Strands*. V: Kegley, Charles W. Jr. (ur.): *Controversies in International Relations Theory: Realism and the Neoliberal Change*, 107–150. New York: St. Martin's.

“Vzponi in padci” integracijskih procesov v Evropski uniji

1. Uvod: v iskanju analitičnega okvira

Evropsko integracijo kot politični pojav in kot areno različnih politik poskuša pojasniti osupljivo število analitičnih pristopov. Številne generacije znanstvenikov, od zgodovinarjev do družboslovcev, so se spoprijele s pojasnjevanjem ali celo napovedovanjem procesa integracije tako v njegovi dinamični kot statični dimenziji.

V petdesetih in šestdesetih letih so intelektualno areno zasedale ekonomske in politične znanosti. V ekonomiji so se uveljavili tisti, ki so jasno razmejili različne stopnje integracije od proste trgovine do ekonomske unije (Balassa 1962; Pelkmans 1984). Presenetljivo malo pa se je ‘cvet’ ekonomske znanosti ukvarjal z empirično analizo evropske ekonomske integracije. Evropske skupnosti kot specifični geografski in ekonomski prostor niso zbujale posebne analitične pozornosti, razen med tistimi ekonomisti, ki so se v vsakdanjem življenju srečevali z različnimi evropskimi politikami. Tako je bilo sredi osemdesetih prepuščeno (Evropski) komisiji, da je pripravila študijo o ekonomskih vplivih integracije nacionalnih trgov (Cecchinijevo poročilo 1988), predvsem zato, ker ekonomski znanosti v vseh teh letih ni uspelo pripraviti analize, ki bi bila v pomoč pri oblikovanju in odločanju o evropskih politikah. Do preobrata v ekonomski znanosti je prišlo šele z izvajanjem programa enotnega evropskega trga, z napovedjo vzpostavitve gospodarske in denarne unije in s pojavom srednje in vzhodnoevropskih držav na evropskem zemljevidu tržnih gospodarstev. Nastale so številne tako teoretične kot tudi aplikativne

** Mag. Irena Brinar je asistentka na Fakulteti za družbene vede. Članek je sestavni del raziskovalnega projekta “Majhne države v procesih transformacije mednarodni skupnosti”, ki ga financira Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije.*

¹ Podroben pregled teorij glej Pentland 1973, Webb 1983.

analize evropske ekonomske integracije. Še vedno pa je presenetljivo malo temeljnih del, ki bi se ukvarjala z redefiniranjem analitičnih konceptov ekonomske integracije.

V politični znanosti so začetno pozornost zbudili neofunkcionalisti (Haas 1958; Lindberg 1963) predvsem zaradi usklajenosti teoretičnih predpostavk integracije, pa tudi kot alternativna paradigma realizmu, kjer je država še vedno pomenila začetek in konec proučevanja (Hoffman 1966). Vendar se je v sedemdesetih letih porodil dvom o pravilnosti neofunkcionalističnih predpostavk integracije. V znanstvenih krogih je tako postalo navada, da so analitiki, sklicujoč se na neofunkcionalistična izhodišča, iskali predvsem dokaze, s katerimi bi jih ovrgli (Lindberg, Scheingold 1970; Nye 1968, Schmitter 1970). Dvom, ki se mu niso znali upreti ali izogniti, je izhajal iz vprašanja, ali so evropske skupnosti mednarodne organizacije ali pa gre za zametke države. Tako so vnašali zmedo v merila za presojo rezultatov, ki so jih dosegle evropske skupnosti v svojem obstoju. Pri tem pa je bila politična znanost na splošno zadosti poštena, da je priznala, da ne pozna povezav med ekonomskimi in političnimi dejavniki integracije in dezintegracije, čeprav se je v tem času veliko pisalo o mednarodni politični ekonomiji.¹ Večina literature na področju politične znanosti je bila zato pretežno deskriptivne narave in ozko usmerjena le na institucije.

Pravniki in pravna znanost so bili vedno v prvih vrstah prizadevanj, da bi razširili in poglobili razumevanje o oblikovanju politik na evropski ravni. Dolgo so pri tem razpolagali tudi z najboljšimi analizami. Kmalu je postalo jasno, da je pravo skupnosti nova zvrst, ki jo definirajo številne posebnosti. Predvsem ga odlikujeta velika žilavost in skrivnostna moč, da (lahko) definira in redefinira temelje, ki so osnova pogajanj o evropskih zadevah in upravljanja z njimi. Že kar običajna je postala trditev, da je pravo v primerjavi z ekonomsko logiko in političnimi odločitvami edina in najpomembnejša sila, od katere je odvisen nadaljnji razvoj evropske integracije. Da je pravo evropskih skupnosti kot posebno raziskovalno področje zbudilo veliko zanimanje med proučevalci evropske integracije, je bilo posledica primerjalnih prednosti, ki jih ima pred ekonomijo ali politiko. Pravo evropskih skupnosti se je uveljavilo kot novo, še neraziskano področje; v evropski integraciji nastopa kot neodvisna spremenljivka in kar je najpomembnejše, ne zaznamujejo ga različna ciklična gibanja bolj ali manj intenzivne integracije.

Izhodiščni položaj zgodovinarjev in zgodovinske znanosti pri ovrednotenju novega pojava – evropskih skupnosti je bil manj ugoden. Le zelo redki so iskali primerjave in vzporednice iz znanih zgodovinskih primerov federalnih entitet – ZDA, nemške *Zollverein*, Švice in avstrijsko-madžarske zveze. Večina del, ki se je izdajala za zgodovinska, so bila ali biografije ali novejši komentarji, v katerih pa sta manjkali zgodovinska metoda in sistematična preglednost. Odsotnost zgodovinske perspektive je bila tudi glavni razlog, da je

novejša družbena znanost preveč poudarjala specifičnost in novost modela integracije evropskih skupnosti. Z dostopnostjo podatkov iz petdesetih in šestdesetih let se je to sivo področje raziskovanja postopoma polnilo z novimi zgodovinskimi spoznanji (Milward 1984; Milward 1992). Dotedanja predstava o zgodnejšem obdobju oblikovanja evropskih skupnosti kot enkratnem in neponovljivem obdobju se je sedaj soočila s kritičnimi analizami, katerih večina si je prizadevala prikazati evropske skupnosti kot čedalje bolj 'normalen' in manj stvariteljski pojav.

Pri določanju analitičnega okvira ne moremo mimo dejstva, da so med avtorji zgodnjih analitičnih del o evropski integraciji prevladovali ameriški avtorji: ustanavljanje evropskih skupnosti je pač potekalo predvsem z ameriškim vladnim in zasebnim sponzoriranjem, pri čemer je ameriški federalni model služil kot merilo 'uspešnosti' integracije. V sedemdesetih in osemdesetih letih je v ospredje stopila evropska literatura, ki se je bolj ukvarjala s praktičnimi in manj s teoretičnimi vidiki integracije in katere večina ni bila napisana v angleščini. S ponovnim odkrivanjem ameriškega interesa za evropsko integracijo konec osemdesetih let so se pojavili novi analitični pristopi, ki so v proučevanje omenjenega subjekta vnesli nov pojav: tekmovalnost med različnimi teoretičnimi usmeritvami.

Znanstveniki in študenti se tako srečujejo z velikanskim številom različnih pojasnitev glede delovanja in organiziranja evropskih skupnosti in le redkim uspe najti pot skozi to intelektualno zmedo. Še vedno obstaja razprava o tem, ali je evropska integracija subjekt preučevanja mednarodnih odnosov ali pa gre za zunanjo projekcijo na državi utemeljenih entitet in je zato predvsem v pristojnosti preučevanja specialistov s področja primerjalnih politik. Četudi razrešimo to dilemo, to ne pomeni, da smo s tem razpravo končali. Pred nami so namreč ovire v podobi različnih tekmovalnih paradig in v okviru vsake posamezne znanstvene discipline.

V našem prispevku bomo iz zgodnejšega obdobja teorij politične integracije obravnavali pluralistično, funkcionalistično, neofunkcionalistično in federalistično teorijo. Temu bomo dodali še Deutschejevo komunikacijsko teorijo in realistično teorijo ali pristop medvladnega sodelovanja, ki sta, čeprav iz zelo enostranske perspektive, pomembno pripomogli k celovitejšemu razumevanju procesa integracije. Od novejših pristopov k integraciji bomo predstavili pristop notranje politike in teorijo medsebojne odvisnosti v povezavi z režimsko teorijo ter pristop nadnacionalizma.

Nekatere od teh teorij niso 'klasične' teorije politične integracije, temveč so po svojem poreklu teorije mednarodnih odnosov (pluralistična, funkcionalistična, realistična), teorije države (federalistična) ali primerjalnih političnih sistemov (pristop notranje politike), zato se njihove predpostavke ne nanašajo konkretno na evropsko integracijo, ampak na proces integracije na splošno. V takem primeru uporabljamo

v besedilu izraz ‘integracija’ ali proces integracije, v nasprotju s teorijami in predpostavkami, ki se nanašajo konkretno na projekt evropske integracije. Čeprav bi lahko rekli, da je evropska integracija študija primera, so iz njenega proučevanja izšle številne predpostavke in hipoteze, ki veljajo tudi za proces integracije na splošno.

2. Evolucija teorij(e) (evropske) integracije: teoretske korenine

Že med drugo svetovno vojno, zlasti pa neposredno po njenem koncu, so številni teoretiki poskušali definirati novo obliko političnega sistema, ki bi pospešila in olajšala sodelovanje med državami in hkrati zagotavljala ter ohranila mednarodni (in zlasti evropski) mir in varnost. Pri tem so nekateri teoretiki usmerili svoje proučevanje na želeni končni produkt takšnega sodelovanja (na primer funkcionalisti in federalisti), medtem ko so se drugi usmerili na (pred)pogoje in okoliščine, ki omogočajo oziroma so nujno potrebni za vzpostavitev nove transnacionalne politične skupnosti (na primer predstavniki transnacionalistične/komunikacijske šole). Vsak na svoj način pa so prispevali teoretična izhodišča h kasnejšim neofunkcionalističnim poskusom opredelitve in pojasnitve porajajočega se procesa evropske integracije. Glej sliko 1.

		KONČNI PRODUKT	
		MODEL DRŽAVE	MODEL SKUPNOSTI
PROCES INTEGRACIJE	NEPOSREDEN politične variable	Federalizem	Pluralizem
	POSREDEN družbeno- ekonomske variable	Neofunkcionalizem	Funkcionalizem

Slika 1: Pristopi k teoriji politične integracije
(Vir: Pentland 1973: 23)

Ekonomska in politična integracija se pogosto povezujeta s krčenjem suverenih pristojnosti držav članic in s povečanjem vpliva centralnih nadsnacionalnih oblasti. Odvisno od obsega in števila pristojnosti, ki so porazdeljene med države članice in centralne oblasti, ločimo posamezne stopnje integracije in različne načine, kako jih doseči. Med pristopi k integraciji prevladujejo štirje (pluralistični, funkcionalistični, neofunkcionalistični in federalistični), ki pojasnjujejo, zakaj se evropske države “prostovoljno spajajo, združujejo in povezujejo s svojimi sosedi, in zakaj izgubljajo nekatere značilnosti

suverenosti, medtem ko se poslužujejo novih mehanizmov reševanja medsebojnih konfliktov” (Haas 1971: 6). Teorije integracije ponujajo različne hipoteze o načinu (postopku oz. metodi) združevanja in s tem povezano napovedujejo različen končni rezultat tega procesa: nadnacionalno državo, medvladni režim ali kakšno drugačno distribucijo oblasti/pristojnosti med vladami in (v našem primeru) Evropsko unijo. Razlike med teorijami pa obstajajo tudi glede tega, katere subjekte (državne ali nedržavne) proučujejo in na kateri ravni (nacionalni ali nadnacionalni/evropski). Glej sliko 2. Ne glede na to, katere subjekte vključujejo v analizo, katero raven upravljanja analizirajo ali kakšen končni rezultat napovedujejo, imajo vse teorije ali pristopi nekaj skupnega. Nikomur od njih ne uspe pojasniti, zakaj prihaja v (evropski) integraciji do vzponov in padcev ali z drugimi besedami, do faz vzleta in obdobja stagnacije (*stop and go process*).

RAVEN ANALIZE

GLAVNI SUBJEKTI INTEGRACIJE		NACIONALNA	EVROPSKA
	PRISTOP NOTRANJE POLITIKE	NEDRŽAVNI SUBJEKTI	NEO- FUNKCIO- NALIZEM
	DRŽAVE/VLADE	PRISTOP MEDVLADNEGA SODELOVANJA	NADNACIO- NALIZEM

Slika 2: Značilnosti štirih teoretičnih pristopov k evropski integraciji
(Vir: Corbey 1995: 255)

Pluralistični pristop se zavzema in priporoča ohlapnejšo obliko združevanja (povezovanja), ki v večji meri upošteva in ohranja suverenost držav. V okviru procesov mednarodnega sodelovanja države razvijajo številne medsebojne povezave. ‘Pluralistična skupnost držav’ je tista oblika integracije, iz katere bi se lahko razvila ‘politična unija’. Metoda združevanja je medvladno sodelovanje na ravni predsednikov držav ali vlad. Tako ustanovljena “mednarodna organizacija ne razpolaga z nikakršno lastno voljo in lastnimi pristojnostmi, na podlagi katerih bi vzpostavila novo politično entiteto mimo volje njenih članic” (Pentland 1973: 51). To je eden od pogledov na razvoj Evropske unije, ki se zavzema za minimalno stopnjo integracije, potrebno za uresničitev ozkih ekonomskih in političnih ciljev, predvsem trgovinske liberalizacije v razmerah mednarodnega miru in varnosti.

Delo, ki je s funkcionalistične perspektive najbolj zaznamovalo tako sam proces evropske integracije kot tudi njegove idejne

² O vlogi mednarodnih organizacij glej še Šabič, v tej številki.

³ Politična strategija, ki sta jo oblikovala Jean Monnet in Akcijski odbor za Združene države Evrope in katere cilj je bila vzpostavitev formalne evropske integracije po propadu projekta Evropske obrambne skupnosti, je temeljila na posrednem procesu združevanja – na engrenage. Engrenage bi lahko opisali kot sistem in kot način delovanja – v prispodobi bi ga lahko opisali kot sistem (zobatih) koles, kjer eno kolo vleče drugo v med seboj povezan sistem.

osnutke, je bilo Mitranyjevo "A Working Peace System" (1943). Vendar pa funkcionalizem ni bil zasnovan kot teorija evropske integracije. David Mitrany je kot nasprotnik kakršnegakoli nacionalizma in teritorialne organizacije oblasti odločno nasprotoval projektu evropske regionalne integracije. Oboje po njegovem mnenju ogroža svetovni mir. V primeru evropske integracije bi nacionalizem na državni ravni zamenjal nacionalizem na evropski ravni. Glavni element za razumevanje Mitranyjeve funkcionalistične zasnove nove mednarodne skupnosti je njegovo razlikovanje med političnim/konstitucionalnim sodelovanjem in tehničnim/funkcionalnim sodelovanjem. V nasprotju s tedanjimi mednarodnimi organizacijami, ki so temeljile na članstvu držav, je Mitrany zagovarjal razvoj tehničnih mednarodnih organizacij, strukturiranih na podlagi funkcionalističnih načel, ki bi zagotavljale kolektivno blaginjo. Taka je na primer Mednarodna organizacija dela.² Funkcije naj bi določale najprimernejšo obliko organizacije. V tehnični/funkcionalni organizaciji bi notranji politični konflikti in razprave o mejah nacionalne suverenosti izgubili vso ostrino in pomen. Načelo "tehnične samoodločbe" (Mitrany 1943, 1966: 72) bi tako nadomestilo načelo politične samoodločbe, s čimer bi odpravili večino svetovnih konfliktov. Funkcionalistični pristop dokazuje, da v sodobnem svetu tehnološke, ekonomske in družbene silnice ustvarjajo zapleteno omrežje ekonomskih povezav med državami, pri čemer nastajajo tudi problemi, ki s svojo mednarodno razsežnostjo presegajo državni okvir reševanja. Cilj vsake države/vlade je, da doseže čim večjo ekonomsko blaginjo v korist svojih državljanov. Vendar pa to presega meje in sposobnosti posameznih držav, zato je njihovo medsebojno sodelovanje neizogibno. Mednarodno sodelovanje in prek tega nastajajoča čedalje večja in tesnejša medsebojna odvisnost po funkcionalistični razlagi nujno vodita v ekonomsko in politično poenotenje. Tako politična integracija sledi korakom ekonomske integracije. Mitranyjev funkcionalizem je posredno vplival na oblikovanje evropskih skupnosti, saj si je glavni arhitekt Evropske skupnosti za premog in jeklo (ESPJ) – Jean Monnet – pri njenem oblikovanju sposodil t.i. funkcionalistično metodo združevanja³, ne da bi prevzel tudi Mitranyjevo osrednjo idejo, to je odpravo na teritoriju zasnovanih oblasti. Jean Monnet je tako prevzel Mitranyjevo idejo tehnične, sektorsko specifične integracije ter njegovo stališče, da se je treba izogniti kakršnikoli razpravi o prenosu nacionalne suverenosti. Tako si je zagotovil podporo za ustanovitev na teritorialnem načelu strukturirane organizacije ter nove regionalne oblasti. Robertu Schumanu je združevanje naravnih virov in proizvodnih zmogljivosti v okviru ESPJ pomenilo "prvi korak na poti k evropski federaciji" (Weigall, Stirk 1992: 59), kar je seveda popolno nasprotje Mitranyjevega ideala in cilja integracije. Zagovorniki funkcionalne integracije (ne pa tudi ideolog funkcionalizma David Mitrany) verjamejo, da bo integracija

nacionalnih trgov v okviru Evropske (gospodarske) skupnosti nujno vodila v neko obliko politične integracije. Tako Paul-Henri Spaak, eden od ustanoviteljev Evropske gospodarske skupnosti, piše: "težko je verjeti, da lahko šest držav čedalje bolj povezuje (kombinira) svoje potenciale, možnosti in sposobnosti ter da lahko čedalje bolj združuje svoje interese, ne da bi nekega dne vzpostavilo politično oblast kot višek ekonomske organizacije" (Camps 1965: 128). Mitrany pogojno pristaja na vzpostavitev politične oblasti samo tedaj ko to v ničemer ne ogroža tehnične samoodločbe. Mitranyjev funkcionalizem je postal nekakšen privesek novejšega in veliko bolj odmevnega neofunkcionalizma, čeprav omenjena pristopa povezuje manj skupnih točk, kot povezuje vsakega posebej z nekaterimi drugimi pristopi. Zato neofunkcionalizem napačno oziroma le s težavo razvrščamo kot neposrednega naslednika funkcionalizma. Ime neofunkcionalizem je nekaj podobnega kot napačno ime ali poimenovanje v pravni doktrini, ali kot pravi Groom (1978: 21) "primer napačne identitete".

Neofunkcionalizem se je delno razvil z namenom, da bi zapolnil vrzel, ki je nastala med funkcionalistično teorijo in prakso zahodno-evropskega združevanja, in delno kot (pluralistična) kritika realistične šole, ki je tedaj prevladovala v znanosti o mednarodnih odnosih, zato je njegovo intelektualno poreklo izjemno raznovrstno. Neofunkcionalizem je združil nekatere elemente 'funkcionalistične metode', kot sta jo izvajala Monnet in Schuman na podlagi poenostavljene verzije funkcionalistične teorije, ter osnovne premise komunikacijske in federalistične šole (teorije) integracije.

V začetni fazi se je neofunkcionalistični pristop osredotočil predvsem na Evropsko skupnost za premog in jeklo. Pri tem Haasa (1958) niso zanimale niti okoliščine, ki pospešujejo evropsko integracijo, niti njeno končno stanje, marveč se je v svojih študijah ukvarjal s procesom politične integracije kot samostojnim predmetom proučevanja. Za Haasa je "politična integracija proces, v katerem se politični subjekti iz različnih nacionalnih okolij odločijo, da prenesejo svojo lojalnost, pričakovanja in politično delovanje na nov center, katerega institucije že posedujejo ali pa zahtevajo pristojnosti pred tem obstoječih nacionalnih držav" (1958: 16). V nasprotju z Mitranyjevim funkcionalizmom je osnovna enota neofunkcionalistične analize še vedno na teritoriju osnovan državni sistem. Neofunkcionalizem ne ponuja koncepta, ki bi presegel tradicionalno teritorialno delitev držav. Nova teritorialna organizacija na evropski ravni je preprosto ali dodana državni teritorialni organizaciji ali pa jo zamenjuje. Tudi glede razumevanja vloge nadnacionalnih institucij je neofunkcionalizem bližje federalizmu in komunikacijski šoli kot pa funkcionalizmu.⁴ Neofunkcionalistična analiza obravnava predvsem vlogo nedržavnih subjektov na evropski ravni (od različnih nacionalnih interesnih skupin do evropskih institucij), medtem ko je državam namenjena pasivna vloga. Države so v integracijo vključene

⁴ Ni naključje, da se za neofunkcionalizem uporablja tudi drugo ime: federalni funkcionalizem. V nadaljevanju bomo predstavili teoretična izhodišča neofunkcionalizma v povezavi z drugimi teoretičnimi pristopi.

⁵ V teoriji integracije se med dejavniki, ki pospešujejo integracijo poleg procesa učenja – procesa družbene socializacije v novem (integracijskem) okolju omenja tudi t.i. pozitivne *feed-back*. Pri pozitivnem povratnem učinku gre za dobičke, ki jih udeleženci integracije iztržijo na njen račun. Večji ko so dobički ali koristi, večja je podpora različnih družbenih skupin nadaljevanju procesa, saj si obetajo še dodatne oziroma še večje dobičke.

⁶ Sprememba interesov političnih elit je lahko na eni strani posledica nasprotovanja in na drugi podpore integraciji. Politične elite lahko spremenijo svoja pričakovanja in politične aktivnosti kot odgovor naraščajočemu trendu razvoja nadnacionalnih institucij, lahko pa se tudi združijo v novem centru, ki postane nosilec politične integracije. Haas meni, da se tudi elite, ki izkazujejo dolgoročno negativna pričakovanja do nadnacionalnih institucij, kar se zdi na prvi pogled nezdržljivo z vzorci unifikacije, lahko prepriča, da se prilagodijo temu procesu (Haas 1958: 296). Na drugi strani pa lahko elite, ki imajo kratkoročno negativna pričakovanja in ki se organizirajo v svojem nasprotovanju, tvorijo v svoji samoobrambi nekakšno permanentno opozicijo (institucijo z negativnimi pričakovanji) (Haas 1958: 288). Vendar pa sprememba lojalnosti ni nujno absolutna ali stalna. Hkrati lahko obstaja več lojalnosti

zato, da izpolnjujejo pričakovanja in zahteve različnih družbenih skupin na nacionalni ravni in na ravni evropskih institucij. Mitrany je svaril pred vzpostavitvijo teritorialno zasnovanih nadnacionalnih oblastnih struktur. Nasprotno temu pa je v neofunkcionalističnem pristopu celoten proces oblikovanja politične skupnosti zasnovan na širitvi in krepitvi pristojnosti nadnacionalnih struktur. Nadnacionalne institucije so "gibalo integracije" (Haas 1958: 29). Zato so neofunkcionalisti vsa svoja pričakovanja glede razvoja integracije gradili na njihovi vodilni vlogi. Nadnacionalne institucije naj bi pospeševale prenos lojalnosti različnih nacionalnih elit na evropsko raven, hkrati pa naj bi bile tudi nekakšen 'pošten posrednik' (*honest broker*) v procesu odločanja med trmastimi nacionalnimi vladami (Haas 1958: 524).

Neofunkcionalistični pristop zagovarja tezo, da je potreba po ekonomski in politični integraciji posledica vzajemnega delovanja in medsebojnega vplivanja ekonomskih in političnih sil in ne samo oziroma izključno, kot trdi funkcionalizem, funkcionalnih potreb in tehnoloških sprememb. Haasov pluralistično zasnovan neofunkcionalizem je manj idealističen glede vloge družbenih sil v procesu integracije. Le-te niso politično nevtralne kot pri Mitranyju. V vsaki družbi obstajajo interesne skupine, ki v prizadevanju za maksimizacijo svojih koristi izkoriščajo različne zunanje pritiske, katerim je izpostavljena njihova država zaradi mednarodnih ekonomskih povezav in medsebojne odvisnosti. Med interesnimi skupinami prihaja tudi do postopne konvergence interesov, kar pomeni še dodaten pritisk na države. Le-te so prej ali kasneje prisiljene, da prenesejo ali da zaupajo določene pristojnosti in politike v upravljanje nadnacionalnim institucijam, ki se postopoma oblikujejo v oblast, ki privablja pozornost in lojalnost posameznih interesnih skupin. Rezultat tega je kombiniran sistem, v katerem so odgovornosti porazdeljene med nadnacionalne institucije in vlade, ki skupaj tvorijo določen tip integracije. Nacionalne politične in ekonomske elite postajajo čedalje bolj privržene procesu integracije, kar je tudi posledica procesa učenja in prevzemanja navad v predhodnih fazah tega procesa. Vendar pa Haas poudarja, da učenje ni enosmerni proces in da se skozi medsebojno vplivanje nacionalnih vrednostnih sistemov in nadnacionalnega vrednostnega sistema preoblikujejo prepričanja in prizadevanja nacionalnih elit, čemur sledi tudi premik njihove lojalnosti in pričakovanj na nove nadnacionalne oblastne strukture.⁵ Na proces integracije vplivajo pozitivna in negativna nagnjenja nacionalnih političnih elit in tudi delovanje nadnacionalnih političnih elit. Vendar za proces politične integracije ni odločilnega pomena samo prenos lojalnosti nacionalnih političnih elit iz nacionalne na nadnacionalno raven, zato je Haas v svojo analizo vključil tudi proučevanje njihovih pričakovanj in aktivnosti (Haas 1958: 16)⁶. Osrednje mesto, ki ga neofunkcionalizem namenja procesu učenja in prenosu lojalnosti kot njegove

posledice, kaže, da je ta teoretični pristop vmesni člen med funkcionalizmom in komunikacijsko šolo.

Smer razvoja integracije je odvisna od procesa ‘*spill-over*’⁷ ali nadaljnjih povezav – od carinske unije prek skupnega trga do ekonomske unije. Kot za vsak proces velja tudi v procesu integracije, da je mogoča njegova nasprotna različica. Če partnerji v integraciji niso zadovoljni s posledicami le-te, lahko pride do skrčenja obsega ali znižanja stopnje integracije, kar imenujemo proces ‘*spill-back*’ ali povezave v nasprotni smeri.⁸ V skladu z neofunkcionalističnimi predpostavkami se integracija ne razvija kot vnaprej določen proces (v primerjavi s tehnološkim determinizmom v funkcionalističnem pristopu), temveč kot posledica nenehnega razreševanja napetosti in sporov med konkurenčnimi interesnimi skupinami, ki spoznavajo, da lahko več pridobijo, če se povežejo, kot pa da si nasprotujejo. Gre za proces političnega *spill-overja*⁹, ki je najtesnejša vez z Mitranjevo idejo o tehnični samoodločbi in o organskem razvoju integracije. Pod vplivom uspešnega primera sodelovanja na enem področju se bo integracija širila še na druga področja. Haas priznava velik pomen, ki ga ima funkcionalni, sektorski ali tehnični *spill-over* na razvoj ekonomske integracije. Sektorska širitev integracije lahko poteka tudi, če ni podpore posameznih interesnih skupin. Na tem mestu pa je Haas tudi sestopil iz funkcionalističnega miselnega toka, ki je zagovarjal avtomatizem v integraciji. Politični *spill-over* temelji na drugačni logiki razvoja. Integracija se lahko razvija samo ob stalni politični podpori, ki prihaja iz držav članic, ali pa pod vplivom nalog, ki so zaupane centralnim institucijam in katerih uresničevanje samo po sebi vključuje ali zahteva širitev integracije. Neofunkcionalisti obravnavajo institucije evropskih skupnosti – (Evropska) Komisija, Svet (Evropske unije), (evropski) parlament in sodišče (evropskih skupnosti) – kot nekakšne zametke nadnacionalne države. Z ‘metodo skupnosti’ (*Community Method*)¹⁰ se nacionalni trgi postopoma združujejo. Najprej v obliki ‘negativne integracije’, to je z odpravo notranjih trgovinskih ovir, čemur sledi ‘pozitivna integracija’, ki pomeni sprejemanje in izvajanje politik kot *skupnih politik*. Haas ‘principa snežene kepe’ ni povezoval samo s političnim in funkcionalnim/ sektorskim *spill-overjem*, marveč ga je vključil tudi v proces, ki ga je imenoval geografski *spill-over* (1958: 317). Ugotovil je namreč, da tesnejše sodelovanje (povezovanje) določene skupine držav nujno vpliva na države, ki so izključene iz tega projekta¹¹ – ne nazadnje s spremembo obstoječih trgovinskih tokov.¹² Hkrati pa tudi reakcije tretjih držav na tesnejše sodelovanje prvih vplivajo na sam proces integracije.¹³

Federalistični pristop k integraciji zastopa potrebo po ustanovitvi nadnacionalnih federalnih oblasti, ki urejajo obnašanje in delovanje držav in ki prevzamejo oziroma si lastijo številne suverene pravice in dolžnosti držav, ki so jih ustanovile. Kako so ekonomske, politične,

(multiplificirana lojalnost). Verjetneje je, da se bo proces evropske integracije razvijal na podlagi postopnega približevanja različnih interesov kot na podlagi množične spreobrnitve v smeri ‘evropeizacije’. Ne glede na to, ali motivi prihajajo iz negativnih ali pozitivnih pričakovanj, bo trend razvoja integracije potekal v smeri nove politične skupnosti. Gre za proces, ki ga imenujemo politični *spill-over*.

⁷ Haas opredeljuje *spill-over* kot ‘način širitve sektorske integracije’ (Haas 1964: 48). Udeleženci integracije, opogumljeni s pozitivnimi izkušnjami integracije enega sektorja, cepijo model integracije na nove sektorje ali funkcionalna področja. David Mitranj, predstavnik funkcionalistične šole, je tovrstno širitev integracije imenoval ‘doktrina razvejenosti ali razraščanja’ (*doctrine of ramification*).

⁸ Nihanja v razvoju zahodnoevropske integracije v šestdesetih letih so vodila Haasa, da je temu primerno prilagodil svoj koncept *spill-overja*. Philippe Schmitter (1970: 846) je oblikoval cel sistem različnih opcij razvoja integracije, ki vključuje poleg *spill-over* še *spill-around*, to je širitev obsega funkcij, ki so zaupane centralnim oblastem, kar pa ne soupada s širitvijo (ali poglobljanjem) pristojnosti le-teh; *build-up*, širitev (poglobljanje) pristojnosti in povečanje avtonomije odločanja nadnacionalnih oblasti integracije, pri čemer pa se integracija

ne širi na nova področja; retrenchment, povečanje števila področij, ki jih upravljajo države na način skupnega sprejemanja odločitev, na račun zmanjšanja pristojnosti centralnih oblasti; spill-back, korak nazaj, to je zmanjšanje obsega funkcij kot tudi obsega in ravni pristojnosti centralnih institucij integracije.

⁹ *Politični spill-over bi lahko na kratko opisali kot proces približevanja (konvergence) pričakovani in interesov nacionalnih političnih elit, ki je posledica delovanja nadnacionalnih institucij. Politični spill-over lahko poteka pod vplivom pozitivnih ali negativnih pričakovanj. V realnosti se kaže kot prenos lojalnosti, v maksimalni obliki, ali, v minimalnem obsegu, kot sprememba aktivnosti nacionalnih elit, ki so usmerjene bodisi v podporo bodisi v nasprotovanje nadnacionalnim institucijam (na primer: naraščanje lobiranja na evropski ravni).*

¹⁰ *Metodo skupnosti primerjamo s funkcionalistično metodo integracije, ki razvoj integracije povezuje s procesom spill-overja v vseh oblikah, procesom učenja, pozitivnim povratnim učinkom, neodvisnostjo/avtonomnostjo nadnacionalnih institucij. Gre za to, da skupnost kot entiteta zaživi svoje lastno življenje in tako skrbi za lasten obstoj in razvoj.*

¹¹ *Na primeru ravnanja vlade Velike Britanije, ki je bila pobudnica ustanovitve Evropskega*

sodne in zakonodajne pristojnosti razdeljene med države članice in federalno vlado, je predmet sporazuma v okviru 'ustavodajne konference'. Številni povojni politiki in teoretiki so videli v 'Evropski federaciji narodov' edino rešitev številnih potencialnih sporov med evropskimi narodi. Federalistično gibanje je uživalo močno podporo med pripadniki evropskega odporniškega gibanja. Njegov povojni razvoj so zaznamovali prepričani federalisti, kot so bili Jean Monnet, Walter Hallstein in Altiero Spinelli. S propadom številnih poskusov vzpostavitve resnične evropske federacije¹⁴ se je federalistični pristop ohranil le kot strategija uresničevanja skupnih ciljev in skupnih potreb, medtem ko je kot teorija, ki bi pojasnila, zakaj in kako nastajajo različne integracijske sile, skorajda zamrla.

Tako za funkcionaliste kot neofunkcionaliste je federalizacija integracije zadnja stopnja v dinamičnem procesu integriranja/integracije in ne proces sam zase. Funkcionalistična opcija integracije vključuje federalizacijo Evrope kot končni cilj in kot strategijo za njegovo uresničitev v okviru evropske integracije. V okviru neofunkcionalizma je federalizacija evropske integracije zaželena in skoraj neizogibna, vendar je njena realizacija postavljena v časovno neopredeljeno prihodnost. Edina razlika med federalisti in (neo)funkcionalisti je v načinu, kako doseči končni cilj integracije – glede hitrosti in oblike sprememb. Medtem ko se federalisti zavzemajo za pristop 'velikega poka', kjer velike ustavne in institucionalne spremembe nastopijo hkrati, se (neo)funkcionalisti zavzemajo za postopno združevanje. Nasprotno pa pluralisti nikakor ne pristajajo na federalni razvoj evropske integracije in menijo, da bi ga morali na vsak način preprečiti. Federalistični pristop v okviru evropske integracije podpirajo pragmatiki, ki si prizadevajo za dokončno združitev držav in regionalisti, ki v tem vidijo način decentralizacije držav. Oboji dokazujejo, da so v okviru pristopa postopnega združevanja (*gradual approach/gradualism*) federalistične ideje zvođenele. Posledice različnih pogledov na razvoj evropske integracije se kažejo v precej nenavadni institucionalni strukturi Skupnosti/Unije, ki jo sestavljajo nadnacionalni in medvladni organi.

V nasprotju s federalističnim pristopom k integraciji komunikacijska/transnacionalistična šola (Deutsch 1954, 1957, 1964) proučuje pogoje in okoliščine, ki so potrebni za nastanek politične integracije. Obstoj medsebojnih transakcij ali/in komunikacij je potreben, vendar ne tudi zadosten pogoj za razvoj politične skupnosti. Prometne, trgovinske, telekomunikacijske in poštnne vezi lahko pripomorejo k vzpostavitvi in razvoju tesnejših medsebojnih odnosov, vendar se občutek pripadnosti skupnosti (t.i. skupinska identiteta) ne bo razvil, če ne bo hkrati obstajalo tudi medsebojno razumevanje. Deutscheva teza je (1966: 96-97), da samo transakcije, ki so v korist vsem sodelujočim strankam ter skupni simboli, indentiteta, navade za sodelovanje, spomini, vrednote in norme, ki

so posledica obsežnega procesa učenja, vodijo do nastanka politične skupnosti.¹⁵ Pri tem pa ustanovitelj komunikacijskega pristopa k integraciji ne predvideva obstoja institucionalne strukture, marveč vse gradi na “zgodovinskem procesu učenja (družbene socializacije), katerega posledica je, da posamezniki postanejo družina, za kar je običajno potrebnih več generacij” (Deutsch 1966: 174). Čeprav so Deutschu očitali metodološki redukcionizem, saj je celotno analizo gradil na transakcijskih tokovih, kar nikakor ne more v celoti pojasniti mnogostranskega procesa integracije, je njegov prispevek k teoretični pojasnitvi nastanka politične skupnosti pomemben. Opozoril je namreč na pomen socialno-psiholoških vidikov nastanka kakršnekoli skupnosti.

Proučevanje mednarodnih odnosov je v povojnem obdobju potekalo pod močnim vplivom realistične teorije in modela svetovne politike. V najodmevnejšem tekstu “Politika med narodi” (1967) je Hans Morgenthau analiziral mednarodni sistem, v katerem se države kot unitarni in osrednji subjekti obnašajo racionalno. V svojem racionalnem delovanju so pripravljene uporabiti tudi silo za doseg ciljev, pri čemer je vojaška varnost na prvem mestu. Iz realistične perspektive so različne oblike sodelovanja med državami zgolj v funkciji vzpostavitve začasnega ravnotežja moči. Takoj ko države ocenijo, da sodelovanje v določeni zvezi ne zadovoljuje več njihovih interesov, se umaknejo. Zato se ravnotežje moči nenehno spreminja. Čeprav je realistični pristop doživel številne kritike, ne nazadnje ker držav nikakor ne moremo obravnavati kot unitarne subjekte, je prav iz te šole prišla prva odmevna kritika neofunkcionalizma. Stanley Hoffmann (1966) je na podlagi predpostavk realističnega pristopa/pristopa medvladnega sodelovanja (*intergovernmentalist approach*) pokazal na pomembno vlogo, ki jo ima mednarodno okolje pri uresničevanju nacionalnih interesov. Mednarodno okolje je strukturirano. Regionalna politika je tako le ena od politik, ki jo države zasledujejo na relaciji med lokalno in globalno ravni. Čeprav projektov tesnejšega regionalnega sodelovanja nikakor ne smemo podcenjevati, pa le-ti sami po sebi še ne zagotavljajo, da se zadeve ne morejo nenadoma obrniti v svoje nasprotje (1966: 896). S trditvijo, da so nacionalne vlade v procesu evropske integracije veliko bolj trdoživ in nikakor ne preživeti pojav (*more ‘obstinate’ than ‘obsolete’*), je Hoffmann vnesel dvom v neofunkcionalistične predpostavke integracije, na podlagi katerih naj bi se sodelovanje/integracija razvijala po načelu snežene kepe (*snowball effect*)¹⁶. Hoffman je pokazal tudi na omejitve “funkcionalistične metode” ali kot jo je sam imenoval “Monnetove metode” (1966: 885–886). V integraciji naj namreč ne bi prevladovala logika poenotenja, temveč logika različnosti, kar naj bi posledično oviralo njen *‘spill-overski’* razvoj oziroma zmanjševalo učinke *spill-over* (1966: 882). Hoffmann namreč trdi, da ‘izgub’ na področjih, ki jih države razglasijo za življenjske nacionalne interese,

območja svobodne trgovine (EFTA), kot odgovora na ustanovitev evropskih skupnosti, in ki je sočasno tudi ugotovila, da je vsaj minimalno povezovanje z Evropsko gospodarsko skupnostjo neizogibno, je Haas zapisal, da je to nedvomno dokaz delovanja geografskega spill-overja (1958: 314-317).

¹² Vpliv, ki ga ima integracija na okolje, imenujemo tudi eksternalizacija. Eksternalizacija pomeni vpliv skupno sprejetih odločitev partnerjev integracije na pogajanja s tretjimi državami (na primer: trgovinska pogajanja Evropske unije z ZDA).

¹³ Nye (1971: 93) pravi, da bolj ko se integracija razvija, bolj je verjetno, da se bodo tretje države odzvale bodisi negativno bodisi pozitivno. Medtem ko nekatere tvorijo nove trgovinske bloke, se druge želijo vključiti v integracijo kot na primer srednje in vzhodnoevropske države, ki s svojimi zahtevami po članstvu v Evropski uniji tvorijo zunanje pritiske na institucije Unije za izvedbo institucionalne in finančne reforme ter reforme nekaterih ključnih politik (na primer kmetijske politike).

¹⁴ Zadnji takšen poskus je bil ob nastajanju besedila maastrichtske pogodbe o Evropski uniji, kjer je v preambuli obveljala stara definicija cilja evropske integracije – ‘čedalje tesnejša zveza med evropskimi narodi’, namesto na novo predlagane ‘federacija med evropskimi narodi’.

Velika Britanija se je namreč ostro zoperstavila povezovanju Evropske unije s kakršnokoli obliko federalnega političnega sistema (Nugent 1999: 495–496).

¹⁵ Gre za očitno razlikovanje med formalno in neformalno integracijo. Neformalno integracijo sestavlja vrsta interakcij, ki se vzpostavljajo in razvijajo, ne da bi bila za to potrebna kakršnakoli politična odločitve. Formalno integracijo sestavljajo spremembe v institucionalni strukturi in normativni ureditvi oziroma pravni podlagi delovanja. Medtem ko gre pri neformalni integraciji za kontinuiran proces, je za formalno integracijo značilna diskontinuiteta kot posledica vrste pogajanj, odločitev in pogodb, ki si sledijo druga za drugo (Wallace 1990: 9).

¹⁶ Tako kot snežena kepa s kotaljenjem po hribu pridobiva na velikosti in hitrosti, se tudi proces integracije, ko do njega pride, odvija vedno hitreje in v čedalje večjem obsegu (vključuje čedalje več področij/politik).

¹⁷ Weiler (1981) razlikuje med normativnim nadnacionalizmom in nadnacionalnim odločanjem. Z normativnim nadnacionalizmom opisuje proces integracije na pravnem področju, to je širitev obsega in poglobljanje prava in politik Skupnosti. Nadnacionalne odločitve lahko sprejmejo tudi medvladni organi. V tem primeru gre za sistem večinskega odločanja ob pogoju, da so odločitve

vlade niso pripravljene kompenzirati z dobički na drugih področjih. Nekatera področja so pomembnejša od drugih. Tako Hoffmann razlikuje med zadevami 'nizkih politik' (gospodarstvo in socialna država) in 'visokih politik' (zunanja politika, varnost, obramba) (1966: 882). Medtem ko funkcionalistična logika integracije deluje v primeru, ko države sprejemajo odločitve o trgovinski politiki, je v primerih, ko gre za razprave o kmetijski politiki, komaj še razpoznavna. V razpravah o zadevah s področij visokih politik pa veljajo samo (vsakič posebej) jasno definirani in konsistentni cilji, kajti vlad ni mogoče prepričati, da bi pristale na nekaj, kar ne ustreza njihovim strateškim interesom, ali da bi podpisale 'bianco ček' glede prihodnjega razvoja integracije.

Medvladni pristop se je usmeril predvsem na proučevanje stagnacije v procesu evropske integracije. Integracije kot stanje (v našem primeru je to Evropska unija) ne obravnava kot nadnacionalno entiteto, temveč jo postavi v horizontalno razmerje do držav članic. Zanimivo je, da v integraciji vidi zaveznika držav, ki pomaga državam preživeti v procesih internacionalizacije in globalizacije ter v obdobjih ekonomskih kriz. V nasprotju z nadnacionalnim pristopom, medvladni pristop pripisuje Evropski uniji in njenim organom (predvsem Evropski komisiji) zgolj instrumentalno vlogo. Države jih lahko izkoristijo, če in kadar je to v njihovem interesu. Čeprav obstaja majhna vzročna povezava med ekonomskim ciklom in dinamiko integracije, le-ta ni vedno premočrtna. Upad ekonomskih aktivnosti ne povzroči vedno tudi stagnacije v procesu integracije. Ekonomska recesija je lahko tudi velik motiv za nadaljevanje (širjenje in poglobljanje) integracije. In nasprotno: če velja ugotovitev, da v času ekonomskih kriz vsakdo skrbi zgolj za lastno preživetje, potem bi lahko sklepali, da bo v času ekonomske blaginje med državami obstajala velika konvergenca interesov. Pa tudi to vedno ne drži. Impulzi iz mednarodnega okolja so pogosto tisti dejavniki, ki povzročijo, da države članice integracije strnejo svoje vrste in poiščejo skupne interese, četudi na najnižjem skupnem imenovalcu.

Nadnacionalni pristop ali nadnacionalizem moramo razlikovati od nadnacionalnosti, s katero se pogosto opisuje narava evropske integracije. Nadnacionalnost se povezuje tako s procesom odločanja, naravo evropskih institucij kot tudi z evropskim pravom.¹⁷ Nadnacionalni pristop se tudi ukvarja z državami. Vendar v nasprotju z medvladnim pristopom, ki preučuje delovanje držav na nacionalni ravni v povezavi z oblikovanjem notranjih politik, nadnacionalni pristop analizira delovanje držav na evropski ravni. Procesi odločanja na evropski ravni, tudi v primerih, ko se ne zahtevajo soglasno sprejete odločitve, puščajo državam le malo maneverskega prostora. V vsakem procesu odločanja so potrebni kompromisi in nikoli niso vsi partnerji, ki sodelujejo v tem procesu, enako zadovoljni. Vedno se najde kakšna žrtev kot posledica hitre ali počasne dinamike procesa odločanja. Nadnacionalni pristop se od medvladnega pristopa

loči še po eni značilnosti. Če upošteva države kot tiste dejavnike, ki sprejemajo končne odločitve o razvoju integracije, pa zanika njihovo odločilno oziroma izključno vlogo. V pogajanjih, za katera je značilna komunitarna metoda, igra glavno vlogo Evropska komisija kot nekakšen arhitekt kompromisov. Nadnacionalni pristop je tako združil neofunkcionalno metodo in medvladne subjekte ter vse skupaj prenesel na evropsko raven proučevanja.

3. Razvoj integracijske teorije v sedemdesetih letih

Šestdeseta leta so zaznamovali številni poskusi, da bi restavrirali in revitalizirali Haasovo teoretično zapuščino (Lindberg 1963, Lindberg and Scheingold 1970, Nye 1968, Schmitter 1970). Postopoma se je oblikovalo spoznanje, da integracija ni premočrten proces, kjer so države prepuščene silam integracije. Vendar pa so bila šestdeseta in zgodnja sedemdeseta leta obdobje, v katerem je bilo težko najti konkretni primer, na katerem bi razvijali in testirali neofunkcionalistični pristop.¹⁸ Evropska gospodarska skupnost se je soočala s stagnacijo pod vplivom mednarodnih dogodkov in odločitev posameznih nacionalnih voditeljev. Zdelo se je, da se je snežena kepa neofunkcionalizma popolnoma stopila. V takšnem obdobju 'brezvetrja' je bilo tudi proučevanje evropske integracije manj popularno (Caporaso, Keeler 1995: 39). Analitiki in teoretiki evropske integracije, soočeni s stagnacijo samega procesa in z zatonom dveh vodilnih teoretičnih pristopov – neofunkcionalizma in komunikacijske šole, so se seveda obotavljali pri novih poskusih oblikovanja velikih teorij evropske integracije. Kljub temu so to obdobje zaznamovale številne študije procesa integracije in delovanja evropskih skupnosti kot sistema upravljanja. Študije primerov evropskega procesa odločanja so pripomogle k celovitejšemu razumevanju simbioze med evropskimi institucijami in državami članicami. Posamezni teoretični poskusi pa so kljub omejenemu analitičnemu dosegu pripomogli k oblikovanju sintetičnega pristopa k evropski integraciji v poznih osemdesetih in devetdesetih letih.

Najprej je v sedemdesetih letih prišlo do preobrata v predmetu proučevanja. Analitiki so 'odkrili' vlogo notranjih politik v procesu oblikovanja politik na evropski ravni. Tako je Puchala (1975) zatrdil, da so nacionalne vlade najpomembnejše determinante integracijskega procesa. Da so nacionalne vlade osrednji subjekti integracijskega procesa in da je razumevanje notranjih politik držav članic odločilnega pomena za celovito poznavanje integracijskega procesa, so ugotovili tudi drugi avtorji (Wallace, Wallace, Webb 1979). Tudi ta pristop, tako kot medvladni pristop, sprejema evropsko integracijo kot okvir za uresničevanje nacionalnih interesov. Vendar pa ne analizira nacionalnih politik do EU kot zunanje politike, temveč kot del notranje politike. Pristop notranje politike je v osemdesetih letih

zavezuje tudi za manjšino, ki je glasovala proti. Z drugimi besedami, vsak odmik od sistema tradicionalne diplomacije, ki temelji na načelu 'ena država en glas' ter na načelu soglasnega odločanja (ali vsaj konsenzualnega sprejemanja odločitev), bi lahko opredelili kot nadnacionalno odločanje. Nadnacionalne institucije ali organi pa so tisti, za katere velja popolna avtonomija vis-à-vis državam tako glede sestave kot tudi delovanja (Dehousse, Weiler 1990: 250).

¹⁸ *Z metodološkega vidika je sporen postopek, če se teorija izoblikuje in potem preverja na istem empiričnem primeru (Caporaso, Keeler 1995). Primer evropske integracije je s tega vidika še posebej zapleten, saj v mednarodnem okolju ni empiričnega primera, ki bi bil primerljiv sedanji stopnji razvoja Evropske unije.*

¹⁹ V skladu z realističnimi predpostavkami je nacionalna država veljala za enovit subjekt. Njena notranja strukturiranost sploh ni bila predmet niti razprav niti analiz. Od tod je nastal vzdevek, da gre za črno skrinjico.

²⁰ O vlogi mednarodnih režimov v mednarodnih odnosih glej prispevek Petre Roter v tej številki.

razvijal Bulmer, ki je poskušal pojasniti povezave med notranjimi in evropsko ravni (1983: 349). Bulmer je s svojim pristopom presegel že kar utrujajočo razpravo 'nacionalnost ali medvladno sodelovanje'. Njegova kritika je bila usmerjena na proučevanje evropskih skupnosti zgolj kot mednarodnih organizacij. S svojim pristopom je dokazal, da se lahko analitični instrumentarij, ki se običajno uporablja za proučevanje nacionalne (notranje) politike, koristno uporabi tudi za analizo obnašanja držav članic evropskih skupnosti, kajti evropske politike čedalje bolj postajajo notranje politike držav članic in narobe. Proces evropeizacije nezadržno briše meje med nacionalnimi in evropskimi zadevami.

V tem obdobju je globoke spremembe doživelo tudi proučevanje samih mednarodnih organizacij. Veliko teoretikov mednarodnih odnosov je zapustilo realistične predpostavke analize mednarodnih odnosov. Spoznali so, da se v svojih analizah nikakor ne morejo izogniti dinamičnemu vplivu, ki ga imajo na razvoj mednarodnih odnosov mednarodne organizacije (Keohane, Nye 1974, 1977). Teoretiki medsebojne odvisnosti so odprli 'črno skrinjico'¹⁹ nacionalne države. V svojih analizah niso upoštevali samo notranje slojevitosti države, temveč tudi vlogo transnacionalnih subjektov (med njimi na primer transnacionalnih podjetij) in posledice, ki jih prinaša sodelovanje v mednarodnih režimih²⁰ za države. Sodelovanje med državami je v razmerah medsebojne odvisnosti neizogibno. V takšnih razmerah lahko sodelovanje v mednarodnih režimih delno pripomore k zmanjšanju negotovosti, ki spremlja države v mednarodnih odnosih. Novo spoznanje, ki ga je prispevala teorija medsebojne odvisnosti, je v tem, da "povratne interakcije, ki potekajo od režimov na države, lahko spremenijo uradno definirane nacionalne interese samih držav" (Keohane and Nye 1977: 34). Čeprav se šola medsebojne odvisnosti ni konkretno ukvarjala z evropskimi skupnostmi, je ta pristop vnesel nove poglede v razumevanje nadaljnega procesa evropske integracije.

4. Razumevanje procesa (razvoja) evropske integracije

Primerjava predpostavk nefunkcionalističnega pristopa glede razvoja integracije z začetnim vzletom evropske integracije kaže, da med teorijo in prakso ni bilo velikih odstopanj. Zdi se, da se je Evropska skupnost za premog in jeklo 'prelila' v Evropsko gospodarsko skupnost (EGS) in Evratom in da je podpis obeh rimskih pogodb o EGS in Evratomu odličen primer sektorskega *spill-over*ja. Še več, v začetku šestdesetih let je nekaj držav iz 'konkurenčne' EFTE zaprosilo za članstvo v EGS, kar je bil primer, da tudi geografski *spill-over* deluje v skladu z neofunkcionalističnimi predpostavkami. Politični *spill-over* se je razvijal na področju skupne

kmetijske politike, kjer so številne interesne skupine našle svoje mesto vplivanja. In ne nazadnje, Komisija je pod vodstvom trdega zagovornika federalistične koncepcije razvoja integracije, Walterja Hallsteina, postala glavni zastopnik in gibalo integracije. Kmalu pa je postalo jasno, da slika ni tako preprosta, kot so jo narisali neofunkcionalisti. V kratkem obdobju je De Gaulle kar dvakrat uporabil veto pri odločanju o britanskem članstvu v Skupnosti, s čimer je bil proces geografskega *spill-overja* za nekaj časa ustavljen. Francoska politika 'praznega stola' leta 1965 je postavila Komisijo in vse, ki so verjeli, da bo politični *spill-over* premočrten proces, na realna tla. Zadnji udarec, tokrat sektorskemu *spill-overju*, je prišel iz mednarodnega okolja. Naftna kriza in z njo povezana gospodarska recesija sta naselili dvom v avtomatizem sektorske integracije. Očitno je bilo, da na proces evropske integracije ne delujejo samo tiste sile, ki jih je identificiral Haas, ampak še številne druge. Toda v sedemdesetih letih je bilo le malo teoretikov, ki bi pojasnili recesijo v procesu evropske integracije po začetni bleščeči fazi vzleta. Šele enotna evropska listina (1986) in kasneje maastrichtska pogodba (1992) sta zbudili ponovno zanimanje za proučevanje evropske integracije. Vendar se je razprava nadaljevala tam, kjer se je v šestdesetih letih končala. Delitev na državno-centrične (medvladno sodelovanje) in nedržavno-centrične pristope (nacionalnost) k proučevanju evropske integracije ni bila presežena. Najbolj odmevna analiza iz tega obdobja je nastala kot poskus pojasnitve pogajanj o enotni evropski listini (EEL). Sandholtz in Zysman (1989) sta prišla do sklepa, da je bila Komisija ob močni podpori evropskih gospodarskih elit tista sila, ki je prepričala države o koristih vzpostavitve enotnega trga. V svoji analizi se avtorja nista opirala samo na neofunkcionalistične predpostavke, ampak sta jih nadgradila z upoštevanjem vplivov iz mednarodnega okolja in sprememb v notranjih politikah držav članic. Spremembe v mednarodnem okolju (gospodarski vzpon ZDA in Japonske) ter neuspehi, ki so se kazali v posameznih nacionalnih ekonomskih politikah držav članic, so pripomogli, da je Komisija ponovno postala glavno gibalo sila integracije in da je projekt vzpostavitve enotnega evropskega trga, ki so ga spremljale tudi institucionalne/konstitucionalne spremembe, sprejela večina držav članic (Sandholtz, Zysman 1989: 100).

Kot je bilo vedno v razpravah o naravi evropske integracije, se je tudi tokrat pojavil nasprotni pristop, ki je izhajal iz realizma in pristopa medvladnega sodelovanja. Andrew Moravcsik je prav tako analiziral pogajanja o vsebini Enotne evropske listine, toda njegovi sklepi so bili popolnoma drugačni. Moravcsik trdi, da je medvladno poganje med Veliko Britanijo, Francijo in Nemčijo odločilno vplivalo na vsebino evropske enotne listine. Še več, vsebina enotne evropske listine naj bi bila kompromis, dosežen na najnižjem skupnem imenovalcu, ki je bil možen samo zaradi konvergence

nacionalnih interesov (1991: 46–48). Vendar se Moravcsikov pristop medvladnega institucionalizma razlikuje od njegovih predhodnikov. V njegovi analizi je moč zaznati ne samo vpliv realistične šole (države kot glavni subjekti mednarodnih odnosov), ampak tudi režimske šole (oblikovanje medvladnih politik v okviru režimov, ki zmanjšujejo stroške in riziko individualnega delovanja držav) ter pristopa notranje politike (vpliv notranjih politik na spremembo državnih interesov) (1991: 48). V nadaljevanju je Moravcsik pristop medvladnega sodelovanja razvil v smeri liberalizma. V delu o liberalnem medvladnem sodelovanju trdi, da je določeno ravnanje držav v mednarodni areni posledica na eni strani pritiskov domačih družbenih skupin in na drugi mednarodnega okolja (1993: 474). Toda države v tem 'sendviču' niso tako nebogljene, kot bi se zdelo na prvi pogled. Na primeru Evropske unije je pokazal, da vlade pogosto izkoristijo evropske institucije nasproti notranji opoziciji. Tako si povečajo lastno avtonomijo in prostor za delovanje (1993: 515). Tako Moravcsik trdi, da ne drži teza, da bi nadnacionalne elite prisiljevale države, da sodelujejo v procesu integracije, ki mu niso naklonjene, temveč da gre za spretno sodelovanje med institucijami EU in državami. Integracija ne samo da ne 'požira' držav, ampak celo krepi njihovo vlogo (1994: 47).

Pri pojasnjevanju sedanjega razvoja evropske integracije pristopi postajajo čedalje bolj eklektični. Tako Sandholtz trdi (1993), da je razprava o evropski integraciji kot dihotomiji med medvladnim in institucionalnim pristopom brezpredmetna. Zakonodajne odločitve res sprejemajo medvladne institucije, zato je analiza procesa medvladnih pogajanj pomembna, vendar pa se vlade odločajo tudi pod vplivom nadnacionalnih evropskih institucij in prava. Gre za dvosmerni proces, kjer vlade s svojimi odločitvami vplivajo na razvoj evropske integracije, toda na te vlade že pred tem vplivajo evropsko pravo in institucije. "Članstvo v EU postaja sestavni del interesnih preračunavanj različnih političnih in družbenih skupin. Z drugimi besedami, nacionalni interesi niso neodvisna kategorija, niso definirani v nekem vakuumu in preneseni pred bruseljske institucije. Ti interesi se oblikujejo in preoblikujejo v mednarodnem in institucionalnem okviru, ki vključuje tudi ES/EU" (Sandholtz 1993: 3).

5. Sklep: sinteza pristopov in proces integracije bo pojasnjen?

Ni treba, da smo veliki strokovnjaki, da bi ugotovili, da ena teorija ni sposobna pojasniti evropske integracije na vseh ravneh analize. Širši 'makro' pristopi ali velike teorije integracije, kot sta neofunkcionalizem in državno-centrični pristop medvladnega sodelovanja, so uporabni za pojasnitev odločilnih 'zgodovinskih' odločitev. Ko pa je treba pojasniti posamezne majhne odločitve,

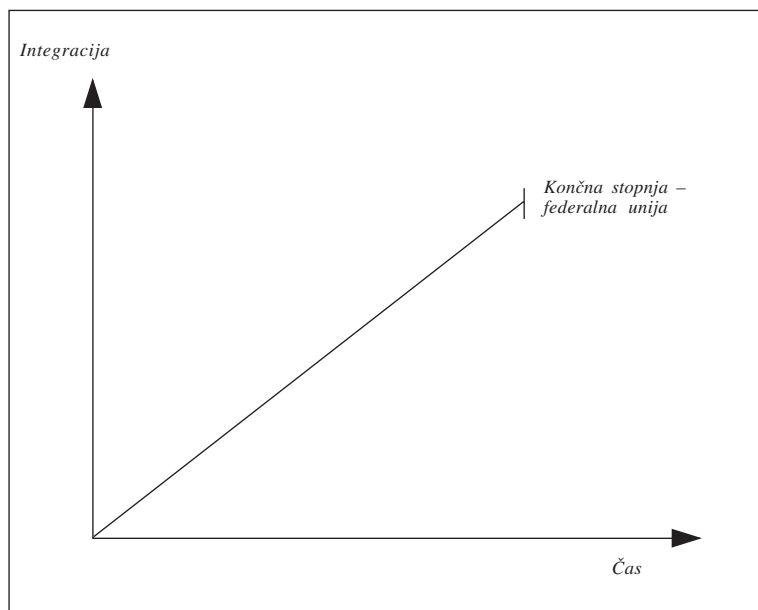
ki vplivajo na oblikovanje (evropskih) politik, makro teorije izgubijo svojo pojasnjevalno moč. In ne samo to. Bolj ko je naše poznavanje procesa evropske integracije razvito in natančno, bolj se poraja potreba, da v analitične namene uporabimo kombinacijo različnih pristopov, ki nam več pojasnijo v kombinaciji kot pa vsak posamezno, vendar pa moramo upoštevati tudi vse njihove analitične prednosti in omejitve.

Nekateri teoretiki in analitiki trdijo, da moramo razlikovati med ‘dnevno’ politiko procesa evropske integracije in celotnim procesom evropske integracije (Hix 1994) oziroma med vsakodnevnimi in zgodovinskimi odločitvami (Peterson 1995). Vendar ta delitev ni in ne more biti ostra. Odnos med politiko in procesom, v okviru katerega se sprejemajo vsakodnevne odločitve, je v številnih zadevah recipročen. Tudi velike zgodovinske odločitve so sprejete pod vplivom preteklega razvoja integracije.²¹ Analize vsakodnevnih politik EU niso samo nekaj, kar bi zgolj spremljalo razvoj integracijske teorije. Te analize pripomorejo h globljemu razumevanju procesa evropske integracije in okoliščin, v katerih so nastale ‘zgodovinske odločitve’, in s tem tudi k zaokroženemu razumevanju procesa integracije nasploh.

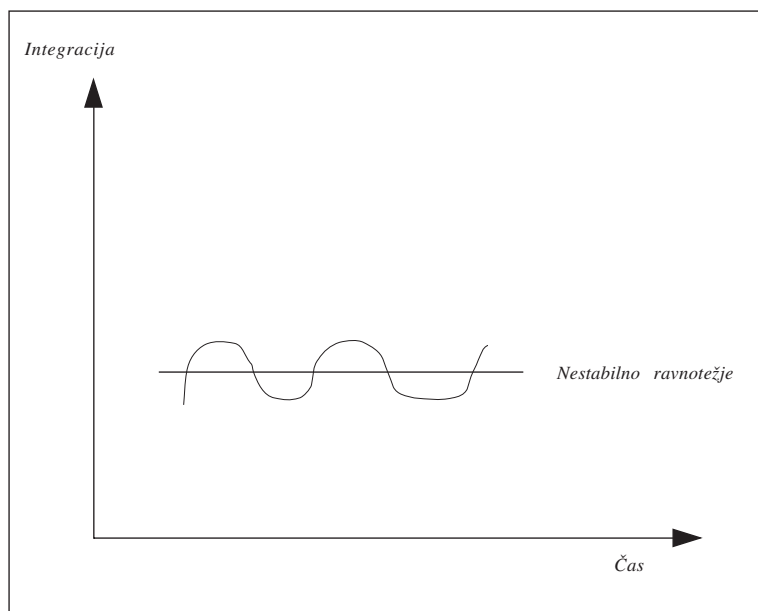
V prispevku smo pokazali različne poglede na proces integracije. V naslovu prispevka je zaobjet dinamičen vidik razvoja integracije, ki smo ga predstavili posredno skozi različne pristope. Tako lahko ugotovimo, da obstajajo štirje pogledi na razvoj integracije. Neofunkcionalisti in (neo)federalisti (Pinder 1991) pričakujejo linearen razvoj, to je precej neproblematičen razvoj integracije do končne faze ‘federalne unije’ (glej sliko 3). V nasprotju s klasičnim federalizmom (Spinelli) projektov, kot je bila maastichtska pogodba, ne obravnavajo kot preskok v novo kvaliteto, temveč kot naravni in nezadržen korak naprej. Pogled, ki bi ga na splošno lahko povezali s pristopi upravljanja na različnih ravneh (evropski, nacionalni in subnacionalni) predpostavlja v skladu s tezo o nihalu (*pendulum thesis*) (Wallace 1996: 12) nekakšno ciklično gibanje med integracijo in dezintegracijo, kar pomeni, da je celoten proces integracije nekakšno nestabilno ravnotežje (Wallace 1996: 450) (glej sliko 4). Pričakovanja glede prihodnjega razvoja integracije, povezana z realističnim pristopom, so precej pesimistična. Evropska integracija, ki je bila delno tudi produkt hladne vojne, je s padcem berlinskega zidu izgubila motiv in zagon. Z maastichtsko pogodbo je evropska integracija dosegla svoj zenit in obdobje po njej že pomeni njen počasni zaton – oziroma počasno vračanje v klasični mednarodni sistem (glej sliko 5). Wessels (1997: 273) pa trdi, da lahko iz dosedanjega razvoja integracije razberemo trend strukturne rasti integracije, ki so jo spremljala ciklična gibanja v posameznih obdobjih navzgor, v drugih navzdol (glej sliko 6). Glavni argument za svojo tezo vidi v nezadržnem procesu evropeizacije nacionalnih subjektov, institucij, politik in tudi javnega življenja, ko čedalje bolj izginja meja med domačimi in evropskimi zadevami.

²¹ Teoretično lahko zgodovinske ali konstitucionalne odločitve razdelimo na t.i. odločitve ex-post, ki v bistvu pravno kodificirajo pretekli proces neformalne integracije, in t.i. odločitve ex-ante, ki so pravna osnova prihodnjega procesa integracije. Vendar taka delitev v večini primerov ne odraža realnega stanja, saj so tudi odločitve ex-ante posredno posledica preteklega razvoja (na primer odločitve o gospodarski in denarni uniji je bila posledica relativno uspešnega zaključka projekta vzpostavitve enotnega notranjega trga).

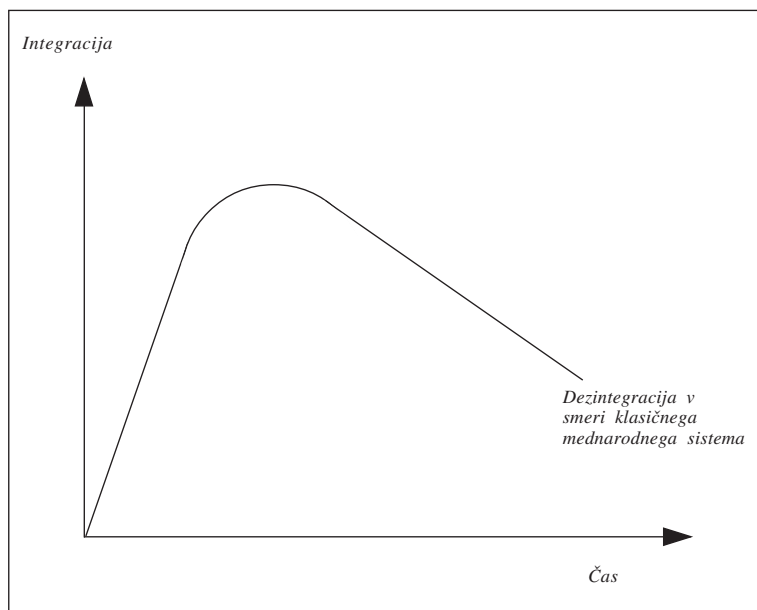
Evropska unija kot primer najbolj razvite oblike ekonomske in politične integracije je predmet številnih nasprotujočih si teoretičnih razprav, katerih sklepe bi lahko razporedili na kontinuumu 'več kot mednarodna organizacija in manj kot država'. Evropska unija združuje množico različnih subjektov, od državnih (države), nadnacionalnih (evropske institucije), transnacionalnih (nacionalne in evropske politične in ekonomske elite) do subnacionalnih (lokalne in regionalne oblasti). Iz tega izhaja zapleten proces odločanja in izvajanja odločitev, ki poteka na treh ravneh (evropski, nacionalni in subnacionalni). Če upoštevamo še število različnih področij, ki se med seboj razlikujejo glede ravni upravljanja, oziroma pristojnosti različnih subjektov odločanja, postane matrika proučevanja tako kompleksna, da je ni mogoče zajeti s samo enim teoretičnim pristopom. Kompleksnost evropske integracije od nas zahteva, da moramo uporabiti kombinacijo različnih analitičnih modelov, če se želimo v svojih sklepih čim bolj približati realnosti. Če zanemarimo tiste pristope, ki se ukvarjajo izključno s končnim stanjem integracije, kar je lahko predmet subjektivne odločitve raziskovalca, potem bi moral t.i. sintetični pristop vključevati predpostavke medvladnega pristopa v toliko, da pojasni (relativno) osrednjo vlogo držav. Samo države lahko vzpostavijo kakršnokoli obliko mednarodnih institucij, kot je to storilo šest držav leta 1951, in samo države lahko vstopijo v takšno obstoječo mednarodno institucijo, kar so na primeru evropske integracije storile tri države leta 1995. Države so tudi tiste, ki sprejemajo (najmanj) vse odločitve, povezane z nadaljnjim konstitucionalnim razvojem integracije. Pri tem pa ne moremo zaobiti vloge institucij, ki ne delujejo *vis-à-vis* držav, temveč vplivajo na odločitve vseh, ki tako ali drugače odločajo o evropskih politikah, zato sintetični pristop vključuje tudi institucionalistične predpostavke. Ne nazadnje mora celovit pristop vključevati tudi (neo)funkcionalistične predpostavke ne samo zaradi vloge, ki jo imajo različni nedržavni in subnacionalni subjekti v okviru 'medinstitucionalnega' procesa odločanja, ampak tudi zaradi vključitve časovne razsežnosti razvoja integracije in t.i. učinkov *feed-back*, ki pospešujejo proces integracije. Medvladni pristop na eni strani in institucionalistični ter neofunkcionalistični pristop na drugi, niso med seboj izključujoči se teoretični modeli proučevanja evropske integracije. Lahko bi celo trdili, da obravnavajo dve strani istega kovanca. Seveda takšen sintetičen pristop ne zmanjšuje uporabnosti posameznih analitičnih pristopov. V posameznih primerih (odvisno od metodološkega izhodišča proučevanja) je proučevanje posameznih komponent integracije z upoštevanjem klavzule *ceteris paribus* celo zelo koristno, saj tako dobimo izostreno in povečano sliko posameznega segmenta integracije. Z drugimi besedami: integracija je pragozd in pragozd sestavljajo tudi drevesa.

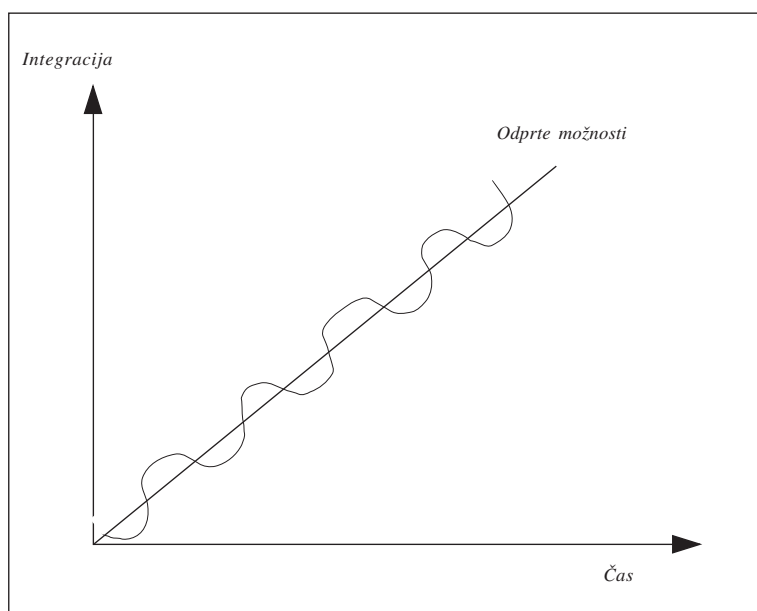
Slika 3: (Neo)federalni/neofunkcionalni pogled: linearni razvoj Evropske unije

Slika 4: Pogled z vidika pristopa upravljanja: ciklično gibanje navzgor in navzdol

Slika 5: Realistični pogled: zaton Evropske unije

Slika 6: Celovit pogled: strukturna rast s cikličnimi vzponi in padci

VIR: WESSELS, 1997: 271–272.

LITERATURA

- BALASSA, BELLA (1962): *The Theory of Economic Integration*. London: Allen and Unwin.
- BULMER, S. (1983): *Domestic Politics and EC Policy-Making*, *Journal of Common Market Studies* 21(4)349–363.
- CAMPS, M. (1965): *What Kind of Europe*. London: Chatham House Essays.
- CAPORASO, J., KEELER J. (1995): *The European Union and Regional Integration Theory V: Mazey S. and Rhodes C. (ur.) The State of the European Union, Vol. 3*. Boulder: Lynne Reiner/Longman.
- CORBEY, DORETTE (1995): *Dialectical functionalism: stagnation as a booster of European integration*. *International Organization* 49(2)253–84.
- DEHOUSE, RENAUD, WEILER, JOSEPH H. H. (1990): "The legal dimension". V: Wallace, William (ur.) *The Dynamics of European Integration*. London and New York: Pinter Publishers for The Royal Institute of International Affairs.
- DEUTSCH, KARL (1954): *Political Community at the International Level: Problems of Definition and Management*. Garden City: Doubleday and Co.
- DEUTSCH, KARL et al (1957): *Political Community: North Atlantic Area*. New York: Greenwood Press.
- DEUTSCH, KARL (1964): *Communication Theory and Political Integration V: Jacob, P and Toscano, J. (eds.) The Integration of Political Communities*. Philadelphia: J. P. Lippincott & Co.
- DEUTSCH, KARL (1966): *Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality, 2nd ed.* Cambridge, MA: MIT Press.
- HAAS, ERNST B. (1958): *The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces, 1950–1957*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- HAAS, ERNST B. (1964): *Beyond the Nation-State*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- HAAS, ERNST B. (1971): *The study of regional integration: reflections on the joy and anguish of Pretheorizing*. V: Lindberg, L. and S. Scheingold (eds.) *Regional Integration: Theory and Research*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- HIX, STEVE (1994): *The Study of the European Community: The Challenge to Comparative Politics*. *West European Politics* 17(1)1–30.
- HOFFMANN, STANLEY (1966): *Obstinate or Obsolete: The Fate of the Nation State and the Case of Western Europe*. *Dedalus*, 95/Summer: 862–915.
- GROOM, A. J. R. (1978): *Neofunctionalism: A Case of Mistaken Identity*. *Political Science* 30(1)15–28.
- KEOHANE, ROBERT, NYE, JOSEPH (1974): *Transgovernmental Relations and the International Organisations*. *World Politics* 26(1)39–62.
- KEOHANE, ROBERT, NYE, JOSEPH (1977): *Power and Interdependence: World Politics in Transition*. Boston: Little, Brown.
- LINDBERG, L. N. (1963): *The Political Dynamics of European Economic Integration*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- LINDBERG, L., SCHEINGOLD, S. (1970): *Europe's Would-Be Polity: Patterns of Change in the European Community*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- MILWARD, A. S. (1984): *The Reconstruction of Western Europe, 1945–51*. London: Methuen.
- MILWARD, A. S. (1992): *The Rescue of the Nation-State*. Berkeley, CA: University of California Press.
- MITRANY, DAVID (1943, 1966): *A Working Peace System*. London: Royal Institute of International Affairs.
- MORAVCSIK, ANDREW (1991): *Negotiating the Single European Act: National Interests and Conventional Statecraft in the European Community*. *International Organization* 45: 19–56.

- MORAVCSIK, ANDREW (1993): *Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach*. Journal of Common Market Studies 31(4)473–524.
- MORAVCSIK, ANDREW (1994): *Why the European Community Strengthens the State: Domestic Politics and International Cooperation*. Paper presented to the Conference of Europeanists, Chicago, April 1994.
- MORGENTHAU, HANS (1948, 1954, 1960, 1967): *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: Knopf.
- NUGENT, NEIL (1999): *The Government and Politics of the European Union*, 4th ed. Houndmills, Basingstoke: Macmillan Press Ltd.
- NYE, JOSEPH (ur.) (1968): *International Regionalism*. Boston: Little Brown.
- NYE, JOSEPH S. (1971): *Peace in Parts: Integration and Conflict in Regional Organization*. Boston: Little, Brown.
- PELKMANS, J. (1984): *Market Integration in the European Community*. The Hague: Martinus Nijhoff.
- PENTLAND, CHARLES (1973): *International Theory and the European Community*. London: Faber.
- PETERSON, J. (1995): *Decision-Making in the European Union: Towards a Framework for Analysis*. Journal of European Public Policy 2(1)69–93.
- PINDER, JOHN (1991): *European Community: The Building of a Union*. Oxford: Oxford University Press.
- PUCHALA, D. (1975): *Domestic Politics and Regional Harmonisation in the EC*. World Politics 27(4)496–520.
- SANDHOLTZ, WAYNE, ZYSMAN, J. (1989): *1992: Recasting the European Bargain*. World Politics 42(1)95–128.
- SANDHOLTZ, WAYNE (1993): *Choosing Union: Monetary Politics and Maastricht*. International Organization 47(1)1–39.
- SCHMITTER, PHILIPPE C. (1970): *A Revised Theory of Regional Integration*. International Organization 24(4) 836–868.
- WALLACE, HELENE, WALLACE, WILLIAM, WEBB, CAROLE (1977, 1983): *Policy-Making in the European Community*. Chichester: Wiley.
- WALLACE, WILLIAM (ur.) (1990): *The Dynamics of European Integration*. London and New York: Pinter Publishers for The Royal Institute of International Affairs.
- WALLACE, HELENE, WALLACE WILLIAM (ur.) (1996): *Policy-Making in the European Union*. Oxford: Oxford University Press.
- WEBB, CAROLE (1983): *Theoretical Perspectives and Problems*. V: Wallace Helen, Wallace William, Webb Carole (ur.) *Policy-Making in the European Community*, 2nd ed. Chichester: John Wiley and Sons.
- WEIGALL, D., STIRK P. (ur.) (1992): *The Origins and Development of the European Community*. Leicester: Leicester University Press.
- WEILER, JOSEPH H. H. (1981): *The Community System: The Dual Character of Supranationalism* Yearbook of European Law, 1: 268–306.
- WESSELS, WOLFGANG (1997): *An Ever Closer Fusion? A Dynamic Macropolitical View on Integration Processes*. Journal of Common Market Studies 35(2)267–299.

**Alternativni pristopi
pri proučevanju
institucionalizacije
mednarodne skupnosti**

Za realistično razumevanje in razlago institucionalizacije mednarodnih odnosov

Uvodni premisleki in izhodiščna pojasnila

Naslov pričujočega prispevka lahko zavede, ker ne gre niti za zagovor tradicije političnega realizma v mednarodnih odnosih kot znanstveni disciplini niti za preprosto pristajanje na zdravorazumski realizem v družbenih vedah in filozofiji družbenih ved. Zato ne bo odveč, če ga natančneje opredelimo, upošteva tako pomen izbranih izrazov in kontekste njihove mogoče in nameravane rabe. Problematičen je zlasti pridevnik samostalnika realizem – realističen, nič manj ni vprašljiva sama smiselnost in možnost povezave (hermenevtičnega) 'razumevanja' in (znanstvene) 'razlage'. V primerjavi s povedanim se lahko glede pojmov institucionalizacije in mednarodnih odnosov vsaj do neke mere opiramo na izoblikovane pomenke znotraj družbenih ved, čeprav so tudi tukaj razlike med širšim in ožjim pomenom obeh pojmov in referentov, na katere se nanašata, vse prej kot ustaljene. Zato bomo uvodoma najprej jasno opredelili, kaj razumemo pod pojmi iz naslova. Ko bo naslov in s tem tudi namen prispevka jasen, bomo razložili še, na kakšen način smo se lotili problema, ki ga izpostavlja naslov.

Realizem

Za tiste, ki vsaj približno poznajo družboslovno disciplino mednarodni odnosi, pomen realizma niti ni vprašljiv. Naslonili se bodo lahko na tradicijo *političnega realizma*, ki je v politični teoriji¹ – pa tudi v mednarodni politični teoriji² – znana iz klasičnih del

** Mag. Milan Brglez je doktorski kandidat in asistent za področje mednarodnih odnosov ter raziskovalec Centra za mednarodne odnose na Fakulteti za družbene vede. Prispevek je sestavni del projekta "Majhne države v procesih transformacije mednarodne skupnosti", ki ga financira Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije.*

¹ *Politično teorijo enačimo s politično filozofijo (Shapiro, 1990), ki je v ožjem pomenu (poleg denimo moralne filozofije, filozofije prava, filozofije zgodovine in filozofije družbenih ved) del splošne socialne filozofije (Fink, 1992: 12), v širšem (ključna je tudi vključitev estetike) pa obenem spada v aksiologijo, vedo o vrednotah.*

² *Pojem mednarodne politične teorije v*

sodobnih razpravah nadomešča pojem normativne teorije mednarodnih odnosov (Brown, 1997) in v nasprotju s klasičnim zanikanjem tovrstne tradicije mišljenja o mednarodnih odnosih – ki namesto razširitve (v državo uokvirjenega razpravljanja) politične teorije na odnose med državami poudarja temeljno vlogo tradicije mednarodnega prava (Wight, 1966) – preiskuje etična vprašanja predusem vojne, miru in mednarodne (distributivne) pravičnosti (Brown, 1992; Nardin in Mapel, 1994; Knutsen, 1997; Boucher, 1998).

³ Še največ upogleda ponuja tipologija političnih realizmov, ki ločuje: Tukididov in Morgenthaujev strukturni politični realizem I (na ravni egoistične narave človeka); Machiavellijev in Carrov zgodovinski ali praksološki politični realizem; Rousseaujev in Waltzev strukturni politični realizem II (na ravni anarhične ureditve meddržavnega sistema) ter Hobbesov in Bullov liberalni politični realizem (Dunne, 1997: 112–3).

⁴ Ustvarjanje 'ptičjega strašila' iz političnega realizma oziroma podrejanje različnih avtorjev "mitu o koherentnosti" (Skinner 1988 v Dunne, 1997: 114) je na tem mestu opravičljivo z dejstvom, da politični realizem kot teorija mednarodnih odnosov sam po sebi ni primaren cilj kritike (omogoča pa dobro ilustracijo). Poleg tega so

Tukidida (1954/cca. 455–400 pr. n. š.), Machiavellija (1952/1532), Hobbesa (1961/1651) in Rousseauja (1756/1761). Prav tako jim bodo v pomoč dela realističnih klasikov dvajsetega stoletja: Schmitta (1994/1932), Carra (1964/1939), Morgenthaua (1985/1948), Arona (1981/1966) in Bulla (1977); ter zagovornikov neorealizma – najvplivnejša med njimi sta vsekakor Waltz (1959; 1979) in Gilpin (1981; 1987). Zavedajoč se razlik med navedenimi avtorji in njihovimi teoretskimi pojmovanji,³ ki so bila ujeta (a so jih tudi sokonstituirala) v vsakokratne (torej zgodovinske) kulturne, družbene, pa tudi čisto osebne kontekste, je mogoče na najbolj abstraktni ravni izluščiti naslednje temeljne teoretične trditve političnega realizma (Krasner, 1996: 114–5; Dunne, 1997: 114–9):⁴

– Suverene države so glavni in konstitutivni (za neorealiste tudi racionalni in unitarni ali enotni) akterji v mednarodnem sistemu.

– Osnovni cilj držav (bolje: državnikov ali političnih voditeljev) je in mora biti njihovo preživetje oziroma njihova varnost, izbor sredstev in drugi cilji držav so drugotnega pomena.

– Ker je ureditev mednarodnega sistema anarhična (moč posamezne države omejuje moč drugih držav), je mogoče varnost države doseči le s sredstvi samopomoči. Po mnenju neorealistov samopomoč neizogibno vodi v varnostno dilemo (kot spiralno dvostransko ali večstransko naraščajoče negotovosti med državami), medtem ko je vsaj za zgodovinske politične realiste pritisk varnostne dileme mogoče olajšati z meddržavno prakso ravnotežja moči.

Prav tako bi lahko v prid političnega realizma navedli diplomatsko prakso ohranjanja ravnotežja moči evropskih držav do nastanka Društva narodov (kot prvega – v končni konsekvenci sicer neuspešnega – poskusa preseganja zlasti institucionalnih omejitev ravnotežja moči s 'teorijo in prakso' kolektivne varnosti). Maksimalne takšne diplomatske prakse, zlasti tiste evropskih držav v 19. stoletju, so v 20. stoletju politični realisti zlasti v Združenih državah nenehoma skušali prilagajati zahtevam vzročnega pojasnjevanja, jih prevesti v znanstveno teorijo in tako 'poznanstveniti' ali uskladiti s prevladujočimi 'pozitivističnimi' kanoni. Toda te poskuse so drugi pozitivisti empirično ovrgli s testiranjem hipotez, ki jih je mogoče izpeljati iz političnega realizma (Vasquez, 1983). Poleg tega je prevajanje političnega realizma, ki izhaja iz zgodovinsko določenega konteksta diplomatske prakse, v pozitivistično vzročno pojasnjevalno teorijo tudi vnaprej obsojeno na neuspeh (Guzzini, 1998), saj družbene (intersubjektivne) narave diplomatske prakse ni mogoče zajeti v teorijo, ki se osredotoča zgolj na (atomistično pojmovano) obnašanje držav, ne pa tudi na odnose med njimi.

Nenazadnje bi si lahko pri razlagi političnega realizma pomagali z zdravorazumskim premislekom, po katerem 'se svet vrti v skladu z voljo najmočnejših'. A prav z upoštevanjem tudi te zdravorazumske ravni lahko izrazimo temeljno nelagodje ob 'realizmu' političnega realizma. Če naj bi bili mednarodni odnosi znanost – točneje:

družbena veda ali disciplina –, potem bi morali vsaj skušati razložiti obstoječe zdravorazumsko prepričanje, ne pa vztrajati pri njem in mu celo pripisovati status pojasnjevalne teorije.

S tem ne trdimo, da je politični realizem nerealen ali neobstoječ. Je realen, še več, je vzročno učinkujoč, toda kot ideologija – ne kot pojasnjevalna, ampak kot opravičevalna teorija.⁵ Kot določen pogled na svet (Gilpin, 1996: 6), ki lahko v končni posledici zanika celo neodvisen vpliv (formalnih) mednarodnih institucij na ravnanje držav (Mearsheimer, 1994/95: 14), je del družbene realnosti, ki sokonstituira prakso mednarodnih odnosov in je sam (in njegov vpliv) potreben (hermenevtičnega) razumevanja in (znanstvene) razlage.

Takšno razumevanje in razlaga predpostavljata drugačno pojmovanje 'realnega' od dosedaj obravnavanega in uveljavljenega v mednarodnih odnosih kot znanstveni disciplini. Pod pojmom realizem (tudi znanstveni realizem) ga pozna večina drugih družbenih ved in je v osnovi filozofija, ki najabstraktnije⁶ zatrjuje, da realnost obstaja neodvisno od človekovih spoznavnih (izkusvenih in razumskih) zmožnosti, pa tudi neodvisno od pomena posameznih stavkov jezika, ki se na to realnost nanašajo (Hollis in Smith, 1991: 10; Sayer, 1997: 5–6). Vprašanje (znanstvene) 'realnosti' tako ločujemo od vprašanja (znanstvene) 'resnice' (Devitt, 1997), s tem pa tudi ontološka vprašanja od epistemoloških (in semantičnih).⁷

Za razumevanje in razlago – proti pozitivizmu in relativizmu

Če opredeljeni in tudi v naslovu uporabljeni pojem realizma povežemo z "za" iz samega naslova, smo dolžni jasno opredeliti 'objekte' naše kritike. Na strani znanstvene razlage ali pojasnitve so to 'pozitivistične' teorije institucionalizacije mednarodnih odnosov, ki se v skrajnosti bolj ali manj dosledno naslanjajo na teorijo racionalne izbire, na strani hermenevtičnega razumevanja ali tolmačenja pa postmodernistične in poststrukturalistične teorije, ki mejijo na absolutni relativizem ali ga odkrito zagovarjajo. Delovanje obeh tendenc hkrati, racionalistične in relativistične, skupaj z disciplinirajočim eskuzivizmom znanstvenih skupnosti, ki ju reproducirajo, namreč ogroža celovitost mednarodnih odnosov kot splošne družboslovne discipline (Wæver, 1996). To v povečanem merilu najlepše pokažejo 'Sokalova afera' in odmevi nanjo.⁸ Ne gre le za to, da so 'hermenevtično' naravnani filozofi in družbeni teoretiki relativistično (in mehansko) zlorabili spoznanja naravoslovnih znanosti (še posebej odnose nedoločenosti), gre tudi za zlorabe realizma (in moči/védenja) 'pozitivistično' naravnane (družboslovne) znanosti.

Videti je, da so tudi mednarodni odnosi kot enotna znanstvena disciplina racionalno mogoči le, če po zgledu Popperjevega (1995/1963) ločevanja znanstvenih domnev in njihovih ovržb

lahko takšna 'ptičja strašila' – kar razumemo kot posplošena zgrešena (torej napačna) in/ali površna (torej selektivna) branja – produktivna tako za razvitje novih kot za reinterpretertácijo obstoječih teoretičnih pozicij (Bennington, 1998).

⁵ Pri tem vrednostni predznak pojma ideologija ni nujno negativen (van Dijk, 1998: 313), še bolj dvomljivo pa je, če je ideologiji sploh mogoče ubežati (Žižek, 1994). V obeh primerih je lahko ideološkost kot vrednotno izhodišče osnova za rekonstrukcijo političnega realizma kot mednarodne politične teorije (Spegele, 1996; Murray, 1997).

⁶ Konkretizacijo in razvitje tukaj definiranega pojma (znanstveni) realizem podajamo v nadaljevanju. Čeprav besedilo vseskozi metodološko temelji na razvitem pojmu kritičnega (znanstvenega) realizma, pa nam zahteve po ustrezni predstavitvi rezultatov našega raziskovanja prepovedujejo, da bi ta pojem eksplicitno razvili, preden pojasnimo kontekste, ki so potrebni za njegovo razumevanje. Gre za pogost primer, ko vrstni red predstavljenih rezultatov raziskovanja (metodologija predstavitve ali ekspozicije) ne soupada z vrstnim redom uporabljenih metod raziskovanja (ali metodologijo znanstvenega raziskovanja).

⁷ Na ta način se izogibamo antropocentrični 'zmoti' filozofske tradicije

Zahoda, ki na ontološko vprašanje po tem, kaj je, epistemološko (in tako reduktivno), odgovarja s tem, kaj (oziroma kako) lahko (to) vemo. Bhaskar (1978: 36–45; 1998: xii) jo analizira in poimenuje "epistemska napaka (epistemic fallacy)".

⁸ Sokal je objavil tekst, ki 'potrjuje' množico trditev t. i. postmodernističnih avtorjev s spoznanji iz sodobne kvantne fizike (Sokal, 1996), in ga po objavi razglasil za 'neumnost', ki razgalja 'nesmisle' t. i. postmodernizma (Sokal, 1996). S tem je sprožil burno reakcijo na obeh straneh – 'pozitivistični' in 'hermenevtični'. Z znatnim delom celotnega škandala se je mogoče seznaniti na spletnem strežniku <http://www.physics.nyu.edu/faculty/sokal/>.

⁹ Ilustrativno je mogoče slediti poti od postavljanja dihotomije razumevanja in razlage v središču filozofije družbenih ved (Natanson, 1963) prek podreditve (subsumpcije) pojma razlaga pod pojem razumevanje (von Wright, 1975), do končnega analitičnega in dialektičnega 'poenotenja' v formuli "razlogi so vzroki" (Bhaskar, 1979: 106–18; 1993: 51–2, 280–1). Navedena formula pomeni, da imajo nameni delovanja in razlogi za delovanje tako posameznik/kov kot kolektivitet v družboslovju enako funkcijo kot vzroki pojavov v naravoslovju. V teoriji mednarodnih odnosov so možnost 'pripovedovanja' enotne interpretativno-vzročne

razlikujemo in dopuščamo (i) relativnost kontekstov (teoretičnih) odkritij in (ii) 'realnost' kontekstov upravičevanja teh odkritij (Norris, 1997; 1999). Zato je naše izhodiščno poudarjanje znanstvenega realizma v mednarodnih odnosih (kot disciplini) eksplicitno integrativno naravnano. Zgledujemo se po pristopih, ki skušajo znanstveni realizem uveljaviti kot alternativo (i) pozitivizmu in (ii) konvencionalizmu (nominalizmu) hermenevtike v družbeni teoriji (Keat in Urry, 1975), politični in mednarodni teoriji (Shapiro in Wendt, 1992). Prav tako zagovarjamo tudi možnost hkratne elaboracije dveh zgodb – 'zunanje', utemeljene na razlagi, in 'notranje', ki temelji na razumevanju – o posameznih predmetih ali problemih proučevanja, možnost, ki je razvita v filozofiji družbenih ved.⁹

Zgledom in zatrjevani integrativni naravnosti navkljub ne trdimo, da bi lahko konceptualna metateoretična (filozofska) in teoretična elaboracija 'našega' (kritično)realističnega razumevanja in razlage institucionalizacije mednarodne skupnosti izpolnila središčni prostor med 'pozitivizmom' in 'hermenevtiko'. Najprej bi bilo to preveč prozorno početje, ki bi reproduciralo pogosto logiko konstrukcije 'teoretične inovativnosti' (vzameš dve skrajni poziciji, iz njiju napraviš 'ptičji strašili' in superiorno umestiš svojo pozicijo 'logično vmes' ali 'dialektično nad'). Poleg tega smo mnogo preveč pristrani za kaj takega. Če bi nam namreč ponudili dva modela mednarodne skupnosti, od katerih bi prvemu po pravici lahko očitali ekonomizem, drugemu pa sociologizem, bi se vedno odločili za drugega, ker je glede na predhodno opredeljen pojem realizma materialno in idealno, subjektivno in intersubjektivno realnejši od prvega.

Izhodiščni premislek institucionalizacije mednarodnih odnosov

Po razjasnitvi problematičnih pojmov iz naslova je prav, da opredelimo tudi predmet našega interesa – institucionalizacijo mednarodnih odnosov.¹⁰ Za njegovo razumevanje moramo vedeti, na kaj se nanašajo 'mednarodni odnosi', 'politično' in 'institucije', trije koncepti ali pojmi, za katere lahko tudi rečemo, da so "v bistvu sporni (*contestable*)" (Connolly, 1994: 225–31).

Z mednarodnimi odnosi mislimo na vse družbene odnose, za katere velja (po analogiji z opredelitvijo mednarodnega zasebnega prava), da neposredno ali posredno – materialno, intersubjektivno in/ali subjektivno – vsebujejo 'elemente tujine'; 'elemente tujine', ki se nanašajo na še vedno aktualno prostorsko razdelitev sveta med države, velja razumeti v najširšem pomenu. S takšno opredelitvijo mednarodnih odnosov se sicer oddaljujemo od prevladujočega definiranja, ki privilegira posamezne 'subjekte' mednarodnih odnosov (zlasti države) in izključuje druge (predvsem posameznice/ke), ima pa to prednost, da 'subjektom' mednarodnih odnosov daje realno družbeno osnovo, brez katere jih pravzaprav ni. Ne glede na

povedano pa se strinjamo, da je treba 'elemente tujine', ki iz potencialno vseh družbenih odnosov 'ustvarjajo' mednarodne odnose, za kakršnokoli nadaljno znanstveno in smiselno rabo ustrezno zamejiti s kriterijem 'političnega' (Benko, 1997: 37).

V dilemi, ali politično dimenzijo družbenih odnosov z 'elementom tujine' razumeti v smislu procesa ali pa v smislu arene kot prostora, kjer do politike prihaja, se opredeljujemo za proces. Drugače bi morali vse družbene odnose opredeliti kot politične odnose, ker sta v njih mogoča "identifikacija in preučevanje distribucije, izvajanja in posledic moči" (Hay in Marsh, 1999: 13). Z drugimi besedami: vsenavzočnost moči bi napravila prostorsko utemeljen koncept političnega za nesmiseln, ker bi morali vse pojmovati kot politično. Če v nasprotju s poudarjanjem (državne) oblasti poudarjamo politiko kot proces in takšno procesno razumevanje politike navezujemo na moč, priznavamo, da lahko politika potencialno obstaja v vseh družbenih odnosih, ker so ti v osnovi tudi odnosi ali razmerja moči. Vendar s tako opredeljenim političnim ne moremo v celoti niti opisati niti analizirati teh družbenih odnosov. "Čeprav je lahko politika vsepovsod, pa ni nič samo politično." (*ibid.*) Slednjo formulacijo lahko uporabimo tudi za mednarodne odnose. V vseh družbenih odnosih obstaja tudi politična, v veliki večini pa tudi mednarodna dimenzija. Toda nobena od navedenih dimenzij ne more sama po sebi (niti obe skupaj) zajeti, opisati, razložiti ali razumeti niti celote vseh družbenih odnosov niti celoto posameznega družbenega odnosa, ki je 'predmet' zanimanja.

Družbeni odnosi so osnova tudi za naše izhodiščno (in torej najširše) razumevanje institucij. Če se "institucionalizacija pojavi vedno..., ko obstajajo vzajemne tipizacije dejanj iz navade,... [je] vsaka takšna tipizacija institucija." (Berger in Luckmann, 1988/1966: 57)¹¹ Skozi zgodovinsko družbeno (mednarodno) prakso se tovrstne institucije kot implicitno in eksplicitno skupno znanje, vzajemni pomeni ter formalna in neformalna pravila eksternalizirajo in objektivirajo v institucionalizirano družbeno (mednarodno) realnost. 'Dialektični krog' se sklene, ko nadaljevanje (bodisi reproduktivne bodisi transformativne) družbene (mednarodne) prakse predpostavlja internalizacijo vsakokratne realnosti dotedaj izoblikovanih institucionalnih kontekstov posameznikov (Berger in Luckmann, 1988/1966: 56–68; Wendt in Duvall, 1989: 60–6).

Struktura analize teorij institucionalizacije in argumentacije (kritičnega) realizma

Že iz uvodnih pojasnil je razvidno, da se opiramo na dve ravni analize obstoječih teorij institucionalizacije mednarodnih odnosov in argumentacije znanstvenega (kritičnega) realizma – filozofsko in teoretično. Cilju, ki ga izpričuje naslov prispevka, se bomo tako v naslednjem poglavju najprej približali s pojasnitvijo razmerja med

'zgodbe' zagovarjali zlasti Wendt (1987; 1991), Carlsnaes (1992; 1994) in Patomäki (1992; 1996), medtem ko sta najostrejša kritika takšne možnosti Hollis in Smith (zlasti 1991; 1996). Slednja se pri zavračanju preseganja razumevanja in razlage opirata na primat epistemologije nad ontologijo.

¹⁰ Pojem institucionalizacije v tej številki eksplicitno opredeljujejo tudi Šabič in Roter.

¹¹ V interakciji med dvema 'subjektoma' se pojavijo recipročne tipizacije (vzajemna pričakovanja o ravnanju drugega), s katerimi oba 'subjekta' označujeta sebe in drugega. Kot izhodišče, ki povezuje in sodoloča strukturno raven nastanka (mednarodnih) institucij in proces (mednarodnih) interakcij, je tako razumljene tipizacije uporabil tudi Wendt (1992: 405–6) v svojem modelu institucionalizacije mednarodnih odnosov, s katerim zavrača neorealistično logiko, po kateri anarhična struktura mednarodnega sistema nujno implicira samopomoč kot temeljno interakcijo med državami.

¹² *Povedano lahko ponazorimo s primerom. Teoretična trditev (domneva), po kateri 'so države racionalni akterji', predpostavlja na ravni epistemologije univerzalne standarde racionalnosti (npr. maksimiziranje koristi), na ravni ontologije pa državi pripiše, da ima sposobnost delovanja. Če je navedena teoretična trditev znotraj posamezne teorije edina, ki govori o akterjih v mednarodnem sistemu, sledi tudi, da je (ontološko) mednarodni sistem sestavljen zgolj iz držav.*

¹³ *Iz uvodoma opredeljenega pojma znanstvenega realizma izhaja, da teorije (te ne morejo preseči omejenih človeških spoznavnih zmožnosti) ne morejo zajeti celotne realnosti. Če obenem velja, da brez teoretičnih konceptov ne moremo opaziti empiričnih dejstev, sledi vsaj, da teoretični koncepti ne determinirajo celotne realnosti. Poleg na podlagi teorije (spomnimo se, da so to domneve) opaženih dejstev obstajajo tudi dejstva, ki še niso bila opažena. Smisel znanosti bi lahko iskali ravno v odkrivanju dosedaj neodkritih dejstev, a tudi to odkrivanje ni mogoče brez ustrezne predhodne teoretične konceptualizacije. Obenem s povedanim ne bo odveč poudariti, da kadarkoli v družboslovju govorimo o dejstvih, ne smemo pozabiti (i) na družbena razmerja moči, ki so privedla do njihove realizacije; nič manj pa niso pomembna (ii) družbena razmerja moči, ki so privedla do*

filozofsko in teoretično ravni. Obenem bomo s tem pojasnilom pridobili tudi konceptualni okvir za nadaljni (filozofski in teoretični) kritični premislek danes uveljavljenih razumevanj in pojasnjevanj institucionalizacije mednarodnih odnosov. Z njegovo pomočjo bomo v tretjem poglavju kritično ovrednotili racionalistične, konstruktivistične in poststrukturalistične zgodbe o institucionalizaciji, ker so značilne za trenutno 'razmerje sil' v teoriji mednarodnih odnosov. Tako zasnovani kritiki bo sledil poskus metateoretične in teoretične rekonstrukcije alternativnega razumevanja in razlage institucionalizacije mednarodnih odnosov – kritičnega realizma. Pokazali bomo, kako kritični realizem omogoča preseganje dihotomije materializma in idealizma v razumevanju in razlagi mednarodnih institucij, osvetli procesno naravo tako mednarodne strukture kot (mednarodnega) delovanja in 'odpravlja' državo kot nujno izhodišče za razumevanje in razlago mednarodnih odnosov in mednarodnih institucij. V sklepu bo prispevek nakazal še nekatere druge praktične posledice spremenjenega gledanja na institucije v mednarodnih odnosih.

Razmerje med filozofijo in teorijo v mednarodnih odnosih kot znanstveni disciplini

Najpreprosteje je vlogi filozofije in teorije v mednarodnih odnosih kot znanstveni disciplini razumeti kot razmerje med predpostavkami (domena filozofije) in domnevami (domena teorije).¹² Za vsako teoretično trditev, ki nikoli ne more preseči statusa bolj ali manj upravičene domneve, potrebujemo izhodiščne predpostavke, ki na ravni teorije niso sporne; in če niso teoretično sporne, potem – upošteva odvisnost (ne determiniranost)¹³ empiričnih dejstev od teoretičnih konceptov – tudi niso empirično 'preverljive'. Zatorej je bolje kot o filozofiji družbenih ved (ki tudi za teorijo mednarodnih odnosov predstavlja raven metateorije) v teoretičnem v 'empiričnem' preučevanju mednarodnih odnosov govoriti o filozofiji v mednarodnih odnosih kot znanstveni disciplini (Bunge, 1996). Problem je, da večina teoretikov mednarodnih odnosov tega razmerja eksplicitno ne upošteva, 'praktiki', ki empirično preučujejo mednarodne odnose, pa nanj pozabljajo ali pa se ga preprosto ne zavedajo.

Seveda lahko tako pod pojmom filozofija kot pod pojmom teorija pojmujejo različne vsebine. Vsaj kot izhodiščni hevristični pripomoček velja ločevati: (i) ontološke filozofske predpostavke in njim 'pripadajoče' koncepte in trditve eksplanatorne (pojasnjevalne) teorije, (ii) epistemološke filozofske predpostavke in 'ustrezajoče' metodologije preučevanja ter (iii) aksiološke filozofske predpostavke in na njih 'utemeljene' domneve normativne teorije (v našem primeru mednarodne politične teorije). Realnost 'teoretičnega' in 'empiričnega' dela v vsaki znanosti in posledično tudi v mednarodnih odnosih povezuje različne vsebine tako s filozofske kot s teoretične ravni.

Poleg uvodoma že omenjenih epistemoloških razlik se zdi še zlasti pomembno poudariti, da vsaka teorija institucionalizacije mednarodnih odnosov predpostavlja določeno ontologijo (temeljne 'stvari' in entitete, ki obstajajo, kakor tudi razmerja med njimi), na kateri utemeljuje svojo pojasnjevalno moč. Zato je tudi primerjava različnih teorij smiselnejša na ravni ontologije kot na ravni samih teoretičnih trditev, pri tem bo načeloma 'bogatejša' (kompleksnejša) ontologija omogočala razložiti in razumeti tudi več 'empiričnega materiala' (Dessler, 1989: 444–7).¹⁴

Če obe metateoretski dimenziji preučevanja institucionalizacije mednarodnih odnosov – epistemološko in ontološko – povežemo, dobimo skico (glej sliko 1), ki je dopolnilo tisti, s katero sta Hollis in Smith (1991: 5, 215; Dunne, 1995; Adler, 1997: 331) izrazito vplivala na vsebino (predvsem filozofsko) sodobnih razprav v teoriji mednarodnih odnosov.

	Razlaga/ 'pozitivizem' (materializem)	Razumevanje/ 'hermenevtika' (idealizem)
Struktura/ institucije (holizem)	Zunanje strukture (sistem)	Kolektivna pravila (družba)
Delovanje/ prakse (individualizem)	Racionalne izbire (akterji)	Smotrne izbire (subjekti)

Slika 1: Temeljne razsežnosti filozofije družbenih ved

Vodoravna dimenzija ločuje dve tradiciji v pojmovanju znanstvenosti družbenih ved in tako ponazarja predvsem epistemološko dimenzijo. Prva, katere ključni pojem je znanstvena (bodisi deduktivno-nomološka bodisi induktivno-verjetnostno) pojasnitev ali razlaga,¹⁵ zagovarja koncept ene znanosti in enotno uporabnost njenih metod v naravoslovju in v družboslovju (t. i. naturalizem). Gre za predmetu – torej tudi mednarodnim odnosom – 'zunanji' in objektivni pristop, ki ločuje (i) subjekt od objekta preučevanja in (ii) vrednote od dejstev. Ta tradicija vključuje tiste pristope, ki se utemeljujejo v empirizmu (njegova najdoslednejša izpeljava je logični pozitivizem, v družbenih vedah in mednarodnih odnosih pa behaviorizem), in tiste, ki se utemeljujejo v racionalizmu. Pri slednjem imajo osrednjo vlogo v preučevanju deduktivno razviti teoretični modeli kot 'domneve' (ni potrebe po njihovi objektivni

odkritij teh dejstev. Poleg teorij, na katere je pozoren Cox (1981/1996: 87), tudi za (družbena) dejstva tako v marsičem velja, da so vedno za nekoga in da služijo določenemu namenu. Dodajmo, da sta uprašanje razmerja med teorijo in realnostjo z drugačnimi poudarki zastavila tudi Pikalo in Roter v tej številki.

¹⁴ Tako denimo v teoriji mednarodnih odnosov obstaja več pojmovanj hegemonije (podrobneje problematiko hegemonije obravnavata v tej številki Lozar in Roter), med katerimi velja ločiti (i) tiste (predvsem neorealiste in neoliberaliste), ki pojem hegemonije razumejo zgolj v materialnem smislu kot vojaško in ekonomsko premoč (Keohane, 1984: 32; Gilpin, 1987: 72–80), od (ii) tistih, ki sledeč Gramsciju poleg povedanega upoštevajo še idejno in/ali ideološko sestavino hegemonije (Cox, 1983; Gill, 1993). Na teoretični ravni se obe pojmovanji jasno ločita: prvo danes ne vidi več hegemonске vloge Združenih držav Amerike, medtem ko drugo še vedno lahko govori o njej. Razlika je še jasnejša na ontološki ravni. Poleg izrazitega materializma lahko prvemu pojmovanju pripišemo še reduktiven pogled na razmerje med (mednarodno) strukturo in (družbenim) delovanjem – bodisi, da je mednarodni sistem sestavljen zgolj iz individualnih držav, ki ta sistem ustvarjajo (govorimo o metodološkem individualizmu pri

neoliberalistih), bodisi, da mednarodna struktura oziroma sam mednarodni sistem zgolj omejuje delovanje držav (govorimo o metodološkem holizmu ali strukturalizmu pri neorealistih). Za razliko od povedanega predpostavlja drugo pojmovanje mnogo kompleksnejšo ontologijo. Razumevanje družbenega sveta predpostavlja tako materializem kot idealizem (hkratno priznanje in upoštevanje obojega), pa tudi razmerja med mednarodno strukturo in družbenim delovanjem ni mogoče realno (zgodovinsko) misliti brez dialektičnega upoštevanja obeh dimenzij in njunega sovplivanja.

¹⁵ Pri deduktivno-nomološki razlagi gre za pojasnjevanje s poznanimi zakoni ali zakonitostmi, ko ugotovimo, da empirični dogodek 'ustreza' vnaprej znani zakonitosti, ker so okoliščine empiričnega dogodka enake pogojem, v katerih je veljaven tudi stavek poznane zakonitosti. Namesto deduktivno-nomološke razlage je v družboslovju pogostejša induktivno-verjetnostna razlaga, kjer namesto vnaprej veljavne zakonitosti ali zakona za razlago empiričnega primera uporabimo stavek (in pogoje) zakonitosti, ki velja z določeno verjetnostjo. Do uporabljene zakonitosti naj bi namreč prišli induktivno na osnovi opazovanja, merjenja in statistične kalkulacije.

¹⁶ Pojem pozitivizem je zaradi pretrane in nenatančne uporabe izgubil svojo pojas-

realnosti), ki se jih z znanstvenimi metodami poskuša verificirati in/ali falsificirati. V opisano tradicijo je mogoče šteti vse 'pozitivistične'¹⁶ pristope v znanosti o mednarodnih odnosih, skupaj s priseganjem na 'trde', vzročne in deterministične teorije, ki se nanašajo na različne ravni generalizacije ali posploševanja.

Druga tradicija, katere ključni pojem je (hermenevtično) razumevanje, zagovarja specifičnost družbenih (in humanističnih) ved, kjer je ključna vloga jezika ali diskurza, s tem tudi specifičnost v družboslovju uporabnih metod znanstvenega raziskovanja. Specifičnost družbenih (in humanističnih) ved izhaja nadalje iz človekovih smiselnih ravnanj in razlogov zanje, ki jih je mogoče raziskovati le 'od znotraj', na podlagi subjektivno in intersubjektivno izoblikovanih pomenov. Pri tem se ni mogoče nasloniti (i) ne na razlikovanje med subjektom in objektom preučevanja (ii) ne na ločitev vrednot in dejstev. V znanosti o mednarodnih odnosih so iz te tradicije izšla zgodnja razumevanja političnega realizma, danes pa se nanjo opirajo interpretativni (hermenevtični), brez izjeme nepozitivistični pristopi (razlike med njimi so v stopnji odstopanja od 'pozitivistične paradigme'). Med takšne pristope – delitev ni niti izključujoča niti dokončna – lahko štejemo: nove normativne pristope, zgodovinsko sociološke pristope, feministične pristope, pristope, ki se utemeljujejo v kritični teoriji,¹⁷ ter zelo heterogene poststrukturalistične in postmodernistične pristope (Smith, 1997: 172–83; primerjaj Brglez, 1996: 28–30). Namesto 'znanstvenega' determinizma, vzročnega pojasnjevanja in (glede na dosežke 'idealnotipskega') cilja 'trde' teorije interpretativni (hermenevtični) pristopi zagovarjajo predvsem zgodovinsko kontingentnost (ali naključnost) in govorijo o 'mehkih' teorijah mednarodnih odnosov, ki naj bi bile prej del same prakse mednarodnih odnosov kot pa pojasnilo zanj.

Druga, navpična dimenzija slike 1 predvsem ontološko ločuje družbeno (mednarodno) strukturo in človeško (družbeno in/ali mednarodno) delovanje (to ločevanje je blizu, a ni enako epistemološki razliki med celoto in deli), ki sta inherentna osnova vsake znanstvene discipline znotraj družbenih ved. Na eni strani imamo tako različne oblike institucionalizacije družbenega življenja, na drugi pa posamezne akterje ali subjekte, ki reproducirajo ali spreminjajo te oblike. Čeprav obe trditvi, ki jih je, denimo, o odnosu posameznice/ka in družbe kot 'tipičnem' primeru tega ontološkega vprašanja zdravorazumsko mogoče izreči – namreč, (i) da ni družbe brez posameznic/kov in (ii) da družbe ni mogoče reducirati na posameznice/ke –, zvenita trivialno resnični, pa predpostavljata mnogo kompleksnejše temeljno (meta)teoretično vprašanje, kaj pojasniti oziroma razumeti s čim. Hevristično je mogoče govoriti o treh stereotipskih modelskih rešitvah (Bhaskar, 1979: 39–45): (a) 'webrovskem voluntarizmu' (primarnost individualizma ali vpliva človekovega delovanja na družbo in njeno strukturo),

(b) 'durkheimovski postvaritvi' (primarnost holizma ali vpliva družbe in njene institucionalizirane strukture na posameznice/ke in njihovo delovanje) in (c) dialektičnem sovpadanju vpliva družbe in posameznik/kov oziroma sokonstitutivnosti (družbene) strukture in (človeškega) delovanja (iz katere je izhajala tudi naša izhodiščna opredelitev institucionalizacije).

Če povežemo obe opisani dimenziji (na podlagi slike 1) z razpravo o institucionalizaciji mednarodnih odnosov, lahko na splošno govorimo o dveh razumevanjih mednarodnih institucij. Prvo bi lahko poimevali 'ekonomsko razumevanje' (Ashley, 1983). To razumevanje mednarodne institucije pojmuje predvsem materialno (poleg distribucije materialnih virov med akterji so lahko del mednarodne strukture kvečjemu še tudi formalne mednarodne institucije – mednarodne organizacije in mednarodnopravni režimi) in zunanje glede na temeljne akterje (vplivajo zgolj na obnašanje držav). Same akterje (racionalne in unitarne države), ki so predpostavljene (neteoretizirani), vidi to razumevanje predvsem kot egoistične maksimizatorje lastnih dobičkov. Mednarodne institucije tako nastajajo in se spreminjajo zaradi predpostavljenih interesov in posledične prakse držav.

Drugo razumevanje bi še najbolje opisali s pojmom 'sociološko razumevanje' mednarodnih institucij (Katzenstein, 1996; Lapid in Kratochwil, 1996; Ruggie, 1998). Poleg obnašanja držav to teoretično razumevanje zanimajo vsaj še interakcije med državami. Slednje zaradi intersubjektivne narave pomenov, ki se v interakcijah vzpostavljajo, vodijo stran od predpostavljene ontologije atomiziranih držav v predvsem idealistično poudarjanje mednarodne strukture, katere bistveni element so (formalne in neformalne) mednarodne institucije. Pri tem so mednarodne institucije razumljene kot kolektivna pravila, ki so v razmerju do subjektov in njihovega delovanja konstitutivna in regulativna. Kadar brez njih ni niti subjektov niti njihovega delovanja, gre za konstitutivna kolektivna pravila (na primer suverenost in 'pravila igre med medsebojno priznanimi igralci' svetovne politike, na manj abstraktni ravni tudi pogodbeni osnovanost mednarodnih vladnih organizacij). Kadar ta pravila le urejajo razmerja med subjekti, gre za regulativna kolektivna pravila (večina pravil mednarodnega prava, tudi večina mednarodnih režimov). Prakse držav in mednarodne institucije so tako sokonstitutivne in vsaj načeloma v vzajemnem dialektičnem odnosu medsebojnega vplivanja, kar lahko vodi do sprememb tako v samih institucijah kot v samih državah.

Opisano razlikovanje dveh v temelju nasprotujočih si razumevanj mednarodnih institucij in posledično tudi institucionalizacije mednarodnih odnosov kot procesov, v katerih mednarodne institucije nastajajo, se vzdržujejo in reproducirajo ter konec koncev tudi spreminjajo, ki ga je mogoče izpeljati že iz skupnega metateoretičnega (filozofskega) 'utemeljevanja' družbenih ved, je pregrobo

njevalno vrednost (Hollis in Smith, 1991: 11–2). V ožjem pomenu bi bilo v znanosti o mednarodnih odnosih z njim mogoče označevati vse pristope, ki izhajajo iz empirizma, predvsem tiste, ki prisegajo na behaviorizem; v širšem pomenu pa bi lahko z njim označevali vse pristope v tretji teoretični razpravi znotraj znanosti o mednarodnih odnosih, ko govorimo o neo-realističnih, neo-liberalističnih in neo-marksističnih pristopih. Menimo, da je danes treba pozitivizem natančneje opisovati s trditvami o (Hollis, 1996: 304): (a) objektivizmu (mogoče je objektivno vedenje o svetu ne glede na njegovo utemeljitev v subjektivnih izkušnjah), (b) naturalizmu (posamezniki in družbe pripadajo enemu naravnemu redu, ki razkriva svoje skrivnosti enotni znanstveni metodi), (c) empirizmu (znanje o svetu je mogoče upravičiti le z referenco na izkušnje oziroma opazovanje) in končno (č) behaviorizmu (proučuje se le 'zunanje' obnašanje 'atomiziranih' posameznikov in kolektivitet, ne pa tudi njihove 'notranje' procese in medsebojne odnose).

¹⁷ Tako označujemo tako imenovano frankfurtsko šolo. Razlikovanje je potrebno, ker je mogoče o vseh interpretativnih pristopih govoriti tudi kot o 'kritični teoriji' (George, 1994; Neufeld, 1995).

¹⁸ Najlepše je združevanje neorealizma in neoliberalizma razvidno v teoretičnem razvoju enega pomembnejših avtorjev neoliberalizma Keohaneja. Ta avtor začne s pluralistično paradigmo, ko poleg držav obstajajo še drugi akterji v svetovni politiki (Keohane in Nye, 1972). Kasneje osredotoči svoj interes na problem kompleksne soodvisnosti med državami (Keohane in Nye, 1989/1977) ter nazadnje eksplicitno sprejme neorealistične 'teoretične predpostavke' (Keohane, 1983).

(čeprav ne napačno). Takšno razlikovanje namreč združuje teorije in teoretike mednarodnih odnosov, ki bi le težka našli 'skupni jezik'. Zato je za natančnejše ločevanje – in na njem osnovane kritike – obstoječega teoretiziranja institucionalizacije mednarodnih odnosov treba poleg metateoretične upoštevati tudi teoretično raven.

Alternativne zgodbe o institucionalizaciji mednarodnih odnosov

Dober uvod v kritiko teoretičnih zgodb o institucionalizaciji mednarodnih odnosov bi bila zdravorazumska trditev, da je število teorij mednarodnih odnosov ekvivalentno številu teoretikov. Natančnejše branje in tolmačenje vsakega teoretika bi namreč lahko razkrilo, da je skozi svojo teorijo osmisli več 'empiričnega materiala' in 'rešil' več problemov, kot se mu pripisuje ali kot je razvidno, ko posamezne teoretike razvrščamo v teoretične pristope. Kakorkoli, gledano z metateoretičnega vidika, ki smo ga obravnavali v predhodnem poglavju, ta pestrost ni osnovana na enako velikem številu različnih predpostavk. Zlasti ontološko gledano je bera predpostavk sorazmerno skromna in ontologija je – kot smo že povedali – bistvena za pojasnjevalne možnosti ali 'moči', ki jih ima posamezna teorija v odnosu do realnosti mednarodnih odnosov. Zato v nadaljevanju na kratko kritično osvetljujemo tri teoretične pristope (in njihove različne zgodbe), ki se na teoretični kot na metateoretični ravni razpoznavno razlikujejo med seboj. Po eni plati je torej treba zgodbe o institucionalizaciji mednarodnih odnosov razumeti ilustrativno, po drugi pa velja ponoviti, da po našem mnenju predstavljajo teoretične pristope, ki reprezentativno odlikavajo trenutne razmere v teoriji mednarodnih odnosov. Trenutno namreč potekata v teoriji mednarodnih odnosov dve vzporedni, toda večinoma povsem ločeni razpravi: na eni strani imamo prevladujoče ameriško razpravo med racionalisti in konstruktivisti znotraj pozitivističnih epistemoloških premis (Katzenstein, Keohane in Krasner, 1998), na drugi pa prevladujočo evropsko razpravo med konstruktivisti in poststrukturalisti, ki zavrača kakršnokoli pozitivistično epistemološko metaosnovo (Milliken, 1999; Neumann, 1999: 207–28).

Racionalistične zgodbe

Racionalistične zgodbe o mednarodnih odnosih imajo dva vira (neorealizem in neoliberalizem), med katerima je na teoretični ravni prišlo do znatnega poenotenja (Keohane, 1986; Baldwin, 1993). Točneje, neoliberalni institucionalizem je postopoma prevzel bistvene elemente 'preprostega' (v epistemologiji racionalizma je to vrlina) modela 'anarhičnega' mednarodnega sistema, ki ga je razvil Waltz (1979),¹⁸ vendar je v njem pripisal večjo vlogo mednarodnim

organizacijam in mednarodnim režimom ter njihovemu vplivu na sodelovanje med državami.

Ontološko izhodišče obeh verzij racionalizma je delovanje držav kot racionalnih maksimizatorik lastnih koristi, struktura mednarodnega sistema je pojmovana bolj ali manj kot delovanje 'nevidne roke trga'. Še zlasti je to vidno v neorealizmu, ki strogo ločuje interakcije med državami (raven delovanja) od razporeditve ali pozicioniranja držav v sistemu (raven strukture) (Waltz, 1979: 80). Interakcije med državami kot stranski produkt (nenamenoma ali spontano) ustvarjajo anarhično strukturo meddržavnega sistema, ki v vzročni pojasnjevalni shemi (premik na teoretsko raven) omejuje delovanje držav. Na videz mednarodnih institucij (formalnih in neformalnih) v njegovi ontologiji strukture meddržavnega sistema ni, teoretično pa niso pomembne. Toda, če podrobneje presodimo, lahko poleg materialnih virov v Waltzovo ontologijo strukture uvrstimo tudi spontana družbena (meddržavna) pravila (Dessler, 1989: 463), torej rudimentarne institucije glede na izhodiščno opredeljeno pojmovanje. Vendar, ko drugi neorealisti govorijo o institucijah, jih ontološko postavljajo na raven delovanja,¹⁹ kjer kot 'intervenirajoče' spremenljivke vplivajo na interakcije med državami (Krasner, 1982), na samo državo in definicijo njenih interesov pa ne, saj niso del strukture sistema.

Neoliberalni racionalisti prav tako prisegajo na atomizirani svet držav, v katerem pa mednarodne institucije kot formalne medvladne ali 'meddržavne' nevladne organizacije, mednarodni režimi in neformalna konvencionalna pravila (Keohane, 1989: 3–4) še vedno niso del strukture mednarodnega sistema (strukturno razumejo predvsem materialno), ampak jih obravaj zgolj kot "proces" (Jepperson, Wendt in Katzenstein, 1996: 38) ali vmesni člen med ontološko in teoretično ravno delovanja držav in anarhično strukturo sistema. Čeprav neoliberalisti v primerjavi z neorealisti pripišejo znatno večji vpliv pravilom in institucijam kot pa materialnim faktorjem moči na delovanje držav, pa je v njihovem razumevanju delovanje institucij na države (sploh na definicijo temeljnih nacionalnih interesov) še vedno zunanje. Tako denimo mednarodni režimi spreminjajo spodbude za delovanje držav, saj znižujejo relativne²⁰ stroške določene vrste državnega obnašanja prek zniževanja transakcijskih stroškov in negotovosti glede obnašanja drugih držav (Keohane, 1984).

Poleg antropomorfiziranja²¹ države, ki je združeno z instrumentalno in strateško razumljeno racionalnostjo, lahko obema variantama racionalizma pripišemo statičnost (niti meddržavni sistem niti temeljne enote sistema niso del teoretične problematizacije), ki izhaja iz enostranskega razumevanja odnosa med strukturo in delovanjem. Neoliberalni racionalizem je pri tem dosledno individualističen na ontološki in na teoretični ravni, saj je 'volja' držav tista, ki reproducira strukturo mednarodnega sistema in odločilno

¹⁹ Mogoče je razlog uvrščanju mednarodnih institucij na raven delovanja tudi v tem, da Waltz svoje ontologije spontanosti meddržavnih pravil teoretsko ne razvije. Vsekakor pa velja omeniti, da so avtorji, ki so se tega dejansko lotili, in na osnovi neorealističnih ontoloških predpostavk in modificiranih teoretičnih domnev vzeli problematiko strukture in delovanja resno, na koncu pristali v konstruktivističnem taboru (npr. Buzan, Jones in Little, 1993).

²⁰ Ker hkrati obravnavamo neorealiste in neoliberaliste, zasluži pojem 'relativno' dodatno razlago. Z njim se namreč običajno opisuje ena od ključnih razlik med obema pristopoma, ki je v tem, da meddržavno sodelovanje razume bodisi glede na relativne dobičke za sodelujoče strani (za neorealiste: kdo dobi več) bodisi glede na absolutne dobičke sodelujočih (za neoliberaliste je pomembno le, da dobički presegajo stroške). 'Relativno' se v besedilu nanaša na vlogo ali delovanje mednarodnih institucij in ne držav.

²¹ Gre za pogosto prakso v diskurzu discipline, ki se ukvarja z mednarodnimi odnosi, ko se državi pripišejo kvalitete, ki jih ima lahko samo posameznik/k: da misli, (ob)čuti, ima lastno voljo, zavest ipd. Najlažje se tej iracionalnosti ognemo, če konkretiziramo individualne ali kolektivne akterje v državi, ki dejansko delujejo v imenu

države (vlade, različne elite, diplomatski predstavniki ipd.).

²² *Konstruktivizem, ki ga obravnavamo na tem mestu, omenja v tej številki pod pojmom močni kognitivizem tudi Roter. Ker šibki kognitivizem, v čigar 'družini' se vedno nahaja močni kognitivizem (Hasenclever, Mayer in Rittberger, 1996: 205–17), gradi na socialno-psihološki konceptualizaciji procesa učenja in je zato vsaj metodološko predvsem 'pozitivistično' zastavljen, bi ga v našem razvrščanju lahko postavili še najbližje racionalističnim zgodbam o institucionalizaciji mednarodnih odnosov. Posebno vprašanje, ki ga na tem mestu ne moremo rešiti, je, če ne bi veljalo zaradi njihove bližine 'pozitivizmu' tudi 'psihološka razumevanja' mednarodnih institucij obravnavati podobno kot v tem prispevku obravnavamo 'ekonomska razumevanja'.*

²³ *Zlasti dva takšna vira sta pomembna: prvi je angleška realistična šola 'anarhične mednarodne družbe', ki kot konstitutivne (temeljne) institucije 'meddržavne družbe' priznava med drugim diplomacijo, mednarodno pravo, ravnotežje moči in velesile (Bull, 1977); druga pa je konceptualizacija 'varnostne skupnosti' (celota odnosov med skupino držav, za katere velja, da med njimi ne bo prišlo do uporabe sile), ki jo je v mednarodne odnose uvedel sicer behaviorist in sistemski*

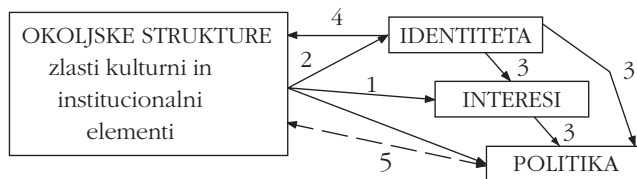
vpliva na institucionalizacijo v mednarodnih odnosih. Neorealistični racionalizem dopolnjuje sliko z drugačno enostranskostjo. Na teoretični (a ne na ontološki) ravni gre namreč tudi za holizem, saj po mnenju neorealistov anarhična struktura mednarodnega sistema enostransko omejuje delovanje držav. Združevanje takšnega individualizma in holizma bi bila slepa ulica, saj bi najpreprosteje pomenilo, da lahko države 'racionalno' store v mednarodnih odnosih vse, le 'iracionalnosti' sistema (ki ga 'očitno' vodi transcendentalna lastna logika) ne morejo spremeniti.

Konstruktivistične zgodbe

Konstruktivizem²² v teoriji mednarodnih odnosov izhaja iz teze o družbeni konstrukciji realnosti (Berger in Luckmann, 1988/1966), ki jo konstruktivistični avtorji skušajo misliti mednarodno, predvsem sistemsko. S to tezo se enotnost konstruktivizma tudi konča. Razloga sta najmanj dva. Najprej moramo upoštevati pestrost zgodovinskih teoretičnih virov, ki se jih danes pripisuje konstruktivizmu.²³ Poleg tega moramo upoštevati teoretično samorefleksijo mnogih konstruktivistov. Ti se postavljajo kot 'most' med pozitivističnimi in drugimi hermenevtičnimi teorijami in teoretiki mednarodnih odnosov, kar vodi tako v 'ekumensko' naravnost kot v notranjo razdeljenost pristopa (Adler, 1997; Smith, 1997: 183–7; Ruggie, 1998: 35–6). Takšna 'razvejana' vmesna pozicija pa predstavlja tudi osnovo za trditev, da gre za nastajajoči ali pa že obstoječi novi glavni tok teoretiziranja mednarodnih odnosov.

Kakorkoli, zdi se, da je treba konstruktivizem zamejiti v dve smeri. Glede materializma racionalističnih pristopov konstruktivisti zatrjujejo, da so temeljne strukture mednarodne politike družbene in ne strogo materialne narave (Wendt, 1995: 71–2). Glede 'superidealizma' poststrukturalističnih pristopov, ki zagovarjajo popolno konstitutivnost diskurzov in diskurzivnih praks tudi za mednarodno politiko, konstruktivisti pripisujejo jeziku, diskurzom in idejam nasploh posredovalno vlogo, saj se družbena (torej tudi mednarodna) realnost konstituira skozi kolektivno ustvarjanje pomenov in funkcij materialnih objektov (Adler, 1997: 323–4).

Na teoretični ravni konkretizacije povedanega se večina konstruktivistov strinja glede raziskovalnega programa, ki ga prikazuje slika 2 in ki se nanaša na pojasnjevanje državnih varnostnih politik. S tem raziskovalnim programom, ki ga je mogoče do neke mere posploševati, je bilo zadoščeno izzivu racionalistov, ki so trdili, da pristopov, ki izhajajo iz tradicije razumevanja, ne kaže jemati 'znanstveno', dokler ne bodo razvili lastnega raziskovalnega programa v skladu s pozitivističnimi kanoni (Keohane, 1989: 173–4). Če odmislimo upoštevanje metodoloških zahtev pozitivizma in privilegiranje države, navedeni raziskovalni program dobro ilustrira tudi naše kritično realistično razumevanje in razlago institucionalizacije mednarodnih odnosov, ki ga bomo poskušali razviti v naslednjem poglavju.

Slika 2: Konstruktivistični raziskovalni program na primeru varnostne politike držav

Vir: Jepperson, Wendt in Katzenstein (1996: 53).

Slika 2 ponazarja pet vzročno zastavljenih teoretičnih trditev (*ibid.*: 52–3). (1) Mednarodne norme ali pravila imajo dvojni učinek – oblikujejo nacionalne varnostne interese ali pa (neposredno) vplivajo na varnostno politiko držav. (2) Kulturni in institucionalni elementi državnih globalnih in 'notranjih' okolij (predvsem norme in pravila) oblikujejo identiteto držav. (3) Variacije ali spremembe v identiteti držav vplivajo na varnostne interese in varnostno politiko držav. (4) Izoblikovane identitete držav vplivajo na meddržavne, na pravilih osnovane strukture (kot so mednarodni režimi in varnostne skupnosti). (5) Politike držav hkrati reproducirajo in rekonstruirajo kulturne in institucionalne strukture.

Iz povedanega je mogoče razbrati, da je ključen nov pojem, ki je problematiziran, identiteta (države).²⁴ Poleg tega je teoretični model 'utemeljen' v ontologiji, ki dialektično razrešuje dilemo strukture in delovanja (delovanje reproducira in/ali spreminja strukturo, struktura pa omogoča in hkrati omejuje delovanje). Gre za Giddensovo (1984) 'rešitev',²⁵ ki strukturo opredeljuje z materialnimi viri ter konstitutivnimi in regulativnimi pravili, sama pravila pa enači z institucijami.²⁶ Tako na teoretičnem kot na ontološkem nivoju je zato mogoče konceptualizirati spremembe, toda njihovo razumevanje je predvsem idealistično (nasprotno materializmu).²⁷ Opazna je tudi – glede na izhodiščni premislek v tem prispevku – pretirana pozornost državi, ki se ji pripisuje mednarodno (družbeno) delovanje, ne pa tudi drugim kolektivitetam in posameznikom/kom. Nenazadnje je, glede na intersubjektivno naravo mednarodne družbe in posledično konstruktivistično zavezanost holizmu, slednjo težko koherentno misliti v povezavi z dialektično rešitvijo problematike strukture in delovanja, ki ne privilegira ne strukture ne delovanja.

Poststrukturalistične zgodbe

V mnogočem so poststrukturalistični pristopi radikalizacija teze o družbeni konstrukciji realnosti. Poudarek ni na družbeni naravi te realnosti kakor pri konstruktivistih, ampak na nenehnem konstruiranju te družbene realnosti. Če je za katere izmed teoretikov mednarodnih odnosov mogoče reči, da hkrati pristajajo na to, da

teoretik družbenega in mednarodnega (političnega) komuniciranja Deutsch (in drugi, 1957). Poleg Benka (1997: 173–8) podrobneje obravnava Deutsch tudi Brinar v tej številki.

²⁴ Ne glede na to, da je danes tudi sama postala predmet številnih kritik, ki jo imajo za premalo sociološko (Lapid in Kratochwil, 1996), je za ta poudarek zlasti pomembna Wendtova (1992) teoretična intervencija.

²⁵ Šele na podlagi naslednjega poglavja bo mogoče tej 'rešitvi' ugovarjati, da gre za nerazviti kritični (znanstveni) realizem.

²⁶ To kaže značilna konstruktivistična definicija (mednarodnih) institucij, po kateri so te "koherenten niz načel, ki strukturirajo in organizirajo določen skupek (ensemble) praks" (Wendt in Duvall, 1989: 60).

²⁷ Še bolj idealistična in strukturalistična (ali holistična) je druga (analitična) ontologija, ki se naslanja na Searlovo (1995) teorijo nastanka institucionalnih dejstev na osnovi govornih dejanj. Institucije namreč vidi zgolj kot mednarodna in družbena (torej kolektivna in intersubjektivna) pravila, kjer je še vedno pomembna razlika med konstitutivnimi in regulativnimi pravili (Kratochwil, 1989), ali pa tudi ta ne več, ker je vsako pravilo hkrati konstitutivno in regulativno za subjekte

mednarodnih odnosov in njihovo delovanje (Onuf, 1989). Zanimivo je, da je takšno razumevanje mednarodnih institucij agnostično do vprašanja realnosti, ki bi obstajala neodvisno od jezika, čeprav je filozofski vir, na katerega se naslanja (Searle, 1995), v osnovi empirični (znanstveni) realist.

²⁸ Razprave (in seveda njihovi rezultati) okoli obeh izpostavljenih dilem bodo po mnenju Smitha (1995: 26–30) najpomembnejše za nadaljni razvoj teorij mednarodnih odnosov.

²⁹ Še več, pogosto jih zanima zgolj pojavni nivo izrečenega, ne pa bistvo ubesedenega. Zato se do diskurza obnašajo na način, ki je ontološko zelo podoben empiričnemu realizmu, ki ga zagovarjajo racionalistični pristopi. Razlog je v tem, da večina poststrukturalistov (podobno kot racionalistov) reducira filozofijo družbenih ved zgolj na epistemološka vprašanja.

imajo teorije konstitutivno vlogo (ne pa pojasnjevalne) v mednarodni družbeni praksi in da ni nobenega 'objektivnega' temelja, na osnovi katerega bi bilo mogoče bodisi 'preverjati' bodisi koherentno 'utemeljiti' teorijo,²⁸ potem so to poststrukturalisti. Poleg zagovarjanja epistemološkega relativizma je za njih prav tako mogoče reči, da so (super)idealisti (radikalnejši od konstruktivistov) v ontološkem pomenu, saj naj ne bi izven diskurza in diskurzivnih praks obstajala nikakršna realnost, tudi družbena in mednarodna ne. Toda, ko zavračajo izhodiščno postavljeno razumevanje znanstvenega realizma, ne opazijo, da se do samih diskurzov obnašajo 'realistično'.²⁹

Seveda ima povedano nekaj opraviti tudi z institucionalizacijo mednarodnih odnosov. Tudi mednarodna (družbena) struktura in mednarodne institucije kot njen konstitutivni del so namreč diskurzivno pogojene. Mednarodna (družbena) struktura je tako neločljivo povezana s prakso, ki jo kontingentno (naključno) reproducira ali spreminja. Ta praksa pa je diskurzivna praksa, ki zaradi (vse)prisotnosti moči privilegira določene pomen nad drugimi (Bartelson, 1998). Pri tem moč ni samo posredovana z diskurzom in diskurzivno prakso. Je neločljivi del same diskurzivne realnosti. Na bolj 'konkretni' ravni so tako denimo identitete držav nenehni rezultat diskurzivnih praks, med katerimi je ključna zunanja politika, ki 'producira' in 'reproducira' državne meje, ki se zdijo za države bistvene (Campbell, 1992; Shapiro in Alker, 1996).

Ontološke predpostavke teorij institucionalizacije mednarodnih odnosov, ki smo jih dosedaj obravnavali, še zlasti 'rešitve' problematike strukture in delovanja, so za poststrukturaliste *aporia* obstoječega. Racionalisti in konstruktivisti naj bi bodisi postvarili mednarodno (družbeno) strukturo bodisi določili objektivno bistvo 'subjektov' in njihovega delovanja. Namesto te *aporije* vidijo poststrukturalisti možnost sprememb v kontingentnih (naključnih) prekinitvah znotraj diskurzivnih praks držav (Doty, 1997: 377), saj so te kot drugi 'subjekti' mednarodnih (družbenih) odnosov vedno v procesu, in ne pred procesom (Weber, 1995; Ringmar, 1996; Walker, 1997). Namreč, "vsi subjekti v procesu (bodisi individualni ali kolektivni) so ontološki učinek praks, ki se performativno dogajajo (*which are performatively enacted*)" (Weber, 1998: 78).

Poudarjanje procesne narave ne samo institucij, ampak tudi 'subjektov', je pomemben prispevek poststrukturalizma k razumevanju institucionalizacije mednarodnih odnosov. Kritično pa je treba presojati predvsem poststrukturalistično relativiziranje ontologije družbenega (mednarodnega) delovanja, ki enači vse 'subjekte' kot rezultate in vzroke praks. Ni namreč isto (razen morda semantično), ali pojmujeemo diskurzivno (družbeno) prakso skozi posameznice/ke (kakorkoli jim že zanikamo vlogo avtonomnih 'subjektov' v odnosu do diskurzivnih struktur) ali skozi druge kolektivitete in institucije, predvsem države.

Prav tako velja omeniti prispevek poststrukturalizma h kritiki zgrešenega pojmovanja, da mednarodni procesi tečejo neodvisno od drugih družbenih procesov. Do takšnega pojmovanja prihaja zato, ker se horizontalno diferenciacijo ali razdelitev svetovnega ozemlja med države zamenjuje in postvarja v vertikalno diferenciacijo ali pojmuje kot različne ontološke ravni (Walker, 1993). Institucije, kot so diplomacija, mednarodno pravo in svetovni trgi, namreč ne obstajajo 'nad' državami ali 'naprej od' njihovih meja, saj se (re)producirajo podobno kot druge družbene institucije, s tem da so vzajemno povezane z vsemi vrstami pozicioniranih praks (glede na strukturo kontekstov ali okolij, v katerih potekajo), vključno s povsem lokalnimi praksami (Patomäki, 1996: 115).

	racionalizem	konstruktivizem	poststrukturalizem
Ustrezna metafora za razumevanje institucij	ekonomija	sociologija	sociologija/filozofija
Ontologija institucij	materializem	idealizem	(super)idealizem
Problematika delovanje – struktura	individualizem	dialektika ali holizem	holizem
Epistemologija institucij	objektivnost	intersubjektivnost	relativnost
Epistemološko izhodišče	racionalnost akterjev	družbene realnosti	konstrukcije realnosti
Vloga teorije glede na prakso mednarodnih odnosov	pojasnjevalna	pojasnjevalna in konstitutivna	konstitutivna
Odnos do (znanstvenega) realizma	empirični realizem	nerazvit kritični realizem ali agnosticizem	zavračanje realizma in diskurzivni empirični realizem

Slika 3: Shematizirana primerjava treh (meta)zgodb o institucionalizaciji mednarodnih odnosov

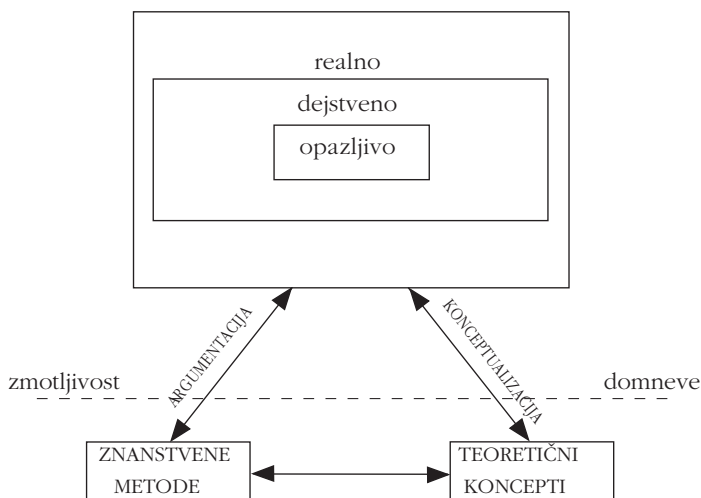
Za kritično realistično zgodbo o institucionalizaciji mednarodnih odnosov

Ali so v prejšnjem poglavju predstavljeni pogledi o institucionalizaciji mednarodnih odnosov realni? Upošteva je uvodoma opredeljen pojem (znanstvenega) realizma, bi lahko rekli, da so razen postrukturalističnih zgodb, ki to same eksplicitno zavračajo, ti

pogledi so 'realni' (glej tudi sliko 3). Vendar smo že v samem uvodu poleg zahteve po realizmu postavili tudi zahtevo po eni zgodbi, zgodbi ki bi vsaj načeloma zajela tudi poststrukturalistične poglede ali jih vsaj resno vzela. Da bi bilo to mogoče, moramo pred razdelavo takšne alternativne zgodbe jasneje opredeliti, za katero vrsto znanstvenega realizma nam gre. Potem bodo tudi izrazi, ki smo jih uporabili v zadnji vrstici slike 3, jasnejši.

Kritični (znanstveni) realizem

Znotraj splošne opredelitve (znanstvenega) realizma je treba potegniti vsaj eno natančno ločnico. Ločiti moramo empirični od kritičnega (znanstvenega) realizma. Pri tem si bomo pomagali s shemo (glej sliko 4) metodoloških omejitev/možnosti, s katerimi se sooča znanstvenik, ko se skuša približati realnosti (epistemološki relativizem poststrukturalizma bomo vzeli resno), ter predstavili, kako so lahko 'razlogi vzroki'.

Slika 4: Metodološke omejitve/možnosti približevanja realnosti

Empirični realizem v znanosti in filozofiji predpostavlja svet kot zaprt sistem, kjer naj bi bilo mogoče empirično doseči pogoje *ceteris paribus*, torej nadzorovati delovanje stranskih dejavnikov. Empirične dogodke tako razložimo ali pojasnimo z ločitvijo (večinoma tudi kvantitativno meritvijo) odvisnih od neodvisnih spremenljivk. Da bi te dogodke vzročno pojasnili, se naslanjamo na ponavljajoč se vzorec hkratnih ali soslednih pojavljanj, saj naj bi bila konstantna korelacija neodvisne in odvisne spremenljivke nujen, a nezadosten pogoj za določitev vzroka in posledice. Celo možnosti, ki so zgolj obstajale, a se niso realizirale, je mogoče kot zgodovinske protidejstvene

primere (Sylvan in Majeski, 1998) uporabiti za evidenco takšne, iz konstantne korelacije dveh ali večih spremenljivk izhajajoče vzročnosti. Pri tem ostaja odnos takšnega pojmovanja realnosti do teoretičnih konceptov in znanstvenih metod večinoma neproblematičen – bodisi naj bi obstajala korespondenca (preslikava) med koncepti in objekti v realnosti, bodisi koncepti reprezentirajo (predstavljajo) objekte iz realnosti na neproblematičen način. Slednje velja tudi, če upoštevamo falibilizem ali zmotljivost znanosti in njen korelat, domnevno naravo znanstvenih teorij (Popper, 1995/1963).

V primerjavi z navedenim kritični (znanstveni) realizem razume svet kot odprt sistem (le v omejenem smislu je mogoče eksperimentalno izključiti delovanje zunanjih dejavnikov). Če je (še zlasti družben) svet odprt sistem, se ne moremo naslanjati na empirično ponavljanje vzorca neodvisne in odvisne spremenljivke niti kot na nujni niti kot na zadostni pogoj za določitev vzročne zveze med njima (Harré in Madden, 1975). Ker deduktivna subsumpcija (ali podrejanje) empiričnih dogodkov pod univerzalne zakone (ali empirične regularnosti) ne pojasni, ampak zgolj posploši problem (tudi če bi bilo korelacij med dvema spremenljivkama končno mnogo, še vedno ne bi vedeli, zakaj je do teh korelacij prišlo)³⁰, moramo za vzročno pojasnitev takšnih dogodkov uvesti “nove koncepte, ki še niso zajeti v *eksplanandumu* [tistem, kar naj bi bilo pojasnjeno; tudi posledici]” (Bhaskar, 1998: xi). Kritični realizem po vzoru marksizma tako ločuje pojavnost pojava od njegovega bistva in postavlja ‘generativne vzročne mehanizme’³¹ v realno (četudi še ne neposredno opazljivo).³² Stratifikacija realnosti (Bhaskar, 1978: 56–62) – na (i) realno, kjer so ‘generativni vzročni mehanizmi’, (ii) dejstveno, kjer so dogodki rezultat hkratnega delovanja več ‘vzročnih mehanizmov’, in (iii) opazljivo, kjer so le nekateri od dogodkov v resnici zaznani – ni neproblematično dana, ampak zahteva dodaten napor zlasti pri teoretični konceptualizaciji. Prav tako omogoča razumeti prej opisani empirični realizem kot marginalni primer kritičnega realizma, ker je pogoj ‘opazljivo = dejstveno = realno’ zelo težko, v družbenem svetu pa kar nemogoče v celoti zadostiti.

Seveda je opredelitev vzročnosti z ‘generativnimi vzročnimi mehanizmi’ primernejša za naravoslovje in je v družboslovju videti mehansko, zato je težko dokazovati, da so individualni in/ali kolektivni razlogi (in nameni) za delovanje ‘generativni vzročni mehanizmi’. Za mednarodne odnose kot znanstveno disciplino – kakor tudi za družbene vede na splošno – je primerneje govoriti o ‘odprtih družbenih (torej zgodovinskih) vzročnih kompleksih’, del katerih so tudi razlogi (Bhaskar, 1994: 103–4). Takšen vzročni kompleks sestavlja pet nujnih elementov: (i) “zgodovinsko konstituirane posamezni[ce/ki] kot utelešeni akterji”, (ii) “smiselno, zgodovinsko strukturirano ravnanje”, (iii) “regulativna in konstitutivna pravila, ki jih predpostavlja vsako ravnanje, pa tudi sama konstitucija akterjev”, (iv) “viri kot sposobnosti akterjev in

³⁰ V mednarodnih odnosih kot znanstveni disciplini zelo podobno in – zaenkrat – še neovrženo argumentacijo najdemo v kritiki (Dessler, 1991) behaviorističnega, metodološko individualističnega projekta *Correlates of War*.

³¹ Razumemo jih lahko kot učinkujoče tendence, “ki jih je mogoče posedovati, ne da bi bile realizirane, realizirati, ne da bi se aktualizirale [v odprtem sistemu lahko ena tovrstna tendenca izniči drugo], pa tudi aktualizirati, ne da bi jih ljudje empirično identifikirali” (Bhaskar, 1994: 23).

³² V podporo tako razumljenemu realizmu je mogoče trditi, da “lahko teoretične entitete in procesi, ki so bili prvotno zamišljeni zgolj kot verjetne pojasnitve opazovanih fenomenov, postanejo preverljivi bodisi s konstrukcijo pripomočkov, ki širijo doseg človeško zaznavnega, bodisi s konstrukcijo instrumentov, ki so sposobni zaznati učinkе prvotno zgolj zamišljenih generativnih mehanizmov (v slednjem primeru uporabljamo vzročni kriterij za pripisovanje realnosti: *esse* nič več *est* *percipi*)” (Bhaskar, 1998: xi).

³³ Omogoča pa nam tudi določeno kritiko, saj predstavniki obeh tradicij – znanstvene razlage in hermenevtičnega razumevanja – iz vsaj vprašljivih razlogov pristajajo na empirično realistično pojmovanje vzročnosti. Če je to pojmovanje zgrešeno, bi morali pozitivisti utemeljiti, zakaj naj bi bil pozitivizem uporaben samo v družbenih vedah (v naravoslovju namreč ni uporaben). Na drugi strani bi morali 'hermeneutiki' kot nasprotniki pozitivizma vnovič presoditi svoje razlikovanje do kritično realistično pojmovane 'enotne' znanosti (Bhaskar, 1998: xiv–xv).

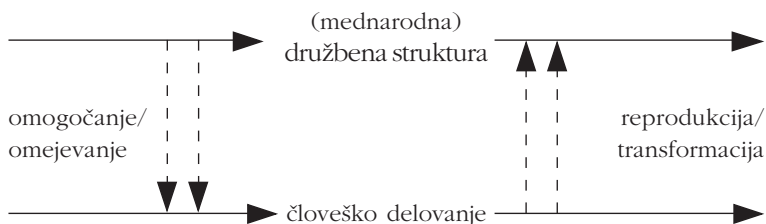
³⁴ Na možnost, da relativizem ne nasprotuje realizmu in da je mogoče biti relativist nasproti različnim filozofskim (in posledično znanstvenim) absolutizmom, opozarjata tudi Harré in Krausz (1996). Avtor, ki ga sami kritični realisti navajajo (Norris, 1997: 13–26; Wight, 1999: 137–8) kot najdoslednejšega misleca, ki naj bi kljub povsem relativističnim tolmačenjem njegovih interpretov ostal v bistvu kritični realist, je Derrida. Predvsem je aktualna njegova razprava o metafori in konceptu (Derrida, 1971).

njihove materialne možnosti" in (v) "relacijske in pozicionirane prakse" (Patomäki, 1996: 114). Če k temu dodamo še razumevanje vzroka kot nezadostnega in hkrati potrebnega elementa vzročnega kompleksa, ki sam po sebi ni nujen, vendar je hkrati zadosten za povzročenje posledice (*ibid.*: 112; Mackie, 1976), dobimo razumevanje vzročnosti, ki lahko v marsičem približa 'pozitivistično' razlago in 'hermenevtično' razumevanje institucionalizacije mednarodnih odnosov.³³ Obenem nam povedano omogoča natančnejše razumevanje kritičnega (znanstvenega) realizma kot teorije (torej domneve), ki združuje ontološki realizem, epistemološki relativizem in racionalizem v zadevah praktične presoje in vrednotenja.³⁴

Če sedaj iz te natančnejše opredeljene perspektive, ki naj bi bila sposobna ločevati navideznost od bistva pojavov, zopet zastavimo vprašanje realnosti v prejšnjem poglavju obravnavanih zgodb o institucionalizaciji mednarodnih odnosov, potem bomo racionalistične zgodbe jasno označili za nerealne v primerjavi s konstruktivističnimi in postmodernističnimi (glej tudi sliko 3). Vendar imamo tudi pri slednjih dveh nekatere zadržke, ki so vezani na njihov zgolj ali predvsem filozofski idealizem (ne trdimo, da je nerealen) in na še vedno premajhno pozornost, ki jo posvečajo ontološki dialektiki strukture in delovanja. A ker ne gre, da bi samo kritizirali, bomo skušali v nadaljevanju konstruirati ontološki model, za katerega menimo, da bolje osvetljuje procese institucionalizacije mednarodnih odnosov, in nakazati nekatere njegove teoretične konsekvence.

Kritično realistična ontologija in teorija institucionalizacije

Kritično realistična družbena ontologija se naslanja na Marxovo relacijsko pojmovanje družbe, po katerem "družba ne sestoji iz individuov, ampak izraža vsoto odnosov, razmerij, v katerih so ti individui drug do drugega" (Marx, 1985: 159), in nanj navezuje osnovni "transformacijski model" povezanosti družbene strukture in človeškega delovanja (Bhaskar, 1986: 126). Za potrebe naše razlage ga bomo dopolnili z mednarodno dimenzijo (glej sliko 5).

Slika 5: Transformacijski model kritičnega realizma

Ta model izrecno poudarja, da gre za dva različna in hkrati soodvisna ontološka nivoja – posameznice/ki niso odnosi, družbe in institucije pa ne zavestni akterji ali subjekti. Oba ontološka nivoja sta v procesu (vedno v nastajanju in obenem vedno že tu, 'vzročno' delujoča), pri čemer je vsakokratna zveza med njima v marsičem kontingentna (naključna), kar pa ne pomeni, da je tudi arbitrarna (ni vseeno, kako jo osmislimo). Če parafraziramo Bhaskarja, so (mednarodne) družbene strukture in (mednarodne) institucije kot njihov del tako vedno prisoten pogoj (materialni vzrok) kot kontinuirano reproducirajoč se rezultat človeškega delovanja, družbena (mednarodna) praksa (kot delovanje posameznic/kov) pa je tako zavestna produkcija kot (običajno nezavedna) reprodukcija obstoječih družbenih (in/ali mednarodnih) struktur (kar vključuje tudi mednarodne institucije). O mednarodni družbi in mednarodnih institucijah tako lahko govorimo kot o dvojnosti strukture, vlogo posameznice/ka v njeni konstituciji pa razumemo skozi dvojnost prakse (Bhaskar, 1979: 43–4). V primerjavi s konstruktivističnimi in poststrukturalističnimi razumevanji vsebuje ta model priznanje materialne in idealne realnosti, kar se ontološko kaže (in ima teoretične posledice) na treh ravneh: na ravni strukture, ravni akterjev in ravni njihove dinamične povezave skozi prakso.

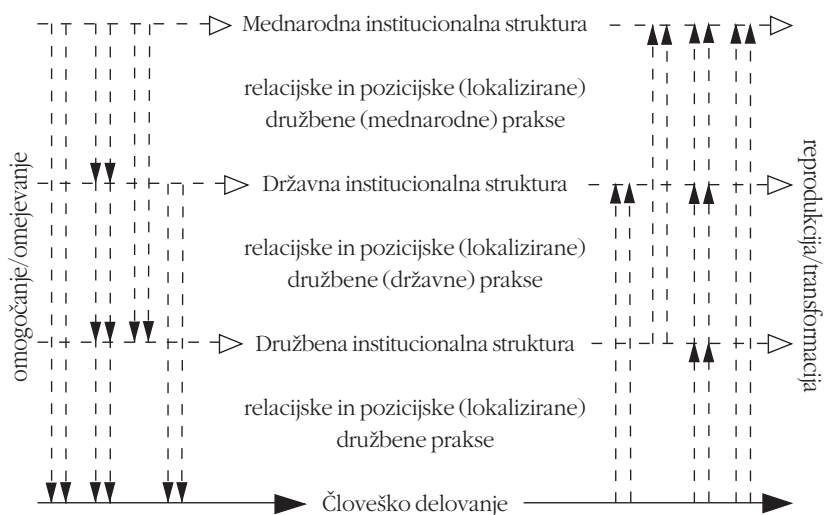
Družbene (mednarodne) strukture ne moremo pojmovati brez temeljnih elementov, družbenih (mednarodnih) odnosov. Zato je treba omenjeno Giddensovo (1984) pojmovanje strukture, ki z njo razume materialne vire ter konstitutivna in regulativna pravila, dopolniti. Strukturo sestavljajo predvsem notranji in zunanji odnosi, pod prvimi mislimo na odnose, ko posamezni 'subjekt' v bistvu ne bi bil, kar je, če ni drug 'subjekt' v določenem odnosu do njega, pod drugimi pa pojmujeemo naključne (lahko bi bili tudi drugačni) rezultate družbenega (mednarodnega) delovanja, ki jih omogočajo obstoječi (materialni) viri in pravila (Patomäki, 1992: 39, 57).

Družbenega (mednarodnega) delovanja ni mogoče razumeti brez posameznic/kov, ker imajo samo ti "transformativno sposobnost, ki je lastna konceptu delovanja kot takemu" (Bhaskar, 1994: 254). S tem ne trdimo, da je 'volja konkretnih posameznic/kov' odločilna za družbeno (mednarodno) delovanje, ker (i) se 'veliko dogaja tudi za njihovim hrbtom', (ii) se pogosto ne zavedajo, kaj počno in so končno (iii) kot akterji v procesu tudi notranje strukturirani (Wight, 1999: 129–35), med drugim zaradi svojih strukturno (nujno) določenih pozicij (vlog) in odnosov z drugimi akterji, v katere (naključno) vstopajo.

Povezavo med družbenim (mednarodnim) delovanjem akterjev in družbenimi (mednarodnimi) strukturami predstavlja sistem strukturno določenih in lokaliziranih pozicij in praks, ki so neodvisne od konkretnih posameznic/kov, ki delujejo, ne pa od človeškega delovanja kot takega. Zato mednarodne (družbene) institucije ne obstajajo neodvisno od družbenega (mednarodnega) delovanja, ki ga

urejajo ali konstituiraajo. Prav tako mednarodne (družbene) institucije niso neodvisne od pojmovanj akterjev (posameznikov) o tem, kaj počno med delovanjem. Končno so tudi le relativno 'dolgotrajnejše' od mednarodnega (družbenega) delovanja in pozicioniranih in lokaliziranih družbenih praks, a to ne pomeni, da so mednarodne (družbene) institucije nespremenljive. Spremembe mednarodnih (družbenih) institucij so možne, čeprav so pogojene s spremembami v razmerjih moči tako na konceptualni ravni kot na ravni družbenih (mednarodnih) odnosov.

Transformacijski model kritičnega realizma je mogoče za 'nadaljno uporabo' – kot osnove za razumevanje institucionalizacije mednarodnih odnosov – še detaljnješe razviti. To skušamo storiti s sliko 6.

Slika 6: Kritično realistični model institucionalizacije mednarodnih odnosov

Poleg omogočanja in omejevanja človeškega delovanja skozi družbene prakse (torej vpliva institucionaliziranih struktur), kar je prikazovala že slika 5, ta bolj razdelan model ponazarja, da gre v primeru mednarodnih institucij za posredovanje njihovega vpliva na delovanje posameznikov (preko državnih in družbenih institucionalnih struktur). To posredovanje seveda odtuja je posameznice/ke od mednarodnih institucij. Vseeno pa velja, da je kakršnakoli družbena praksa in človeško delovanje kot njena osnova mogoča le, če posameznice/ki predhodno obstoječe institucionalne strukture na družbeni, državni in mednarodni ravni internalizirajo oziroma ponotranjijo.

Če pogledamo puščice na desni strani modela, ki ponazarjajo

(podobno kot na sliki 5) reproduktiven in trasformativen vpliv človeškega delovanja skozi družbene prakse na družbene, državne in mednarodne institucionalizirane strukture, je treba tej osnovni dimenziji dodati tudi, da so te institucionalne strukture za posameznico/ka objektivne narave. Objektivne so ne samo za posameznice/ke, marveč tudi za druge družbene, državne in mednarodne institucije, ko te 'vstopajo' (spet ne brez posameznic/kov) v svoja medsebojna razmerja. Zaradi njihove objektivne narave je te hkrati obstajajoče družbene, državne in mednarodne institucije mogoče ontološko ločevati le na podlagi naraščajoče kompleksnosti odnosov, ki jih strukturirajo. Družbenih (mednarodnih) procesov, ki te ontološko različne ravni institucionalne kompleksnosti nenehno obnavljajo in/ali spreminjajo, preprosto ni mogoče vnaprej ločevati na zgolj družbene, državne ali mednarodne. Ključno je namreč spoznanje, da gre v primeru vseh institucij za eksternalizacijo človeškega delovanja.

Dinamični moment našega kritično realističnega modela institucionalizacije mednarodnih odnosov predstavljajo relacijske in pozicijske (lokalizirane) družbene prakse. Le skozi te prakse je mogoče razumeti, kako sta ontološka nivoja posameznice/ka in družbenih (mednarodnih) institucij medsebojno povezana. Ko te prakse opredeljujemo kot pozicijske, mislimo na strukturno določene vloge ali na notranje družbene (mednarodne) odnose, v katere posameznice/ki nujno vstopajo, jih reproducirajo in potencialno spreminjajo. Prav tako nujna izgleda lokalizirana narava družbenih (mednarodnih) praks, saj se te vedno dogajajo na določenem prostoru. V primerjavi s tem relacijski 'moment' družbenih (mednarodnih) praks izpostavlja naključni karakter zunanjih družbenih (mednarodnih) odnosov, v katere tudi vstopajo posameznice/ki in drugi akterji (akterji – toda ne zavestni – so lahko tudi institucije kot kolektivitete), ko 'igrajo' svoje strukturno določene vloge. Tudi pri opredeljevanju družbenih (mednarodnih) praks pa velja ponoviti, da imajo le posameznice/ki moč kot transformativno sposobnost (potencialno lahko vedno delujejo drugače).³⁵

Povedano ima še dve teoretični posledici in eno metodološko. Prva teoretična konsekvence je v priznanju družbene narave mednarodnih institucij, pa tudi same mednarodne skupnosti (bolje družbe). Kot v državi in trgu ni čisto nič naravnega, tudi v mednarodnih institucijah in mednarodni skupnosti ne gre iskati 'narave'. Druga teoretična konsekvence je, da je potrebno za ustrezno realistično osvetlitev procesa institucionalizacije tudi v mednarodnih odnosih začeti pri tistem, ki lahko (vsaj potencialno) kaj spremeni, to pa so posameznice/ki v lokaliziranih in konkretnih družbenih odnosih. Nerealistično je namreč državo razumeti drugače kot družbeno institucijo in/ali družbeno strukturo, katera dejansko zakriva svoje bistvo, ki je skrito v zgodovinski praksi družbenih

³⁵ V primerjavi s to močjo posameznic/kov velja strukturno moč razumeti kot nujno sestavino strukturno določenih notranjih družbenih (mednarodnih) odnosov (primer bi bila razmerja dominacije, ko brez 'hlapca' ni 'gospodarja'). Tudi relacijske moči (če nekdo 'prisili' nekoga, da stori nekaj, kar drugače ne bi storil), ki se realizirajo skozi naključne interakcije med akterji ali skozi zunanje družbene (mednarodne) odnose, ni brez strukturno določenih možnosti in omejitev za akterje, ki v te odnose vstopajo (Isaac, 1987; Guzzini, 1993; Rile Hayward, 1998).

(mednarodnih) odnosov. Pomembni niso le meddržavna praksa in meddržavni odnosi, ker gre v tem primeru v bistvu le za medinstitucionalno prakso in medinstitucionalne odnose, ki imajo svojo realno osnovo v družbenih (mednarodnih) odnosih, katere med drugim realistično razkrivajo avtorice/ji feminističnih teorij mednarodnih odnosov (Tickner, 1997).

Končna metodološka konsekvence je, da je realno preučevati mednarodne odnose kot znanstveno področje skozi analizo konkretnih družbenih odnosov. Sam ontološki model kritičnega realizma dobi namreč 'empirični smisel' le ob hkratni uporabi: (i) strukturne analize, ki se osredotoča na možnosti, ki jih imajo posamezni (individualizirani ali institucionalizirani) akterji v določenih 'notranjih' in 'zunanjih' institucionalno strukturiranih kontekstih; in (ii) zgodovinske analize, ki odgovarja na vprašanje, zakaj je prišlo do točno določenega rezultata glede na strukturne možnosti in omejitve vseh relevantnih kontekstov. Pri tem velja opozoriti, da takšna metodologija poleg dela na razvijanju konceptualizacije predpostavlja uporabo vseh možnih empiričnih in neempiričnih metod, še zlasti pa intenzivni in kvalitativni pristop k posameznemu problemu preučevanja (torej tudi k institucionalizaciji mednarodnih odnosov).

Sklepni premislek

Kritični (znanstveni) realizem je teorija (torej domneva), ki ponuja ontološko osnovo, katera omogoča, da mednarodne institucije pojmujejo kot ideje (skozi hkratno dvojno delovanje pravil – konstitutivno in regulativno), ki imajo materialno osnovo v obstoječih družbenih (mednarodnih) odnosih in razmerjih moči, ki te odnose prežemajo. O obojem, o vlogi idej in o vlogi materialne osnove, je namreč mogoče razpravljati realistično, pa pri tem ne zapasti v pozitivizem. Prav tako je mogoče realistično razpravljati o procesih mednarodne insitucionalizacije z diskurzom, ki ne privilegira niti družbene (mednarodne) strukture niti delovanja posameznic/kov. Upoštevati moramo, da sta obe ontološki ravni sokonstitutivni in med sabo 'vzročno' učinkujoči, ter priznati, da ju ni mogoče medsebojno reducirati. Če poleg tega upoštevamo še procesno naravo obeh entitet, tako posameznice/ka kot (mednarodne) družbe in njenih institucij, lahko končno zatrdimo, da smo se izognili relativizmu, ki izven diskurza (in diskurze tako kot diskurzivne prakse jemljemo zelo resno) ne vidi realnosti.

Realistično razumevanje in razlaga institucionalizacije mednarodnih odnosov, za katero se zavzemamo, ima še nekaj praktičnih implikacij. Že zgolj s poskušanjem razlage in razumevanja obstoječega odpira tudi kritična vprašanja, tako da presega delitev med problemsko zastavljenimi in kritično naravnanimi teorijami mednarodnih odnosov. Kritični nabo, ki ga vsebuje, lahko skozi

ozaveščanje in novo znanje realnim akterjem mednarodnih odnosov pomeni tudi emancipatorni potencial (Bhaskar, 1986; Price in Reus-Smit, 1998). Ključ do njega je v spoznanju, da so spremembe tudi v mednarodnih odnosih možne, a ne nujne. Še več, gre za spoznanje, da so možne tudi mirne spremembe (Patomäki, 1995), a je tudi za njih treba kaj storiti. Konec koncev so lahko odgovorni le tisti, ki imajo v družbenem (mednarodnem) svetu realno sposobnost, kaj narediti. Neprijetnost kritičnega realizma in nelagodje, ki ga vzbuja, izhajata iz spoznanja, da smo vsi lahko potencialno soodgovorni. Če zaradi drugega ne, pa zato, ker pristajamo na obstoječe – tako v teoriji kot v praksi.

LITERATURA

- ADLER, EMANUEL (1997): *Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics*. European Journal of International Relations, 3, 3, str. 319–63.
- ARON, RAYMOND (1981/1966): *Peace and War: A Theory of International Relations*. Malabar, FL: Robert E. Krieger.
- ASHLEY, RICHARD K. (1983): *Three Modes of Economism*. International Studies Quarterly, 27, 4, str. 463–96.
- BALDWIN, DAVID A., ur. (1993): *Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate*. New York: Columbia University Press.
- BARTELSON, JENS (1998): *Second Natures: Is the State Identical with Itself?* European Journal of International Relations, 4, 3, str. 295–326.
- BENKO, VLADO (1997): *Znanost o mednarodnih odnosih*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- BENNINGTON, GEOFFREY (1998): *Dekonstrukcija in filozofija (sama ideja)*. Prevedel Uroš Grilc. Problemi, XXXVI, 1–2, str. 165–221.
- BERGER, PETER L. in THOMAS LUCKMANN (1988/1966): *Družbena konstrukcija realnosti: razprava iz sociologije znanja*. Prevedel Aleš Debeljak. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- BHASKAR, ROY (1978): *A Realist Theory of Science*, 2. izdaja. Sussex: The Harvester Press.
- BHASKAR, ROY (1979): *The Possibility of Naturalism: A Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences*. Sussex: The Harvester Press.
- BHASKAR, ROY (1986): *Scientific Realism and Human Emancipation*. London in New York: Verso.
- BHASKAR, ROY (1993): *Dialectic: The Pulse of Freedom*. London in New York: Verso.
- BHASKAR, ROY (1994): *Plato Etc.: The Problems of Philosophy and Their Resolution*. London in New York: Verso.
- BHASKAR, ROY (1998): *General Introduction*. V Margaret Archer, Roy Bhaskar, Andrew Collier, Tony Lawson in Alan Norrie (ur.) *Critical Realism: Essential Readings*, str. ix–xxiv. London in New York: Routledge.
- BOUCHER, DAVID (1998): *Political Theories of International Relations: From Thucydides to the Present*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- BGRLEZ, MILAN (1996): *O razvoju teoretičnega razmišljanja o mednarodnih odnosih*. Teorija in praksa, 33, 1, str. 18–35.
- BROWN, CHRIS (1992): *International Relations Theory: New Normative Approaches*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- BROWN, CHRIS (1997): *Review Article: Theories of International Justice*. British Journal of Political Science, 27, 2, str. 273–97.

- BULL, HEDLEY (1977): *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. London [in drugod]: Macmillan.
- BUNGE, MARIO (1996): *Finding Philosophy in Social Sciences*. New Haven in London: Yale University Press.
- BUZAN, BARRY, CHARLES JONES in RICHARD LITTLE (1993): *The Logic of Anarchy: Neorealism to Structural Realism*. New York: Columbia University Press.
- CAMPBELL, DAVID (1992): *Writing Security: United States foreign policy and the politics of identity*. Manchester: Manchester University Press.
- CARLSNAES, WALTER (1992): *The Agency-Structure Problem in Foreign Policy Analysis*. *International Studies Quarterly*, 36, 3, 245–70.
- CARLSNAES, WALTER (1994): *In Lieu of Conclusion: Compatibility and The Agency-Structure Issue in Foreign Policy Analysis*. V Walter Carlsnaes in Steve Smith (ur.) *European Foreign Policy: The EC and Changing Perspectives in Europe*, str. 274–87. London [in drugod]: Sage.
- CARR, EDWARD HALLETT (1964/1939): *The Twenty Years' Crisis? 1919–1939*. New York [in drugod]: Harper & Row.
- CONNOLLY, WILLIAM E. (1994): *The Terms of Political Discourse*, 3. izdaja. Oxford, UK: Blackwell.
- COX, ROBERT W. (1981): "Social forces, states, and world orders: beyond international relations theory". V Robert W. Cox s sodelovanjem Timothy J. Sinclair (1996) *Approaches to World Order*, str. 85–123. Cambridge, UK [in drugod]: Cambridge University Press.
- COX, ROBERT W. (1983): *Gramsci, hegemony, and international relations: an essay in method*. V Robert W. Cox s sodelovanjem Timothy J. Sinclair (1996) *Approaches to World Order*, str. 124–43. Cambridge, UK [in drugod]: Cambridge University Press.
- DERRIDA, JACQUES (1971): *La mythologie blanche: la métaphor dans le texte philosophique*. V Jacques Derrida (1997/1972) *Marges de la philosophie*, str. 247–324. Paris: Les Éditions de Minuit.
- DESSLER, DAVID (1989): *What's at stake in the agent-structure debate?* *International Organization*, 43, 3, str. 441–73.
- DESSLER, DAVID (1991): *Beyond Correlations: Toward a Causal Theory of War*. *International Studies Quarterly*, 35, 3, str. 337–55.
- DEUTSCH, KARL W., SIDNEY A. BURRELL, ROBERT A. KANN, MAURICE LEE, JR., MARTIN LICHTERMAN, RYMOND E. LINDGREN, FRANCIS L. LOEWENHEIM in RICHARD W. VAN WAGENEN (1957): *Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- DEVITT, MICHAEL (1997): *Realism and Truth*, 2. izdaja z novim komentarjem po sklepu. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- DOTY, ROXANNE LYNN (1997): *Aporia: A Critical Exploration of the Agent-Structure Problematique in International Relations Theory*. *European Journal of International Relations*, 3, 3, str. 365–92.
- DUNNE, TIMOTHY (1995): "The Social Construction of International Society". *European Journal of International Relations*, 1, 3, str. 367–89.
- DUNNE, TIMOTHY (1997): *Realism*. V John Baylis in Steve Smith (ur.) *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, str. 109–24. Oxford, UK [in drugod]: Oxford University Press.
- FINK, HANS (1992): *Socialna filozofija*. Prevedla Zdenka Erbežnik. Ljubljana: ZPS.
- GEORGE, JIM (1994): *Discourses of Global Politics: A Critical (Re)Introduction to International Relations*. Boulder, CO: Lynne Rienner.
- GIDDENS, ANTHONY (1984): *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge, UK: Polity Press.
- GILL, STEPHEN, ur. (1993): *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*. Cambridge, UK [in drugod]: Cambridge University Press.

- GILPIN, ROBERT (1981): *War and Change in World Politics*. New York: Cambridge University Press.
- GILPIN, ROBERT s pomočjo JEAN M. GILPIN (1987): *The Political Economy of International Relations*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- GILPIN, ROBERT (1996): *No One Loves a Political Realist*. V Benjamin Frankel (ur.) *Realism: Restatement and Renewal*. Posebna številka Security Studies 5(3), str. 3–26.
- GUZZINI, STEFANO (1993): *Structural power: the limits of neorealist power analysis*. International Organization, 47, 3, str. 443–78.
- GUZZINI, STEFANO (1998): *Realism in International Relations and International Political Economy: The Continuing Story of a Death Foretold*. London in New York: Routledge.
- HARRÉ, ROMANO in MICHAEL KRAUSZ (1996): *Varieties of Relativism*. Oxford, UK in Cambridge, MA: Blackwell.
- HARRÉ, ROMANO in EDWARD H. MADDEN (1975): *Causal Powers: A Theory of Natural Necessity*. Totowa, NJ: Rowman and Littlefield.
- HASENCLEVER, ANDREAS, PETER MAYER in VOLKER RITTBERGER (1996): *Interests, Power, Knowledge: The Study of International Regimes*. Mershon International Studies Review, 40, 2, str. 177–228.
- HAY, COLIN in DAVID MARSH (1999): *Introduction: Towards a New (International) Political Economy?* V Colin Hay in David Marsh (ur.) *Putting the 'P' Back into IPE*. Posebna številka New Political Economy, 4, 1, str. 5–22.
- HOBBES, THOMAS (1661/1651): *Leviathan or the Matter, Forme and Power of a Commonwealth Ecclesiasticall and Civil*. Uredil Michael Oakeshott. Oxford, UK: Basil Blackwell.
- HOLLIS, MARTIN (1996): *The Last Post?* V Steve Smith, Ken Booth in Marysia Zalewski (ur.) *International theory: positivism and beyond*, str. 301–8. Cambridge, UK [in drugodl]: Cambridge University Press.
- HOLLIS, MARTIN in STEVE SMITH (1991a): *Explaining and Understanding International Relations*. Oxford, UK: Clarendon Press.
- HOLLIS, MARTIN in STEVE SMITH (1991b): *Beware of gurus: structure and action in international relations*. Review of International Studies, 17, 4, str. 393–410.
- HOLLIS, MARTIN in STEVE SMITH (1996): *A response: why epistemology matters in international theory*. Review of International Studies, 22, 1, str. 111–116.
- ISAAC, JEFFREY C. (1987): *Beyond the Three Faces of Power: A Realist Critique*. Polity, xx, 1, str. 4–31.
- JEPPERSON, RONALD L., ALEXANDER WENDT in PETER J. KATZENSTEIN (1996): *Norms, Identity, and Culture in National Security*. V Peter J. Katzenstein (ur.) *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, str. 33–75. New York: Columbia University Press.
- KATZENSTEIN, PETER J., ur. (1996): *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*. New York: Columbia University Press.
- KATZENSTEIN, PETER J., ROBERT O. KEOHANE in STEPHEN D. KRASNER, ur. (1998): *International Organization at Fifty: Explorations and Contestation in the Study of World Politics*. Posebna številka International Organization, 52, 4.
- KEAT, RUSSELL in JOHN URRY (1975): *Social Theory as Science*. London in Boston: Routledge & Kegan Paul.
- KEOHANE, ROBERT O. (1983): *Theory of World Politics: Structural Realism and Beyond*. V Robert O. Keohane (1989) *International Institutions and State Power*, 35–73. Boulder, CO [in drugodl]: Westview Press.
- KEOHANE, ROBERT O. (1984): *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- KEOHANE, ROBERT O., ur. (1986): *Neorealism and Its Critics*. New York: Columbia University Press.

- KEOHANE, ROBERT O. (1989): *International Institutions and State Power*. Boulder, CO [in drugod]: Westview Press.
- KEOHANE, ROBERT O. in JOSEPH S. NYE, ur. (1972): *Transnational Relations and World Politics*. Cambridge, MA in London: Harvard University Press.
- KEOHANE, ROBERT O. in JOSEPH S. NYE (1989/1977): *Power and Interdependence*, 2. izdaja. New York: Harper Collins.
- KNUTSEN, TORBØRN L. (1997): *A History of International Relations Theory*, 2. izdaja. Manchester in New York: Manchester University Press.
- KRASNER, STEPHEN D. (1982): *Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables*. V Friedrich Kratochwil in Edward D. Mansfield, ur. (1994) *International Organization: A Reader*, str. 97–109. New York: HarperCollins.
- KRASNER, STEPHEN D. (1996): *The accomplishments of international political economy*. V Steve Smith, Ken Booth in Marysia Zalewski (ur.) *International theory: positivism and beyond*, str. 108–27. Cambridge, UK [in drugod]: Cambridge University Press.
- KRATOCHWIL, FRIEDRICH V. (1989): *Rules, Norms and Decisions: On the conditions of practical and legal reasoning in international relations and domestic affairs*. Cambridge, UK [in drugod]: Cambridge University Press.
- LAPID, YOSEF in FRIEDRICH KRATOCHWIL, ur. (1996): *The Return of Culture and Identity in IR Theory*. Boulder, CO: Lynne Rienner.
- MACHIAVELLI, NICCOLÒ (1952/1532): *The Prince*. Prevedel Luigi Ricci, prevod revidiral E. R. P. Vincent. New York: A Mentor Book.
- MACKIE, J. L. (1976): *Causes and Conditions*. V Myles Brand (ur.) *The Nature of Causation*, str. 307–44. Urbana, IL [in drugod]: University of Illinois Press.
- MARX, KARL (1985): *Kritika politične ekonomije 1857/58 (METI I/8)*. Prevedli: Božidar Debenjak, Valentin Kalan, Tomaž Mastnak, Jelica Šumič-Riha, Rado Riha, Primož Simoniti in Peter Wieser. Ljubljana: Delavska Enotnost.
- MEARSHELMER, JOHN G. (1994/95): *The False Promise of International Institutions*. *International Security*, 19, 3, str. 5–49.
- MILLIKEN, JENNIFER (1999): *The Study of Discourse in International Relations: A Critique of Research and Methods*. *European Journal of International Relations*, 5, 2, str. 225–54.
- MORGENTHAU, HANS J. (1985/1948): *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. Revidiral Kenneth W. Thompson. New York [in drugod]: McGraw-Hill.
- MURRAY, ALASTAIR J. H. (1997): *Reconstructing Realism: Between Power Politics and Cosmopolitan Ethics*. Edinburgh: Keele University Press.
- NARDIN, TERRY in DAVID R. MAPEL, ur. (1994): *Traditions of International Ethics*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- NATANSON, MAURICE, ur. (1963): *Philosophy of the Social Sciences: A Reader*. New York: Random House.
- NEUFELD, MARK (1995): *The Restructuring of International Relations Theory*. Cambridge, UK [in drugod]: Cambridge University Press.
- NEUMANN, IVER B. (1999): *Uses of the other: The East in European identity formation*. Manchester: Manchester University Press.
- NORRIS, CHRISTOPHER (1997): *Against Relativism: Philosophy of Science, Deconstruction and Critical Theory*. Oxford, UK in Malden, MA: Blackwell.
- NORRIS, CHRISTOPHER (1999): *Sexed equations and vexed physicists: The two cultures' revisited*. *International Journal of Cultural Studies*, 2, 1, str. 77–107.
- PATOMÄKI, HEIKKI (1992): *Critical Realism and World Politics: An explication of a critical theoretical and possibilistic methodology for the study of world politics*. Türku: University of Türku.
- PATOMÄKI, HEIKKI, ur. (1995): *Peaceful Change in World Politics*. Tampere: Tampere Peace Research Institute (TAPRI).

- PATOMÁKI, HEIKKI (1996): *How to Tell Better Stories about World Politics*. European Journal of International Relations, 2, 1, str. 105–33.
- POPPER, KARL R. (1995/1963): *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*. London: Routledge.
- PRICE, RICHARD in CHRISTIAN REUS-SMIT (1998): *Dangerous Liasons? Critical Interntional Theory and Constructivism*. European Journal of International Relations, 4, 3, str. 259–94.
- RILE HAYWARD, CLARISSA (1998): *De-Facing Power*. Polity, xxxi, 1, str. 1–22.
- RINGMAR, ERIK (1996): *On the Ontological Status of the State*. European Journal of International Relations, 2, 4, str. 439–66.
- ROUSSEAU, JEAN JACQUES (1756/1761): *Extrait du projet de paix perpétuelle de Monsieur l'Abbé de Saint-Pierre*. Dostopno na http://www.microserve.net/~gallanar/rousseau_extrait%20du%20projet%20de%20paix%20perpetuelle.htm (31. 10. 1999).
- RUGGIE, JOHN GERARD (1998): *Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalization*. London in New York: Routledge.
- ONU, NICHOLAS GREENWOOD (1989): *World of our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*. Columbia, SC: University of South Carolina Press.
- SAYER, ANDREW (1997): *Method in Social Science: A realist approach*, 2. Izdaja. London in New York: Routledge.
- SEARLE, JOHN R. (1995): *The Construction of Social Reality*. New York: The Free Press.
- SCHMITT, CARL (1994/1932): *Pojem političnega*. V Carl Schmitt: Tri razprave, str. 69–125. Prevedli Vlasta Jalušič in Mojca Savski. Ljubljana: KRT.
- SHAPIRO, IAN (1990): *Political Criticism*. Berkeley, Los Angeles in Oxford: University of California Press.
- SHAPIRO, IAN in ALEXANDER WENDT (1992): *The Difference that Realism Makes: Social Sciences and the Politics of Consent*. Politics & Society, 20, 2, str. 197–223.
- SHAPIRO, MICHAEL J. in HAYWARD R. ALKER, ur. (1996): *Challenging Boundaries: Global Flows, Territorial Identities*. London in Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- SMITH, STEVE (1995): *The Self-Images of a Discipline: A Genealogy of International Relations Theory*. V Ken Booth in Steve Smith (ur.) *International Relations Theory Today*, str. 1–37. Cambridge, UK: Polity Press.
- SMITH, STEVE (1997): *New Approaches to International Theory*. V John Baylis in Steve Smith (ur.) *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, str. 165–90. Oxford: Oxford University Press.
- SOKAL, ALAN (1996a): *Transgressing the Boundaries: Toward a Transformative Hermeneutics of Quantum Gravity*. Social Text, 46, 7, str. 217–52.
- SOKAL, ALAN (1996b): *A Physicist Experiments with Cultural Studies*. Lingua Franca, 6, 4, str. 62–4.
- SPEGELE, ROGER D. (1996): *Political Realism in International Theory*. Cambridge, UK [in drugodj]: Cambridge University Press.
- SYLVAN, DAVID in STEPHEN MAJESKI (1998): *A Methodology for the Study of Historical Counterfactuals*. International Studies Quarterly, 42, 1, str. 79–108.
- THUCYDIDES (1954/ca. 455–400 pr. n. š.): *History of the Peloponnesian War*. Prevedel Rex Warner. Melbourne, London in Baltimore: Penguin.
- TICKNER, J. ANN (1997): *You Just Don't Understand: Troubled Engagements Between Feminists and IR Theorists*. International Studies Quarterly, 41, 4, str. 611–32.
- VAN DIJK, TEUN A. (1998): *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. London [in drugodj]: Sage.
- VASQUEZ, JOHN A. (1983): *The Power of Power Politics: A Critique*. London: Frances Pinter.
- VON WRIGHT, G. H. (1975): *Objašnjenje i razumevanje*. Prevedel Aleksandar Pavković. Beograd: Nolit.

- WÆVER, OLE (1996): *The rise and fall of the inter-paradigm debate*. V Steve Smith, Ken Booth in Marysia Zalewski (ur.) *International theory: positivism and beyond*, str. 149–85. Cambridge, UK [in drugod]: Cambridge University Press.
- WALKER, R. B. J. (1993): *Inside/outside: International Relations as Political Theory*. Cambridge, UK [in drugod]: Cambridge University Press.
- WALKER, R. B. J. (1997): *The Subject of Security*. V Keith Krause in Michael C. Williams (ur.) *Critical Security Studies: Concepts and Cases*, str. 61–81. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- WALTZ, KENNETH N. (1959): *Man, the State and War: A Theoretical Analysis*. New York in London: Columbia University Press.
- WALTZ, KENNETH N. (1979): *Theory of International Politics*. Reading, MA [in drugod]: Addison-Wesley.
- WEBER, CYNTHIA (1995): *Simulating Sovereignty: Intervention, the State and Symbolic Exchange*. Cambridge, UK [in drugod]: Cambridge University Press.
- WEBER, CYNTHIA (1998): *Performative States*. Millennium: Journal of International Studies, 27, 1, str. 77–95.
- WENDT, ALEXANDER E. (1987): *The agent-structure problem in international relations theory*. International Organization, 41, 3, str. 335–70.
- WENDT, ALEXANDER E. (1991): *Bridging the theory/meta-theory gap in international relations*. Review of International Studies, 17, 4, str. 383–92.
- WENDT, ALEXANDER E. (1992): "Anarchy is what states make of it: the social construction of power politics". International Organization, 46, 2, str. 391–425.
- WENDT, ALEXANDER E. (1995): *Constructing International Politics*. International Security, 20, 1, str. 71–81.
- WENDT, ALEXANDER in RAYMOND DUVALL (1989): *Institutions and International Order*. V Ernst-Otto Czempiel in James N. Rosenau (ur.) *Global Changes and Theoretical Challenges: Approaches to World Politics for the 1990s*, str. 51–73. Lexington, MA: Lexington Books.
- WIGHT, COLIN (1999): *They Shoot Dead Horses Don't They? Locating Agency in the Agent-Structure Problematique*. European Journal of International Relations, 5, 1, str. 109–42.
- WIGHT, MARTIN (1966): *Why is There No International Theory?* V James Der Derian, ur. (1995) *International Theory: Critical Investigations*, str. 15–35. London: Macmillan.
- ŽIŽEK, SLAVOJ (1994): *Introduction: The Spectre of Ideology*. V Slavoj Žižek (ur.) *Mapping Ideology*, str. 1–33. London in New York: Verso.

**Institucionalizacija
mednarodne skupnosti
in vloga države**

Zakaj liberalnodemokratska država ni sposobna življenja v globalni soodvisnosti

Moderna ortodoksija *laissez-faire* kapitalizma (Krugman, 1996; Huntington, 1996) nas uči, da nacionalna država vse bolj stopa po poti izumrtja. Z globalizacijo ekonomskih odnosov naj bi upadala njena vloga in moč instrumentov, ki jih ima na voljo. Zaradi transnacionalnih sil in povezav naj bi državljani imeli vse manjši vpliv na njeno delovanje. Vendar je ta trditev resnična samo, če za predpostavko sprejemamo svoboden svetovni trg kot nekaj danega, kot nekaj naravnega, skratka kot nekaj, kar urejajo naravni (sic!) zakoni trga. Resnica pa je, da svobodni trg ni – kot danes poudarja moderna ekonomska filozofija – naravno stanje, politično reguliranje trga pa umetno stanje. Svobodni trg je konstrukt državne moči¹. Kajti brez državnega pritiska bi svobodni trg kaj hitro postal reguliran. V zgodovini je namreč še vsak trg težil k regulaciji, da ne bi preveč ogrozil ključnih človeških potreb po varnosti in stabilnosti (Gray, 1999: 17). Zato je trditev klasičnih liberalcev (Hayek, 1992) in nove desnice (Nozick, 1995), da gresta svobodni trg in minimalna država, ki naj bi se čim manj vmešavala v pravice posameznikov, skupaj, sprevržena resnica. Svobodni trg potrebuje za delovanje močno, centralizirano državo, katere glavni problem pa ni samo svobodni trg, ampak se mora zaradi globalizacije ukvarjati še z mnogimi drugimi stvarmi. Klasični liberalci so minimalno državo namreč vedno pojmovali kot minimalno v pomenu svobodnega trga in čim manjšega vmešavanja v pravice posameznikov, toda vzporedno s tem so poudarjali močno vojsko in policijo, ki naj bi vzdrževali red med ljudskimi množicami.

Namen članka ni analiza globalizacije in njenih posledic. Niti ni

* Jernej Pikalo, univ. dipl. pol., je asistent na Fakulteti za družbene vede.

¹ Več o tem glej Gray (1999), še posebej sijajni dodatek k drugi izdaji. Podobno meni tudi Hobsbawm (1998: 5): "Globalni *laissez-faire* ne nastane preprosto v procesu evolucije. Uvede se z dejanjem politične moči, podobno kot protekcionizem." Gre za to, da trg, pa naj bo kakršenkoli hoče, ni naravno stanje, ne deluje po načelu inercije, kot bi mnogi radi dokazali. Trg je imanentno družbeni odnos.

² Schmitt meni, da je artikulacija med liberalizmom in demokracijo, ki je potekala v devetnajstem stoletju, omogočila nastanek nekega hibridnega režima, ki ga zaznamuje zveza med dvema popolnoma heterogenima političnima principoma (Schmitt, 1994: 22–30, glej tudi Mouffe, 1991: 100).

³ Že sam Rousseau, ki je bil zelo vnet zagovornik suverenosti ljudstva, je ugotovil, da če termin suverenost ljudstva vzamemo dobesedno, potem ni nikoli obstajala nobena demokracija in nikoli nobena ne bo (Hu, 1997: 350).

njegov namen podati normativno teorijo liberalnodemokratske države kot prevladujoče oblike državne organiziranosti v razmerah globalizacije. Kajti v teoriji države se prepogosto dogaja, da razpravljavci hočejo pisati o tem, kako naj bi kaj bilo, v resnici pa pišejo o tem, kako je. Namen tega prispevka je predstaviti videnje liberalnodemokratske države na eksplanatorno-deskriptivni ravni, na ravni, ki se upira trditvam moderne ortodoksije, ki črpa iz razmišljanja na osnovi *laissez-faire* kapitalizma. Liberalnodemokratska država je namreč še vedno prevladujoča oblika organiziranosti v mednarodni skupnosti in s tem glavni igralec v procesih globalne soodvisnosti. Zato je za naše razmišljanje ključnega pomena, da v prvem delu podrobno "od znotraj" analiziramo liberalnodemokratsko državo, kajti le na osnovi takšne analize bomo lahko nadaljevali z analizo vloge sodobne države v globalni soodvisnosti.

Prispevek izhaja iz teze, da moderna liberalnodemokratska država ni sposobna preživetja v razmerah globalne soodvisnosti zaradi specifičnosti njene teorije države (tako imenovanih 'notranjih' razlogov), in ne zaradi tega, ker bi k propadu lahko kakorkoli pripomogle transnacionalne korporacije, globalni kapitalizem, etnični separatizmi in podobno. Povedano drugače, problem je v teoretični zastavitvi liberalnodemokratske države, ne države kot miselnega konstrukta nasploh. Zato bi bilo označiti državo kot propadajočo obliko organiziranja človeških družb kaj čudno početje, kajti ista ortodoksija, ki zagovarja propad države, namreč obenem opisuje tudi njeno vse večjo vpetost v mednarodne povezave, katere rezultat naj bi šele bil propad države. Če je država vedno bolj vpeta v mednarodne povezave, je zato kaj težko reči, da propada. Postaja in ostaja zelo pomemben akter v mednarodni skupnosti, ki mu po mestu in moči ni para. Res pa je, da v prevladujoči obliki organiziranosti, kar liberalno demokratska država je, ne more delovati v spremenjenih razmerah globalizirajočega se sveta.

Osnove liberalnodemokratske države

Liberalna demokracija je specifična oblika državne organiziranosti, ki ima korenine v teoriji devetnajstega in dvajsetega stoletja. Je hibrid², ki je nastal na zasnovi liberalizma. Moderna predstavniška demokracija, kar liberalna demokracija je, počiva na dveh osnovnih principih: ljudski suverenosti in osebni svobodi. Suverenost ljudstva pomeni demokratično komponento hibrida, osebna svoboda pa je, kot bomo videli nekoliko kasneje, osnova liberalne misli.

V popolnosti bi se demokratična sestavina (suverenost ljudstva) udejanjila, če bi o vseh zadevah v državi odločali ljudje. Šlo bi za neposredno demokracijo, za katero se je zavzemal Rousseau³. Vendar se Rousseaujeva verzija družbene pogodbe (kot instrument izhoda iz naravnega stanja in vzpostavitev države) v bistvenem delu

razlikuje od koncepcij liberalcev in liberalnih demokratov: po Rousseaujevi verziji namreč ljudstvo ne preda suverenih pravic vladarju ali izvoljencem ljudstva, pač pa jih obdrži. Suverenost ne samo da izvira iz ljudstva, ampak mora tam tudi ostati. V Hobbesovi in Lockovi verziji pa v nasprotju z Rousseaujevo ljudje predajo svoje suverene pravice državi in vladarju. Kljub temu je treba poudariti, da je Locke prvi, ki vpelje videnje, da državljani ne predajo vseh pravic za vedno vladarju ali državi, ampak jih ohranijo ter jih na periodičnih volitvah tudi izvajajo. (Locke, 1952: 76, 84 ali §135 in §149). Pristanek ljudi na vladavino tako postane Lockova ključna tema, suverenost ljudstva pa problem, ki liberalnodemokratsko državo vedno znova postavlja pod vprašaj. Ključen poudarek za našo nadaljnjo razpravo je, da je ljudstvo izvorni nosilec suverenih pravic, ki legitimira vlado.

Načelo suverenosti ljudstva v modernih predstavniških demokracijah uravnava dva mehanizma: delitev oblasti, ki jo je zagovarjal Montesquieu, ter tekmovanje za izvolitev, kar je poudarjal Schumpeter (Hu, 1997: 350)⁴. Medtem ko vladani izvolijo vladarje na volitvah, morajo le-ti pred volitvami in po njih odgovarjati ljudstvu, ki tako nad njimi izvaja kontrolo. Za Schumpetra so demokratične volitve pravica državljanov, da občasno izberejo in avtorizirajo vladavino, ki naj deluje v njihovo korist (Held, 1989: 161). Demokracija postane institucionalna rešitev za legitimacijo vladavine, na katero ljudstvo prenese suverene pravice. Toda ključen Schumpetrov poudarek leži drugje. "Demokracija ne pomeni in ne more pomeniti, da ljudje resnično vladajo v kakršnemkoli razumljivem smislu terminov 'ljudje' in 'vladanje'. Demokracija pomeni samo to, da imajo ljudje priložnost sprejemanja ali zavračanja ljudi, ki naj bi jim vladali (...) Torej je lahko en vidik tega izražen z reklom, da *je demokracija vladavina politikov*." (Schumpeter v Held 1989: 161–162) Schumpeter nam je odlično pokazal, da resnična suverenost ljudstva ne obstaja, vsaj v predstavniških demokracijah ne⁵. Toda njegovi poudarki se vežejo le na eno stran demokratičnega kroga, kjer ljudje po potrebah in željah volijo za to kvalificirane predstavnike. Drugi del kroga, ki pa je ravno tako pomemben, namreč da imajo tudi ideje politikov vpliv na želje in potrebe ljudi, pa je nekoliko zanemaril. V vsakem primeru je jasno, da najpomembnejši element pri procesu odločanja o javnih zadevah (to naj bi politika tudi bila) ni demos, ampak ozka politična elita. Zaradi vsega tega označujemo Schumpetrovo videnje demokratičnega sistema za tekmovalno. Kar pa se tiče skrbi za demokratičnost sistema z delitvijo oblasti: pomembnejše so volitve s tekmovanjem, kajti neke vrste delitev pristojnosti (oblasti) obstaja v vsaki vladi, ne glede na demokratičnost.

Osebna svoboda, ki je osnova liberalne misli, je drugi pol v hibridu demokracije in liberalizma. Medtem ko je Locke poudarjal, da tudi demokratična vlada nima pravice kršenja osnovne svobode

⁴ Schumpeter je bil sicer zelo skeptičen do pojma suverenosti ljudstva, kajti menil je, da je poln nevarnih dvoumnosti in da si z njim ni mogoče pomagati. Politične in intelektualne sposobnosti povprečnega državljana je cenil zelo nizko. V splošnih okvirih pa je Schumpeter pod vplivom psihologov množice, kot je Le Bon: volilno telo kot na splošno šibko, nagnjeno k močnim čustvenim vzgibom, intelektualno nesposobno, da bi storilo karkoli odločnega iz lastnega nagiba, in izpostavljeno zunanjim silam (Held, 1989: 162).

⁵ To je diametralno nasprotno stališče od Fukuyamovega (1992: 212): "Osnova liberalne demokracije naj bi bila najvišje racionalno politično dejanje, v katerem bi celotna skupnost odločala o naravi ustave in postavila temeljne zakone, ki bi vladali v javnem življenju."

⁶ Klasični Marxov ugovor na to bi bil, da je vsak korak k politični enakopravnosti sicer dober, vendar je osvobodilni potencial te enakopravnosti močno omejen z neenakopravnostjo razredov, ki so nujen proizvod kapitalistične ekonomije: "Kot so kristjani enakopravni v nebesih, a neenakopravni na zemlji, tako so posamezni ljudje enakopravni v nebesih političnega sveta, a neenakopravni v zemeljskem obstoju družbe." (Marx, 1970: 80). Problem liberalne enakopravnosti je namreč v tem, da gre za enakopravnost na deklaratorni ravni, ki se ne prevaja v prakso. Več o enakosti in neenakomernem vplivu na odločevalce glej naprej.

⁷ Prim. Kelsen: *Demokracija je sestavljena iz skupka procedur. Po Kelsnu ni možnosti, da bi prišli do resnice preko razprave, temveč je na izvoru parlamentarne oblike zavest, da resnica ne obstaja. Če se je liberalna demokracija zatekla k strankam in parlamentu kot instrumentom obče volje, potem je to zaradi spoznanja, da substancialne homogenosti ni mogoče nikoli doseči. Od tod je zaključil, da se je potrebno "idealni" demokraciji odreči v prid "realni" in da mora realistična vizija politike dojemati moderno demokracijo kot nekaj, kar je definirano z določenim številom procedur, med katerimi igrajo stranke in parlament pglavitno vlogo (Mouffe, 1991: 108).*

posameznika, ki je sveta in neodtujljiva, pa je John Stuart Mill svaril pred tiranijo večine, ki pomeni grožnjo za osebno svobodo, ter poudarjal, da se mora družba varovati pred tiranijo večine in vlade (Hu, 1997: 350). Zgodovina teorij o liberalno demokratični državi je pravzaprav zgodovina poskusov, ki se vleče že od Hobbesa naprej, kako najti pravo ravnotežje med močjo države in osebno svobodo posameznikov. Ali drugače. Kakšen je odnos med suvereno državo in suverenimi posamezniki, ki imajo po liberalnem prepričanju izvorno suverenost? Država rabi monopol nad prisilo, da lahko zagotavlja nemoteno trgovanje, proizvodnjanje, življenje v državi. Po drugi strani pa je treba paziti na osebno svobodo državljanov, kajti če država dobi preveč pooblastil, potem so državljani oropani nekaterih temeljnih pravic in svoboščin. Osebna svoboda državljanov je zato osnovno vodilo, ki poganja liberalno idejo minimalne države. Liberalni demokrati so za vzdrževanje tega krhkega ravnotežja našli institucionalno rešitev: predstavniško demokracijo (Held, 1993: 18). Enakopravnost državljanov so imeli pri tem za izjemno pomembno. Takšna enakopravnost bi zagotovila varno družbeno okolje, kjer bi bili ljudje svobodni pri odločanju o svojih dejanjih, obenem pa bi tudi pomenila državo, ki bi pod budnim očesom volilnega telesa delovala v javno korist⁶.

Liberalizem je bil prisiljen uvesti demokracijo, če je hotel preživeti. Potreboval jo je iz dveh razlogov. Prvič, ker so po liberalnem prepričanju vsi posamezniki enaki z rojstvom in so gospodarji ali gospodarice sebe, to pomeni, da nobeden ne sme in ne more imeti avtoritete nad njimi brez njihovega privoljenja. Liberalna politika zato rabi mehanizem, po katerem ljudje dajo privoljenje vladi in ji s tem predajo pravico, da jim vlada. Drugič, ker liberalci pričakujejo od vlade, da bo vzpostavila sistem pravic, ki bo imel za vrhovno pravico največjo mogočo svobodo. Ker vlada lahko to krši, liberalci potrebujejo mehanizem, po katerem nadzirajo vlado (Parekh, 1994: 162). Liberalci ne razumejo demokracije kot vsebinske stvari, ampak kot način konstituiranja in kontroliranja javne oblasti – kot proceduralno stvar⁷.

Vsekakor je pomembno omeniti pomisleke Schmitta glede predstavniške demokracije, kar liberalna demokracija je, in njenih protislovij. Schmitt pravi, da je temeljni liberalni princip, okoli katerega se nizajo vsi drugi, da lahko pridemo do resnice s svobodnim konfliktom mnenj. Za liberalizem dokončne resnice ni. Resnica je zgolj preprosta funkcija v večnem tekmovanju mnenj.

To na novo osvetli naravo parlamentarizma, katerega osnovo je treba iskati v tistem, kar konstituira proces konfrontacije mnenj, iz katerega izhaja politična volja (Schmitt, 1994: 33). Schmitt zato sodi, da predstavniški element, kolikor onemogoča identiteto med vladajočimi in vladanimi, ki je lasten demokratični logiki, konstituira nedemokratični vidik liberalne demokracije. Po njegovem je v jedru režima liberalne demokracije neko protislovje, zaradi katerega

liberalizem zanika demokracijo in demokracija zanika liberalizem. To izbruhne na dan s krizo parlamentarnega sistema, ki jo vidimo v demokraciji sodobnih skupnosti (Schmitt, 1994: 30–46, glej tudi Mouffe, 1991: 100).

Ali če postavimo vso stvar še nekoliko drugače. Liberalci namreč trdijo, da je samo pluralizem tisti, ki lahko dovoli popolno individualno svobodo, to je tisto svobodo, ki jo Mill brani kot edino, ki jo razume kot možnost, dano vsakemu posamezniku, da išče srečo in svoje cilje (Mill, 1994). To zanika institut predstavnštva kot oblika, kjer državljani ne sodelujejo pri demokraciji neposredno, ampak posredno prek predstavnikov v parlamentu; to ni več individualna svoboda, ampak le skupek individualnih svobod, ki ne deluje nujno v "pravi" smeri, ker skupek nikoli ni samo matematični seštevek posameznih svobod, temveč nova kvaliteta. Pa ne samo to. Tudi institucije liberalne demokracije so bolj ali manj obravnavane kot instrumentalne tehnike, zato je nemogoče zagotoviti takšno vrsto pripadnosti, ki bi imela za posledico učinkovito participacijo. "Politična vrlina", ki jo je imel Montesquieu za nepogrešljivo v demokraciji in jo je identificiral z "ljubeznijo do zakonov in domovine", se v takšnem kontekstu ne more razviti (Mouffe, 1991: 101). Še posebej zato ne, ker so državljani obravnavani kot potrošniki na političnem trgu, celoten liberalizem pa je utemeljen na metafori trga, kot jo je postavil Smith (1986).

Poleg problemov, ki smo jih navedli, povzroča še dodatne težave v življenju liberalnodemokratskih držav problem, ki je inherenten liberalni demokraciji – to je prepad med idealom in uresničitvijo. Pravzaprav je tak prepad *a priori* in skoraj *per definitionem* značilen za vsako obliko demokracije, in ne samo za nekatere. Zato moramo o demokraciji vedno govoriti v prihodnjiku, o nečem, kar bo prišlo, in ne o demokraciji kot regulativni ideji v kantovskem pomenu (Derrida, 1994). Običajno dojemanje liberalne demokracije (ki je v celoti posredovano s teorijo) namreč vidi le tisti del, ki govori o vladavini enakopravnih in svobodnih ljudi, pozablja pa na neenakopravno možnost vplivanja na odločevalce v procesu sprejemanja odločitev. Tako pravi naravi liberalne demokracije še najbolj ustreza hierarhična koncepcija, videnje, po katerem liberalna demokracija ni več vladavina ljudi, ampak vladavina interesnih skupin, ki se razlikujejo po bogastvu ter iz tega sledečem vplivu na politiko v smislu: več denarja, več vpliva. Honderich (1994: 51) pri tem navaja, da ima kljub splošni volilni pravici deset odstotkov najbogatejših vsaj petnajstkrat toliko moči in vpliva kot deset odstotkov najrevnejših. Takšna ugotovitev sama po sebi seveda ni nič novega, še posebej če poznamo dolgo zgodovino marksistične kritike odnosa med modernim kapitalizmom in "pravo" demokracijo.

⁸ Hobbesov uvod v *Leviathana* je eno od prvih del, kjer je država pojmovana kot neosebna nosilka suverenosti. Hobbesova ambicija političnega teoretika je bila namreč vedno pokazati, da če obstajajo kakršnikoli obeti za dosego družbenega miru, potem se moč suverenosti ne sme zaupati ne vladarjem ne podanikom, temveč vedno obliki z imenom "Artificiall Man". Hobbes pravi, da je sam namen *Leviathana* opisati naravo nečesa z imenom "Artificiall Man". Glej Hobbes (1996) in Skinner (1997).

Prepad med suverenostjo in globalno soodvisnostjo

Ko je papež Inocenc X. izvedel za podrobnosti mirovnega sporazuma iz leta 1648, s katerim se je v Evropi končala tridesetletna vojna, ga je jezno zavrnil, rekoč: "(Westfalski mir) je ničen, prazen, neveljaven, nepravičen, obsojanja vreden, nor, brez pomena in vrednosti za vse čase." (Holsti v McGrew, 1997: 3) Več kot tri stoletja kasneje je ta "nori in brez pomena" sporazum še vedno normativna osnova moderne mednarodnega reda.

Ključna načela westfalskega sistema, kot so se razvila v zadnjih treh stoletjih, so (McGrew, 1997: 3):

1. *Teritorialnost*. Države imajo teritorialne meje, ki pomenijo tudi meje njihovega pravnega reda in obseg politične oblasti. Teritorialnost je osnovno načelo moderne politične organizacije, to pomeni, da je človeštvo razdeljeno v politične enote s posebnimi in trdno določenimi ozemeljskimi prostori.

2. *Avtonomija*. Države lahko urejajo svoje notranje in zunanje zadeve tako kot si same določijo, brez zunanjega vmešavanja in nadzora.

3. *Suverenost*. Iz načela avtonomije se je postopno začelo razvijati načelo suverenosti. Znotraj teh določenih ozemeljskih prostorov je država, ali bolje vlada, najvišja oblast. Ima nedeljivo in ekskluzivno pravico vladanja in predstavlja najvišji vir pravne in politične avtoritete nad ljudmi, ki živijo na tem delu ozemlja⁸. Ta najvišja avtoriteta ima to pomembno lastnost, da je nedeljiva, kar z drugimi besedami pomeni, da na določenem ozemlju ne moreta obstajati dve najvišji avtoriteti. Tako je danes človeštvo razdeljeno na suverene države, ki ne priznavajo višje politične ali pravne avtoritete.

4. *Pravnost*. Odnose med suverenimi državami sicer regulira mednarodno pravo, toda samo v obsegu, na katerega pristanejo države same. Ne obstaja namreč višja pravna avtoriteta od države, ki bi lahko državljanom nalagala morebitne naloge.

Westfalski sistem in suverena država sta se razvijala v simbiotičnem razmerju (McGrew, 1997: 4). Ko so vladarji začeli priznavati suverenost drug drugega, se je westfalski sistem razširil in utrdil. To je po drugi strani utrdilo prvenstvo suverene teritorialne države. Nacionalizem devetnajstega stoletja je državo videl kot izraz naroda, suverenost države pa kot izraz ljudske suverenosti. Nacionalizacija politike je pripeljala do procesa spreminjanja podanikov v državljane, nacionalna država pa je postala ekskluzivna, ozemeljsko zaokrožena politična skupnost (McGrew, 1997: 4). Danes se ključna načela liberalnodemokratske države – narava demosa, definicija demokratičnega državljanstva, ideja samovlade, pristanka, predstavljanja, ljudske suverenosti – skoraj brez izjeme povezujejo z institucijami suverene teritorialne nacionalne države.

Tako na primer termin *demos* enopomensko označuje ljudi, nacijo, znotraj omejenega ozemlja; uresničevanje interesa državljanov je zagotovljeno z rednimi, periodičnimi volitvami, na katerih ti podeljujejo pristanek; samovlada je definirana s termini suverenosti in avtonomije nacionalne države; ljudska suverenost je omejena na izključno nadzorovanje dogajanja v ozemelsko zaokroženi nacionalni državi (Held, 1995).

Kot vidimo, je v samem jedru razprave o liberalni demokraciji pojem suverenosti države. Predpostavlja se, da ima država nadzor nad lastno usodo. Da je sama gospodar svoje usode. Teorija demokracije devetnajstega in dvajsetega stoletja, kot tudi večina drugih političnih teorij, dojema svet izven nacionalne države kot dan – kot da bi se ravnal po klavzuli *ceteris paribus* (Held, 1995). Vse družbene spremembe, ki se dogajajo v družbi, so posledica procesov v državi in ne odsevajo mednarodnih okoliščin.

Če sedaj poskušamo ta vzorec suverena ljudstva prestaviti na globalno raven, naletimo na ovire, ki jih ni mogoče preskočiti. Vzemimo za primer sekanje deževnega gozda v Braziliji. Problem je globalne narave, saj manj gozda pomeni tudi manj kisika za celotno človeštvo. Vsi se strinjamo, da bi bilo treba s sekanjem deževnega gozda prenehati. Toda: kdo je v tem primeru relevantna skupnost, ki odloča? Katero politično telo? Nacionalno? Če bi bilo res, kar pravi teorija liberalne demokracije, potem so edina relevantna skupnost ljudje v Braziliji. Samo oni so po tej teoriji suvereni, da odločajo o zadevah svoje lastne države. Ker pa gre za stvar, ki zadeva celotno človeštvo, je seveda jasno, da v tem primeru niso relevantna skupnost samo ljudje Brazilije, ampak vsi ljudje tega sveta, kot velja tudi za vse druge gozdove sveta, ki jih suvereno sekajo ali pa so jih že suvereno posekale posamezne skupnosti. Ta primer jasno kaže na to, kako globalna soodvisnost zanika možnost uspešnega delovanja liberalnodemokratske države na njenih sedanjih teoretskih temeljih. Seveda to ni edini primer te vrste, temveč lahko rečemo, da vsak primer, ki zadeva dve državi ali več držav, spada v to kategorijo. Toda proces globalizacije nima globokih posledic samo za kategorije pristanka in legitimnosti, ampak tudi za vse druge ključne ideje liberalnodemokratske misli: za značaj političnih skupnosti, za pomen odgovornosti, za pravi prostor in obliko politične participacije in nenazadnje za nacionalno državo kot garanta pravic in dolžnosti podanikov (Held, 1990: 312).

Po Heldu (1990: 322–330) obstajajo štiri velike neskladnosti med nacionalno državo in sodobnimi procesi globalizacije, ki jih mora teorija demokracije upoštevati:

1. *Neskladje na ravni svetovne ekonomije.* Obstaja neskladje med formalno oblastjo države in dejansko strukturo proizvodnje, delitve in menjave. Ekonomski procesi so se v zadnjih letih zelo hitro

internacionalizirali na številnih področjih: na področju komunikacij, proizvodnje, trgovine etc. Najdlje so pri tem šli finančni tokovi. Held zato zagovarja tezo, da tehnološki napredek v transportu in komunikacijah spodjeda meje med do sedaj ločenimi nacionalnimi trgi – meje, ki so nujen pogoj za avtonomne nacionalne politike. Njegov sklep je, da internacionalizacija proizvodnje, financ in drugih ekonomskih virov brez dvoma zmanjšuje sposobnost držav odločati o lastni ekonomski prihodnosti, to naj bi pomenilo, da gre za zmanjševanje avtonomije nacionalnih držav.

2. *Neskladje na ravni mednarodnih organizacij.* To je neskladje med teorijo suverene države in sodobnim globalnim sistemom, ki ga sestavlja vrsta mednarodnih režimov in organizacij. Vedno večje število teh novih oblik političnega združevanja se kaže v hitrem širjenju transnacionalnih vezi. Če je bilo še leta 1909 le 37 vladnih in 176 nevladnih mednarodnih organizacij, je bilo leta 1984 že 365 vladnih in 4615 nevladnih organizacij. Vse to kaže, da se je način odločanja o problemih globalne narave spremenil, da niso več samo države tiste, ki odločajo, ampak imajo vse večji pomen mednarodne vladne in nevladne organizacije, pa tudi mednarodni režimi. Po Heldu to pomeni, da se je močno spremenil način odločanja v svetovni politiki, posledično pa tudi v nacionalni državi.

3. *Neskladje na ravni mednarodnega prava.* Razvoj mednarodnega prava je podvrzel posameznike, vlade in nevladne organizacije novemu sestavu zakonske regulacije. Pravice in dolžnosti, ki izhajajo iz mednarodnega prava, so nad pravom nacionalnih držav, pa čeprav za njimi ne stojijo ustanove z močjo prisiljevanja.

4. *Neskladje na ravni hegemonskih sil in blokov.* Gre za neusklajenost med idejo države kot avtonomnega strateškega vojaškega dejavnika in razvojem globalnega sistema držav, ki ga zaznamuje obstoj velikih sil in blokov, ki zmanjšujejo avtoriteto in integriteto držav. Paradoks tega fenomena je, da so v takšnih zvezah in blokih nekatere države bolj "enakopravne" kot druge, to z drugimi besedami pomeni, da članstvo v blokih in zvezah za večino držav pomeni zmanjšanje avtoritete in integritete, za nekatere pa nesorazmerno povečanje vpliva.

Ali je torej res, da je liberalnodemokratska država v procesu odmiranja, še posebej, če upoštevamo dejstvo, da se vpliv nekaterih držav v soodvisnosti veča, ali je res, da liberalnodemokratska država vendarle ni sposobna preživetja v dosedanji institucionalni obliki?

Konceptualni problemi liberalnodemokratske države

Z vidika naše dosedanje razprave se kaže liberalnodemokratska država kot nesposobna preživetja v globalni skupnosti. Suverenost

ljudstva, na katero stavi, jo v razmerah globalizacije, ko nanjo delujejo vedno močnejše in številnejše ekonomske, vojaške, finančne in druge povezave, vedno znova pušča na cedilu. Ljudstvo v spremenjenih razmerah globalizacije ni več tisto, ki bi imelo zadnjo besedo. Zadnjo besedo vedno odločneje postavljajo transnacionalne korporacije, vojaški bloki in mednarodne organizacije. Ključni procesi, ki naj bi vplivali na zmanjšanje sposobnosti preživetja v globalni skupnosti, so: prvič, kako procesi ekonomske, politične, pravne in vojaške soodvisnosti spreminjajo naravo, obseg in zmožnost liberalnodemokratske države, medtem ko je njena sposobnost reguliranja na preizkušnji in ponekod celo upada; drugič, kako regionalna in globalna soodvisnost vzpostavlja verigo med seboj odvisnih političnih odločitev in rezultatov med državami in njenimi državljani, spreminjajoč naravo in dinamiko nacionalnih političnih sistemov; in tretjič, kako ti procesi spreminjajo kulturne in politične identitete, kar vodi mnoge lokalne in regionalne skupine, gibanja in nacionalizme do tega, da se sprašujejo o nacionalni državi kot o odgovornem in reprezentativnem sistemu moči (Held, 1995: 136).

Dejstvo, ki izhaja iz teorije liberalnodemokratske države, soočene z modernim globalnim sistemom, je, da sta tako *de jure* kot *de facto* suverenost (avtonomija) omejeni. Če sledimo Bullu (1977: 254–255), potem lahko govorimo o današnjem mednarodnem sistemu kot sekularnem nasledniku organizacije držav v krščanski Evropi srednjega veka:

V zahodnem krščanstvu v srednjem veku ... ni bil noben vladar niti država suverena v smislu najvišje oblasti nad določenim ozemljem ali delom krščanskega prebivalstva. Vsak je moral deliti oblast z vazali spodaj in s papežem ter (v Nemčiji in Italiji) s svetim rimskim cesarjem zgoraj. Če naj bi moderne države po eni strani delile avtoriteto in možnost ukazovanja državljanom z regionalno in svetovno oblastjo, po drugi pa z oblastjo nižjo od države do te mere, da koncept suverenosti ne bi bil več uporaben, potem lahko rečemo, da se je pojavila neosrednjeveška oblika političnega reda.

Navedena dejstva iz dosedanje razprave lahko sprejememo le, če za predpostavko razmišljanja o globalizaciji sprejemamo svoboden trg kot nekaj samoregulativnega, kot organizem, ki deluje po notranji inerciji, brez zunanjih vplivov, skratka kot vsemogočen samoreferenčen organizem. Ker smo že prej ugotovili, da ni tako, tudi ne moremo sprejeti teze, da država propada, kajti za svoboden trg je potrebna močna država, ki ustvarja razmere, da lahko svoboden trg sploh deluje. Zaradi tega velja ravno obratna teza od omenjene Heldove: država je močna, v določenih primerih celo bolj močna kot kadarkoli v zgodovini, kajti je edini akter na globalni ravni, ki določa regulacijo trga in nenazadnje omogoča ali onemogoča svoboden svetovni trg. Zato je govoriti o tem, da regulacijo določajo multinacionalke ali pa je sploh ni in da so multinacionalna podjetja

⁹ Podobno bi lahko odnos med državo in suverenostjo pojasnili s homologijo iz psihoanalize (Žižek, 1994), ki ima na prvi pogled kaj malo opraviti z obravnavano temo. Ena od današnjih splošnih trditev je, da t.i. "virtualni" ali "cyber" seks pomeni radikalni prelom s preteklostjo, kajti z njim resnični seksualni stik z "realnim drugim" izgublja mesto v primerjavi z masturbacijskim užitkom, katerega edini vir je virtualni drugi - porno-grafija, vroče linije, ... Lacanovski odgovor na to je, da moramo najprej preizprašati mit o "pravem seksu", preden preidemo na virtualni seks. Lacanova teza, da "ne obstaja seksualni odnos", pomeni natančno to, da je že struktura "pravega" seksualnega dejanja (z živim partnerjem) inherentno fantazmatska - "pravo" telo drugega nam služi samo kot podpora za naše fantazmatske projekcije. Z drugimi besedami to pomeni, da "virtualni" seks ni posebej pošasten odklon od pravega seksa, kajti osnova delovanja se napaja pri istem viru. Podobno lahko razložimo odnos države in suverenosti, kajti problem seksa in države sta fantazmatski podobi, ki igrata odločilno vlogo pri delovanju.

glavni akterji, ki krojijo usodo tega sveta, moderna ortodoksija, ki nima nikakršne povezave z resničnostjo. Vse preveč se namreč govori o globalizaciji in učinkih za državo na splošni, posplošeni ravni, pozablja pa se, da ima sodobna nacionalna država še vedno (sic!) na voljo instrumente kot je npr. nacionalna banka, ki nadzoruje finančne tokove, druge instrumente za nadzor investicij etc.

Iz navedenega je povsem jasno, da država ne propada, kajti tudi v modelih globalne demokracije ne nastopajo državljani kot odločevalci, ampak so to še vedno države. Moč države se ni zmanjšala. To je mit. Moč države se je zgolj preselila na drugo raven. Nastale so t. i. katalitične države (če uporabimo pojem Michaela Linda), ki se manj zanašajo na lastne sile, pa zato toliko bolj na regionalne in mednarodne koalicije, transnacionalne institucije in povezave s privatnim sektorjem (Weiss, 1997: 24). Toda še vedno igrajo ključno vlogo države!

Vlogo države in miselno operacijo, ki jo izvaja moderna ortodoksija, bi lahko bolje pojasnili s ponazoritvijo odnosa med državo in suverenostjo. Vseskozi se namreč sprašujemo o tem, ali je liberalnodemokratska država sposobna preživetja v novih razmerah globalizacije ali pa bo na drugačnih temeljih nastala konceptualno povsem spremenjena sodobna država. A če si stvar pogledamo nekoliko поблиže, vidimo, da ni toliko problem v takšni ali drugačni državi, problem je v tem, da je že sama struktura moderne države problematična za današnji čas – ključen organizirajoči princip, ki je inherenten vsaki državi, je namreč še vedno suverenost.⁹

Problematičen je torej koncept suverenosti *per se*, in ne država kot taka. Operacija, ki jo počne moderna ortodoksija, je namreč, da najprej postavi tezo, kaj suverenost sploh je, jo definira (glej npr. Hinsley, 1986, ali Held 1995). Nato to tezo brez vsakršnega dvoma in skepse primerja z vsemi mogočimi empiričnimi podatki, hipotezami itd.; na koncu ugotovi točno tisto, kar si je zamislila. Gre za to, da se konceptom pripiše neka vrednost, ki se potem primerja z vsemi novimi in starimi razmerami. Resnica pa je, da imajo koncepti tudi zgodovino, da niso nastali v vakuumu. Ne pozabimo: tudi zgodovina ima svojo zgodovino. Zato je neodgovorno početje, če obstoječe koncepte, katerih vrednost se je določila v procesu zgodovinske evolucije, primerjamo z novonastalimi situacijami, z novimi zgodovinskimi razmerami. Konceptualna analiza se namreč tipično začne z zaprtjem koncepta, medtem ko se zanj odpre polje aplikacije za različne interpretacije (Bartelson, 1995: 14). Predpostavke, po katerih v splošnem poteka oblikovanje definicije, so: ker mora biti jezik jasen medij za predstavljanje tistega, kar se dogaja na svetu izven miselnega subjekta, mora biti pravi *a priori* pomen koncepta določen z analizo in določitvijo njegovega referenta. Pomen in referenca sta medsebojno odvisna, ker je njuno medsebojno določevanje nujno, če hočemo koncept uporabiti

v izjavi, ki pretendira na *posteriori* resnično vrednost. Brez možnosti empirične reference, tudi ni jasnega pomena. Če ni jasnega pomena, ni mogoče racionalno utemeljevati mnenja (Bartelson, 1995: 15). Toda kot je opozoril Skinner, se moramo osvoboditi te postkantovske empiricistične tradicije in doumeti, da pomen in referenca besed nista stalni in nespremenljivi skozi čas, ter posledično razširiti obseg zgodovinskega raziskovanja, da bi odkrili kontekst, v katerem so bila različna dela napisana in koncepti določeni. Ključ do pravega razumevanja besedila je v tem, kaj je avtor hotel narediti v tekstu in s tekstom; za katero vrsto družbe ga je pisal in jo poskušal prepričati, katere ideološke konvencije so ga pri tem ovirale ali mu omogočale to početje ter kako je poskušal z njimi manipulirati (Bartelson, 1995: 61). Ali drugače: nevarno je nekritično prenašati koncepte, še posebej, in v nasprotju s siceršnjo logiko transporta, če so hermetično zaprti.

Problem liberalnodemokratske države je torej v zastarelosti njene teorije. V zastarelosti njenih konceptov. Ali če na stvar pogledamo na diahronični osi: problem je v tem, da se koncepti devetnajstega in dvajsetega stoletja prenašajo v sedanost in nekritično operirajo v dobi globalizacije. Izginil je namreč kontekst, v katerem je bila ta teorija pisana, izginile so razmere, v katerih je bilo ljudstvo lahko suvereno. Liberalnodemokratska država ni sposobna preživetja v razmerah globalizacije ne zaradi transnacionalnih korporacij, finančnih tokov in podobnega, pač pa zaradi tega, ker preprosto nikoli niti ni bila zamišljena za delovanje v takšnih razmerah. Napačno je pri tem zapiranje konceptov in kasnejše primerjanje z novimi razmerami. Problem je v suverenosti kot glavnem atributu liberalne demokracije *per se*, in ne v tistem, s čimer jo moderna ortodoksija sooča. Bistvena pri tem je vsakokratna historizacija koncepta in njegovega konteksta, kajti oboje namreč določa vsakokratni pomen. Zgodovinsko se država kot koncept namreč spreminja, in nesmiselno je trditi, da je struktura pred zgodovino.

Videli smo, da je liberalnodemokratska država po zasnovi nacionalna država, ki je zaradi specifičnosti teorije zamejena. Zaradi neusklajenosti, ki smo jih našli, in zaradi problemov z relevantnostjo skupnosti, si s teorijo liberalne demokracije devetnajstega in dvajsetega stoletja na globalni ravni ne moremo prav dosti pomagati. Zato je potrebna nova teorija, ki bo odgovarjala danim razmeram, ki bo uspela misliti današnjo situacijo. Država kot taka seveda ne propada, vse prej kot to. Postaja in ostaja najmočnejši dejavnik v mednarodni skupnosti, pa čeprav se je njena moč preselila na drugo/drugačo raven.

LITERATURA

- BARTELSON, JENS (1995): *A Genealogy of Sovereignty*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BULL, HEDLEY (1977): *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. London: Macmillan Press.
- DERRIDA, JACQUES (1994): *Specters of Marx: The State of the Debt, the Work of Mourning, and the New International*. New York in London: Routledge.
- FUKUYAMA, FRANCIS (1992): *The End of History and Last Man*. New York: The Free Press.
- GRAY, JOHN (1999): *False Dawn: The Delusions of Global Capitalism*. London: Granta Books.
- HAYEK, FRIEDRICH A. (1992): *The Constitution of Liberty*. Chicago: The University of Chicago Press.
- HELD, DAVID (1989): *Modeli demokracije*. Ljubljana: KRT.
- HELD, DAVID (1990): *Demokracija, nacija-država i globalni sustav*. V: David Held, *Modeli demokracije*. Zagreb: Školska knjiga, str. 305–342.
- HELD, DAVID (1993): *Democracy: From City States to A Cosmopolitan Order*. V: David Held (ur.), *Prospects for Democracy*. Cambridge: Polity Press, str. 13–52.
- HELD, DAVID (1995): *Political Theory and the Modern State: Essays on State, Power and Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- HELD, DAVID (1995a): *Democracy and the Global Order: From the Modern State to Cosmopolitan Governance*. Cambridge: Polity Press.
- HINSLEY, F. HARRY (1986): *Sovereignty*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HOBBS, THOMAS (1996/1651): *Leviathan*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HOBBSBAWM, ERIC (1998): *The Big Picture: The Death Of Neo-Liberalism*. Marxism Today, Nov/Dec, str. 4–8.
- HONDERICH, TED (1994): *Hierarchic Democracy*. New Left Review, 204, str. 48–66.
- HU, SHAOHUA (1997): *Confucianism and Western Democracy*. Journal of Contemporary China, 6 (15), str. 347–363.
- HUNTINGTON, SAMUEL P. (1996): *Trk civilizacij*. Nova revija, avgust-september 1996, str. 171–187.
- KRUGMAN, PAUL R. (1996): *Pop Internationalism*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- LOCKE, JOHN (1952): *The Second Treatise of Government*. New York: The Liberal Arts Press.
- MARX, KARL (1970/1843): *The Critique of the Hegel's Philosophy of Right*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MCGREW, ANTHONY (1997): *Globalization and territorial democracy: an introduction*. V: Anthony McGrew (ur.), *The Transformation of Democracy?* Cambridge: Polity Press, str. 1–24.
- MILL, JOHN STUART (1994): *O svobodi*. Ljubljana: KRT.
- MOUFFE, CHANTAL (1991): *Pluralizem in moderna demokracija: o Carlu Schmittu*. Eseji, 1, str. 99–112.
- NOZICK, ROBERT (1995): *Utopija*. V: Dietmar Doering (ur.), *Nekaj tem o liberalizmu*. Ljubljana: Liberalna akademija in Friedrich Naumann – Stiftung, str. 93–96.
- PAREKH, BHIKHU (1994): *The Cultural Particularity of Liberal Democracy*.
- SCHMITT, CARL (1994): *Tri razprave*. Ljubljana: KRT.
- SKINNER, QUENTIN (1997): *The State*. V: Robert Goodin in Philip Petit (ur.), *Contemporary Political Philosophy: An Anthology*. Oxford: Blackwell Publishers, str. 3–26.
- SMITH, ADAM (1986): *The Wealth of Nations*. London: Penguin Books.
- ŽIŽEK, SLAVOJ (1994): *The Spectre of Ideology*. V: Slavoj Žižek (ur.), *Mapping Ideology*. London: Verso, str. 1–33.
- WEISS, LINDA (1997): *Globalization and the Myth of the Powerless State*. New Left Review, 225, September/October, str. 3–27.

članki

Nacionalna identiteta ni zapisana v genih, ampak v diskurzu¹

Nacionalistični diskurz – monstrozna pošast ali nedolžen bavbav? Realna nevarnost sodobne družbe ali zgolj “ritualni” dodatek vladajočega gospodstva? Zakaj ljudje pristajajo na nacionalno determinacijo, zakaj želijo pripadati nekemu narodu? Ali je strah pred praznim poljem nepripadanja tisti osnovni vzgib, ki “poganja” posameznikovo identifikacijo?

Preden poskusimo odgovoriti na ta vprašanja, si oglejmo, kaj sploh pomeni pojem “narod” in kaj (če sploh kaj) je njegova “vsečina”. Kajti “vsečina” je tista, ki lahko daje takemu diskurzu videz “avtentičnosti” in ga s tem legitimira v vsakdanji praksi. Na uvodna vprašanja lahko verjetno brez zadržkov odgovorimo pritrdilno. Nacionalistični diskurz je namreč po svoje ritualiziran, in to zato, kot pravi Benedict Anderson, da se usoda spremeni v kontinuiteto, da se naključju da smisel.² In prav malo je bilo (in je) takih stvari, ki bi bile primernejše, kot je ideja naroda. Benedict Anderson je takim “navideznim skupinam” dal ime *imagined communities*, “saj niti pripadniki najmanjšega naroda nikdar ne spoznajo vseh sočlanov, ne srečajo vseh niti ne slišijo zanje – in vendar vsak izmed njih v mislih nosi predstavo o povezanosti v skupnost.”³

Razpad družbenega polja na atomizirane posameznike je namreč korelativen razpadu družbe na posamične simbolne registre, ki jih ne družijo nič razen neodnosa med njimi. In da se ta odnos, ta zlovesča praznina, nekako pozitivno “konsolidira”, se vanjo vtisne ideja naroda, ki je nekakšen “subjektivni odsev zahteve po celoti, ki ni percipirana”. Ta subjektivni odsev zahteve pa je tista točka, ki je tem

¹ Članek je povzet po nekaterih poglavjih magistrske naloge *Ideološki mehanizmi produkcije identitet*, ISH – Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Ljubljana, 1988.

² Cf. Anderson, 1998, str. 19.

³ Op. cit., str. 14.

⁴ Cf. Močnik, 1996a, str. 302. V zvezi z narodom Močnik navaja misel Clauda Lévíja-Straussa, ki jo je v "originalu" uporabil za opis nekega drugega simbolnega registra.

⁵ Cf. Rizman, 1991, str. 33.

⁶ Cf. Riha Šumič, 1995, str. 131.

⁷ Cf. Blommaert, Verschuere, 1993, str. 9.

⁸ Cf. Ward, 1966, str. 55 sq.

⁹ Cf. Van Dijk, 1995, str. 3.

¹⁰ Op. cit., str. 4.

atomiziranim posameznikom skupna, saj vsak zase, in hkrati tako kot drugi, "sanja" celoto, kateri bi lahko pripadal. A to še ni vse. Po tej skupni potezi se posameznice in posamezniki med seboj "prepoznajo" kot pripadnice in pripadniki istega, izsanjanega občestva. Toda te sanje so povsem zadosti, da tvorijo "videz" celote, ki vzpostavlja celoto.⁴

Pri vzpostavljanju te "navidezne skupnosti" imajo veliko vlogo seveda tudi diskurzivne strategije, katerim smo priča v vsakdanjem življenju. Lahko se strinjamo z oceno Andersona, da je jutranjo molitev zamenjalo branje jutranjega časopisa in da jezik in skupna vera, ki spremljata posameznika od zibelke do groba, bistveno prispevata k samozavedanju ljudi glede pripadnosti kulturnemu telesu.⁵ In kot rase niso zapisane v genih, ampak v diskurzu, kot ugotavlja J. A. Miller,⁶ tako tudi narod obstaja in se reproducira predvsem v obliki diskurza. V taki luči je seveda tudi vprašanje, ki sta si ga zastavila Jan Blommaert in Jef Verschuere⁷ povsem umestno, in sicer: Kako naj bo nacionalizem premagan, če so premise nacionalističnega diskurza obče sprejete, med njimi tudi občevaljavna ideja, da sta homogenost in obramba proti heterogenosti povsem normalni. Ima pa nacionalizem, rahlo ironično povedano, tudi pozitivno družbeno funkcijo, saj, kot vidimo, integrira ljudi in vzpostavlja (vsaj) videz kohezije. Barbara Ward namreč ugotavlja, da je bila samo nacionalna skupnost s skoraj primitivno idejo sorodstva zmožna ustvariti idejo o "skupnem dobrem". Že po energičnosti in kreativnosti je nacionalizem kot organizacijski princip pomemben faktor na vseh treh področjih človeških potreb, ki so sorodstvo, kohezija in ekonomska funkcija, čeprav avtorica hkrati poudarja, da ideja naroda ni v celoti uspešen kohezijski element države.⁸

Za reprodukcijo nacionalizma in za konstitucijo nacionalne identitete ni pomembna samo "vsebina", ampak tudi same diskurzivne prakse, ki igrajo pomembno vlogo v izražanju, legitimaciji in vključevanju nacionalizma v družbo. Nevarnost je toliko večja, ker nekateri posamezniki in posameznice verjamejo, da mediji in tudi sami politični "agitatorji" govorijo jezik tolerance. Morda je res, da uporabljajo "mehkejši" stil, a to nekateri naslovljenci z lahkoto "prevedejo" v "tršo" obliko. Prav zato taki diskurzi niso nedolžne jezikovne rabe, saj diktirajo oblikovanje socialne kognicije, vzpostavljajo mnenja, pristope, predsodke in "kanalizirajo" socialno percepcijo. Pravzaprav je nacionalizem socialno naučen, sam diskurz pa je bistvenega pomena v procesu ideološke produkcije in reprodukcije.⁹

Lahko bi rekli, da nacionalizem "živi" izključno v jeziku, saj vloga diskurza ni samo v realizaciji jezikovne rabe in komunikacije. Diskurz je tudi socialna akcija in praksa, diskurz družbo "upomenja" in je hkrati tudi sociokulturna, politična in ideološka praksa v procesu definiranja socialnega sistema in njegove strukture.¹⁰ Diskurz, ki ima težnjo po konstituciji imaginarne skupnosti, kot je narod, si mora

hkrati zagotoviti prenosni mehanizem in posplošiti označevalce in označence kot eno. Imeti mora torej znakovno strukturo, jezik in tisk.¹¹ Tako se hkrati vzpostavlja pregovorna nevtralnost, ki je učinek retoričnih strategij, ki vzpostavljajo obča mesta, tj. *common places*, na katerih bazira "zdrava pamet", po drugi strani pa je nevtralnost tudi zanazajski produkt "vselejše" producirane hegemonije.

Za tak tip homogenizirane družbe je tudi značilno, da je implicitno definirana v neopredeljivih pojmi, pretežno imaginarni skupki (lahko bi rekli brkljarije) zgodovine, potomstva, etničnosti, religije, jezika in teritorija pa se predstavljajo ali so videni kot norma in kot pogoj družbene harmonije, ki poudarjajo "naravne skupine", ki imajo samoumevno pravico po samodeterminaciji.¹² Že menjavanje samih definicij naroda kaže na ideološki značaj in hkrati potrjuje ugotovitev, da obstoj narodov ni resnica, ki smo jo ljudje odkrili, ampak konceptualizacija sveta, ki smo ga ustvarili.¹³ Prav zato je tudi zgrešeno stališče, da je možno delati distinkcijo med nacionalizmom kot ideologijo in nacionalizmom kot čustvom.¹⁴ Čustvo se pojavlja zgolj prek predhodne, ideološko posredovane distinkcije med "nami" in "onimi", s tem lahko posamezniki tudi vzpostavijo idejo ljubezni do "svojega" naroda. Narod je možno ljubiti šele ob določitvi "outsiderjev", saj v sami ideji naroda ni "nasebnega", transcendentalnega ali samoniklega. Temu pogledu dobro pristoji tudi namerno tavtološko stališče Erica Hobsbawma v delu *Nations et Nationalismes depuis 1780*, ko trdi, da je osnovna značilnost modernega naroda in vsega, kar je povezano z njim, prav njegova modernost. Hobsbawm poudarja, da so vsi poskusi, da se narod opredeli z objektivnimi kriteriji, obsojeni na neuspeh. Prvi razlog je v tem, da se bo, ne glede na to, kateri kriterij ali kombinacijo kriterijev uporabimo (jezik, kultura, religija, zgodovina, teritorij itd.), izkazalo, da so ti prav tako nejasni kot tisto (torej narod), kar želijo definirati. Naslednji razlog je v tem, da se vedno lahko najdejo izjeme, ki ne izkazujejo nacionalnih teženj ali pa da realni "narodi" ne ustrezajo kriterijem. Po njegovem mnenju je to povsem logično, glede na to, da poskušamo v nekem trajnem in univerzalnem okviru vzpostaviti nove zgodovinske entitete, ki so se komaj pojavile in se celo menjavajo.¹⁵

Narodu priznava modernost, da ne rečemo popularnost, tudi Benedict Anderson, ki pravi, da je zavest narodnosti (*nation-ness*) najbolj univerzalno priznana vrednota v političnem življenju naše dobe. Kljub "bohotenju" zatrjuje, da so vse skupnosti, ki so večje od prvotnih vaških skupnosti in preraščajo neposredni medčloveški stik, zamišljene.¹⁶ Vse nacije so mišljene kot omejene, torej z mejo, ki jih diferencira od drugih nacij. To mejo lahko opredeljujemo tudi kot nekakšno prepoved, ki kot taka vzbuja verovanje, to hkrati pomeni, da je meja pravzaprav v ničemer utemeljen ideološki argument, ki želi prikriti "škandal", da ni Drugega od Drugega, da smo pravzaprav vsi na istem odru.

¹¹ Cf. Mežnarič, 1990, str. 5 sq.

¹² Cf. Blommaert; Verschuieren, op. cit., str. 6.

¹³ Cf. Jackson; Penrose, 1993, str. 9, 28.

¹⁴ Cf. Gellner, 1994, str. 65.

¹⁵ Cf. Poutignat; Streiff-Fenart, 1997, str. 45 sq.

¹⁶ Cf. Anderson, op.cit., str. 15.

¹⁷ Cf. Schmitt, 1994, str. 85 sq.

¹⁸ Cf. Fowler, 1991, str. 49 sqq.

¹⁹ Cf. Anderson, op. cit. 19.

²⁰ Op. cit., str. 16.

Da je taka meja povsem iluzorna in da je pravzaprav fetiš, ki zakriva manko dejstvenih in racionalnih argumentov, lahko vidimo in zaslutimo ob Schmittovem razlikovanju med prijateljem in sovražnikom, ki je po njegovem mnenju kriterij političnega. "Politični sovražnik ni nujno moralno zal ali estetsko grd," pravi Schmitt, "je samo drugi, tujec, in za njegovo bistvo zadostuje, da je v nekem zelo intenzivnem smislu eksistencialno nekaj drugega in tujega." In v podkrepitev teze o imaginarni skupnosti doda: "Sovražnik je zgolj javni sovražnik, kajti vse, kar je v povezavi s takšnim skupkom ljudi, še posebej pa s celotnim ljudstvom, postane javno."¹⁷ Tujec oziroma drugi je lahko torej zgolj posameznik kot anonimnež, kot neznanec, in zgolj pod pogojem javnega in formalnega deklariranja. Takoj, ko bi tega anonimneža srečali v realnosti kot konkretno osebo, se njegov atribut sovražnika zamaje. Zato je tudi lahko sovražnik samo kot javni sovražnik, kot imaginarni sovražnik imaginarne skupnosti.

Če se povrnemo k samemu diskurzu, bi lahko omenili nekatere osnovne značilnosti, ki se v izjavah pojavljajo in te izjave označujejo kot ideološke. Pomemben ideološki člen bi lahko označili z "ideologijo konsenza", saj se govorci pogosto obnašajo, kot da celotna populacija pozna njihova izjavljena "dejstva". Druga značilnost, lahko bi rekli "podvarianta" konsenza, je reprodukcija "nas" in "onih", kjer se konsenzualni "mi" percipirajo kot edini veljavni in legitimni, a so, to je zelo simptomatično, ogroženi spričo "drugih", zaradi "njih".¹⁸

Značilni ideološki mehanizmi v produkciji nacionalne identitete so tudi različni simboli in ceremonialno spoštovanje, ki se javno izkazuje različnim narodnim junakom in junakinjam ob spomenikih in grobovih. Čeprav v teh grobovih ni ne posmrtnih ostankov ne nesmrtnih duš, s katerimi bi se posamezniki lahko identificirali, so taka mesta prežeta z željo po imaginarni skupnosti, kakršna je narod. Anderson poudarja, da to kaže na veliko podobnost z religiozno mentaliteto ter da sta obe mentaliteti pravzaprav povezani. Z oslabitvijo religioznega verovanja namreč ni izginilo trpljenje, ki ga je to verovanje do neke mere blažilo. Raj je bil uničen in sama usoda se je prikazovala kot čisto naključje, nastala je potreba po vzpostavitvi neke druge kontinuitete.¹⁹ V tem smislu ne gre zgolj za to, da se slučaju da smisel; kontinuiteto lahko razumemo tudi kot rojstvo nove "ljubezni", saj, kot pravi Anderson, narode in njihove pripadnike, ki nosijo v sebi to nacionalno identiteto, navdihuje tudi ljubezen, za katero so se ljudje pripravljali žrtvovati.²⁰ Toda ta ljubezen ni "klasična" ljubezen do sočloveka, ki ga vsakodnevno doživljamo v konkretnih situacijah. To je ljubezen do imaginarne skupnosti, ki naj bi ji ljudje pripadali. V tem je tudi "pogoj" za tovrstno ljubezen, saj naroda in pripadnosti do nekega naroda ne moremo doživljati "razumsko" ali dejstveno, lahko ga doživljamo samo skozi ljubezen, ki ne potrebuje (oziroma ne sme imeti) dejstvenih in racionalnih argumentov. Ernest Gellner se je na primer spraševal, zakaj sta

identifikacija z domovino in lojalnost domovini možni ravno v narodih, ki so ogromne anonimne skupine.²¹ Po našem mnenju je prav ta anonimnost pogoj za ljubezen. Vse dokler sta skupina in posameznik v njej anonimni entiteti, toliko časa je možna tudi ljubezen. Z nekim nesimpatičnim konkretnim posameznikom bi se verjetno težko identificirali, kaj šele, da bi ga ljubili. Tovrstna ljubezen ima torej enak položaj kot sovraštvo v Schmittovem primeru. Tako ljubezen kot sovraštvo sta se zmožna v tovrstnih velikih imaginarnih skupnostih poroditi samo v odnosu do anonimnega posameznika.

A ljubezen do imaginarnih skupnosti lahko razložimo tudi drugače. V vseh "naravnih sponah", kot je narod, ki je asimiliran z barvo kože, s spolom in s časom našega rojstva, ki so pravzaprav elementi, ki so nam vnaprej dani in se jim ne moremo upirati, lahko občutimo tisto, kar lahko imenujemo "lepota skupnosti". Ravno zato, ker jih ne moremo izbirati, ti elementi privzamejo avro nepristranskosti. Za večino običajnih ljudi ne glede na razredno pripadnost je bistvo naroda in nacionalne identitete ravno v tem, da bit naroda ne pozna interesa, to je hkrati razlog, zakaj ta narodna bit lahko zahteva žrtve.²²

²¹ Cf. Gellner, 1994, str. 62 sq.

²² Op. cit., str. 130. Na tem mestu lahko opozorimo in spomnimo na tako imenovani estetski fetišizem, ki ga navaja Adorno, 1986: "Kar ima funkcijo, je mogoče nadomestiti; nena-domestljivo je samo, kar ni za nič." Nefunkcionalnost narodne biti je potemtakem osnovni argument in ideološki mehanizem, ki vzbuja verovanje, da je nacionalna identiteta "vrednota", ki se ji posamezniki ne smejo odpovedati.

²³ Cf. Štrajn, 1994, str. 194 sq.

KAKO POSTANEŠ TO, ZA KAR SI SE PREPOZNAL

Nacionalna identiteta prav gotovo spada med temeljne gradbene kamne vsake nacionalne ideologije. Toda tako kot vsake druge identitete se tudi nacionalne identitete drži neka slepa pega; to je problem same opredelitve identitete. Kot abstraktnega pojma se identitete drži razlika, ki se je na videz možno rešiti z operacijo negacije, torej po znanem obrazcu: $A = A$ in $A \neq B$. A kot ponazarja povsem preprost obrazec, sama negacija vključi v identiteto razliko, ki v skladu s Heglovo kritiko Fichteja utemelji identiteto kot slabo neskončnost.

Določitve nacionalne identitete torej ni možno reducirati zgolj na najpreprostejšo formulo tipa Slovenec = Slovenec, ampak potrebujemo matrico, ki vsebuje množico predikatov. Kolikor skušamo to matrico opazovati karseda "objektivno", se nam seveda celoten korpus različnih samoumevnih predikatov prikaže kot povsem iracionalen konstrukt, celotno polje predikatov se izkaže kot nekakšna psihosocialna razlikovalna shema. Kopičenje kvalitativnih atributov na ta način utemeljuje širšo elaboracijo nacionalne ideologije, ki se nadalje razvija v narcisoidnem diskurzu. Le-ta v končni fazi določa Slovenca in Slovenko z množico atributov in stereotipov, pri čemer za najbolj "pravega Slovenca" določa tistega, ki "ljubi svoj narod".²³

Zadnji argument dobro ponazarja "histerično" pozicijo nacionalne identitete, ki ob izgubi vsakršne racionalne argumentacije (racionalne argumentacije pravzaprav sploh nikoli ni imela) stopi sami sebi "na ramena" in začne poudarjati ljubezen, kar je znana ideološka metoda.

²⁴ Cf. Žižek, 1983, str. 24 sq.

²⁵ Cf. Austin, 1990, str. 17.

²⁶ Cf. Pecheux, 1980, str. 118.

Proces oblikovanja nacionalne identitete ima, kot navajajo sodobne teorije ideologij, na ideološki ravni obliko interpelacije. V njem Drugi – narod izvrši poziv, ki se mu subjekt “odzove” s tem, da se “prepozna” v tem pozivu, da se torej v našem primeru “prepozna za Slovenca/ko”. Prepozna se kot tisti, h kateremu se Narod obrača s pozivom (podobno kot Althusserjev primer s policijsko interpelacijo *Hej, vi tam!*), da naj opravi narodno dolžnost.²⁴ Te ideološke interpelacije oziroma odgovora (prepoznanja) se drži neke vrste performativna razsežnost. John L. Austin je namreč performative opredelil kot izreke:

“A. ki prav ničesar ne ‘opisujejo’ ali ‘poročajo’ ali ugotavljajo, niso ‘resnični ali neresnični’, in

B. izreči stavek je opraviti neko delo ali del nekega dela, ki ga normalno ne bi opisali kot (ali kot ‘zgolj’) nekaj reči.”²⁵

Če je klasična opredelitev performativa izražena s formulo reči = storiti, potem lahko za performativno razsežnost akta ideološke interpelacije ponudimo obrazec: prepoznati se za (Slovenca/ko) = postati to (Slovenec/Slovenka), za kar si se prepoznal. Že omenjeni učinek “vselej že” je v tej optiki bistveni sprevid performativne razsežnosti, ki vedno spremlja ideološki proces.

PREPOZNANJE IDENTITETE V LUČI PERFORMATIVNE REALNOSTI

Obrazec “postati to, za kar si se prepoznal” si lahko ogledamo tudi skozi polje klasičnih performativov, saj je tako pri “pravih” performativih kot v našem primeru sam spregled prepoznanja odločilnega pomena. Gospostveni performativi namreč z izjavljanjem ne izvršujejo samo določenih dejanj, ampak imajo v procesu tudi globjo intenco. Izrekanje performativa ne pomeni, da avtoriteta, ki ga izreka, ali kdorkoli drug želi ali zahteva oziroma zapoveduje. Tak je vsaj “zunanji” videz izrekanja. V izrekanju in celotnem ceremonialu lahko razberemo in razkrinkamo nekakšno fiktivno mnenje, da je ta želja po priznanju performativa na splošno priznana, da je ta želja ali zahteva upravičena, ker “vsakdo to ve”. Deluje torej na verovanjski podlagi,²⁶ podobno kot opredeljevanje “prave(ga)” Slovenca/ke z argumentom, da je najbolj pravi Slovenec oziroma Slovenka tisti/a, ki ljubi svoj narod. V tej ljubezni je prikrita močna moralistična poanta, ki subjekt “spomni” na dolžnost, da se torej “prepozna” kot naslovljenec ideološkega Subjekta, hkrati se sam vzpostavi kot ideološki subjekt.

A raje pogledajmo, kaj je performativ in kakšen je njegov “status” v vsakdanjem življenju. Če bi se namreč omejili na definicijo performativa, ki pravi, da je izjava dejanje in da tisti, ki jo izgovori, izvrši dejanje s tem, da to dejanje imenuje, bi to pomenilo, da je vsako izrekanje performativne formule tudi izvršitev dejanja.

Toda če bi vsako izrekanje performativa zares izvedlo dejanje, bi se performativ kot družbeno priznано, institucionalno dejanje izničil. Tak položaj je možno preprečiti le, če so nekatera izrekanja performativa prepovedana, to omogočimo s klavzulo, ki določa izrekanje performativov.

Po Benvenistovem mnenju morajo biti izključena predvsem tista izrekanja performativa, ki so izvršena brez potrebne avtoritete. Šele s prepovedjo se lahko iz množice vseh (potencialnih) performativov konstituira vsaj do neke mere konsistentna množica dovoljenih, austinovsko rečeno, posrečenih ali resnih performativov. Problem pa je ravno v prepovedi, pravzaprav, s kakšnimi razlogi utemeljiti in upravičiti to prepoved, saj se nedovoljeni performativi v ničemer ne razlikujejo od dovoljenih.²⁷

Kot se lahko performativi posrečijo zgolj tako, da se nekatera izrekanja performativov prepovejo, se podobno dogaja tudi v argumentaciji nacionalne identitete. V obeh primerih sama prepoved vzbuja verovanje, da obstajajo nemogoči performativi, da obstajajo "mi", ki smo "njim drugi". Ta zadnja distinkcija je ena od osnovnih paradigem produkcije nacionalne identitete. Na to značilnost opozarja tudi Benedict Anderson, ko pravi, da se narod oziroma nacija vedno opredeljuje kot omejena entiteta, saj imajo tudi največji narodi določene in opredeljene, pa čeprav raztegljive meje. Avtor tudi poudarja, da tudi največji privrženci in privrženke ideje naroda ne sanjajo o dnevu, ko bodo vsi pripadniki in pripadnice človeške rase pristopili k njihovemu narodu,²⁸ kajti potem to ne bi bil več narod, kot ga predstavljajo njegovi protagonisti in protagonistke. V tem primeru bi razpadla sama mistična "vsebina" posameznega naroda, ki pa je, čeprav iluzorna, glavni konstituent nacionalne identitete.

Ideološki mehanizem nacionalne identitete potemtakem namerno vzpostavlja in reproducira mejo, saj z vzpostavljanjem meje producira videz naroda kot naravnega fenomena. Reprodukcijska meja med "nami" in "njimi" namreč vzpostavlja koncepcijo mistične vezi med ljudmi in samim ozemljem.²⁹ Koncept diferenciacije, ki ga lahko zasledujemo predvsem v diskurzu, oziroma koncept razmejitve, torej vzpostavi videz povezanosti ljudi s prostorom, to hkrati omogoči, da se z nastopom tega prepoznanja tudi sama diferenciacija ugleda kot logična in "naravna".

Antagonizem nacionalne identitete, kar bi pravzaprav veljalo tudi za vse druge identitete, je z mistično vsebino pozitiviran in hkrati zamaskiran z opredeljevanjem in "bojem" proti nekemu popolnoma drugemu, tujemu posamezniku. Paradoksnost omenjene pozicije je v tem, da se lahko ohranja samo, dokler obstaja ta drugi, torej "tujec" ali "tujka". Identiteta lahko traja toliko časa, kolikor časa obstaja tudi meja, saj identiteta dobesedno sloni na stalnem procesu opredeljevanja. S širitvijo ozemlja si nacionalna identiteta uničuje lastno eksistenco, to pomeni, da si mora stalno izmišljati nove meje in

²⁷ Cf. Šumič Riha, 1988, str. 25. Obsežnejšo razlago problema lahko najdemo tudi v: T. Praprotnik, 1998, str. 214–223.

²⁸ Cf. Anderson, op. cit., 1998, str. 16.

²⁹ Cf. Jackson; Penrose, 1993, str. 29.

³⁰ Cf. Riha Šumič, 1988, str. 26. V nadaljevanju zelo dobro izpelje "lacanovski" sklep, ki preprosto, toda epistemo-loško kredibilno prikaže bistvo performativne "realnosti": "Za uspešnost performativov ni namreč dovolj, da govorec in naslovljenec predpostavita kot podlago performativov konvencionalno proceduro, na katero se oba sklicujeta, ni dovolj predpostaviti skupnega Drugega, marveč je treba poleg tega predpostaviti še 'Drugega (od) Drugega (l' Autre de l' Autre), ki bi jamčil za njegovo konsistentnost."

³¹ Op. cit., str. 26 sq.

prepovedi, ki so pogoj za obstoj njene "vsebine", si torej stalno izmišljati nove "ovire" na poti do cilja. Le-tega seveda ne sme nikoli doseči, saj ko ga doseže, tudi propade njena mistika. Resnica identitete je zato predvsem v poti stalnega redefiniranja in zanikanja (negacija vključi v identiteto razliko, ki utemelji identiteto kot neskončnost), in ni cilj.

Podobna prepoved je značilna za performativ in je povsem fiktivna in arbitrarna, toda nujna, da postanejo "posvečeni" performativi "resnični".³⁰ Ali z drugimi besedami. Za posrečen performativ ni dovolj konvencija, ki omogoči performativu njegovo resničnost, potrebno je tudi določiti "nemogoče" performative, ki zagotavljajo "resnim" performativom njihovo "konsistentnost". Nemogočih oziroma nemožnih performativov seveda ni, in ta problem se rešuje tako, da vzpostavljamo konvencijo, ki pa ni utemeljena. Utemeljena je zgolj z neizrečeno prepovedjo, s prepovedjo, ki zakrije praznino nemogočih performativov (ni Drugega od Drugega). Praznina ali neobstoj nemogočih performativov se zakrije s prepovedjo, ki deluje kot čisti dozdevek (fikcija), ki vzbuja vero, da nemogoči performativi obstajajo, saj če ti ne bi obstajali, kaj bi nas potem sililo, da priznavamo konvencijo za nujni pogoj performativnosti. Ker performativ temelji na nikjer utemeljeni družbeni konvenciji, se ta začaran krog performativnosti skrije za govorčev avtoriteto.

Povsem inverzna situacija se kaže v tako imenovanih neresnih performativih, kjer se brezopornost (neutemeljenost) performativa razkrije v vsej razsežnosti. Neresni performativi niso prepovedani kot nemogoči, ker jih ni mogoče izreči, ampak ravno zato, ker jih je mogoče izreči "in ker že samo s tem, da jih je mogoče izreči, razkrijejo skrivnost oziroma škandal, kot pravi Althusser, škandal, ki je v tem, da je družbena konvencija oziroma institucija kot garant in temelj performativa popolnoma arbitrarna, nima opore, prav narobe, oporo si išče v tistem, kar naj bi sama podpirala".³¹

Preko ovinka skozi problem performativne realnosti smo pravzaprav poskusili prikazati realnost nacionalne identitete. V obeh primerih, tako v primeru performativa kot nacionalne identitete, se proces vzpostavljanja in reproduciranja organizira pod pogojem prepoznanja. Če ju nihče ne opazi, namreč performativ oziroma "svojo" lastno identiteto, potem ju "ni", ne obstajata. V obeh primerih se odvijata dva podobna procesa, ki omogočata konstitucijo dveh "realnosti". Po eni strani se namreč vzpostavlja ritual, ki z lastnimi prakticiranjem reproducira realnost, na katero se sam nanaša, po drugi strani pa se prav tako realizira nujna prepoved, nekakšno rezanje gnilega od zdravega, ki v ničemer utemeljenemu razločevanju podeli nujni minimum konsistentnosti.

Bistvenega pomena je torej uvid, da za celoten proces namreč ne zadošča reči, da naslovljenci in naslovljenke prepoznajo nacionalno identiteto, da se prepoznajo za to, kar so "od nekdaj

že bili”, Slovenci in Slovenke namreč. Prav narobe. S tem prepoznavanjem so subjekti postali to, za kar so se prepoznali.

³² Cf. Južnič, 1993, str. 306 sqq.

³³ Cf. Barthes, 1993, str. 124.

³⁴ Op. cit., str. 127 sqq.

KLENI IN POŠTENI – MIT ALI SODOBNA OBLIKA MANE

Lahko se strinjamo, da je nacionalna identiteta ena izmed najbolj zapletenih in protislovnih, iz raznovrstnih drugih “sestavljena” identiteta. Samo poimenovanje identitete, ki je pomemben kohezijski dejavnik, je v tem primeru problematično, saj lahko predpostavljamo, da so mehanizmi čustvene vezi v tem primeru manj samoumevni kot pri drugih identitetah. V tem smislu bi za nacionalno identiteto lahko dejali, da se kohezija in identifikacija ohranjata izrazito s simboli in da je slednja ritualizirana, celo narativna. Imamo jo lahko za pripoved o obstajanju in obstojnosti, to se odvija z udeležbo v skupinskem življenju ob različnem beleženju pripadnosti in pripadanja.

Samo pripadništvo se ohranja tudi z oznanjanjem mitov, ki utrujejo predstave o dolgem in nepretrganem obstajanju nekega naroda, s tem se vzpostavljajo tudi meje do drugih skupin. Mitologija vzpostavlja v človekovi identifikaciji občutek veličastja, še posebno takrat, ko miti pripovedujejo “velike resnice”.³² Mitski govor se istočasno prikazuje kot razglašanje in potrjevanje resnic in je po svoji naravi interpelacijski, to pomeni, da je usmerjen na sogovorca, ta pa je podvržen njegovi intencionalni moči.³³ Običajno mit doživljamo kot nedolžen govor, toda ne zato, ker bi bile njegove intence skrite – če bi bile skrite, sploh ne bi mogle doseči učinka – ampak zato, ker so naturalizirane. Prav zato se mit bere kot dejstveni sistem, čeprav je zgolj nekakšen semiološki sistem. Po Barthesu je osnovno načelo mita ravno preobrazba zgodovine v naravo. Sama intenca mitskega govora je vedno spremenjena v naravo. Na to intenco se torej ne gleda kot na “motor”, ki “poganja” zgodovino, ampak jo ljudje doživljajo kot nekakšno opravičevanje oziroma pojasnjevanje “vselej-že” izvršenih dogodkov. S prehodom zgodovine v naravo mit doseže neke vrste prihranek, saj ukinja kompleksnost vsakdanjega življenja, omogoča enostavnost resnic, ukinja vsakršno dialektiko in organizira svet, v katerem ni protislovnosti. Miti niso nič drugega kot neprestana in neutrudljiva zahteva, zvita in vztrajna namera, da se vsi ljudje prepoznajo v svoji večni sliki, časovno točno opredeljeni in ustvarjeni nekega dne, ki mora kot taka ostati za vse čase.³⁴ Pri nacionalni identiteti je značilna produkcija mitov o izvoru in občutenju zgodovinske kontinuitete, ki omogoča, da se v sami državi vidi izraz ali obris že prej obstoječe identitete, ki predstavlja pragmatično ideološko formo. Narodi vztrajno proizvajajo sami sebe kot nacionalno skupnost, toda nujni pogoj, da se notranja diferenciacija različnih družbenih skupin relativizira v odnosu do simbolne diferenciacije “nas in tujcev”, je v tem, da se morajo posamezniki ter

³⁵ Cf. Poutignat; Streiff-Fenart, 1997, str. 52 sq.

³⁶ Cf. Freud, 1981, str. 15.

³⁷ Cf. Lévi-Strauss, 1958, str. 242, 264.

³⁸ Cf. Riha; Žižek, 1985, str. 86.

³⁹ Cf. Žižek, 1982, str. 34 sq.

⁴⁰ Cf. Jackson; Penrose, 1993, str. 32.

posameznice različnega izvora vzpostaviti kot *homo nationalis*; to ideologija doseže tudi z mrežo ustanov in običajev, ki socializirajo posameznike in posameznice in jim fiksirajo občutja ljubezni in sovraštva.³⁵ Podobno kot voditelji/ce množic, morajo tudi velike ideologije in mitologije "slikati s kar najmočnejšimi barvami, pretiravati in ponavljati zmeraj isto".³⁶

Tudi Claude Lévi-Strauss opredeljuje mit kot govor in v delu *Anthropologie structurale* v značilnem strukturalističnem slogu opozarja, da prave konstitutivne enote mita niso izolirani odnosi, ampak paketi odnosov (take pakete odnosov najdemo v diskurzu tipa "mi in oni" v produkciji nacionalne identitete), in da so samo v kombinaciji takih paketov konstitutivne. Namen mita je torej pridobiti logični model, s katerim se lahko razreši določena kontradikcija.³⁷

V svojem bistvu je mit vselej interpelacijski, usmerjen na naslovljenke in naslovljenke. V tem statusu lahko zaznavamo althusserjevsko logiko, saj tudi mit ne more obstajati sam zase in ne more biti "berljiv", če nima tudi "bralcev" in "bralk". To pomeni, da mit sproti vzpostavlja tudi bralce/ke, da gre torej za neke vrste performativno dejavnost samega mita, ki performativno ustvarja subjekte; s tem se tudi sam mit pretvori v berljivo in logično zgodbo. Interpelacija pomeni vzpostavitev neke vrste "točke prešitja" (*point de capition*), pomeni "poseg nekega 'novega označevalca', ki sam po sebi ne prinese novega pomena – ki je, kot pravi Lacan, 'označevalec brez označenca' –, ki pa prav kot tak izvrši čudežno 'sprevrnitev' celotnega danega pomenskega polja, redefinira njegovo 'berljivost'".³⁸ Interpelacija ni zato nikoli nevtralna, ampak je vedno obarvana s spletom partikularnih potez, ki jih (v našem primeru) Slovenec/ka "prevzame nase", ko se prepozna v slovenstvu (pridnost, bogaboječnost, pokornost). Ta konkretna obarvanost je hkrati mesto boja za to, "katera bo tista 'splošna svetloba', v katero so potopljene vse druge barve in ki jih modificira v njihovi posebnosti, kateri bo tisti 'posebni eter' partikularnih potez, ki določa specifično težo vsega gibanja, ki se kaže v njem, posebni eter potez, s katerimi se bomo identificirali ob odgovoru na vprašanje, kaj pomeni biti Slovenec/ka".³⁹ Ponavadi nacionalne mitologije mnogo raje od natančnega definiranja osnovnih človeških posebnosti identificirajo široko polje distinktivnosti, pri tem običajno uporabljajo pridevnike, ki konotirajo na njihovo nacionalnost. Kot klasične primere lahko navedemo besedne zveze, kot so angleška kultura, finski jezik, tibetanska pokrajina.⁴⁰ Za slovensko nacionalno mitologijo so tipične ideološke oznake, da je "pravi/a Slovenec/ka priden/na", ki je dejstvena netočnost ne prizadene. Enačenje Slovenca ter Slovenke s pridnostjo potemtakem pomeni, da lahko Slovincu/ki lenuhu ne zalučamo "Bodi priden/na!", ampak kar: "Bodi Slovenec/ka!" "Vrednost" slovenstva se v tem primeru izraža z "uporabnimi vrednostmi", to pomeni, da postanejo te

“čutne” (opazne, pozitivne) lastnosti nekaj nadčutnega. Niso torej le to, kar so (npr. značajske lastnosti poljubne osebe), ampak so izpričevanje nečesa skritega, globljega, transcendentnega.

“Nacionalna ‘interpelacija’ deluje, ko pride do te fetišistične sprevrnitve, ko se ‘pozitivne’ lastnosti doživljajo kot izraz nečesa ‘transcendentnega’, slovenstva kot ideološkega Subjekta.”⁴¹

Subjekt se v tej logiki ne identificira neposredno s serijo “pozitivnih” oznak, ampak se identificira s tem transcendentalnim, pomensko “praznim” mestom, ki zaznamuje označevalec “slovenstvo”. Med to oznako in serijo “pozitivnih” oznak, ki jih konotira oznaka (pridnost), ni kontinuitete, ampak je prelom, saj se oznaka Slovenec oziroma Slovenka in serija “pozitivnih” oznak ne gibljejo na isti ravni. “Slovenec” oziroma “Slovenka” sam po sebi nič ne pomeni, pravzaprav pomeni zgolj in prav to, kar lahko ekspliciramo s serijo “pozitivnih” oznak. Medtem ko je serija “pozitivnih” oznak serija z opredeljenim pomenom, je po drugi strani “Slovenec” in “Slovenka” zgolj paradokсна avtoreferenčna oznaka, ki sama nič (pozitivnega) ne pomeni oziroma pomeni zgolj tistega in tisto, ki se prepozna v njej. Omenjeno fetišistično sprevrnitev lahko ponazorimo z ideološko logiko, ki, kot trdi Slavoj Žižek, rezonira približno takole: “Če je Francoz priden, je ‘pač priden’, če je Slovenec priden, pa je ta pridnost ‘izpričevanje slovenstva’; ni ‘Slovenec v pravem pomenu’ zato, ker ima te in te oznake, pripisane Slovencu, marveč ima te in te oznake zato, ker je Slovenec.”⁴²

Primerov tovrstne in nekoliko drugačne logike argumentacije imamo v vsakdanjem življenju precej. Za primer si oglejmo izjavo, ki se opira na topos s precej klasično ideološko “vsebino”.

*Res pa je, da pomladna koalicija ne bo prijetna za tiste, ki kršijo zakone ..., in za tiste, ki jim nista mar Slovenija in slovenstvo.*⁴³

Takoj na začetku verjetno marsikoga zbode v oči besedna zveza “ki jim nista mar Slovenija in slovenstvo”. Če se ne pustimo takoj ujeti v logiko izjave, bi se lahko vprašali, kaj pomeni, da komu ni mar za Slovenijo in slovenstvo? Gre za tip argumentacije, ki se opira na topos “bolj ko si Slovenec/ka, bolj si dober/ra”: pozitivna oznaka “dobrota” je izpričevanje slovenstva, torej analogno s prej omenjeno logiko. A zopet ne vemo, kaj naj počnemo s Slovenijo in slovenstvom. Na delu je primer ničelnega označevalca, ki sebe predstavlja kot vsebinsko polnega, a v resnici sam v sebi nič ne pove.

Argumentacija uporablja ime obstoječe socialne oziroma politične entitete, vendar to ime ne pripada nikomur in vsakomur, saj to vnaprej dano ime ni nič drugega kot polje, praznina (ni Drugega), ki ga lahko zasede kdorkoli,⁴⁴ ki pač želi izpolniti “sanje” po pripadnosti. S takim postopkom naredi nevidno ločnico vidno, tako rekoč očitno, in konstituira tudi neskupnost, kar omogoča ločevanje

⁴¹ Cf. Žižek, *op. cit.*, str. 36.

⁴² *Ibid.*

⁴³ Izjavo je izrekel predstavnik ene od slovenskih parlamentarnih strank na TV Slovenija, 3. januarja 1997.

⁴⁴ Cf. Riha Šumič, 1996, str. 168.

⁴⁵ Cf. Močnik, 1996a, str. 299.

⁴⁶ Op. cit., str. 300.

⁴⁷ Cf. Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) 1994, str. 523. Mar: v povedno-prislovni rabi izraža skrb, ukvarjanje s čim: Pohajkuje, otroci pa ji niso mar; služba mu je malo mar; ekspr., s smiselnim osebkom v dajalniku izraža popolno nezanimanje, neprizadetost: Mar mi je, naj reče, kar hoče; ni mi mar, kaj ljudje mislijo.

⁴⁸ Cf. Althusser, 1980, str. 75.

med tistimi, ki so vključeni, in tistimi, ki so izključeni, saj so, maussovsko rečeno, strukturne ločitve, opozicije in spopadi nosilci "družbene kohezije,"⁴⁵ saj "prepovedi, ločevanja in kaj podobnega niso zgolj nekaj 'negativnega', niso le 'odsotnost' pozitivnih odnosov bližine, pozitivnih navodil in zapovedi ipd. – temveč so, narobe, konstitutivni za člene, ki jih razločajo, in so hkrati povezovalni za strukturo, ki jo cepijo."⁴⁶

V tem primeru je "vsebina" Slovenije in slovenstva dodatno "zapolnjena" z nekaterimi besednimi figurami. Če izjava ne pridobi na "svojo stran" naslovnika že v prvem poskusu (s samim navajanjem obeh blagozvočnih pojmov), se trudi to storiti z vpeljavo besedne zveze "ki jim ni mar". Ta fraza v vsakdanjem pojmovanju napotuje na neizpolnjevanje "pozitivne" akcije (osupli smo, na primer, nad osebo, ki ji ni mar za sočloveka). Izjava torej na isto logiko postavlja tudi Slovenijo in slovenstvo. S tem lahko "reši" dva problema na en mah:

– Zaradi besedne zveze "ki jim ni mar", ki ima v globinski strukturi po svoje "vpisano", da bo nadaljevala z opisom neke pozitivne, humane dejavnosti,⁴⁷ oba pojma "zapolni" z namišljeno pozitivno humano vsebino. Slovenstvo kot nekaj posebnega se torej s pomočjo besedne zveze "povzdigne" v občo oziroma splošno in univerzalno "kvaliteto".

– Z vzpostavitvijo te vsebine pa lahko označi vse tiste osebe (osebe, ki jim ni mar) kot negativne, ki so vredne splošnega grajanja.

Gre za tip ideološke interpelacije, saj si govorec pomaga z besedno zvezo "ki jim ni mar", ki naslovnike "spomni" na njihove "korenine" in socialno-psihološke lastnosti, ki niso slučajne, temveč z njimi Slovenec in Slovenka "izpričujeta" slovenstvo.

In kdo so "tisti"? Govorec sicer s prstom kaže na "negativce", a prav z namenom, da prepriča "pozitivce". S "tistimi" je namreč mislil na "pozitivce", saj se le-ti prek "tistih", tj. negativcev, najlažje prepoznajo. "Tistih", karkoli že s tem mislimo, v resnici sploh ni, a ravno zato, ker ne obstajajo, jih govorec lahko opredeljuje in hkrati v naslovljencih in naslovljenkah vzbuja vero, da "tisti" oziroma "tiste" obstajajo, saj sicer ne bi govoril o njih. Naš primer je precej podoben Althusserjevemu primeru ideološke interpelacije, njegovemu "*Hej, vi tam!*", kjer razlaga, da naslovnik z obratom telesa za 180 stopinj (ko se obrne zaradi naslovitve) postane subjekt, ker se je prepoznal, da je naslovitev veljala "prav" njemu.⁴⁸ Celotna miselna operacija se pravzaprav dogaja kar istočasno. S tem poskuša onemogočiti potencialnim dvomljivcem njihov pogum in nekateri resnično utihnejo. Sicer jim ne bi bilo treba, a vendar to naredijo. Zakaj?

Izjava je razprostrla veselje verovanj, zato nihče natančno ne ve, kaj si mislijo drugi o tem vprašanju. Dvomljivcev je verjetno precej, a nihče ne upa "stegniti jezika", saj bi bil lahko deležen splošnega obsojanja, v primeru, da se bo za ta korak odločil le on. Tudi če nihče ne verjame izjavi (sklicevanju na slovenstvo), se utegne zgoditi,

da bo rezultat isti, saj je zadosti hipoteza o naivnežu, ki verjame v vsebino izjave, pa bo stvar povsem učinkovito delovala. V našem primeru, kjer se vzpostavlja logika "molčeče večine", lahko vidimo pravzaprav inverzijo z logiko "slepega potnika". V velikih družbenih skupinah, in še posebno v tako imenovanih individualističnih družbah, obstaja specifična racionalna logika ljudi. Čeprav imajo vsi člani skupen interes za pridobitev določenih dobrin, nimajo po drugi strani nikakršnega interesa glede "stroškov".

S pozicije posameznika ter posameznice je torej jasno, da njegov/njen glas (da bi stegnil/a jezik) ali, da bo molčal/a, ne prispeva h končnemu rezultatu. V obeh primerih bo njegov/njen vpliv na skupino v bistvu ničen, zato nihče nima posebnega interesa v "stegovanju jezika".⁴⁹

Kot vidimo, je bila za govorca vzpostavitev velike skupine zelo produktivna, saj tako nihče natančno ne ve, kaj drugi mislijo o tem vprašanju. Če smo zelo natančni, se moramo popraviti in reči, da govorci ni ničesar vzpostavil oziroma izjavo ni naslavljal na konkretno skupino. Ker je izjavo naslavljal na navidezne pripadnike in pripadnice iste skupine, se je vzpostavilo nekakšno totalitarno "obče mesto", drugače rečeno: "Totalitarnega zakona ni, kljub temu pa ima lastnost, da ga lahko kršimo."⁵⁰

V individualističnih družbah, kot je naša, se torej funkcija subjekta, za katerega se predpostavlja, da verjame (SSB), vedno pripisuje drugim posameznikom in posameznicam, predstavlja se kot verjetje, ki ga posamezniki/ce pripisujejo drugim posameznikom ali posameznicam.⁵¹ V našem primeru ta SSB "vznikne" z izjavljanjem besede "tisti", ki ravno zaradi nedefiniranosti vzpostavi v ljudeh verjetje, da obstaja "en, ki verjame" v slovenstvo. Celotna zadeva je toliko bolj "eksotična", ker je povsem možno, da nihče ne verjame pretendirani izjavi, pa bo vseeno učinkovita.

To situacijo bi lahko zopet primerjali z ugotovitvami Olsona, ki poudarja problematičen položaj konsenza v velikih skupinah. "Po tihem" verjetno vsi soglašajo, da je slovenstvo, kot bi se izrazil Lacan, označevalec brez označenca.⁵² Toda še tako dober konsenz v velikih skupinah pogosto ni dovolj za doseganje skupnih ciljev, v našem primeru za "zunanji" protest. To pomeni, da kljub tihemu konsenzu ni tendence po doseganju ciljev s prostovoljno, racionalno akcijo posameznikov in posameznic.⁵³

Praktična intenca take ideološke etikete pa seveda ni v tem, da bi ljudi samo "prepričali" v svoj prav, ampak tudi to, da poskusijo fronto konflikta prenesti v polje, kjer je vladajoča ideologija manj vpletena kot "resnična oblast".⁵⁴ V naši izjavi je to več kot očitno. Nacionalna država kot taka ni kriva za "neprimerno" zavest ljudi glede slovenstva, saj je ta zavest "samoniklo" subjektivna in torej intimna zadeva vsakega posameznika/ce. Kaj torej obravnavana izjava naredi?

Po eni strani izjava posameznika/co v diskurzu subjektivira, saj je nacionalna zavest samoumevno subjektivna, intimna in skoraj

⁴⁹ Cf. Olson, 1965, str. 21, 50.

⁵⁰ Cf. Žižek, 1987, str. 218.

⁵¹ Cf. Močnik, 1996b, str. 168.

⁵² Cf. Riha; Žižek, 1985, str. 123. *Za slovenstvo in "materialnega" subjekta, Slovenca, lahko uporabimo definicijo označevalca brez označenca. "Ta subjekt zato ni polnost smisla, imaginarni 'subjekt označenca', ki se 'izraža' v jeziku, marveč tako rekoč praznina, prazno mesto strukture, ki ga pozitivira paradoksn moment samonanašanja."*

⁵³ Cf. Olson, op. cit., str. 59 sqq.

⁵⁴ Cf. Močnik, 1985, str. 156.

⁵⁵ Cf. Riha Šumič, 1996, str. 37.

⁵⁶ Cf. Pecheux, 1980, str. 118.

“genetska” lastnost posameznika/ce. S tem se država elegantno “odlepi” od subjekta (ki ga je sama ravnokar vzpostavila) in ustvari vtis, da ona ne “zganja” represije in ne “posiljuje” posameznikov/ic s takimi lastnostmi, kot je nacionalna zavest. S tem, da se nacionalna država “odlepi” od subjekta, pa ima ta subjekt tudi možnost “izbire”, saj vpeljava besede “tisti” vključuje tako odločitev. Toda ta izbira je pravzaprav le “totemska maska”. Subjekt je zmerom že izbral, tako da se lahko sama “možnost izbire” pokaže le kot dodatna rekonstrukcija.⁵⁵ A prav zato, ker so posamezniki/ce “svobodni/e”, si država lahko lasti pravico, da “sankcionira” potencialne grešnike in grešnice, ki so zavili s “prave poti”, ki naj bi bila tako rekoč “vpisana” v samem subjektu. Država si torej lahko privoščí sankcije, kolikor “vbije” ljudem zavest o svobodnem posamezniku/ici, toda z nacionalno zavestjo.

V izjavi imamo opraviti tudi z argumentacijo, ki jo vzpostavlja logika analogije. Govorec trdi, da pomladna koalicija ne bo prijetna za dve vrsti “grešnikov”. Za kršilce/ke zakona in za “nacionalno neosveščene”. V tem primeru se na isto stopnico postavljata povsem različna kriterija oziroma vsebini. Kršilci in kršilke zakona so povsem določena potencialna kategorija ljudi (ob predpostavki, da obstaja pravna država), medtem ko je druga skupina grešnikov ter grešnic povsem nejasno opredeljena. A nič za to. Marsikdo bi lahko po analogiji sklepal, da so ti drugi enako “pravnomočno” opredeljeni kot kršilci/ke zakona. Ta analogija poleg (pravzaprav ravno zaradi) podeljevanja enakega “statusa” obema kategorijama grešnikov/ic tudi po svojo “umetno” dokazuje resničen obstoj vsebine slovenstva.

To logiko bi lahko še enostavneje ponazorili: Obema vrstama “grešnikov/ic” je pomladna koalicija neprijetna, ker sta obe “protislovenski”. In kaj iz tega sledi? Najbolj “samoumeven” odgovor je seveda: Pomladna koalicija je slovenska. Grešniki ter grešnice so v vsakem primeru zelo koristni. Zakaj? Zaradi grešnikov in grešnic ter skozi njih se vzpostavlja tako subjekt-interpeliranec, kot tudi Subjekt, ki, althusserjevsko rečeno, interpelira. In ta veliki subjekt je nedvomno pomladna koalicija.

Zanimivo je predvsem dejstvo, da je “vsebina” toliko bolj “argumentativna”, kolikor manj je je, in da zvenijo “vsebinsko polno” prav najmanj vsebinski pomeni, saj evocirajo v ljudeh fantazmo Realnega, ki je Slovencem in Slovenkam tako samoumevna, da njene vsebine sploh ni potrebno pojasnjevati, saj to že “vsakdo ve”. Prav ideologija nudi evidence, s pomočjo katerih “vsakdo ve” in s tem prikriva identifikatorično “normo”. Kot primer Michel Pecheux navaja. “Francoski vojak se ne umika dejansko pomeni: “če si ti *pravi* francoski vojak, kar si, se ne *moreš/smeš* umakniti.”⁵⁶ Podobno je z našim “tisti”.

Zvitost izjave je tudi v tem, da ne vzbuja občutka, da je to diskurz Gospodarja, ki je Gospodar zgolj zato, ker se do njega obnašamo kot do Gospodarja, in ljudstvu ne pravi “slediti mi morate, ker sem

Vodja”, ampak nasprotno, “sam zase nisem nič, vsa moja oblast izvira iz vas, sem, kar sem, le kot izraz, utelešenje, izvrševalec vaše Volje ...”.⁵⁷

Lahko bi rekli, da ravno zato, ker pove preveč, pove premalo, zaradi česar se lahko v odsotnost vzroka naseli najbolj “samoumevni” smisel, to je ideološki smisel. Skozi diskurz tako govori naslovljenec/ka (interpeliran subjekt) sam, kolikor skozenj že govori ideološki diskurz kot tak, ki je diskurz brez subjekta, diskurz, ki si subjekte ravno vzpostavlja.⁵⁸

Najbolj klasičen in produktiven primer izpričevanja slovenstva pa je verjetno pridevnik “poštenost”. Med sodobnimi knjižnimi izdajami tako najdemo knjigo Antona Trstenjaka z naslovom *Slovenska poštenost*, v kateri v uvodnih stavkih preberemo misel: “S poštenostjo živi in propade slovenstvo.” Omenjeni avtor tudi pravi, da “slovenska poštenost nima samo jezikovne podlage, temveč ima tudi stvarno zgodovinsko ozadje”.⁵⁹ In kot zadnji citat lahko navedemo tipični odlomek:

“Slovenec je potemtakem zaznamovan s poštenostjo, ki je njegova posebnost, po kateri se razpozna in ločuje od drugih narodov. Če velja, da ima vsak narod kakšno posebno, specifično lastnost, po kateri ga prepoznavamo sredi drugih ljudstev (kakšnega npr. po junaštvu, drugega po muzikalnosti ali po čutu za pravico, po državotvornosti ipd.), potem naj bi se Slovenec že v besednem izražanju z vsem vedenjem in zgodovinskim sporočilom pred svetom enačil s poštenostjo: vse da na poštenost, tudi samega sebe. Kolikor se to v kakem času ne uresničuje, pomeni odpad od samega sebe, saj ni več zvest samemu sebi, ni več pravi Slovenec.”⁶⁰

V tem odlomku lahko v “praksi” vidimo celotno predhodno analizo, ki se je posvečala pridevniku “priden”. Tudi v primeru “poštenosti” lahko izpeljemo popolnoma enako ideološko logiko, ki se glasi: Ni *pravi* Slovenec ali *prava* Slovenka zato, ker je pošten/a, ampak je pošten/a zato, ker je Slovenec/ka. Da ta naša izpeljava ni “parazitska”, lahko dokažemo s kratko analizo. Avtor pravi, da kolikor se poštenost v kakem času ne uresničuje, pomeni odpad od samega sebe. Po tej logiki je pravi Slovenec “življenjsko” odvisen od poštenosti; poštenost v tej logiki igra “pogoj eksistence” in je resnično “izpričevanje slovenstva”.

“S poštenostjo živi in propade slovenstvo,” če ponovimo trditev avtorja. In če pogledamo v Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) pod besedo “poštenost”, nam ta pove, da je poštenost *lastnost, značilnost poštenega človeka*, torej tautologična opredelitev. Tudi slovar nam ne more v idejo “poštenost” priklicati “slovenstva”, saj se “poštenost” nanaša na ljudi nasploh, in ne na Slovence/ke oziroma *prave* Slovence/ke. Če zadevo nekoliko obrnemo, bi potemtakem morda lahko našli razlago, da se poštenost nanaša na *prave* ljudi. Toda tudi take razlage ne bomo nikjer našli, saj je preveč nesmiselna, kajti vemo, da smo ljudje ali pač nismo, da torej ni pravih

⁵⁷ Cf. Žižek, *op. cit.*, str. 76.

⁵⁸ Cf. Skušek, 1980, str. 17.

⁵⁹ Cf. Trstenjak, 1995, str. 5 sqq.

⁶⁰ Ibid. S “poštenostjo” je zato nekaj takega kot s “sadežem”, ki sta ga orisala Marx in Engels v Sveti družini: “Če si iz dejanskih jabolk, hrušk, jagod, mandljev ustvarim splošno predstavo ‘sadež’, če nadaljujem in si domišljam, da je moja iz dejanskih sadežev dobljena abstraktna predstava ‘Sadež’ (‘die Frucht’), neko zunaj mene bivajoče bistvo, da resnično bistvo hruške, jabolka itn., tedaj razglašam – spekulativno gledano – ‘Sadež’ (‘die Frucht’) za substanco hruške, jabolka, mandlja itn. (...) Bistveno pri teh stvarih ni njihovo dejansko, čutno nazorno bivanje, temveč bistvo, ki sem ga jaz abstrahirал iz njih in jim ga podtaknil, bistvo moje predstave, ‘Sadež’. (...) V jabolku vidi isto kot v hruški in v hruški isto kot v mandlju, namreč ‘Sadež’. Posebni dejanski sadeži veljajo le še za navidezne sadeže, katerih resnično bistvo je ‘Substanca’, ‘Sadež’ (‘die Substanz’, ‘die Frucht’). (...) Vrednost profanih sadežev zatorej tudi ni več v njihovih naravnih lastnostih, temveč v njihovi spekulativni lastnosti, po kateri imajo neko določeno mesto v življenjskem procesu ‘absolutnega Sadeža’.” Cf. Marx; Engels, 1969, str. 497 sqq.

⁶¹ Cf. Močnik, 1985, str. 90.

⁶² Kot značilen primer strategije imputacije Rastko Močnik navaja besede Gobbelsa, ki v korespondenci s Furtwanglerjem glede dobre in slabe umetnosti pravi: "Stoj, kot nemški politik moram pripomniti, da je treba, preden se pogovarjamo o kvalitetnosti ali nekvalitetnosti umetnine, izpolniti neki prvi pogoj. In ta prvi pogoj je, da je tisto, o čemer govorimo, sploh umetnina: nič pa ne more biti umetnina, če ni (najprej) ljudsko. Glede na ljudskost kot bistveno, določujočo lastnost objekta, ki ga imenujemo 'umetnina', je kvalitetnost ali nekvalitetnost šele drugotna, izpeljana, akcidentalna lastnost." Cf. Močnik, op. cit., str. 198.

in nepravilnih ljudi. To toliko bolj kaže na samo mitološko konstrukcijo "slovenske poštenosti", kjer se pretvorba kulture v naturo dogaja v vsej razsežnosti in je kot tip naturalizacije klasičen primer kraljevske poti v ideologijo.

Dodatno razlago bomo opustili, ker po našem mnenju ni potrebna, lahko pa opozorimo na simptomatično zainteresiranost ideologije po analogiji med slovensko "poštenostjo" in "klenostjo", saj je "klen" "tisti ničelni označevalec v slovenskem jeziku, ki deluje na način, ki mu Melanezijci pravijo mana. Torej ničelni označevalec z izrazito magičnim učinkom presežnega smisla, ki pa sam po sebi čisto nič ne pomeni."⁶¹ "Poštenost" v smislu funkcije *mane* bi nekateri želeli izenačiti z besedo "klen"; s tem bi se izognili dejstvenemu preverjanju in nadeli "poštenosti" – kajpak slovenski – status samoniklosti, čarobnosti in substancialnosti.

Na koncu bi v zvezi s slovensko poštenostjo lahko navedli še tako imenovano strategijo imputacije, s katero se nanašamo na argument, da neuresničevanje poštenosti za Slovenca/ko povzroči odpad od samega sebe, saj ni več zvest/a samemu sebi in ni več pravi/a Slovenec/ka, kjer se poštenost torej opredeljuje kot ključna lastnost. Ta strategija "referentu podtakne neko lastnost kot bistveno lastnost, kot lastnost, ki je prvi pogoj za vse druge lastnosti (namreč tiste, ki so se nam dotlej zdele bistvene in določujoče)."⁶² Poštenost je "zaveza" slovenstvu, z njo Slovenec ali Slovenka izpričujeta nacionalno identiteto. A ob tem moramo opozoriti, da to velja, kot pravi knjiga *Slovenska poštenost*, samo za prave Slovence in Slovenke. Za "neprave" Slovence ter Slovenke, kdorkoli že so, potem poštenost ni posebej obvezna, oziroma le-ti/e ne bodo doživeli/e *odpada od samega sebe*. Toda s čim naj se oni identificirajo? Ali njihova nacionalna identiteta ne obstaja?

Verjetno lahko situacijo najlažje razložimo takole: tako kot druge ideologije, potrebuje tudi nacionalna ideologija koga, ki še ni povsem pravi Slovenec in Slovenka. A kaj se bo zgodilo takrat, ko bodo vsi Slovenci/ke postali poštenjaki? Ali bo takrat sama poštenost pokopala tudi Slovence kot Slovence, saj bodo ugotovili, da smo na istem odru kot "oni drugi"?

REZANJE GNILEGA OD ZDRAVEGA

V sodobnem slovenskem ideološkem diskurzu obstajajo tudi drugačna razločevanja in ideološke interpelacije. Zanimiv instrumentarij, na primer, uporablja krščanska religiozna ideologija oziroma mitologija. Reprodukcijsko religiozne identitete namreč vzdržuje tudi dejstvo, da je skriti Bog večni, in ni, tako kot drugo življenje, sestavni del kozmosa. V tem pogledu se Bog Stvarnik radikalno loči od ljudi kot končnih bitij, in ravno zato je identiteta končnih bitij ogrožena identiteta; spričo ogroženosti jim je najbolje

ukazati "Ne iščite poti, izberite smer", kot se glasi televizijski reklamni spot za katoliški radio Ognjišče.

Če se ustavimo ob sami diskurzivni organizaciji reklamnega spota, bi osnovno idejo najlažje odkrili z distinkcijo "pot" in "smer". Izraza sta pomensko dovolj jasna, da naslovljencem prikažeta osnovni cilj. Medtem ko je pot nekaj materialnega, "tlakovanega" po zemlji, kjer gre za spoj označevalca z označencem, gre v situaciji "smeri" za nekaj "nadzemeljskega", za pot, ki ne potrebuje materialne osnove.

To nas direktno napotuje h konceptu *mane* kot čisti simbolni vrednosti, označevalcu brez označenca, ki označuje odsotnost označenega ali prisotnost neoznačenega, torej nečesa, kar je zunaj sistema pomenske konstrukcije jezika, ki pa ga ta sistem vendarle nekako registrira. Sama "smer" v kristjanu hkrati vzdržuje občutek božjega pogleda, ki se mu nič ne izmakne in mu nič ne more pobegniti, navdaja ga z misterijem, ki je eden od izvorov predstave o božji vsevednosti in vseprisotnosti. "Smer" kot označevalec brez označenca ima analogijo tudi v samem ritualu, katerega vloga je v tem, da zbujajo osebna religiozna čustva, katerih splošna značilnost je, da so neizrekljiva, torej nediskurzivna, podobno kot je "smer" nepredstavljiva v primerjavi s "potjo". Nediskurzivna izkustva v ritualih ne morejo biti falsificirana, kajti enostavno so ali pa jih ni, medtem ko so diskurzivna sporočila lahko resnična ali lažna in hkrati preverljiva. Zato je religiozni diskurz sprejet kot nedvoumna resnica, saj je vključen v ritualih ali simbolih, ki izvajajo iz vernikov nediskurzivno in, po tej logiki, neponaredljivo priznanje.⁶³ "Poti" je zato lahko tudi več, prav zato so lahko tudi napačne, medtem ko je "smer" lahko samo ena.

Za omenjeni televizijski spot bi lahko domnevali, da gre za neke vrste ideološko "vnaprejšno obdelavo" gledalcev in gledalk, kar seveda olajšuje uveljavljanje dominantnega pogleda. Glede na to, da so v teoriji komunikacije kod in sporočila, če uporabljamo Jakobsonovo izrazoslovje, oziroma konvencionalnost pomena, sploh šele pogoji za možnost kodiranja, se lahko vprašamo, ali je v tem spotu resnično šlo za kodiranje in gledalčevo oziroma gledalkino dekodiranje. Celotni televizijski spot je namreč tako visoko pomensko strukturiran, tudi vizualno, da gledalcem/kam morda ni bilo potrebno vložiti prevelike energije v sam proces odkrivanja pravega pomena omenjenega sporočila oziroma, kot pravi Morley, v odkrivanje tako imenovanega "prednostnega branja" (*preferred reading*), to je branja, kakršnemu enkodiranje daje prednost pred drugimi, ga ponuja v branje, ga privilegira v primerjavi z drugimi branji.⁶⁴

Hkrati imajo simbolni označevalci poseben pomen v integracijskem delovanju religiozne identitete, saj najbolj integrativno delujejo ravno tisti simboli in dejanja, ki so racionalno nerazložljivi in nedoumljivi. Priseganje na absurdnost je vir trdne identitete in identifikacije, kajti čimbolj je neka verska resnica neverjetna, toliko

⁶³ Cf. Kerševan, 1975, str. 100 sqq.

⁶⁴ Cf. Vogrinc, 1995, str. 45 sqq.

⁶⁵ Cf. Freud, 1981, str. 33. Freud nadalje ugotavlja, da se je distanciranost in netolerantnost do drugačnih, torej nekrščanskih ljudi, v sodobnem svetu zmanjšala; razlog išče v oslabelem religioznem občutju in s tem oslabljenih libidinalnih vezeh.

⁶⁶ Izjava znanega slovenskega psihiatra, časopis Slovenec, citirano po: Mladina, rubrika Izjave tedna, Ljubljana, 10. september 1996, str. 5.

več ima vernik, ki veruje vanjo, zaslug, tem trdnejša je njegova povezanost z religijo, odločnejše je po drugi strani izključevanje kake druge resnice. Tako se vzpostavlja tudi distinkcija med svetim in profanim, ki jo je Émile Durkheim opredelil kot bistvo religije. V tem polju je možno govoriti o več identitetah, o človeški in o vrhunski oziroma nadidentiteti, kjer kristjan z religiozno identiteto celotno področje identitete podredi zunajčloveški; s tem se vzpostavlja kontrast med slabšo (človeško) identiteto in boljšo (božjo) identiteto. V tej slednji nadidentiteti lahko kristjan priznava distanco med seboj in višjimi bitji, torej Bogom, in tako je identiteta do skrajne meje hierarhizirana.

Konstitucija distinkcije sveto-profano je ena od pomembnejših identifikacijskih točk v reprodukciji religiozne identitete. Ni pa ta distinkcija edina pomembna in produktivna, kajti poleg same "notranje" identitete vernika v odnosu do tako imenovane nadidentitete Boga se verniki lahko in se pogosto identificirajo tudi z izključevanjem in razločevanjem nasproti drugim in drugačnim ljudem oziroma njihovim resnicam in njihovim pogledom na svet.

Zunaj Kristusovega občestva je vedno določen del posameznikov in posameznic, ki Kristusa ne ljubijo in jih prav tako Kristus ne ljubi. Prav zato mora biti religija, pa četudi krščanska, ki poudarja ljubezen do bližnjega, trda in brez ljubezni do tistih, ki ji ne pripadajo. Vsaka religija je namreč religija ljubezni za tiste, ki jih vključuje, in je hkrati distancirana do "outsiderjev".⁶⁵

V nadaljevanju bo sledilo nekaj prikazov diskurzivne konstrukcije "resnice", ki reflektira sodobno vsakdanjo argumentacijo v krščanskem diskurzu v Sloveniji. V njih se ne razodeva tolikšna netolerantnost kot nekoč in tudi sama vsebina ter argumentacija ni vedno pasivno sprejeta v družbi, res pa je, da imajo izjavljalci določeno prednost glede vplivanja na interpretacije in splošna verjetja. Njihova prednost je namreč pogosto v tem, da imajo zaradi pozitivne podobe tolerantnih ljudi večje težave tudi kritike na njihov račun. Težava je tudi v tem, da verski "agitatorji" uporabljajo izrazoslovje, ki je na prvi pogled videti zelo "nevtrarno", saj se s tem izognejo napadom, kajti njihov "nevtralni" diskurz vključuje dejanske implikacije intenc in pomenov šele v "globinski strukturi", ki pa jo naslovljenci/ke, kot smo že omenili, lahko s kančkom želje takoj prepoznajo. Oglejmo si sedaj prvo konstitucijo "resnice":

*Kdor se sklicuje na Jezusa Kristusa, mora imeti namreč celovitejše in pravilnejše videnje sveta, humanejše vizije in strožja merila do sebe kot tisti, ki se sklicuje na A. Bebla in F. Lassalla, A. Smitha in D. Ricarda ali J. Kocijančiča in J. Drnovška.*⁶⁶

V tej izjavi je ideološka zvijača prav vzpostavljanje delitve na dve izključujoči si poziciji. Glavno orožje govorca je navidezna delitev, s katero govorec opredeli fronto spopada, ki pa je pravzaprav

konstrukt, saj odpira okvir diskurza na točki, kjer sploh ne bi bilo potrebno. Tudi v tem primeru pozicija ni pozitivno opredeljena, ampak je zgolj nekakšno konstruiranje konsenzualnega "mi", ki naj se percipira kot edino veljavni oziroma legitimni "predstavnik" ljudstva. Naj poudarimo, da tovrstne izjave kažejo na pogosto grobo instrumentalizacijo religije, ki postaja spričo takih argumentativnih mehanizmov zgolj orodje oziroma "kanal" za prenašanje netolerantnosti.

Konstitucijo Drugega od Drugega si bomo поблиže ogledali še v zadnji izjavi, ki je, glede na to, da jo je izrekel sam nadškof, dokaj "reprezentativna", in se glasi:

*... danes ni ubog samo tisti, ki je materialno ogrožen, ampak so ubogi tudi tisti, ki ne verujejo v Boga in ki torej nimajo druge perspektive kakor grob ...*⁶⁷

V tej izjavi imamo opraviti s strategijo, ki želi na isto raven spraviti tako materialno in duhovno življenje. Govorca bi lahko takoj na začetku povprašali, kakšen status ima potemtakem tisti, ki je materialno ubog, toda veruje v Boga. Je tak subjekt še vedno "ubog"? Verjetno se govorec s tem ne bi strinjal. To nam lahko tudi pojasni, kakšen je bil "pravi" smisel začetnega dela izjave. Bil je samo "lepotilna maska", s katero govorec preliči naslovljenca. Toda bolje je analizo prikazati s teorijo Oswalda Ducrota. A najprej razvijmo problem do konca. Govorec je v izjavi opredelil dva "tipa" nesrečnikov, a to še ni vse, saj želi govorec s pomočjo besed, kot je "samo", ta dva tipa subjektov (naslovljencev) tudi "kvalitativno" opredeliti. Glavni namen "samo" je v tem, da želi v izjavi vzpostaviti, kot temu reče Ducrot, gradualnost toposa.⁶⁸ Kaj to pomeni v našem primeru?

Beseda "samo" nakazuje, da se "nesrečniki" dajo stopnjevati, da obstajajo manj in bolj "ubogi" nesrečniki. Kako lahko to našo trditev argumentiramo? Govorec opredeljuje kot uboge sprva materialno ogrožene in nato še neverujoče. Toda kako bo lahko to novico sprejel naslovnik? Materialna ogroženost je stvar nesrečnega spleta ekonomskih dejavnikov, toda tisto "drugo"... Tisto drugo je še večji problem. S tako "interpelacijo" naslovljencev pa naslovljenci sami, in ne govorec – in to je seveda tudi največja lepota interpelacije – sproducirajo skalarnost toposa, ki bi se lahko glasil, na primer: "Bolj ko so ljudje neverni, bolj so ubogi." Pri tem nevernost v splošnem povečuje uboštvo.

Na koncu izjave govorec omenja tudi verjetne "perspektive" neverujočih in jim napoveduje precej žalosten konec. Tudi to "napovedovanje prihodnosti" je zgolj "lepotilna maska", ki želi zakriti praznino, neobstoja Drugega tako, da "plastično" prikaže prihodnost Drugega (od) Drugega, torej tiste, ki jih Kristus ne ljubi. S takim "manevrom" prepričuje potencialne naslovljence in naslovljenke.

⁶⁷ Izjava slovenskega nadškofa v reviji Ognjišče, citirano po: Mladina, rubrika Izjave tedna, Ljubljana, 1. april 1997, str. 11.

⁶⁸ Cf. Ducrot, 1996, str. 152.

⁶⁹ Cf. Ducrot, 1988, str. 45.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Cf. Rose, 1996, str. 13 sq.

Toda drznost postopka je še v nečem drugem. Da govorec lahko izreče to končno "oceno", mora najprej vzbuditi verjetje, da so bile predhodne misli nekakšen *common sense*, da so bile to misli "drugih", da je šlo za vsesplošno znano stališče. Tak vtis mora v naslovljencih/kah nujno proizvesti, da lahko govorec nadaljuje tisti del izjavljanja, ki ga "resnično" želi izreči. Drznost takega postopka je po Ducrotu v tem, "da argumentacijo opre prav na vsebino dane informacije".⁶⁹ Z nekoliko tveganja lahko za konec zatrdimo, da se je govorec znebil svoje odgovornosti tako, da jo je prevailil na "nekatere".⁷⁰

VZTRAJATI PRI IDENTITETI ZA VSAKO CENO?

V knjigi *The making of Political Identities* avtor Ernesto Laclau poudarja, da živimo v obdobju, za katerega je značilno spoznanje o odsotnosti kakršnihkoli trdnih tal, ki bi omogočala brezskrbno, univerzalno identifikacijo. Vse socialne identitete so torej razcepljene med identiteto in identifikacijo. "Neuspeh" identitete, kot pravi Jacqueline Rose, ni obžalovanja vreden moment v procesu prilagajanja in razvoja k normalnosti, kakor bi idealno potekal, ampak je nekaj, kar se ponavlja v neskončnost in kar sleherni trenutek podoživljamo v naših osebnih zgodovinah.⁷¹

Nestabilen položaj same identitete nam mora biti hkrati vodilo k temu, da zavrnemo vsakršno apriorno in "prenapeto" poudarjanje o obstoju identitete, ki seveda pelje zgolj v določen tip esencializma. To seveda ne pomeni, da zavračamo celoten koncept identitete; želimo zgolj poudariti, da lahko pretirano poudarjanje značilnosti in lastnosti identitete posamezniku ali posameznici, ki naj bi to identiteto posedoval/a, bolj škodi kot koristi. To se morda še najbolje vidi v opredeljevanju ženske identitete in njene "ženskosti". Lahko se strinjamo z mnenjem, da sta moški in ženska samo dva različna načina negotovosti oziroma negotovega vpisa v nek fantazmatski register, znotraj katerega je njuna identiteta sploh šele možna. Zunaj tega polja je subjekt zgolj prazna forma, kar je pravzaprav logično, če predpostavljamo, da je subjekt učinek ideologije.

Situacija s pretiranim poudarjanjem identitete je lahko tudi tale primer, ki je tudi vzet iz polja ženske identitete. Ena od strategij v feminističnem gibanju je bila zavračanje normativnih podob ženskosti, na primer z gesli *Fat is a feminist issue; No more Miss America*, ali pa, po drugi strani, iskanje nenormativnih podob ženskosti na podlagi neposrednega obračanja stereotipov, s podobami mišičastih, tako imenovanih "macho" žensk ali pa lezbijk poudarjeno ženskega videza. Kje tiči osnovni problem? Problem je nadvse identičen s primerom seksističnih reklam, s pornografijo in spolnim nadlegovanjem. V navajanih geslih in vedenjskih vzorcih se uveljavlja novo predpisovanje, pravzaprav popolnoma enak

normativizem, nova verzija enoumja v smislu "za vse enako".⁷²

Vrnimo se zopet k samemu problemu pretiranega poudarjanja identitete. Situacija v tem polju postane namreč kočljiva, ko se s poudarjanjem drugačne, samosvoje, tako rekoč "svobodoljubne" identitete, ki se želi rešiti zunanjega, oblastnega definiranja, pripeti podoben determinističen spodrseljaj. Kot primer lahko navedemo varstvo manjšin, ki nujno priznava posebne značilnosti pripadnic in pripadnikov manjšine. Kaj sproži taka logika, ki ima seveda lahko zgolj dobronameren cilj, to je osvobajanje posameznika iz primeža večine? V imenu priznavanja skupinskih značilnosti in v imenu njihovega varstva predpisuje, kaj naj bi bilo "dobro" za pripadnice in pripadnike take skupine, a to je seveda v temeljnem protislovju z osnovno zahtevo sodobnega razumevanja medčloveških razmerij, ki pravi, da nikomur ni mogoče predpisovati, kaj naj bi bilo zanj "dobro", saj se varstvo v tem primeru spremeni v navaden teror. Institucionalizirana strpnost do skupine potemtakem lahko postane institucionalizirana nestrpnost do članic in članov te skupine.⁷³ Tu nam na pomoč lahko priskoči Alain Badiou, ki glede nevarnosti določevanja identitete "za vsako ceno" pravi:

"In končno, skupnost, kolektiv sta neimenljivo politike: vsak poskus 'politično' poimenovati skupnost pripelje do pogubnega Zla (kot je razvidno tako iz skrajnega zgleada nacizma kakor tudi iz reakcionarne rabe besede 'Francozi', katere ves namen je, da preganja ljudi, ki tu bivajo, z arbitramo obdolžitvijo, da so 'tujci'). Tisto, za kar nam gre, je splošno načelo: Zlo je takrat, to je, v pogojih resnice, v tem, da hočemo za vsako ceno izsiliti imenovanje neimenljivenga. Prav v tem pa tudi je načelo katastrofe."⁷⁴

Čeprav nam je že dolgo znana preprosta in eksaktna definicija identitete, ki se glasi $A = A$ in $A \neq B$, nam drugi člen definicije problem identitete prikaže v dokaj nestabilni luči. Kolikor upoštevamo, da je za določitev identitete potreben kdo, ki ni A, nam povsem simptomatično postane vprašljiv tudi sam A. Kajti slednji nima utemeljitve v ničemer izven sebe; sklicuje se na golo tautologijo. Toda ravno zato seveda konstruira tistega B.

Ta kratek in dokaj suhoparen oris smo navedli zato, da skiciramo samo mističnost identitete. Kljub vsem ideološkim diskurzom in mistifikacijam je identiteta ljudi negotova, nepojasnjena. Bistvenega pomena je tudi ugotovitev, da v vsakdanjem življenju ne živimo nekakšnih fiksnih identitet, ampak doživljamo – v skladu z logiko dinamičnega, kontinuiranega življenja – identifikacijo. A že sam pojem identifikacije sugerira, da v tem polju ne prevladuje neka esencialna, vnaprej dana vsebina, ki jo z našim rojstvom zgolj zbudimo "iz spanja", ampak da gre za neprestano redefiniranje samega subjekta, za njegovo neprestano umeščanje v identitetni kontekst, v neko "zgodbo" o "njegovi" identiteti.

⁷² Cf. Bahovec, 1996, str. 233.

⁷³ Cf. Močnik, 1994, str. 160 sq. Močnik navaja znan primer tako imenovanega jezikovnega zakona v Quebecu, ki je materinskim govorcem angleščine dopuščal, da obiskujejo angleške šole, frankofonskim govorcem pa predpisoval, da morajo obiskovati francoske šole.

⁷⁴ Cf. Badiou, 1996, str. 65.

Da je identifikacija zgolj neprestano negotova, "težavna" in vselej malo neuspešna pot v oblikovanju identitete, kaže že sama mogočna ideološka "mašinerija", ki z vseh strani "opozarja" in vzpostavlja v posameznikah in posameznikih zavest o njihovi lastni identiteti. Zakaj je potrebno v oblikovanje identitete vložiti toliko energije? Sklep bi bil lahko: ravno zato, ker identiteta ni "vrojena", samonikla ali kakor koli esencialna entiteta, jo brez "dela" ni mogoče vzpostaviti.

Na ideološki značaj identitete kažejo tudi sami glagoli, ki se običajno povezujejo s tem pojmom: oblikovanje identitete, konstrukcija identitete ... Tudi to nam plastično sugerira indic, da identiteta posameznika, pa naj on ali ona ve ali ne, ni uspešna, ampak prej neuspešna in dolgotrajna pot, če ne kar vseživljenjsko čakanje na Nekaj.

Skratka, identiteta posameznika/ce je nestabilna, pravzaprav je sploh "ni". Zato je bistvo identitete nenehna pot k čemu, cilja pravzaprav niti ne poznamo in morda niti ne obstaja. V tem smislu je identiteta, podobno kot naše vsakdanje želje, neprestano (re)producirana kot "skrita želja". To "skrito željo" nam nenehno reproducirajo različni ideološki programi. Vprašanje je seveda, kako se lahko taka "umetna" entiteta ohranja skozi tako dolga časovna obdobja. In kako je možno, da "skrita želja" res postane želja? Očitno imamo ljudje radi želje, in to nam lahko pojasni še marsikaj drugega. O tem drugem pa morda ob naslednji priložnosti.

LITERATURA

- ADORNO, T. W. (1986): Uvod v sociologijo glasbe, *Državna založba Slovenije, Ljubljana*.
- ALTHUSSER, L. (1980): *Ideologija in ideološki aparati države*, v: SKUŠEK, Z. (ur.): *Ideologija in estetski učinek, Cankarjeva založba, Ljubljana*.
- ANDERSON, B. (1998): Zamišljene skupnosti; O izvoru in širjenju nacionalizma, *Studia humanitatis, Ljubljana*.
- AUSTIN, J. L. (1990): Kako napravimo kaj z besedami, *Studia humanitatis, Ljubljana*.
- BADIOU, A. (1996): *Etika, Analecta, Problemi 1/1996, letnik XXXIV, Ljubljana*.
- BAHOVEC, E. D. (1996): *Žensko telo – moška oblast?*, v: BOGOVIČ, L. in SKUŠEK, Z. (ur.): *Spol: Ž, KUD Franceta Prešerna in Institutum Studiorum Humanitatis, Ljubljana*.
- BARTHES, R. (1993): *Mythologies, The Noonday Press, New York*.
- BLOMMAERT, J., in VERSCHUEREN, J. (1993): *European concepts of nation-building, paper presented at the conference on Ethnicity, Identity and Nationalism in South Africa: Comparative Perspectives, Grahamstown, South Africa*.
- DUCROT, O. (1988): Izrekanje in izrečeno, *Studia humanitatis, Ljubljana*.
- DUCROT, O. (1996): *Slovenian Lectures / Conferences slovenes, ISH, Ljubljana*.

- FOWLER, R. (1991): *Language in the News*, Routledge, London and New York.
- FREUD, S. (1981): *Množična psihologija in analiza jaza*, v: MOČNIK, R. (ur.): Psihoanaliza in kultura, *Državna založba Slovenije*, Ljubljana.
- GELLNER, E. (1994): *Encounters with Nationalism*, Blackwell, Oxford UK & Cambridge USA.
- JACKSON, P., in PENROSE, J. (1993): *Constructions of race, place and nation*, UCL Press, University College London.
- JUŽNICA, S. (1993): *Identiteta*, Knjižna zbirka *Teorija in praksa*, Ljubljana.
- KERŠEVAN, M. (1975): *Religija kot družbeni pojav*, Mladinska knjiga, Ljubljana.
- LÉVI-STRAUSS, C. (1958): *Anthropologie structurale*, Librairie Plon, Paris.
- MARX, K., in ENGELS, F. (1969): *Sveta družina*, v: *Izbrana dela v petih zvezkih*, 1. zvezek, Cankarjeva založba, Ljubljana.
- MEŽNARIČ, S. (1990): *Bivanje nacijom danas, spremna beseda v: B. Anderson*, Nacija: zamišljena zajednica, Školska knjiga, Zagreb.
- MOČNIK, R. (1985): *Beseda ... besedo*, Založba ŠKUC, Ljubljana.
- MOČNIK, R. (1994): *Strpnost, sebičnost in solidarnost*, Časopis za kritiko znanosti, letnik XXII, št. 164–165, Ljubljana.
- MOČNIK, R. (1996a): *Marcel Mauss – klasik humanistik*, v: M. Mauss, *Esej o daru in drugi spisi*; C. Lévi-Strauss: *Uvod v delo Marcela Maussa*, *Studia humanitatis*, Ljubljana.
- MOČNIK, R. (1996b): *Subject supposed to believe and Nation as a Zero-institution*, v: MILOHNIČ, A., in MOČNIK, R. (ur.): *Along the Margins of Humanities*, ISH, Ljubljana.
- OLSON, M. (1965): *The Logic of Collective Action*, Public Goods and the Theory of Groups, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London.
- PECHEUX, M. (1980): *Diskurz in ideologija(e)*, v: SKUŠEK, Z. (ur.): *Ideologija in estetski učinek*, Cankarjeva založba, Ljubljana.
- POUTIGNAT, P., in STREIFF-FENART, J. (1997): *Teorije o etnicitetu*, *Biblioteka XX vek*, Beograd (Philippe Poutignat, Jocelyne Streiff-Fenart, *Theories de l'Ethnicite*, Presses universitaires de France, P.U.F., 1995).
- PRAPROTIK, T. (1998): *Performativ kot mufna fikcija ali kako napravimo kaj s konvencijami*, v: CINDRIČ, A. (ur.): *Čarnijev zbornik*, *Oddelek za sociologijo*, *Filozofska fakulteta*, Ljubljana.
- RIHA, R., in ŽIŽEK, S. (1985): *Problemi teorije fetišizma; Filozofija skozi psihoanalizo II*, *Analecta*, Ljubljana.
- RIZMAN, R. (1991): *Teoretske strategije v študijah etnonacionalizma*, v *zborniku: Studije o etnonacionalizmu*, *Knjižna zbirka KRT*, št. 79, Ljubljana.
- ROSE, J. (1996): *Ženskost in njeno nelagodje*, *Analecta*, Ljubljana.
- SCHMITT, C. (1994): *Tri razprave*, *Krt*, št. 90, Ljubljana.
- SKUŠEK, Z. (1980): *Spremna beseda*, v: SKUŠEK, Z. (ur.): *Ideologija in estetski učinek*, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1980.
- ŠTRAJN, D. (1994): *Ideologija identifikacije drugega*, Časopis za kritiko znanosti, letnik XXII, št. 164–165, Ljubljana.
- ŠUMIČ RIHA, J. (1988): *Realno v performativu*, *Analecta*, Ljubljana.
- ŠUMIČ RIHA, J. (1995): *Avtoriteta in argumentacija*, *Analecta*, Ljubljana.
- ŠUMIČ RIHA, J. (1996): *Totemske maske demokracije*, *Zbirka Sophia*, *Znanstveno in publicistično središče*, Ljubljana.
- TRSTENJAK, A. (1995): *Slovenska poštenost*, *Inštitut Antona Trstenjaka*, Ljubljana.
- Van DIJK, T. A. (1995): *Elite Discourse and the Reproduction of Racism*, v: SLAYDEN, D. (ur.): *Hate Speech*, SAGE Publications, Thousand Oaks, London, New Delhi.
- VOGRINC, J. (1995): *Televizijski gledalec*, ŠKUC/FF, *Studia humanitatis*, *zbirka Apes*, št. 3, Ljubljana.
- WARD, B. (1966): *Nationalism and Ideology*, W. W. Norton & Company, Inc., New York.

- ŽIŽEK, S. (1982): Zgodovina in nezavedno, *Zbirka Misel in čas, Cankarjeva založba, Ljubljana*.
- ŽIŽEK, S. (1983): Tri predavanja na simpoziju ob ustanovitvi Društva za teoretsko psihoanalizo (III – O Slovencih in antisemitizmu, v: *Problemi/Razprave*, št. 4–5), *Ljubljana*.
- ŽIŽEK, S. (1987): Jezik, ideologija, Slovenci, *Zbirka Družboslovje, Delavska enotnost, Ljubljana*.

Subverzivnost spolne identitete v hollywoodski produkciji*

UVOD**

V številnih hollywoodskih filmih junaki in junakinje nimajo več zgolj tradicionalnih spolnih vlog^{***}. To ne pomeni, da konstrukt spolne razlike ni več gonilna sila mnogih filmov; gre za to, da poleg elementov reprodukcije tradicionalnih spolnih vlog v filmih najdemo tudi elemente subverzivnosti tradicionalnega spolnega reda¹. Znana strategija ugotavljanja in razkrivanja subverzivnih elementov je feministično branje filmov. Film definirajmo kot kompleksen znakovni sistem, ki producira pomene (Barthes, 1974, v: Griggers, 1993). V nadaljevanju se bomo lotili konkretnega branja enega od hollywoodskih filmov; najprej pa skušajmo ugotoviti smisel in namen takšnega početja.

O FEMINISTIČNEM BRANJU FILMOV

V čem je sploh smisel feminističnega branja filmov? Namen je vsaj dvojen. Po eni strani lahko z analizo spolnih konstruktov ter kod in iz njih izhajajočih pomenov demistificiramo tiste predpostavke mainstreamovske filmske umetnosti, ki so mizogine ali pa je feminilnost (podobno velja za neevropske in neameriške kulture) konstruirana kot drugost. Znana feministična teoretičarka filma in kina Laura Mulvey kritizira klasično naracijo kina kot izraz, kako je "nezavedno patriarhalne družbe strukturiralo filmsko formo" (Mulvey, 1989, v: Brooks, 1997: 164). Način prezentacije, prav tako

* Različica tega teksta je pripravljena za objavo v beograjski Profemini – Časopis za žensku književnost i kulturo, urednica Svetlana Slapšak.

** Tekst je nastal na podlagi predavanj in seminarjev na Fakulteti za podiplomski humanistični študij Institutum Studiorum Humanitatis v modulu z naslovom: Žensko branje – film, gledališče, TV, katerega nosilka in predavateljica je doc. dr. Svetlana Slapšak. Zahvaljujem se ji za inspirativna in poučna predavanja ter spodbudo, da tekst (seminarsko nalogo) o feminističnem branju filmov objavim.

*** Doc. dr. Darji Zaviršek se zahvaljujem za njeno dragoceno pomoč pri končnem oblikovanju teksta. Opozorila me je na

nekatero nejasnosti in pomanjkljivosti, za katere upam, da sem jih dovolj dobro odpravila.

¹ V feminističnem diskurzu se je za označevanje zahodnega modela spolov in seksualnosti uveljavil izraz "heteroseksualna matrica". (Butler, 1990) Ta termin predpostavlja družbeni red kot obvezno zvezo biološkega spola, ki mu sledi "ustrezni" družbeni spol (ali spolne vloge), ki mu sledi "ustrezna" želja oz. seksualna praksa. Torej, rečeno še drugače, oseba, ki je po biološkem spolu ženska, mora tudi po vedenju, vlogah in osebnostnih potezah postati ženska, temu avtomatično sledi še heteroseksualna želja in spolnost.

kot odsotnost prezentacije žensk (in marginaliziranih skupin ter različnih kultur) v filmu in kinu, je politično vprašanje ali vprašanje moči. Z drugimi besedami to pomeni, da ni vseeno, ali so v filmu ženske (lezbijke ali heteroseksualne) ter pripadniki/pripadnice neevropskih in neameriških kultur pozicioniran-e /i le kot "Drugi" ali objekt pozornosti heteroseksualnega belega moškega ali pa so enakovredni akterji in so njihove perspektive lahko prav tako tiste, ki so v filmski zgodbi izhodiščne, centralne. Feministične teoretičarke filma, kina in popularne kulture pogosto opozarjajo, da je pogled oz. struktura gledanja (the gaze) maskulina. Laura Mulvey trdi, da je prav ta pogled, ki je maskulini pogled, glavni mehanizem nadzora. V tem vzorcu je heteroseksualni moški tisti, ki kontrolira (erotični) pogled, usmerjen na žensko, ki funkcionira kot objekt tega pogleda (Mulvey, 1975, v: Loyo, 1996). Mulvey trdi, da je pogled v kinu maskulini pogled. Navaja tri vrste pogleda (three kinds of gaze): kamera pogosto gleda ženske kot pasivne objekte, ki jih pogosto usmerjajo moški; pogled moških igralcev v filmu je strukturiran tako, da ima ta pogled določeno moč; in za pogled gledalca se predpostavlja, da se moško identificira s kamero in vojeristično gleda ženske, ki pogosto delujejo stereotipno. (V: Penley, 1989)

Eden od namenov feminističnega branja filma je torej odkrivanje moškosrediščnosti ali falocentrizma (prej smo omenili tudi mizoginost), ki v naraciji kina in tudi v filmski kritiki pogosto velja za samoumevno, edino veljavno in univerzalno perspektivo. Kateri pa je še drugi namen takšnega branja in analiziranja filmov?

Ko razmišljamo o stereotipih, kodah in simbolih ter produkciji pomenov (kulturna semiotika), moramo najprej vedeti, (1) da film oz. tekst ni izpolnitev posamezne kode ali simbolov, ampak presečišče množice kod in simbolov (Barthes, v: Griggers, 1993). Nadalje (2) pomen – podobno kot identiteta – ne izhaja iz posamezne kode (kot na primer iz neke kode feminilnosti), temveč iz zbirke multiplih kod ter konteksta predstave (performance). (3) Iz palete možnih pomenov, ki izhajajo iz zbirke simbolov in kod ali stereotipov, končni pomen določa gledalka/gledalec ali bralka/bralec. Pri tem so pomembne tudi družbene izkušnje in izkušnje prezentacije (Griggers, 1993: 131). S tem seveda še nismo odgovorili na zastavljeno vprašanje, kateri je drugi namen feminističnega branja filmov. Ta drugi namen bi lahko označili kot odkrivanje subverzivnih elementov filma. Pričakovanja o spolnih tipologijah izhajajo iz ponavljanja teh tipologij (zelo pogost element je heteroseksualna matrica), vendar pa lahko vsak tekst ali filmska naracija odstopa na različne načine od omenjenih parametrov, tako da te tipologije pravzaprav ne določajo končnega (edinega) pomena.

Cathy Griggers (1993) v članku, v katerem se ukvarja z branjem filma *Thelma and Louise*, opozori, da je identificiranje s subverzivnim tekstom ali podtekstom v nekem delu odvisno od tega, *kdo* je tisti, ki bere. Branje subverzivnega teksta obstaja šele v očesu

gledalke/gledalca; s tem, ko določene strategije naracije (namenoma) ponujajo možnost subverzivnega branja, ne morejo biti taka dela nikoli v celoti kontrolirana. (Griggers, 1993: 132)

BRANJE FILMA SPOROČILO V STEKLENICI

Poglejmo si teoretski koncept feminističnega branja filmov na konkretnem primeru. V hollywoodskem filmu *Sporočilo v steklenici* glavni moški in ženski lik, ki ju igrata Kevin Costner in Robin Wright Penn², ne posedujeta tradicionalnih moških in ženskih vlog in vrednot. Simbolika njunih spolnih identitet³ je zapletena. Za glavnega junaka so značilne kode, ki v patriarhalni družbi pomenijo feminilnost ali ženski spol. Tako so pomeni, ki jih lahko beremo v filmu, takšni, da spodkopavajo in rušijo tradicionalni patriarhalni red. Ti premiki se odvijajo na ravni spolnih identitet (natančneje tistega dela spolne identitete, ki jo v angleščini imenujemo gender). Trdili bomo, da zaradi tega film vsebuje subverzivne pomene. Subverzivno vrednost filma lahko razumemo tudi kot rahljanje in spodkopavanje zakoreninjenega spolnega dimorfizma, značilnega za ves zahodni kulturni kontekst. Za takšno branje filma je najbolj zanimiva analiza prezentacije glavnega junaka, ki ga igra Kevin Costner.

Druga možna interpretacija filma je, da gre preprosto za tržno oz. komercialno naravnost filma, ki ponuja tip hollywoodskega moškega, ki ga trg – to je tudi ženski del občinstva, danes zahteva. To je moški z mehkim srcem, ki ljubi in potrebuje žensko. Vsebino omenjene "nežne" moškosti v hollywoodskem filmu bi prav gotovo lahko pripisali vplivu feminizma na "mainstream" in zahtevo po politični korektnosti v ZDA.

Steklenica in sporočilo

Steklenica s sporočilom je tisti predmet, ki sproži zaplet zgodbe. Je del ljubezenskega scenarija. Prvič se v filmu pojavi, ko novinarka (Robin Wright Penn) neke časopisne hiše teče (za rekreacijo) po neki peščeni plaži velikega severno-ameriškega mesta, kjer tudi živi in hodi v službo. Ustavi se in jo pobere iz peska. Iz nje iztrese v rollico zaviti list papirja, na katerem nekaj piše. Sporočilo in steklenico vzame novinarka s seboj v službo in vsebino naglas prebere sodelavkam. Neki moški je na papirju izpovedal svoja čustva in svojo predanost ženski, v katero je zaljubljen. Vse so prevzete od tako lepega ljubezenskega pisma, posvečenega ženski, ki je odšla, ki je ni več. To pismo je tako ganljivo in tako neposredno, da si novinarka zaželi najti tega človeka, ki očitno postavlja ljubezenska čustva na prvo mesto in ki ljubi intenzivno, iskreno ter popolnoma predano. Ta človek (Kevin Costner), ki ga ona išče in zelo hitro tudi najde, živi v majhni vasi ob morju, je osamljen in se ukvarja z vzdrževanjem in popraviljanjem jadrnic. V nadaljevanju zgodbe lahko opazimo,

² *Žal si imen glavnih junakov iz filma nisem zapomnila (filma pa v trenutku, ko pišem, še ni možno dobiti v videotekah). V tekstu bom poleg sintagme glavni junak in glavna junakinja uporabljala tudi njuna prava imena ali pa ju bom naslavljala z vlogami, npr. glavno junakinjo bom včasih imenovala kar novinarka.*

³ *Spolna identiteta je tu mišljena kot množica vseh tistih lastnosti, atributov in vlog, ki jih imajo ljudje v svojem življenju kot moški in ženske.*

⁴ *O skrbi kot ženski preokupaciji in ženskem vprašanju ter širše o spolnih ideologijah in njenih učinkih glej obsežno študijo Darje Zaviršek (1994) z naslovom: Ženske in duševno zdravje, O novih kulturah skrbi.*

da Kevin Costner ne le, da zelo intenzivno in predano ljubi, ampak žensko, ljubezensko zvezo potrebuje kot kruha in vode. Šele ženska je tista, prek katere lahko postane enakovreden in priljubljen član skupnosti, v kateri živi. Šele v ljubezenskem odnosu občuti sebe, se zave svojih fantazij in načrtov in jih poskuša uresničiti.

V čem je tu subverzivnost? Steklenica v zahodni kulturi simbolizira vagino, saj lahko nekaj damo vanjo. Kevin Costner je svojo steklenico napolnil z nečim, kar je prav tako element, ki konstruira žensko. V steklenico da sporočilo – ljubezensko pismo. Pisava kot koda, simbol ni spolno nevtralna. Piše tisti, kdor nima glasu, tisti, ki je utišán. In ženske – kot spol, so bile skozi vso zgodovino utišane, preslišane, nerazumljene in izključene iz javnega življenja. Zdi se, da tudi Kevin Costner piše iz podobnega razloga. V svoji skupnosti, obmorski vasici, ni ravno priljubljen. Ljudje ga ne razumejo, zato je osamljen. Nima nikogar, s komer bi delil misli in občutke. V vasi velja za nekakšnega "outsiderja", torej nekoga, ki ni enakovreden del skupnosti. Ker ostaja zunaj družbe in nima identitete ter glasu kot enakovreden član skupnosti, v kateri živi, bi lahko trdili, da ima status "drugega". To pa je status, ki je bil skozi zgodovino reproduciran v ženskem spolu. Nadalje, Kevin Costner je v ljubezenskih občutkih zelo intenziven in se ne boji čustev. Predanost in skrb za ljubezenski odnos, kakršnega izraža glavni junak, sta v naši kulturi značilna za ženske.⁴ Skrb za druge in skrb za ljubezenski odnos naj bi bila prioriteta žensk in za mnoge je to v resnici edini prostor, ki jim podeljuje njihovo identiteto in (samo)spoštovanje.

Morje, ki je voda, eden najelementarnejših ženskih elementov (v nasprotju z ognjem, ki je moški), je prav tako v tesni povezavi z glavnim junakom. Kevin Costner živi in dela ob morju, jadra in na koncu umre v morju. Tudi klic na pomoč, torej svojo zgodbo in bolečino, ki je nihče iz njegove vasi ne more razumeti, pošlje v svet po morju.

Njegova hiša ob morju reprezentira njegovo notranjost, njegovo dušo in čustva. V hiši mora vse ostati tako, kot je bilo prej, ko je živel z žensko, ki jo je ljubil in je bil ob njej srečen. Prek njenih predmetov, čopičev, barv in slik, ki jih je pokojna žena naslikala, ostaja povezan z njo tudi po smrti. Noče premakniti stvari, ki so povezane z njo in s tem, kar je počela, ko sta živela skupaj, kot tudi noče premakniti ničesar v sebi – to je ljubezni in povezanosti s pokojno ženo ter doživljanja samega sebe prek nje.

Ženski spol in identiteta

V strukturalističnem diskurzu Lévíja-Straussa, ki predpostavlja univerzalno strukturo sorodstva (ki je patrilinearna), je nevesta objekt izmenjave med dvema klanoma. Simbolni pomen izmenjave žensk, ki se dogaja z institucijo poroke, je hkrati dejanje združevanja in tudi razlikovanja dveh klanov med seboj. Nevesta funkcionira kot povezovalni element med dvema skupinama (moških). Ona *nima*

identitete; niti ne zamenja ene identitete za drugo. Ravno v tej odsotnosti reflektira maskulino identiteto. Patrilinearnost (reprodukcija *imen*a po moški strani) ter identiteta moškega sta zagotovljena s ponavljajočim se dejanjem simbolne diferenciacije, to je poroke.

Gre za ritualno izključitev ženske, in recipročno, pridobitev ženske. Ženska distribuira identiteto moškim osebam, sama pa je nima. (Butler, 1990: 38, 39)

S tem, ko je Kevin Costner izključen iz skupnosti oz. vasi, kjer živi, in zato, ker lahko polno življenje živi le v ljubezenski zvezi, bi lahko trdili, da to pomeni, da je njegova spolna identiteta konstruirana tako kot je v patriarhalnem kontekstu določena ženskam. Točneje, njegova identiteta je "problematična" ravno zato, ker je nima (izključen je iz skupnosti, kjer živi, kot član skupnosti in tudi sam pri sebi lahko funkcionira le prek ljubezenske zveze z žensko). Prikazovati koga kot tistega, ki nima identitete, v patriarhalni strukturi pomeni prikazovati ga kot žensko. Oče glavnega junaka in novinarka se spoprijateljata med sabo. Povezana sta in se hkrati razlikujeta prek Kevina Costnerja. Oče ga želi poročiti z novinarko, spodbuja ga, naj jo pokliče itd. S tem bi ga predal izpod svojega okrilja, zaščite njej, in tako izpolnil "očetovsko nalogo". V strukturalističnem diskursu Lévíja-Straussa to pomeni, da je Kevin Costner objekt izmenjave – nevesta, ki jo oče nameni v zakon drugemu. Torej, če povzamemo, Kevin Costner je konstruiran z elementi ženskega tudi zato (ali pa ravno zato), ker nima identitete, ali nasprotno, ravno zato, ker nima identitete, lahko sklepamo o njegovi ne -moškosti.

Še ena oseba v filmu je konstruirana kot odsotnost, vendar ne odsotnost identitete, temveč telesa. Gre za pokojno ženo, ki je v filmu predstavljena kot idealna ženska in ima pomembno vlogo v zapletu. Vendar je prisotna brez telesa, ker je umrla. Kevin Costner je tako navezan na pokojno ženo, da se ne more zares spustiti v razmeje z novinarko. Konstruiranje Ženske z odsotnostjo ženske je eden od znanih načinov obnavljanja spolne razlike v hollywoodskem filmu. Problematična ni razlika kot taka, v smislu da sta si dva spola med seboj različna, ampak gre za reproduciranje drugosti, ki je vsebovana v odsotnosti telesa (idealne) ženske.

Novinarka, ki jo igra Robin Wright Penn, je ekonomsko in čustveno samostojna ženska, samoiniciativna, pogumna, pripravljena tvegati, poskusiti. Bila je že enkrat poročena in ločena, ima otroka, tako da njen status z vidika patriarhalnega reda ni "problematičen". Nalogo poroke in rojevanja otrok je izpolnila, zato je relativno svobodna in njen status legitimen (v očeh drugih je opravičena kot "normalna" ženska). Njena ženskost je reprezentirana v vlogi posrednice med Kevinom Costnerjem in pokojno ženo. Nekdo je v uredništvo časopisa, kjer je zaposlena, poslal pismo, ki je bilo prav tako v steklenici, najdeno nekje na obali in napisano z istim pisalnim strojem in vse drugo se je ujemalo ... To ljubezensko pismo, ki ga je napisala pokojna žena in ga Kevin Costner še nikoli prej ni videl in

prebral, je imela novinarka Robin Wright Penn spravljen doma v predalu. Novinarka je vpeta v ljubezenski trikotnik in ima morda ravno zato, ker je prišla kot zadnja, najboljši pregled nad tem, kar se dogaja. Dobro pozna Kevina Costnerja in njegovo zgodbo, prek ljubezenskih sporočil in po pripovedovanju svojega novega ljubimca spoznava njegovo pokojno ženo in njun ljubezenski odnos. Njeno zanimanje na začetku zbudita natanko Costnerjeva želja in izražanje hrepenenja po ljubljeni osebi. Novinarka se zaljubi v način, na katerega je Kevin Costner zaljubljen v pokojno ženo.

V Lacanovski terminologiji bi to pomenilo, da je Costnerjeva želja (njegova zaljubljenost v pokojno ženo) objekt želje novinarkine. "[...] po Lacanu [je] prav želja Drugega tista, ki poganja subjektovo željo." (Salecl, 96: 101) To, kar požene v tek novinarkino željo, ni konkreten moški – junak, ki ga igra Kevin Costner, njegova lepota ali njegove vrline, saj ga v trenutku, ko se njena želja sproži, sploh ne pozna, ampak način, na katerega je ta moški zaljubljen v neko drugo žensko. Kevina Costnerja je naredila ljubljenega njegova želja. "[...] bolj ko subjekt želi, bolj je zelen." piše Renata Salecl (1996) po Lacanu v tekstu, kjer raziskuje ljubezen, željo in gon.

NEKATERA EPISTEMOLOŠKA VPRAŠANJA

Ukvarjanje z elementi, ki konstruirajo spol in spolne razlike ter interpretiranje teh konstrukcij v filmu *Sporočilo v steklenici*, z drugo besedo branje filma, odpira nekatera ključna vprašanja feministične antropologije in filozofije, morda celo epistemologije o tem, kaj je spol, še posebej ženski spol, in koga ta spol zajema, vključuje.

To vprašanje napeljuje na naslednje, ki se glasi, kaj ali kdo je subjekt feminizma in feministične (politične) reprezentacije. Če je odgovor Ženska (z veliko začetnico) ali pa ženske (v množini), kaj potem napolnjuje ti oznaki? Ali je merilo anatomija ali kaj drugega, na primer kulturno specifična spolna pričakovanja in kode feminilnosti ali maskulinnosti, saj vendar trdimo, da je spol družbeni konstrukt, in ne (le) naravno dejstvo. Trditev, da je spol (gender) (arbitraren) družbeni konstrukt, je v devetdesetih že klasična feministična ideja. Argumente in dokaze o tem, da je biološki spol (anatomija) in družbeni spol (gender) mogoče razumeti kot dve različni kategoriji, so feministične teoretičarke našle predvsem v tistih antropoloških raziskavah drugih kultur ali preteklih obdobjih, ki vsebujejo podatke o raznoličnih konstrukcijah spolnih identitet in spolnih paradigem. Spol torej ne vključuje le anatomije ali telesa, ampak celo zbirko družbenih vrednot, vlog in pričakovanj. Ravno na podlagi spolno specifičnih vrednot in stereotipov se v filmu običajno konstruirata moški in ženski spol. Iz omenjenih konstruktov izhajajo določeni pomeni, ti pa so odvisni tudi od gledalke/gledalca.

ONSTRAN SPOLNEGA DIMORFIZMA: SUBVERZIJA SPOLNIH IDENTITET

Kakšen pomen ali pomene bomo odkrivali v filmu *Sporočilo v steklenici*, je odvisno tudi od tega, kakšen sistem spolnih identitet predpostavljamo.

Kevin Costner, eden od dveh (treh) glavnih likov ljubezenskega zapleta, je prikazan z elementi in kodami, za katere lahko trdimo, da v zahodni patriarhalni kulturi konstruirajo Žensko. Vprašanje, ki nujno sledi, je: ali je Kevin Costner ženska? Še preden smo si drznili namigniti na ugotovitev ali sklep, bi bilo koristno najprej misliti o nekaterih filozofsko-antropoloških vprašanjih: ali je moški, ki čaka princeso/princa na konju, da ga reši, sploh (še) moški? Ali ni pravzaprav "čakanje na nekoga, da reši", natanko tisto, kar konstruira Žensko⁵? Ali pa je telo z biološkim spolom, ki je vedno že kulturno posredovano, torej vedno že učinek specifičnega diskurza, takšen spolni konstrukt, ki ga ni mogoče razdeljevati na anatomijo na eni strani in "dušo", "notranjost" ali spolne vloge na drugi strani? Ta vprašanja prej kot odgovore pritegnejo nova vprašanja o samem konstruiranju spolov in seksualnosti. Zahodni diskurz pozna ostro razmejevanje v binarnih nasprotjih moško/žensko ter hetero/homo, ki so tudi močno hierarhizirana. Tako kategoriji moškost in heteroseksualnost zavzemata superiorni poziciji nad ženskostjo in homoseksualnostjo. Poleg problematične hierarhizacije omenjenih kategorij je pomembno poudariti tudi to, da takšna spolna (in seksualna) paradigma dopušča le natanko dve možnosti družbeno konstruiranega spola = gender, to pa sta moški ali ženska. Družbeno konstruirani spol (gender) temelji na "naravnih resnicah" biološkega spola – in ker obstajata le dva biološka spola, sta tudi družbena spola le dva. Iz tega sledi, če individuum ni enega spola, je drugega. Edina možna variacija je zamenjava enega družbenega spola (gender) za "nasprotnega" ali pa nekakšna mešanica spolov. Vendar v zahodni kulturi takšna "fluidnost" praviloma velja za deviacijo posameznika/posameznice. V zahodni kulturi ne obstaja spol, ki ni definiran niti z moškimi, niti z ženskimi referencami (ne obstaja npr. tretji, četrti itd. spol).

Iz povedanega lahko sklepamo na subverzijo spolnega dimorfizma v filmu. Spolne identitete v filmu *Sporočilo v steklenici* (še posebej lik, ki ga igra Kevin Costner) so konstruirane onstran tradicionalne spolne razlike moškega in ženskega. Videli smo, da v filmu obstajajo takšne (spolne) identitete, ki odstopajo od tradicionalnih predstav moškega ali ženske. Lahko bi trdili, da film reprezentira *multipla spolna paradigma*⁶.

Takšen pomen v filmu lahko zagovarjamo, če za izhodišče vzamemo Foucaultjev argument, osnovan na ideji, da biološki spol (sex) ne obstaja neodvisno ali izven determiniranosti diskurza, v katerem so konstelacije pomenov vedno že specificirane.

⁵ Debato o "konservativnem" esencializmu in "naprednem" dekonstruktivizmu bomo pustili ob strani, v nasprotnem bi se lahko preveč oddaljili od glavne teme.

⁶ Koncept multipla spolna paradigma se je uveljavil predvsem v tistih antropoloških študijah, ki raziskujejo kulture z drugačnim spolnim sistemom, kot ga poznamo v zahodnem kontekstu. V mnogih kulturah (najbolj znan primer so kulture severnoameriških staroselcev) so antropologi identificirali več kot dva spola. Gre za kategorijo tretjega, četrtega, itd. spola.

Zato telesa nimajo spola (sex) izven diskurza, v katerem so določena, označena kot spolna (sexed). Posledica tega je, da je konstrukcija fiksnih binarnih bioloških spolov s fiksnimi kategoričnimi razlikami učinek določenega diskurza. Če je binarnost biološkega spola učinek specifičnega diskurza, potem iz tega sledi, da ne moremo trditi, da je biološki spol nespremenljiv in naraven. (Foucault, 1984, Lacqueur, 1990 v: Moore, 1994: 81, 82). Poleg tega, da ne moremo trditi, da je biološki spol nespremenljiv in naraven, tudi ne moremo zanesljivo trditi, da sta biološki spol (sex) in družbeno konstruirani spol (gender) dve razločljivi kategoriji.

SPOL, SEKSUALNOST IN TELO

Ugotovili smo, da gre v filmu za strategijo subverzivne premetitve tistih vrednosti, ki tradicionalno veljajo kot moški ali ženski elementi. Intrepretacija binarne spolne paradigme predpostavlja, da je oseba enega ali drugega spola. To pomeni, da je Kevin Costner Ženska, zato ker ni Moški. Druga možna interpretacija se spusti v same temelje konstruiranja koncepta spola in spolne paradigme. Čeprav je Kevin Costner prezentiran z mnogimi tradicionalno ženskimi elementi, ni Ženska. Vprašanje se pravzaprav ne vrti okoli tega, ali je Ženska ali Moški, ampak lahko koncept njegove prezentacije v filmu interpretiramo kot nekaj, kar je onstran spolnega dimorfizma, morda kot tretji ali četrti, itd. spol.

Vrnimo se nekoliko nazaj, k tisti interpretaciji, ki vsebuje misel, da je Kevin Costner Ženska. Kako potem misliti njegovo seksualnost? Tu se branje filma dokončno zaplete. Iz povedanega sledi, da gre – če interpretiramo znotraj zahodnega diskurza binarnega modela konstrukcije spolov – za lezbičen film.

Vendar pa takšna interpretacija, ki ugotavlja lezbičen film, odpira nov problem: *odsotnost lezbičnega telesa*. Gre za politično temo, za vprašanje politične reprezentacije, saj je natanko telo tisto, ki pomeni "človekovo primarno lokacijo v svetu, njegovo primarno situacijo v realnosti". (Braidotti, 1991, v: Moore, 1994: 86). Lezbične zveze, lezbijke in lezbičnost, ne glede na maskulinost ali krhkost njihov teles in ne glede na "butch" ali "femme" koncepte spola, so v javnem diskurzu neizrečene, nevidne in nemogoče identitete/telesa. Identiteto in telo (ki ima biološki spol) skušamo na tem mestu misliti skupaj in s tem nadaljevati feministično debato o vprašanju opozicijskih kategorij kot sta "gender"/biološki spol, ki predpostavljata binarno nasprotje kultura/narava.

Feministični diskurz je v šestdesetih in sedemdesetih letih v ZDA in Zahodni Evropi ločil družbeno konstruirani spol (gender) od biološkega spola (sex) z namenom osvoboditve žensk in v nasprotovanju konotaciji spol-je-usoda. V kasnejšem razvoju feministične teorije, v osemdesetih in predvsem v devetdesetih pa

pride do ponovnega razmisleka in kritičnega vrednotenja omenjene distinkcije. (Denimo Moore, 1994; Lundgren, 1995; Elam, 1994; Butler, 1993.) Kritika je po eni strani uperjena na samo dualistično razvrščanje konceptov z argumentom, da takšna distinkcija nadaljuje kartezijsko epistemološko dediščino (ki znanstvena spoznanja kategorizira in hierarhično razvršča). V "ontološki" hierarhiji zahodne (kartezijske) filozofske tradicije veljata telo in biologija kot dani, nespremenljivi bazi, medtem ko družbeni aspekti spola veljajo za sekundarne in sposobne spremembe. Lundgren (1995) v tekstu⁷, kjer raziskuje telo kot kategorijo transformacije, omenja še terciarno raven. To je simbolna raven (vključuje miselnost, koncepte in celo jezik), ki velja za najbolj fluidno in daleč najbolj odprto za spremembe. Taka konceptualizacija spola zapostavlja telo, lahko bi celo rekli, da se bori proti telesu in biologiji, v noben primeru pa ne dopušča razumevanja telesa kot kategorije transformacije ali kulturnega konstrukta. Druga možnost, kako misliti spol, postavlja v ospredje telo in biološki spol. Sprva je feministična antropologija uvedla distinkcijo gender/sex, vendar se del debate nadaljuje v razumevanje bioloških spolnih razlik kot kulturnega konstrukta. Hkrati je feministična antropologija postavila pod vprašaj samoumevno delitev na dva spola – ženskega in moškega. Podobno logiko najdemo v popularni Foucaultjevi knjigi *History of Sexuality Vol 1*: telesa nimajo *sexa* – to je biološkega spola izven določenega diskurza, torej so spolna telesa (sexed bodies) vedno učinek diskurza – in ne izvor. Telesa zato ne morejo biti dane, esencialistične enote, ampak so kategorija specifičnih diskurzivnih praks (v: Moore, 1994). Butler v branju Foucaulta poudari, da morda sploh ne moremo narediti distinkcije med *sex* in *gender* (v: Moore, 1994).

⁷ Naslov članka je *Creating bodily gender in the fields of symbol and power*, v: Nora, št. 2, 1995, *Scandinavian University Press*.

TRŽNO PRILAGAJANJE MOŠKOSTI V HOLLYWOODSKI PRODUKCIJI V DEVETDESETIH: JUNAK MEHKEGA SRCA

Feministična teorija v devetdesetih in že prej vključuje poleg študija ženskih tem tudi študije spola in študije o moških in maskulnosti. V ZDA se je v osemdesetih, z drugim valom ženskega gibanja, izoblikovalo "gibanje moških" (men's movement). Kritiziralo je tradicionalne moške vloge in pričakovanja, ki jih pred moške postavlja severnoameriška družba.

Avtorica Susan Jeffords (1993) analizira prezentacijo maskulnosti v kinu tako, da primerja prikaze moških v osemdesetih in devetdesetih. V svojem članku *The Big Switch: Hollywood Masculinity in the Nineties* ugotavlja, da je bojevnika, oboroženega, mišičastega, neodvisnega moškega – heroja iz osemdesetih zamenjal bolj ljubeč, skrben, čuten in zaščitniški, družinski moški devetdesetih, ki je celo sposoben spremembe identitetne pozicije ter tistih vzorcev vedenja

⁸ Izraz normalizacija si izposojam iz teorij o deinstitucionalizaciji duševnega zdravja v skupnosti. Pojem normalizacije je konec petdesetih let uvedel Wolf Wolfensberg in pomeni način življenja ljudi z duševnimi krizami, ki naj bo kar najbolj podobno običajnemu življenju ljudi (Zaviršek, 1994).

in razmišljanja, ki so vezani na spolno specifična pričakovanja. Pomemben premik je nastal tudi v prikazovanju moških teles. Telo moškega iz osemdesetih je prestalo razbita stekla, eksplozije, udarce, padce iz letala, in še vedno je junak lahko ujel "bad guys" (npr. Bruce Willis). V devetdesetih se maskulino herojstvo spremeni; moški dobi občutke, želi pripadati družini ali pa družino rešuje, ščiti ipd. (npr. v filmih *Kindergarten Cop*, *One Good Cop* itd.). Ob koncu devetdesetih, če vzamemo za primer filma *Sporočilo v steklenici* in *Zaljubljeni Sheakespeare*, gre še za radikalnejše premike. Oba omenjena filma (namenoma) puščata odprto pot subverzivnemu branju. V obeh primerih gre za rušenje spolnih stereotipov, moških in ženskih, ali za rušenje meja v predpisanih različnostih med spoloma. Z mešanjem ženskih in moških elementov (npr. v analiziranem filmu je Kevin Costner konstruiran s tradicionalno ženskimi atributi, v filmu *Zaljubljeni Sheakespeare* se Gwen Pathlow oblači v moškega) je načeta samoumevnost konstrukta dveh spolov. Ali rečeno še drugače, filmsko "poigravanje" s spolno razliko in premeščanje te razlike zadeva ob sam konstrukcijski sistem spolne paradigme – spolni dimorfizem zahodne kulture. Politični učinek rušenja spolnih stereotipov ni le v večji prisotnosti in normalizaciji⁸ različnih netradicionalnih spolnih identitet v javnem diskurzu, ampak tudi v odpiranju poti za normalizacijo različnih oblik seksualnosti (homoseksualnost, biseksualnost). Homoseksualnost velja za problematično tudi zato, ker ruši tradicionalne spolne vloge, ali z drugimi besedami, gre za vprašanje rušenja oz. subverzivnosti patriarhalnega reda.

SKLEP: SMRT KOT KOMPLEKSEN SIMBOL: KOT ZNAK JUNAŠTVA, RANLJIVOSTI (MOŠKEGA) TELESA ALI UKINITEV SUBVERZIVNOSTI

Film *Sporočilo v steklenici* se konča s smrtjo glavnega junaka; umre pri reševanju neznane ženske in otroka iz razburkanega, viharnega morja. Tako kot je celoten film ponujal različne možnosti branja in interpretacij, tudi reševanje in smrt na koncu filma lahko pomenita različno. Poskus reševanja ljudi iz morja in s tem tveganje lastnega življenja predstavlja junaško dejanje, znak moškega junaštva. Po drugi strani pa se reševanje konča s smrtjo; torej moško telo ni (več) nepremagljivo in ne more preživeti zelo nevarnih dogodkov in situacij, kot je bilo pogosto v filmih iz osemdesetih let (gl. prej). Moško telo je postalo ranljivo in celo smrtno.

Bolj pesimistično branje sklepa filma ugotavlja smrt kot konec nečesa, lahko tudi konec ali ukinitve subverzije spolnih identitet in spolnega dimorfizma. Glavni junak, ki je prezentiran z mnogimi tradicionalno ženskimi elementi, kar učinkuje kot spodkopavanje zakoreninjenega patriarhalnega reda, tako ne more funkcionirati.

Njegova identiteta (ali pa odsotnost identitete, vseeno) je nemogoča "identiteta", zato ne more (več) obstajati, mora umreti.

LITERATURA

- BROOKS, ANN (1997): Postfeminisms. Feminism, cultural theory and cultural forms. *London and New York: Routledge.*
- BUTLER, JUDITH (1990): Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity. *London and New York: Routledge.*
- BUTLER, JUDITH (1993): Bodies That Matter, On the Discursive Limits of "Sex". *New York and London: Routledge.*
- ELAM, DIANE (1994): Feminism and Deconstruction. *London and New York: Routledge.*
- GRIGGERS, CATHY (1993): *Thelma and Louise and the Cultural Generation of the New Butch-Femme*. V: Film Theory Goes to the Movies, ur. Jim Collins, Hilary Rander, Ava Preacher Collins. *New York and London: Routledge.*
- HERDT, GILBERT (1994): *Introduction: Third Sexes and Third Genders*. V: Third Sex, Third Gender – Beyond Sexual Dimorphism in Culture and History, (ur.) Gilbert Herdt. *New York: Zone Books.*
- JEFFORDS, SUSAN (1993): *The Big Switch: Hollywood Masculinity in the Nineties*. V: Film Theory Goes to the Movies, ur. Jim Collins, Hilary Rander, Ava Preacher Collins. *New York and London: Routledge.*
- LUNDGREN, EVA (1995): *Creating bodily gender in the fields of symbol and power*. V: Nora, Nr. 2, Vol. 3, str.: 101–112, *Scandinavian University Press.*
- DEL MAR ASENSIO, MARIA (1996): *Subversion of Sexual Identity in Jeanette Winterson's The Passion*. V: Postmodern Studies 16: Gender, Ideology; essays on theory, fiction and film, ur.: Chantal Cornut-Gentile DžArcy in José Ángel Garcíá Landa. *Amsterdam, Atlanta: Rodopi.*
- MOORE, HENRIETTA (1994): 'Devided We Stand': Sex, Gender and Sexual Difference. V: Feminist Review, No. 47, Summer, str.: 78–95.
- SALECL, RENATA (1996): *Ljubezen med željo in gonom*. V: Problemi, št. 2–3/1996, letnik XXXIV, str. 97–110. *Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.*
- SLAPŠAK, SVETLANA (1999): Žensko telo u jugoslovenskom filmu: status žene, paradigma feminizma. (še neobjavljeno)
- SLAPŠAK, SVETLANA (1998/99): *Ciklus predavanj na Fakulteti za podiplomski humanistični študij ISH z naslovom: Žensko branje – film, gledališče, TV.*
- ZAVIRŠEK, DARJA (1994): Ženske in duševno zdravje. O novih kulturah skrbi. *Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.*
- ZORN, Jelka: *Homoseksualnost: (de)konstrukcija spola in seksualnosti – feministična ter antropološka perspektiva*. (še neobjavljeno).

Užitek in pomen glasbe¹

*“Utrga se luč
zdrobi se kamen
skoz tvojo senco steče reka
in tuja sonca vžigajo svetlobo
nihče ne ve kako si prišel tja
toda kjerkoli si
v karkoli so te vpleti
samo to veš
da moraš.”
Tomaž Šalamun²*

Uvod

Besedilo poskuša pojasniti dognanja, do katerih sem prišel pri pisanju diplomske naloge³. Delo za diplomu je bilo mukotrpno in priznati moram, da takrat, ko sem jo pisal, nisem vedel, kaj hočem, kam grem in kam me bo raziskovalno pisanje pripeljalo. Spominjam se veselja, ko sem za slutnjo o umetniški produkciji kot obliki prekoračitve fantazme našel oporo v Žižkovi opombi o Lyotardu v knjigi Kuga fantazem. Toda na koncu, bolje rečeno po koncu, ko sem diplomsko delo že oddal, sem prišel na cilj. Utrnila se mi je misel o etiki psihoanalize, ki je poslej opora mojega razmišljanja:

¹ Pričujoči tekst posvečam mojima prijateljema, Tadeju Tozonu (iskrenemu slikarju) in Daretu Jakiću (zagnanemu knjigotržcu), ki sta bila edina poslušalca (in razpravljalca) mojih psihoanalitičnih “bluzenj” še v fazi nastajanja diplome in prej. Na tem mestu bi se še zahvalil Vesni Debeljakovi za velikodušno razdajanje svojega talenta pri dokončnem retoričnem oblikovanju teksta.

² Tomaž Šalamun, “Poker” (2. natis), Cankarjeva založba, Ljubljana, 1989.

³ Diplomsko delo sem konec septembra zagovarjal na oddelku za filozofijo Filozofske fakultete pri Bozidarju Debenjaku, Mladenu Dolarju in Levu Kreftu (slednja sta bila mentorja).

⁴ *Ta stavek je nastal ob premisleku opombe Robija Krofliča z dne 16.11.1999.*

*“Če štartaš direktno na užitek,
ali ga zgrešiš
ali na njem obvisiš.
Edini užitek, ki je uživanja vreden,
je tisti, ki ga dosežeš kot stranski učinek izpolnjevanja
dolžnosti.
Ne dovoli, da določajo tvoje dolžnosti
(ne popusti glede svoje želje),
da ti ne spodleti srečanje z Realnim.⁴
Ni upanja, ni strahu!”*

Lahko bi se vprašali, kakšno zvezo ima ta misel z glasbo, z užitkom, ki se veže nanjo. Mislim, da veliko in da bomo slej ali prej zadevo razjasnili do konca (vsaj do zadovoljivega konca).

Iztrgana iz konteksta je misel vsekakor nezadostna in kar vpije po pojasnilu. Zato bom izkoristil ta uvod, da pojasnim nekatere temeljne psihoanalitične koncepte, ki nam bodo misel pomagali umestiti v kontekst tako, da bo jasna in razločna.

Začnimo s konceptom “užitka”. Lacan pravi, da je užitek zadovoljitev nagonov, zadovoljitev prisile ponavljanja, in ta zadovoljitev je – paradoksalno –lahko ugodna ali neugodna. Po drugi strani pa je povsem logično, da lahko zadovoljitev neke prisile prinese tako ugodje kot neugodje. Postavi se vprašanje: kaj se pri prisili ponavljanja ponavlja? Ko prisila ponavljanja prinaša ugodje, je odgovor dokaj enostaven: ponavlja se neko, nekoč že doseženo ugodje (ugodje v seksualnosti, hrani, drogah, umetnosti ...). Težava se pojavi, ko si poskušamo razložiti psihične pojave, ki nas silijo v trditev, da v veliki meri ali celo pretežno (odvisno od psihične konstitucije in stopnje nevrotičnosti ali psihotičnosti posameznika) ponavljamo neugodje samo. Razrešitev tega problema lahko najdemo že pri Freudu, ki pravi, da gre pri ponavljanju neugodja za nerazrešeno travmo, ki samodejno vztraja pri razrešitvi. Ko pa to dejstvo prevedemo v Lacanov jezik, dobimo trditev, da je prisila ponavljanja neugodja nenehna prisila poskusa simbolizacije vdora Realnega. Tako smo prišli do novih pojmov, ki jih je treba pojasniti, preden gremo naprej, to je do trojnega koncepta realnosti: Imaginarna, Simbolna in Realna realnost.

Imaginarno je naše vsakodnevno doživljanje sveta, sveta pojavov, ki filozofe že od samega začetka navdaja z nezaupanjem (spomnite se na Platonov svet senc, ki prikriva bistvo reči).

Simbolno si morda najlažje pojasnimo s primerom književnega dela, ko z zaznavo črnih črk na belem papirju v našem psihičnem aparatu vznikne celoten univerzum. Gre za to, da je naše doživljanje sveta posredovano z jezikom, da železniške kompozicije, ki pelje mimo nas, ne doživljamo le kot “velike, dolge, črne gmote, ki dela neznosen hrup”, temveč da že po obliki vemo, ali so v vlaku potniki ali pa prevaža drug tovor in mu potem rečemo tovorni vlak. V končni

instanci, razen dojenčkov, ljudje nimamo neposrednega odnosa do sveta, temveč je ta nenehno posredovan s Simbolnim. Simbolni elementi pa konsistence nimajo v sebi samih. Njihova konsistenca je v razliki danega elementa do vseh drugih. Beseda ni neko bivačo, ki se ga poslužujemo, da bi označili drugo bivačo. Zadeva je veliko bolj kompleksna. Besede (označevalci) niso prilepljene na reči. Pomen (označenec) neke besede vznikne šele v razmerju do drugih besed⁵, njeno razmerje do reči (referenta) je sekundarnega pomena. Sicer si sploh ne bi mogli pojasniti obstoja besed, kot so svoboda, ljubezen, lepota, mir, mistično, bog ... Pri teh besedah je očitno, da imajo pomen samo v razmerju do drugih besed, da sama reč vznikne šele iz jezikovne produkcije. Vendar pa jezik obstaja pred človekom. Otrok mora šele vstopiti v jezik, ločiti se mora od neposrednega doživljanja sveta, od doživljanja sveta skozi prizmo ugodja in neugodja (natura) in osvojiti doživljanje sveta kakršen vznikne posredovan z jezikom (kultura). Ta proces posredovanja, vstopa v jezik, Lacan imenuje kastracija, nastop vladavine Imena Očeta (označevalca). Freud je že leta 1900 v VII. poglavju Razlage sanj genialno pojasnil nujnost tega vstopa v jezik: če nočemo samo halucinirati doseženega ugodja⁶, kar zahteva veliko psihične energije ob pičlem in samo začasem izkupičku, moramo formirati sistem/simbolno strukturo, ki omogoča, da so nam spominske sledi dostopne tudi takrat, ko so neugodne (v primarnem procesu se neugodnih spominskih sledi, celo celotnega konteksta, ki proizvaja neugodje, izogibamo), torej tak sistem (sekundarni proces), ki bo od spominske sledi registriral samo informacijo o ugodju in neugodju, ne da bi pri tem sama sled izzvala ugodje ali neugodje. Ta sistem pa ima poleg omenjenih kvalitet tudi svoje lastne: smisel in pomen. Seveda gre za jezikovni sistem, ki nam svet posreduje pojmovno, to je, gre za Simbolno realnost.

Tretji del trojnega koncepta realnosti je pojem Realnega. Med tem pojmom in Kantovim pojmom "reči po sebi" lahko naredimo vzporednico. Gre za nekaj, kar nam nikoli ni dostopno kot tako, po eni strani je pred Simbolnim in Imaginarnim, po drugi pa šele vznikne kot manko v Simbolnem. Realno lahko doživimo največkrat kot grozljiv, travmatičen vdor v našo (simbolno strukturirano) imaginarno realnost.

Na tem mestu še enkrat ponovimo odgovor na vprašanje: "Zakaj ponavljamo neugodje?" Neugodje ponavljamo zato, ker poskušamo simbolizirati Realno, nekaj nesimboliziranega, udomačiti poskušamo tisto tuje, nerazumljivo. Dejstvo je, da simbolizacija, udomačitev, vznik smisla in pomena prinašajo ugodje. Imam srečno priložnost, da spremljam razvoj svojega sina⁷. Pred mesecem dni sem si zanj izmislil igrico: Predenj sem postavil "mobil" s štirimi plišastimi figuricami, ki se ob rahlem udarcu premaknejo in se dlje časa vrtijo. Kot vsak dojenček je mahal z rokami popolnoma nekontrolirano in brez ciljno, sam sem pa vsakič, ko je po naključju zadel igračo,

⁵ Pomen (označenec) vznikne (in živi) iz drsenja po verigi označevalcev v določeni označevalni strukturi.

⁶ Halucinacija že doseženega ugodja se dogaja v primarnem procesu, ki ima za vse spominske sledi v psihičnem aparatu samo dve opredelitvi: ugodje in neugodje – asociacija na računalniški dvojiški sistem in Wittensteina ni slučajna.

⁷ Danes, ko to pišem, je star natanko tri mesece, in dva dni.

⁸ Vzklik "Bravo, ja, ja, ja!" uporabljam tudi ob drugih prilikah. Po koncu previjanja, ko je otroku treba obleči roke v rokave, je ponavadi ta "hud problem" spremljan z malčkovim jokom. Temu se izognem tako, da otroku roko stisnem v pest, ponavljam besedo "Pest, pest, pest..." vse dokler se belina pesti ne pojavi na koncu rokava, pokažem mu jo in vzkliknem: "Bravo, ja, ja, ja, ja, ja!".

vzkliknil: "Bravo, ja, ja, ja, ja, ja!". Sčasoma je začutil neko ugodje ob ponavljanju tega dogodka. Nekaj je dojel. Ponavljanje dogodka mu je omogočilo povezati njegov udarec ob igračo, njeno vrtenje in moj vzklik. Danes figurico zadene mimogrede – dogodek ponavlja nadzorovano, zavestno. Toda igra mu ni več v tako veselje, kot mu je bila v začetku⁸.

Človek torej ne uživa neposredno v ugodju, ki ga prinaša reč sama, marveč uživa v udomačitvi, simbolizaciji reči, ki mu omogoči obvladovanje. V tem je po moje smisel Lacanovega izreka, da je človeku kot govorečemu bitju užitek prepovedan. In če dojamemo, da je z vstopom v jezik za človeka ta neposrednost užitka povrh še nemogoča, lahko razumemo, zakaj je neposrednost užitka lahko hkrati nemogoča in prepovedana.

Zadeva seveda ni tako enostavna, kot se zdi na prvi pogled. Soočiti se je treba tudi z drugimi pojmi, ki so nujni za razumevanje lacanovskega koncepta. To sta predvsem pojma, simbolizirana z "a" (mali drugi, naš podobnik, Jaz, objekt a) in "A" (veliki Drugi, Bog, mater, jezik). Najlažje ju bomo razumeli, če ju postavimo v kontekst procesa identifikacije. Lacan razlikuje dve vrsti identifikacije: idealni jaz in Ideal jaza.

Idealni jaz je identifikacija z a, s podobo kakega našega bližnjega ali daljnega "sotrpina" (Življenje je dolina solz, bi rekli kristjani, in v tem je zrno soli). Prva taka identifikacija fantka je vsekakor oče, deklice mati (kot "sotrpinu/ki" mu/ji lahko veliko oprostimo, saj je v končni instanci večji del Jaza narejen po starševski podobi). Toda v življenju veliko potez poberemo tudi od drugih ljudi (tudi od fantazijskih likov, ki jih producirarajo umetnost in mediji na sploh), ki jih preko identifikacije s temi potezami ponotranjimo: postanejo naše lastne poteze. Skratka, ljudje, podobe, poteze teh ljudi podob so naši idealni jazi, objekti naših identifikacij. Lacan za Jaz pravi, da je ropotarnica teh identifikacij.

Ideal jaza pa je nekaj povsem drugega. To je kdo, ki mu hočemo ugajati (lahko tudi nagajati), je pogled, za katerega ponotranjimo razne poteze, da bi mu ugajali. Lahko torej rečemo, da se identificiramo z idealnim jazom za pogled Ideala jaza. Toda Ideal jaza ni nujno neka konkretna oseba, še več – nikoli ne gre za konkretno osebo, izvzemši v otroštvu. Še najbližje konkretni osebi je Ideal jaza v obliki Nadjaza, ki ponavadi nosi značilnosti/poteze enega od staršev. Nadjaz je krut in neizprosni, užitek hkrati prepoveduje in zapoveduje, vsekakor nikoli ni zadovoljen. Še največ možnosti za mirno življenje ima tisti, ki razmerje s staršem v sebi, z Nadjazom, uredi tako, da ga pretvori v racionalnost. Veliko lažje je izpolnjevati svoje dolžnosti ob racionalnem razumevanju potrebe po izpolnjevanju dolžnosti, kot če te v to sili goli iracionalni nadjazovski pritisk.

Subjekt (in sedaj smo prvič pri tem pojmu) nikakor ni Jaz (ki je, kot smo že omenili, ropotarnica potez idealnih jazov).

Subjekt je subjekt Strukture. Kaj naj bi to pomenilo? Pomeni, da moramo koncept "subjekta" dojeti tudi v arhaičnem pomenu te besede: podložnik! Subjekt je podložnik, produkt Strukture⁹, je njen edini element, ki je zmožen dojeti smisel Strukture. S takega zornega kota lahko razumemo Lacanovo misel, da je človek govorjen.

Poskusimo pojasniti: otrok ob rojstvu ne zna govoriti, se pa zelo kmalu nauči razumevati in vzpostaviti komunikacijo s starši. Starši pa ga učijo govorice, ki ima sintakso in semantiko, notranjo logiko, ki se ji vsi podrejam. Lahko bi rekli (in Lacan to trdi), da je govorica tisti veliki Drugi (verniki bi rekli Bog), ki nas s samodejnostjo obvladuje. Četudi se nam zdi (torej na imaginarni ravni to tudi drži), da sami govorimo, včasih v to vložimo celo veliko truda, je še vedno res, da je ves ta trud v resnici napor sproščanja samodejne logike govorice. Saj poznamo tisti občutek, ko se neka metafora lepo usede, ko slišimo dobro besedno igro; v končni instanci vsaka dobra šala terja ta občutek samodejnosti, sproščenosti besede.

Lahko bi rekli, da vse nevroze nastanejo zaradi tega, ker nismo sposobni dojeti Strukture in vloge subjekta v njej, naše lastne vloge. Preveč se opiramo na zavest o jazu, ropotarnici identifikacij, premalo na zavest o subjektu, mestu v Strukturi. Subjekt – kot mesto v Strukturi, ki ga določa – je zelo transparenten koncept. Gre preprosto za to, da moramo vedeti, da smo to, kar smo, po mestu, ki ga zavzemamo v medčloveških razmerij, po našem simbolnem mandatu, vlogi v družbeni strukturi, na primer: sin, mož, oče, filozof, glasbenik, uslužbenec ... Vse to so vloge, ki jih en sam človek zavzema in jih izpolnjuje. Vsaka vloga je drugačna, "pravila igre" se ne dajo prenašati iz ene vloge v drugo. Lahko bi tudi rekli (in to je za nas zelo pomembno), da vse te vloge/simbolni mandati dajejo subjektu naloge/dolžnosti, ki so do neke mere in na različne načine družbeno sankcionirane (zakon, morala, običaji, uzance) in ki so ena z drugo lahko tudi v konfliktu. To je, poleg samodejne logike jezika, drug način, kako dojeti, da nas Struktura/veliki Drugi obvladuje.

Seveda je prvi veliki Drugi vsakega človeka njegov starš, največkrat mati ali primarni objekt nege. Sprva je dojenček z materjo v dualnem razmerju, ne razlikuje med sabo in njo, sta Eno. Ves otroku dostopen smisel je v tem, da ugotavlja, kaj mati hoče, da ugotavlja pomen tega, kar mu govori, pomen, ki vznikne s ponavljanjem. Ko se to dualno razmerje razdre, se za otroka njegova Reč, ki neposredno prinaša užitek, vzpostavi kot izgubljena; kot pravi Lacan, jo mora najti na lestvi želje. Iskati jo mora v govorici, saj je človek, ki obvisi na tistem neposrednem užitku dualnega razmerja, obsojen na psihozo, na to, da za vse življenje obvisi na ljubezni do matere in nobeni drugi ženski ne dovoli zavzeti njenega mesta. Večina ljudi to ojdipsko razmerje dodobra razreši že v zgodnjem otroštvu, nekateri pa umrejo z njim. Človeški cilj je doseči tisti občutek sreče, ki ga pozna iz tega znamenitega dualnega

⁹ *To je na svoj način dojel tudi starodavni kitajski mojster Lao Zi: "Zloraba sile propad prinese; saj to je: Dau nasproti ravnati; kdor pa nasprotuje mu, zgoraj konča." pri čemer Dao moramo dojeti kot sinonim za simbolno strukturo. (Klasiki daoizma, 1992, str. 132.)*

razmerja. Razmerje, ki sta ga imela mati in otrok v dualnem razmerju, določa razmerje odraslega človeka do sveta. Odrasel človek to razmerje ponavlja do neskončnosti. Lacan pozna tri temeljne oblike tega razmerja:

– Ko Reč/mati prinaša premalo užitka, ko je užitek, ki ga otrok doživlja, nenehno nezadosten; to je temelj, ki določa strukturo histerika (večjega dela človeških bitij, predvsem žensk, tako rekoč gre za “normalno” človeško strukturo).

– Ko Reč/mati prinaša preveč užitka in se mora otrok tega užitka braniti, saj preveč užitka prinaša neugodje; to je temelj, ki določa strukturo obsedenega nevrotika (večjega dela človeških bitij, predvsem moških, tako rekoč gre za “normalno” človeško strukturo).

– Ko v razmerju do Reči/matere deluje proces izključitve, in to v dveh diametralno nasprotnih oblikah: kot izključitev Reči in kot izključitev govorice. Prva oblika izključitve je temelj, ki določa strukturo znanstvenika (Reč umanjka, vse se dogaja v besedah/konceptih). Druga oblika izključitve je temelj, ki določa strukturo psihotika. Za psihotika je beseda samo sredstvo sporočanja, družbena struktura in zavezanost besedi (celo zavetanost dani besedi) ga ne določata (Lacan pravi, da je psihotik edini svoboden). Človek, ki obvisi na užitku dualnega razmerja, je nevzgojljiv ali veliko težje vzgojljiv.

Da ne bo pomote: te psihoanalitske (klinične) koncepte je treba vzeti z zrnom soli, treba jih je dojeti kot koncepte, ki nam lahko kaj pomagajo razjasniti. Smisel teh konceptov ni v tem, da bi trdili, kako smo vsi nori. Res pa je, da nihče ni svetnik in da lahko rečemo, da ima vsakdo občasno večje ali manjše psihične težave. Zdrav je tisti, ki se zna soočiti z lastnimi težavami in se z njimi spoprijeti.

Ostala nam je še naloga, da razjasnimo psihoanalitski koncept dolžnosti. Omenili smo že, da dolžnost izhaja iz simbolnega mesta v Strukturi/Drugem, da je v bistvu Struktura tista, ki nam dolžnosti nalaga kot naše lastne. V psihoanalitski literaturi se kot paradigma za koncept dolžnosti (glej Etiko Realnega Alenke Zupančič) uporablja primer Don Juana in njegove želje, ki je tako močna, da je ne more zaustaviti niti Previdnost v podobi govorečega kamenega kipa, želje, ki prehaja v nagon. V končni instanci gre prav za to: želja/dolžnost mora preiti v nagon. Temu Lacan pravi prehod, prekoračitev fantazme, tudi identifikacija s simptomom (s posebnostjo lastnega užitka), Lao Zi temu pravi razsvetljenje, Buda v zadevo vpleta nirvano ... Menim pa, da gre enostavno za psihično zdravje, ki ni nikoli doseženo enkrat za vselej, treba ga je nenehno vzdrževati. Pogoj za vzdrževanje psihičnega zdravja pa je sprotno soočanje s problemi in reševanje v skladu z načelom realnosti.

Toliko za uvod v psihoanalitične pojme. Z drugimi koncepti, ki jih v uvodu nismo srečali, se bomo soočili ob obravnavi užitka in pomena glasbe.

I. Kaj je glasba?

Nemška muzikologa Carl Dalhaus in Hans Heinrich Eggebrecht zbirko esejev z naslovom *Kaj je glasba?* začeta z vprašanjem, ali obstaja Glasba. Gre za vprašanje, ali lahko vse oblike glasbene produkcije spravimo pod en pojem; ali različne epohe, socialni, etnični, kulturni prostori producirajo eno in isto stvar v različnih pojavnih oblikah ali pa producirajo ireduktibilno različne reči. "*Da šlager in dvanajsttonska glasba sodita v isto kategorijo, nikakor ni samo po sebi umevno.*"¹⁰

Pri premišljevanju o tem problemu bomo izhajali iz Žižkove zastavitve razlike med zgodovinskostjo in historicizmom, kjer je zgodovinskost pojmovana kot dogajanje v času, pri katerem je navzoče neko "nezgodovinsko" jedro Realnega, v nasprotju s historicizmom, ki vse dogajanje "zgodovinsko relativizira" in se s tem izogne srečanju z Realnim zgodovine.¹¹

Potrditve takega stališča lahko najdemo pri Antonu Webernu: "*Umetnost je zame sposobnost, da spraviš misel v najjasnejšo, najpreprostejšo, to se pravi, najbolj 'prijemljivo' obliko. V tem smislu ne morem označiti 'očenaša' kot nekaj nasprotnega umetnosti, marveč kot njen najvišji vzgled. Zakaj tu je dosežena največja umljivost, jasnost in nedvoumnost.*"

Zato naziranj Tolstoja in vseh drugih ne morem razumeti, pač pa razumem, če Beethoven glavno temo prvega stavka svoje 'Eroice' tako dolgo pili, dokler ne dobi take stopnje oprijemljivosti, kakor, recimo, stavek iz 'očenaša'. Tako jaz razumem umetnost! Zato tudi nisem nikoli razumel, kaj je 'klasično', 'romantično' in podobno, tudi se nisem postavil v nasprotje mojstrov preteklosti, marveč sem se vedno le trudil, da bi jih posnemal. Kar je seveda nekaj drugega kakor morda današnji 'klasicizem', ki kopira slog, ne da bi vedel za njegov smisel (in to je, kar sem nakazal), medtem ko jaz (Schönberg, Berg) poskušam ta smisel – ki ostane večno isti – izpolniti z našimi sredstvi. In potem pač ne nastane kopija, ampak prav zato nekaj pra-lastnega."¹²

Torej je naše izhodišče v tem, da predpostavljamo glasbo kot način soočanja z Realnim, ki ga glasba implicira, in reduciramo različne glasbe na različne pojavne oblike tega soočanja, na različne načine razreševanja zagate, ki jo pred človeka postavljajo njegovo (in drugih) uho in glas, naravni zvoki, orodja za produkcijo zvokov, zvočne strukture, razmerje glasbe do družbe, do drugih umetnosti, do pojmovnega jezika in življenja onstran umetniškega rezervata.

Prvi pogled, ki nam je na razpolago, je historičen, torej pogled, ki išče izvor. Kot velja za vse konstitutivne elemente človeške kulture, tudi glasbi ne moremo enostavno določiti nekega začetka, ki bi jo pojasnil. Nekaj poskusov pojasnitve pa vendarle obstaja. Charles R. Darwin, teoretik evolucije, postavlja hipotezo, da glasba izhaja iz ljubezenskih klicev, torej iz "orodja" moškega snubljenja. Ekonomist

¹⁰ Dalhaus/Eggebrecht, "Kaj je glasba?", str. 7.

¹¹ cf. Slavoj Žižek, "Roberto Rossellini: dejanje, svoboda, samomor", v: "Beseda, dejanje, svoboda", str. 83/84.

¹² Kurt Honolka, "Svetovna zgodovina glasbe", str. 539.

¹³ *Ibid.*, str. 11–12.

¹⁴ Curt Sachs, "Svetovna zgodovina plesa", str. 17–18.

¹⁵ *Ibid.*, str. 18–19.

Karl Bucher išče izvor v delovnih pesmih, ki lajšajo skupno človeško delo. Carl Stumpf, psiholog in glasbeni etnolog, meni, da se je petje razvilo iz sporazumevanja na daljavo. Herder, Spencer in Rousseau so teorijo o nastanku petja razvijali iz naglasov, načina poudarka v stavku. Zgodovinar plesa in etnomuzikolog Curt Sachs izhaja iz predpostavke, da sta se iz prvih, živalsko-afektivnih klicev razvila govorica kot sporazumevanje in od vsakdanjika odmaknjeno brezsmotno petje.¹³ Problem teh in takih hipotez ni v tem, da bi bile popolnoma neresnične skregane z dejstvi (da med "primitivnimi ljudstvi" ne prevladujejo ljubezenske pesmi; da pri njih skorajda ni skupnega dela, kaj šele, da bi ga opravljali v taktu; da petje ni sporazumevanje in da je neodvisno od oddaljenosti pevcev), temveč tiči zagata v tem, da so evolucionistične, da ne znajo misliti reza/ razcepa med naravnim materialom in (čisto novo) Strukturo, ki se kaže kot petje in strukturiranje zvokov v glasbo.

Curt Sachs je s predpostavko o naravno danih afektivnih klicih kot osnovnem materialu za govor in za glasbo še najbližji impliciranju samega reza/preloma, ki preči instinktivno-afektivne signale in petje, naravo in kulturo. V delu *Svetovna zgodovina plesa* obravnava ples kot umetniško obliko, ki v sebi združuje največ oblik umetniškega izražanja in je nekakšen predzgodovinski Gesamtkunstwerk (celostna umetnina): "Ples presega ločevanja, ki so nastala šele v razvitih civilizacijah – med telesom in dušo, med spontanim čustvenim izražanjem in nadzorovanim obnašanjem, med družbenim življenjem in razvojem posameznika, med igro, čaščenjem bogov, bojevanjem in predstavo. Telo, preseženo in pozabljeno v ekstazi, ki je postalo kelih medčloveških duhovnih moči; duša, ki je srečna in blažena v pospešenem gibanju telesa, osvobojena lastne teže; potreba po plesu, ker prekipevajoča življenjska strast sili ude iz brezdelnega mirovanja; in želja po plesu, ki v plesalcu poraja čarobne moči, ki mu prinašajo zmago, zdravje in življenje; mistične vezi v plemenu, ki si podaja roke v krožnem rajanju, in neomejeni ples posameznika, ki se je prepustil svojemu višjemu jazu – ni 'umetnosti', ki bi vključevala tako veliko."¹⁴

To pojmovanje plesa implicira nekakšno transcendenco človekove omejenosti z vsakdanjim urejenim svetom pravil, ki se kaže kot v plesu utelešena užitek in pomen. Ples je "posvečeno opravilo v svečeniški službi" in je "pomembno in resno opravilo vsega plemena. Noben pomembnejši dogodek v življenju praljudstev ne mine brez plesa. Rojstvo, obrezovanje dečkov in posvetitev deklic, poroko in smrt, setev in žetev, ustoličenje glavarjev, lov, vojno, svečanosti, lunine mene in bolezni, vse spremlja ples."¹⁵

Sachs sam nakazuje, da je prvobitni Gesamtkunstwerk obred kot celota, ki vključuje ples, glasbo, poezijo, gledališče, slikarstvo ..., načine izražanja v funkciji obreda; to nas privede k obravnavi obreda, kot ga je zastavil Jean Cazeneuve v delu Sociologija obreda.

II. Glasba kot funkcija obreda

Cazeneuve ugotavlja, da ljudje opravljajo nekatere dejavnosti, ki so gledano s praktičnega, pozitivističnega stališča nekoristne. Toda obred kot nekoristna dejavnost je znamenje neke potrebe: *“Manj ko se zdijo razumni, bolj razkrivajo potrebnost: prav gotovo mora obstajati resnična potreba po obredih, da ljudje počno stvari, ki jih ne opravičuje ne iskanje užitka ne materialnega ugodja, še celo same najbolj temeljne življenjske zahteve ne.”*¹⁶ Maurice Leenhardt je obred opredelil kot *“način izražanja, ki naj omogoči prodor v zunaj-empirično.”*¹⁷ Postavlja se vprašanje, od kod se v človeku pojavlja potreba po tem prodoru. Kaže, da človekova zavest, ki strukturira/kategorizira/osmišlja realnost neizogibno najdeva področja, ki so nedoločljiva, ki se določljivosti izmikajo in povzročajo tesnobo. Ravnesesje, ki ga človek doseže v vsakodnevem ravnanju in dojemanju narave, vnaprej določenem s pravili, nenehno rušijo zanj iracionalna dogajanja v njem samem in zunaj njega. Rudolf Otto je za ta dogajanja, ki se izmuznejo pravilom in povzročajo tesnobo, uporabil izraz numinozno.¹⁸

Značilnost numinoznega je skrivnostnost, ki je grozljiva in fascinantna hkrati, straši in privlači. Je moč, ki ogroža, toda če se je polastimo, lahko sami postanemo močni. Tisto, kar ogroža pravila, je izvor največje moči. V skladu s tem lahko obrede delimo na tiste, ki hočejo odstraniti numinozno, da bi utrdili s pravili urejeno življenje, in na tiste, ki človeka postavijo v svet onstran pravil urejenega človeškega bivanja, vendar pa mu lahko podarijo magično moč. Tretja funkcija obreda po Cazeneuveu je tista, ki numinozno postavi kot transcendentni temelj samega s pravili utemeljenega sveta in je sublimacija numinoznega v sveto, ki je temelj religij.¹⁹

Znak numinoznega je lahko katerikoli nenavaden dogodek, celo prevelika in ponavljajoča se sreča; v končni instanci vse, kar lahko vzbudi tesnobo.²⁰ Torej je za opredelitev numinoznega kot tistega, s čimer obred stopa v razmerje, najbolj bistvena sama tesnoba, ki jo numinozna reč povzroči v človekovem občutenju. In ta numinozna reč prežema celoto človekovega bivanja, od seksualnosti, odrasčanja, druženja, dela, lova, vojskovanja ... do naravnih dogodkov: *“Obstaja razmerje med tabujem in bojznijo človeštva, ki se ji nikakor ne posreči popolnoma urediti usode v določeno človeško bivanje, vzpostavljeno enkrat za vselej. Tu ne gre več za ta ali oni predmet, za to ali ono početje, ki bi se pokazalo za nečisto v luči nekega zavestnega ali nezavednega simbolizma; tu je predvsem tesnoba, ki znenada postavi človeka ali, bolje, skupino v območje numinoznega.”*²¹

To, da se človek očiščuje numinoznega (recimo ženska menstruacije ali vojak umora), ne pomeni, da je numinozno nekaj, kar v svet pravil vdira od zunaj; je del sveta, ki se ga ne da enostavno, lagodno umestiti v pravila, zato vzbuja tesnobo. Numinozno je

¹⁶ Jean Cazeneuve, *“Sociologija obreda”*, str. 13.

¹⁷ *Ibid.*, str. 17.

¹⁸ cf. *Ibid.*, str. 31.

¹⁹ Pri tem se nam postavlja vprašanje, ali dejansko obstaja neko razmerje z numinoznim, ki ne bi vključevalo tudi njegove sublimacije, ki bi ga v popolnosti ločevalo od sveta pravil in ga ne bi postavljalo v temelje sveta in tako tudi v temelj človeško urejenega sveta; mar ni taka delitev razmerij do numinoznega le teoretska fikcija, ki sinhrono strukturo pretvarja v zgodovinski potek in prilagaja svojo razlago etnoloških dejstev teoretskim potrebam?

²⁰ cf. Jean Cazeneuve, *“Sociologija obreda”*, str. 57.

²¹ *Ibid.*, str. 91.

²² *Religiozni človek prevzame krivdo nase, človek magije veliko več pripisuje višjim silam.*

²³ cf. Sigmund Freud, "Vpeljava narcizma", v: "Metapsihološki spisi", str. 56.

²⁴ cf. Jaques Lacan, "Etika psihoanalize", str. 113.

presežek sveta pravil in istočasno njegov inherenten del, ki ga razjeda od znotraj. Tudi enostavno preganjanje numinoznega z očiščevanjem je še vedno neka oblika sublimacije, saj je praksa, ki tesnobo vzbujajočo reč prestavlja v simbolni univerzum, s katerim je mogoča manipulacija, "rokovanje", v smislu očiščevanja ali izkoriščanja numinoznega za povečanje lastne moči (to je lastnost vseh magičnih praks). Razliko med religijo in magijsko prakso, ki temelji na ločevanju sveta pravil in sveta numinoznega, bi prej kot v razmerju do sublimacije lahko našli v težnji, da religiozni človek ustvarja sklenjen svet, kjer lastno odgovornost v svetu, določenost in podrejenost pravilom prestavi v transcendenco, v katero umesti Zakonodajalca kot izvor lastne družbenosti in tako svoje tesnobo občutenje sveta umesti v tesnobo vprašanje, kaj sveto/temelj/bog hoče od njega. V lacanovskem žargonu bi lahko rekli, da gre za razliko med numinoznim kot silo, ki je zrcalna podoba – I(A) – človekove lastne moči, in svetim, ki to moč premesti na velikega Drugega, ki ni človekova zrcalna podoba, temveč presega vsakršno reprezentabilnost; je absolutna moč, ki šele dopušča in regulira svet pravil in mesto človeka v njem.

Religiozni svet je *a priori* sklenjen simbolni univerzum brez razpok, kjer razpoke izhajajo iz naše nezadostnosti, nepoznavanja volje Transcendentnega – v nasprotju z "magičnim" svetom, razcepljenim na urejeni svet pravil in numinozno, ki ta svet podvaja in ga od znotraj razjeda.²² Kajti že zahteva po očiščenju od numinoznega implicira določenost/okuženost samih pravil z numinoznim.

Sublimacija pa ni isto kot ustvarjanje ideala²³, ni isto kot simbolna identifikacija – I(A) –, pri kateri se identificiramo z mestom v Drugem, s katerega se določa, kaj nam je storiti. Mogoče bi na tem mestu veljalo opozoriti na sorodnost pojma numinoznega (kot ga uporablja Cazeneuve) in Lacanovega pojmovanja Realnega. Realno pri Lacanu je pred simbolnim, toda šele simbolno ga zameji; je tisto, kar iz simbolnega izpade, manko simbolnega, njegovo središče in hkrati njegova luknja. Medtem ko numinozno statusa ne dobi zaradi lastnih kvalitete kot takih, temveč šele v razmerju do tesnobe, ki jo vzbudi v človeku. Tesnobo vzbujajo pojavi, ki človeku predstavljajo neki prelom v kontinuumu, izjemo od pravil, vse, česar se ne da enostavno umestiti v svet pravil. Torej tudi numinozno dobi lasten status šele skozi nemožnost umestitve v simbolnem. Oba pojma napotujeta na pojem transcendence, na Kantovo "stvar po sebi" onstran pojavnosti.

Sublimacija pa je dejanje, s katerim nekemu imaginarnemu objektu podelimo dostojanstvo numinoznega/Reči²⁴, ki nam omogoča razmerje z njo; to razmerje je po eni strani izognitev Reči in istočasno njena udomačitev.

V iskanju izvorov in vzrokov plesa Sachs niha med pojmovanjem plesa kot dejavnosti, ki izhaja iz prekipenjajočih življenjskih energij, in pojmovanjem plesa kot odziva na tesnobo. Sam te dvojnosti ne

zna pomiriti, postaviti v neko razmerje. Nam pa se izražanje veselja in prekipavajoče življenjske energije s plesom kaže prav kot izraz prevladovanja in zmage nad tesnobo. *“Ljudje so verjetno od živalskih prednikov podedovali veselo rajanje okoli središčnega predmeta. Domnevamo lahko, da je bil ples v krogu trajna plesna lastnina paleolitske kulture, ki je prva nam znana stopnja človeške civilizacije.”*²⁵ Kakšen pomen lahko izluščimo iz te paradigme plesa in celo samega obreda in kateri užitek preči kolektivno rajanje okrog središčne točke? Nesporno je, da pri tem – in sploh kateremkoli obrednem plesu – član potrjuje pripadnost skupnosti, da skupnost v teh dejanjih pride do izraza, imaginizacije, upodobitve, da se simbolna razmerja materializirajo v neki imaginarni podobi. Vse tisto, kar skupnost neomajno drži skupaj – nuja vsakdanjega preživetja, obstanka v sovražnem in ogrožajočem svetu, kar je z vsakodnevnostjo in življenjsko nujo prikrito –, se simbolizira v tem rajanju okrog središčne točke. Drugače rečeno, kolektivnost je v skupnem lovu prikrita z intenco, šele popolnoma neintencno rajanje pusti do tematiziranja in izražanja kolektivnega “duha”, ki preči celoto življenja plemena.

Kolektivni ples v krogu simbolizira/izraža samo pripadnost kolektivu, je dejavnost, ki pomirja človekovo tesnobo vprašanje o tem, “Kdo smo?”; samosvoje, praktično, čutno, “doživeto”, neteoretično govori o občutenju zavesti o ireduktibilni umeščenosti posameznika v družbo, ki ga transcendirja, ki je pred njim in nad njim, ki pa je brez njega in njemu podobnih ni.

Po drugi plati se v tem ekstatičnem rajanju človek začasno znebi lastne subjektivnosti, se desubjektivira, izgine v samem dejanju, v nadzorovanem gibanju in petju. To izginotje subjekta se kaže kot užitek, kot nekaj, kar izvira iz njegovih najbolj elementarnih in zakritih teženj. Kot da bi skupnost v tem osrediščenem rajanju odprla prostor za nekaj, kar je v vsakdanjem življenju prepovedano, potisnjeno. Ta izključitev rajanja/igre iz vsakdanjega življenja je pogoj za občutek subjektivnosti. Lahko bi rekli, da občutje subjektivnosti korelira s tesnobo, ki jo prinaša, da gre za dve plati subjektivnega razmerja do sveta. Zavest o sebi/subjektu vznikne istočasno z zavestjo o svetu, ki mu stoji nasproti. Tesnoba pa je temeljno razmerje subjekta do sveta, tesnoba in odgovor nanjo v obliki fantazme, ki to tesnobo prekriva/prikriva, s tem ko je v končni instanci fantazma igra/symbolna konstrukcija, ki ustvari lastni fiktivni svet, iz katerega je grozljivo/fascinantno Realno v neposredni prisotnosti izključeno.

Nas bo potemtakem zanimal obred kot praksa, ki lahko razpusti/prevlada tesnobo. Obred lahko nastopi kot obred simbolnega očiščenja od numinoznega v obliki žrtvovanja “grešnega kozla”, imaginarnega utelešenja numinoznega, ali pa kot ponavljanje samega numinoznega dogodka v igri, na simbolni ravni, ki vključuje princip nadomeščanja, zastopanja, predstavljanja.

²⁵ Curt Sachs, “Svetovna zgodovina plesa”, str. 216.

²⁶ Curt Sachs, "Svetovna zgodovina plesa", str. 20.

Ta druga oblika obreda je na prvi pogled protislovna, saj že sama do neke mere vzbuja tesnobo. Razrešitev protislovja pa lahko najdemo v dejstvu, da s tem, ko človek sam proizvede tesnobo občutje, proizvede tudi predpostavke in možnosti za razrešitev, dobi možnost obvladovanja numinoznega, samosvoje omogoča, da numinozno vključimo v urejen svet pravil kot mejo tega sveta.

Toda kako lahko pojasnimo funkcijo glasbe (in drugih oblik umetnostnega izražanja) v obrednih dejanjih? Zakaj ima petje besedila drugačen učinek kot racionalni govor, zakaj ima celo sama glasba kot taka, onstran besede, neko moč, da poteši/razreši tesnobo?

Človek se, enako kot žival, s krikom odzove na bolečino ali strah. Lahko bi rekli, da je to instinktivni odziv, signal, ki drugemu kaže na neznosnost situacije in je klic na pomoč; po eni strani je namenjen tistemu, ki povzroča bolečino/strah, naj odneha, po drugi pa tistemu, ki lahko pomaga, naj priskoči na pomoč.

Tesnoba ne učinkuje enako kot fizična bolečina. Pri tesnobi še nimamo objekta, ki bi nam povzročal bolečino, temveč gre za neko nedoločeno občutje pričakovanja bolečine oziroma neugodja. Tesnoba se lahko razvije v strah šele takrat, ko objekt nastopi.

Torej, da bi človek lahko razrešil tesnobo, mora – preden se hoče znebiti objekta, ki bi lahko povzročil neugodje – po svoje objekt tudi konstruirati; ustvariti si predstavo, imaginizirati samo numinozno Reč.

V obredu z imaginacijo konstruiramo numinozno, da bi ga obvladali. Numinozno je tisto, kar je zunaj urejenega sveta pravil, za njegovo predstavljanje so primerne tiste oblike izražanja, ki izstopajo iz vsakdanjega načina obnašanja in niso racionalno dojemljive. Bistveno je, da je – v nasprotju s krikom – petje urejeno/strukturirano izražanje, da ni instinktivni signal, temveč že diferencialno artikuliran izraz. Toda ta artikuliran izraz še ohranja vez s čustvi, če ne izraža nič diskurzivnega.

Mogoče bi analogno Sachsovi definiciji plesa kot "*ritmičnega gibanja, ki ne služi neposrednemu delovnemu namenu*"²⁶ lahko definirali glasbo kot artikulacijo zvokov, ki ne služi neposrednemu sporazumevanju (v nasprotju z govorom in zvoki delovnega procesa). Melodičnost in ritmičnost govora ter delovnega procesa, povzdignjenost glasu pri komunikaciji na daljavo ... pa so material, ki omogoča človeku, da ga v tesnobni pripravljenosti, v kateri nobena racionalna dejavnost ne omogoča razrešitve, organizira tako, da mu omogoči pomiritev, ustvarjanje fantazmatskega prikaza Reči.

V ekstatičnem petju je človek v razmerju do same ogrožajoče Reči, ne da bi se moral z njo soočiti v neposredni prisotnosti. Pesem zastopa Reč, v pesmi se Transcendentno lahko zaprosi za milost, v tej prošnji, klicu dobi sama Reč eksistenco. Ekstatičnost je znak vzpostavljene komunikacije; je sled prisotnosti Reči, zagotovilo, da bo klicu odgovorjeno.

Pomiritev tesnobe izhaja iz samega delovanja, organiziranja materiala, igre. Na neznosnost in nedoločljivost tesnobe odgovorimo z igrivo organizacijo nesmiselnih zvokov. Na nesmisel (nedoločljivost

tesnobe) odgovorimo s smislom (organizacijo). Toda ta smisel je tisti, ki nima nobenega smisla, razen kadar nasprotuje na Reč ali jo nadomešča, in je v razmerju z racionalnostjo nesmiseln, se izmika racionalnemu zapopadenju, umestitvi v določenost in urejenost sveta pravil; prav tako kot samo numinozno še vedno zahteva neko interpretacijo – umestitev v Simbolno.

Ta organizacija/artikulacija lahko dobi smisel in pomen šele s ponavljanjem. Enkratni pojav neke zvočne artikulacije še ni glasba, temveč neka slučajna pojavnost brez pomena in smisla. Možnost ponavljanja neke strukture jo šele določi kot strukturo, kot artikuliranost. Šele ko je določena struktura zapopadena kot ponovljiva, lahko postane struktura in s tem intersubjektivna. Šele s ponovitvijo izvor postane izvor; pred tem je nediferencirana slučajnost, glede na pomen pa čisti nič oziroma sama predsimbolna Reč. Toda ob ponavljanju, pri katerem je vsaka ponovitev vselej nekaj drugega, izstopi tisto, kar se ponavlja: struktura. Ob neki pesmi, ki jo vselej pojejo različni ljudje, v različnih časih, z različnimi glasbili, izstopi nekaj, kar vztraja kot vselej "isto". Tega "istega" pa se ne da zapopasti drugače, kot da se vedno znova upodablja, realizira; "isto" je tisto, kar nas transcendira. Mi v to "isto" z našo dejavnostjo vstopamo, na njem participiramo, nismo pa lastniki.

Glasba, ples, pesnjenje, slikanje ... so izrazne oblike, ki jih ni mogoče enostavno podrediti racionalni urejenosti sveta pravil. Njihova značilnost je predvsem, da nimajo nobenega konkretnega učinka; ne posedujejo neposrednega konkretnega smotra. Mogoče lahko na tem mestu potegnemo na dan Kantovo definicijo lepega "kot smotnosti brez smotra", kot misel, ki naj bi bila uporabna tudi za definicijo umetnostnih dejavnosti, ki jih zasledimo v obredu.

Obred nima nobenega neposrednega učinka v realnosti, z njim nikomur ničesar ne sporočamo, nič koristnega ne produciramo. Toda vse te organizirane izrazne oblike imajo moč, da reprezentirajo neko razmerje z numinoznim: da ga predstavljajo, da ga umeščajo na način, ki omogoča pretvorbo iz ogrožajočega v razpoložljivo in v končni instanci v sam temelj sveta pravil.

Torej naloga glasbe ni celovita upodobitev življenja²⁷, temveč je artikulirani fantazmatski odgovor na tisto, kar se smislu izmika. Je čista forma smisla brez vsebine, njena vsebina je reprezentiranje/zastopanje (ki ni prikaz) tistega, kar se nam racionalno izmika²⁸, kar je nepredstavljivo, kar nas ogroža/fascinira.

To premišljevanje izhaja iz Lacanove konceptualizacije fantazme kot odgovora na neznosno vprašanje, kaj je želja Drugega. Otrok, ki ugotovi, da mati želi nekaj drugega, nekaj onstran otroka samega (temeljna želja otroka je namreč, da bi bil tisto, kar si mati želi, objekt njene želje), na nemožnost konceptualizacije materine želje (nemogućnost konceptualizacije lastnega Jaza, ki bi mater zadovoljil) ter na neznosno tesnobo, ki mu jo to vprašanje predstavlja, odgovori s fantazmo.²⁹

²⁷ cf. Kurt Honolka, "Svetovna zgodovina glasbe", str. 12.

²⁸ cf. konceptualizacijo igre fort-da v Jaquesu Lacanu, "Štirje temeljni koncepti psihoanalize", str. 60–61.

²⁹ cf. Ibid., str. 200.

³⁰ Mladen Dolar, "Glas", v: *Problemi 1–2/95*, str. 32.

³¹ Tisto, kar je izključeno iz Simbolnega, pa se vrača kot Realno v obliki presežnega užitka. (cf. Slavoj Žižek, "Četrta faza", v: *Razpol 3*, str. 167–168.)

³² Jacques-Alain Miller, "Komentar Lacanovega teksta", v: *Problemi 7–8/98*, str. 14.

³³ Jacques Lacan, "Subverzija subjekta in dialektika želje v freudovskem nezavednem", v: "Spisi", str. 301.

III. Umetniško delo kot upodobljena fantazma in njena prekoračitev

Mladen Dolar – v osrednjem tekstu za našo analizo – pravi: "Glasba je z uso svojo zapeljivostjo in fascinantno močjo prej poskus, kako udomačiti objekt, kako ga spremeniti v predmet estetskega ugodja, se ubraniti tega, kar je v njem neznosno."³⁰ Glasba je obramba pred nemožnostjo dokončnega (Realnega) odgovora kot objekta želje; obramba, ki utiša vprašanje s tem, da nam daje neki začasen odgovor v obliki estetskega, sublimiranega užitka.

Neznosno, ki ga glasba prikriva, je prav manko opore na mestu izjavljanja Zakona, dejstvo, da Drugi ne obstaja: vedno znova ugotavljamo, da katerikoli idealni jaz (starš, učitelj, idol, ...) ne zdrži resnega preizkusa. Nobeden od njih ne more igrati vloge opore zakona, saj se vsak od njih opira na koga ali kaj drugega. Ni torej čudno, da se opora Zakona nenehno premešča v transcendentno (Bog, utopija, iracionalno ...).

Toda prazno mesto izjavljanja Zakona odpre koordinate za glas kot imaginarni objekt realnosti; je mesto, na katero se umešča fantazma.

Fantazma je način, kako se subjekt zaslepi, zapolni izpad/manko lastne biti/užitka iz deseksualiziranega sveta; je način, kako se s tem izpadlim užitkom sooči v obliki presežnega užitka³¹, ki se ga ne da simbolizirati/umestiti v strukturo, ki ga ni moč subjektivirati, vzeti za svojega: "subjektivno željo vzdržuje zgolj nespoznanje gona, nespoznanje, ki ga poznamo kot fantazmo."³²

Razcepljen subjekt je posledica dejstva, da je označevalec subjektovega užitka/biti izključen iz Simbolnega (Freudova praprotlačitev) in da se ta bit z izključitvijo/nemožnostjo vpisa šele konstituira. Ta nemožnost vpisa od znotraj nenehno razjeda konsistentnost Simbolnega. Subjekt v obrambo Smisla, v obrambo konsistence velikega Drugega, na njegov manko umesti fantazmo, imaginizacijo lastne biti, konstitucijo imaginarnega Jaza v identifikaciji z objektom želje Drugega; v identifikaciji z določenimi označevalnimi potezami drugega (a), z imaginarnimi podobami, ki jih ponuja Drugemu za zadovoljitev njegovega pogleda/želje.

Subjekt z vstopom v jezik odgovora na vprašanje lastne biti ne more več najti v užitku, temveč ga išče v neskončnem metonimičnem nizanju označevalcev, v vedno novih identifikacijah, ki so zadovoljitev želje. "Kajti želja je obramba, obramba pred prekoračitvijo meje v užitku."³³

Tako je tudi objekt v fantazmi reprezentiran v določenih označevalnih potezih in od tod izhaja dejstvo, da za vsak imaginarni objekt, ki se znajde na mestu objekta a, na mestu odsotnosti Reči, velja, da ni na ravni zahteve, ki jo artikulira označevalec, da za ta objekt prej ali slej ugotovimo: "to ni to".

Skratka, ugodje, ki ga izvlečemo iz objekta, izhaja iz ugodja, ki nam ga daje umestitev objekta v našo lastno fantazmo, in vsaka poteza, ki ne ustreza fantazmi, nas vrže iz tira, nas sooči z Realnim objekta v njegovi grozljivosti.

Glasba se nam tako kaže prav kot zajetje subjektovega nesimbolizabilnega jedra/uživanja v libidinalno nabitem označevalcu brez označenca (torej, neke poteze brez konkretno definirane pomena), ki omogoča konstrukcijo fantazme subjektove biti (torej, omogoča vznik pomena drugih označevalcev), kjer se v imaginarni podobi udejanji videz sklenjenosti strukture.

Kako lahko ob tem opredelimo pojem sublimacije? Če se otrok z vstopom v jezik, v simbolno urejen svet, odtuji od Reči, na katero merijo nagoni, se njegovo razmerje s svetom deseksualizira in se v tej odtujitvi vzpostavi kot subjekt, pa je umetnost tisto udejanjanje fantazme, ki omogoča, da nagoni pridejo do Reči, toda ne na neposredno imaginarni ravni, temveč do Reči, kot se pojavlja na obzorju, ki ga obmejuje Simbolno – do Reči kot čiste simbolne produkcije, njenega preostanka.

Problem užitka ni samo v tem, da ga v Simbolnem ni, da se ga ne da ubesediti, temveč da ga je v realnosti vedno preveč, da ga zasledimo tam, kjer ga nočemo, da je njegov status nebodigatreba, travmatičen. Proces psihoanalize bi lahko opredelili kot način, kako se subjekt spravi s tem presežnim užitkom, kako ga udomači.

Šele kot nesimbolizabilni preostanek čiste simbolne produkcije postane užitek intersubjektivni, kulturni, "kuhan" (kot bi rekel Levi-Strauss) in omogoči dokončno ločitev subjekta od Reči v njeni "neposredni", predsimbolni prezenci.

Fantazma je način, kako subjekt zapopade/organizira odsotnost Reči/užitka, in potemtakem umetnost odpre možnost konstitucije realnosti, ki presega dotedanji horizont: "*Upodobitev v svojem radikalnem (transcendentalnem) smislu ni zgolj dejavnost posnemanja in ponovnega sestavljanja čutnih zaznav, temveč dejavnost, katere doprinos je konstitutiven za naše dožemanje realnosti same kot konsistentne Celote 'univerzuma'. Upodobitev lahko izvaja to ontološko funkcijo le, kolikor je realnost sama na sebi 'necela', 'odprta'.*"³⁴

Umetniško delo razpira nove možnosti simbolizacije realnosti. Da nam videti konstelacijo subjekta v razmerju do označevalnega procesa, daje videti nastanek objekta želje iz Niča, iz manka, ki nastane iz nemožnosti sklenitve kroga označevalcev v verigi. Ta objekt pa je prav fantazmatski objekt, katerega materialna prezenca je čista zaslepitev za njegov predvsem simbolni obstoj, ki istočasno vzdržuje prazno mesto manka Reči in prikriva praznino tega mesta. Je objekt, ki resda vedno najde oporo v nekem "koščku realnega", toda v resnici je brez "mesa", je ves iz označevalcev.

In prav kolikor je glasbeno delo (kot celota) označevalec, katerega pomen ne izhaja iz razmerja z drugimi označevalci

³⁴ Slavoj Žižek, "Schelling-za-Hegla: 'Izginevajoči posrednik' I.", *Problemi* 6/95, str. 25.

³⁵ "Kaj sem Jaz? Sem na kraju, s katerega odmeva, da je 'vesolje hiba v čistosti Ne-Biti'. In to ne brez vzroka, kajti s samoobrambo tega kraja medli sama Bit. Kraj se imenuje Užitek, njegova odsotnost pa naredi vesolje za ničevno." Jacques Lacan,

"Subverzija subjekta in dialektika želje v freudovskem nezavednem", v: "Spisi", str. 296.

³⁶ Jacques Lacan, "Écrits", Seuil, Paris, 1969, str. 882.

³⁷ Moustafa Safouan, "De la structure en psychanalyse", v: "Qu' est-ce que le structuralisme?", Seuil, Paris, 1973, str. 291.

³⁸ Slavoj Žižek, "Znak, označitelj, pismo", str. 72–73, prevod S.D.

³⁹ "Prav ta objekt, ki se ga ne da ujeti v zrcalo, odeva v svoja oblačila zrcalna slika. Jedro, zajeto v mreže senc, brez volumna, ki napihuje senco, podpira utrjeno prevaro sence z videzom jedrnatosti." Jacques Lacan, "Subverzija subjekta in dialektika želje v freudovskem nezavednem", v: "Spisi", str. 294.

⁴⁰ cf. Jacques Lacan, "Subverzija subjekta in dialektika želje v freudovskem nezavednem", v: "Spisi", str. 296.

⁴¹ Slavoj Žižek, "Imenovanje in naključnost", v: Razpol 2, str. 110.

(z govorigo), temveč je sam zaznamek lastnega manka, je njegova konsistenca v libidinalni nabitosti, v obetu, ki ga nudi.

Drugače rečeno, označevalec brez označenca (falični označevalec) ni označevalec, katerega pomen bi izhajal iz njegovega mesta v Drugem (jeziku/Strukturi), temveč označevalec, ki zapolni/prikrije manko Drugega: nekonsistentnost jezika, njegovo brezopornost. Ta označevalec z libidinalno nabitostjo prikrije dejstvo, da besede niso neposredno povezane z reči.

Druga plat tega označevalca, ki obeta užitek/objekt, je, da je mesto vpisa subjekta v strukturo užitek oziroma njegovo umanjkanje³⁵: "Lahko bi rekli tudi tako: 'ne moreš me najti, ker si me že našel', ker je prav označevalec čiste razlike kot vnaprejšnji odgovor tisti, ki poganja subjekt k nenehno novim označevalnim verigam. Torej, označevalec, ki mora vedno ostati prikrit: 'edina indikacija užitka v njegovi neskončnosti'³⁶, in kot tak zaznamek v označevalnih/diferencialnih reprezentancah izginulega/strjenega subjekta govora, izjavljanja. Če ta subjekt 'nima nobenega mesta' (natančneje, če je njegovo lastno mesto, mesto označevalca, Drugega, nasproti njemu že decentrirano), 'potem je to zato, ker je užitek pravzaprav njegovo mesto kot mesto subjekta govora'³⁷. "³⁸

Proces sublimacije je tisti, ki omogoči, da se manko simbolne strukture imaginizira, da postane neki "košček realnega", dostopen za libidinalno zasedbo, da se obet užitka sprevrne v užitek obeta. Sublimacija je užitek produciranja fantazem, ki nikoli ne pretendirajo, da bi bile Reč sama, ki pa nanjo napotujejo in so obenem "ogrinjalo praznine"³⁹, maska dejstva, da je mesto užitka/Reči na ravni Simbolnega/govorice/Strukture prazno.

Prekoračitev fantazme je po Lacanu prav dejanje, s katerim omogočimo zadovoljitev nagonov, dovolimo subjektu, da postane subjekt nagona, da prevzame nase odgovornost za nagone, za svoj poseben način uživanja.

Toda Lacan pravi tudi, da je govorečemu bitju kot takemu užitek prepovedan⁴⁰. Kako ti dve izjavi misliti skupaj?

Edina rešitev se kaže v pojmovanju, da obstaja užitek, ki je človeku v družbi, ki jo ureja/obvladuje simbolni red, dovoljen, umestljiv, sprejemljiv: užitek sublimacije. Užitek, pri katerem nagoni libidinalno zasedejo, kjer interes preusmerijo s seksualnega cilja na družbeno, simbolno ovrednotene objekte, na objekte torej, katerih vrednost je prav v njihovi simbolni, ne pa imaginarni pojavnosti. Objekte, katerih vrednost je v mestu, ki ga zavzemajo v intersubjektivnem vrednotenju.

Če je vstop otroka v jezik deseksualizacija, potlačitev nagonov, simbolizacija imaginarnega, pa je umetnost seksualizacija, "imaginizacija realnega": deluje kot fiksna, nedialektizabilna, pozitivna podoba, ki uteleša realno uživanje: F. "⁴¹ Če je Reč zaradi simbolizacije izginila in nam pustila lastno metonimijo (imaginarne objekte, ki nastopajo na izpraznjenem mestu Reči,

objekte a), pa nam umetniško delo kaže resnico nezadostnosti kateregakoli imaginarnega objekta, pokaže nam, kako je že sam označevalec prežet z užitkom, kako je izključitev užitka z vstopom v Simbolno libidinalno napolnila soočenje subjekta označevalca in "koščka realnega" v obliki fantazme, ki organizira subjektovo uživanje, ki maskira praznino/manko v Drugem⁴².

*"Fantazma pa je v Lacanovi teoriji nekaj, kar subjekt ravno sooča z bitjo – z bitjo, ki je heterogena glede na označevalce in njihovo igro, njihovo diferencialnost itd. in ki je po drugi strani nezvedljiva na objektivnost, na (imaginarni) protipol zavesti, na bit, ki jo je mogoče izkusiti, prijeti in z njo rokovati ali ki bi bila lahko predmet znanstvene raziskave. Lacan, ki si je spet prizadeval do kraja poenostaviti stvari, je predlagal elementarno formulo fantazme – $\$ < > a -$, formulo, ki subjekt sooča z bitjo, s koščkom realnega, ki si ga skuša udomaćiti v fantazmi ('za subjekt ni drugega pristopa do realnega razen prek fantazme'⁴³). V fantazmi gre torej za določeno 'izbiro biti', ki zakoliči subjektovo uživanje."*⁴⁴

Fantazmo torej Lacan definira kot simbolno konstrukcijo, ki določa subjektovo razmerje do manjkajočega objekta, do presežnega užitka, ki je v končni instanci subjekt sam, subjekt kot manjkajoči člen Simbolnega, njegov delež, ki se ga ne da ubesediti, subjektovo uživanje.

Fantazma je odgovor na manko Simbolnega, način, kako subjekt v Simbolno umesti samega sebe, kako subjekt postavi samega sebe kot lasten vzrok, kako sam sebi opraviči dejstvo, da se doživlja kot govoreči, in se zaslepi, da je njegova lastna bit kot bit govorečega bitja zakoličena na Drugi sceni, da je v resnici govoren: *"Fantazma, fantazmatski konstrukt, je način, kako skuša subjekt zapolniti 'manjkajoči člen' geneze, in sicer tako, da je kot pogled navzoč pri lastnem spočetju, tj. da 'preskoči v preteklost' in nastopi kot svoj lasten vzrok. Manko, praznina, ki jo fantazma skuša zapolniti, pa je v zadnji instanci sam krožni značaj 'sinhrone' simbolne strukture, dejstvo, da je ta struktura circulus vitiosus, ki se 'vrti v praznem' in kot Lažnivi Kljukec samega sebe drži za lase."*⁴⁵ Temeljna fantazma pa je *"partikularni absolut", ki deluje kot 'absolutna forma', okvir, znotraj katerega imajo za nas stvari pomen."*⁴⁶

Fantazma organizira naše razmerje z Rečjo (in *"tu je treba termin 'Reč' dojeti v natančnem lacanovskem smislu: kot travmatični-realni objekt, ki fiksira naše željenje"*⁴⁷), organizira način, kako subjekt osmisli manko Reči, manko užitka, kako osmisli nemožnost (popolnega) spolnega razmerja, neobstoj (idealne) Ženske, nemožnost totalizacije Simbolnega.

Fantazma je vedno fantazma sklenjenosti. Pri fantazmi moramo razlikovati odsotni, manjkajoči, nemogoči Realni objekt kot vzrok želje od imaginarnega objekta, ki v fantazmah nastopa v svoji

⁴² cf. Slavoj Žižek, "Četrta faza", v: *Razpol* 3, str. 173.

⁴³ Jacques Lacan, "Comptes rendus d'enseignement 1964–1968", *Ornicar?*, Paris, str. 16.

⁴⁴ Mladen Dolar, "Cogito kot subjekt nezavednega", v: *Razpol* 10, str. 82.

⁴⁵ Slavoj Žižek, "Časovni paradoks fantazme", v: *Razpol* 5, str. 295–296.

⁴⁶ *Ibid.*, str. 299.

⁴⁷ *Ibid.*, str. 301.

⁴⁸ Jacques-Alain Miller, "Torej sem ono", v: *Razpol* 9, str. 99.

⁴⁹ Slavoj Žižek, "Samo-intervju", v: *Eseji* 1/94, str. 178.

⁵⁰ *Ibid.*, str. 179.

⁵¹ cf. Slavoj Žižek, "Kuga fantazem", str. 28.

⁵² Jacques Lacan, "O Freudovem 'Trieb' in o psihoanalitičnem želji", v: *Problemi* 7-8/98, str. 7.

prezenci: temeljno fantazmo moramo razločiti od fantazmatskega scenarija.

Odsotni objekt je prav totaliteta kot objekt, neki nemožni objektivni pogled ali glas, ki bi bil temelj/opora Zakonu, univerzalnosti, totalizacije, in ta objekt je tisti, ki daje okvir/pravilo razumevanja: "*S pomočjo analize se torej ovemo, da je pravilo-za-razumevanje za vsakogar partikularno ... Razumevamo prek fantazme. Pravzaprav ne razumemo drugega kot fantazmo.*"⁴⁸

Torej način, kako se (in kateri) imaginarni objekt (se) umešča v strukturo fantazmatskega scenarija, je tisto, kar nam kaže na subjektovo temeljno fantazmo kot formo/oporo doživljanju in razumevanju realnosti.

"*Fantazma je način, kako subjekt odgovori na vprašanje, kako nastopa v očeh Drugega, v želji Drugega.*"⁴⁹ "*Temeljna fantazma' pa je v nasprotju s tem entiteta, ki je skrajno travmatična: artikulira subjektovo razmerje do užitka, do travmatičnega jedra njegove biti, do nečesa, kar subjekt ni nikoli sposoben v celoti priznati, se na to navaditi, vključiti v svoj simbolni univerzum. Javno razkritje tega fantazmatskega jedra nosi s sabo neznošen sram, ki vodi k subjektovi aphanisis, samoizbrisu.*"⁵⁰

Če je temeljna fantazma potemtakem način, kako subjekt definira razmerje do uživanja ter travmo njegovega izpada/prepovedi, in je v končni instanci napačno dojetje praznine, okoli katere kroži nagon, kot prvobitne izgube⁵¹ (je torej nezavedna, potlačena predstava same izgubljene Reči), pa so fantazmatski scenariji načini, kako se subjekt tega nagona ubrani s tem, da si namesto vprašanja o lastnem užitku/nagonu ustvarja odgovore na vprašanje o lastni želji, ki je vedno želja Drugega, odgovore na vprašanje o lastnem položaju v želji Drugega.

Želja pa se zadovolji z identifikacijami⁵², z nekim prehitevajočim, začasnim odgovorom, ki nudi ugodje. Toda ob vsakem prehodu k dejanju se ta odgovor pokaže kot nezadosten, subjekt nikoli ni na ravni zadane naloge, vsi objekti v polju Imaginarnega, s katerimi se subjekt identificira, pridobijo status "to ni to".

Umetniško delo je prav tak prehod k dejanju, ki izkusi nezadostnost vsakega imaginarnega objekta, ki vzdržuje odprtost samega manka Reči s tem, da se/nas "hrani" s simbolnimi fikcijami. Vprašanje je, zakaj nas te simbolne fikcije vendarle zadovoljujejo?

"*Če umetniško delo vselej izhaja iz neke fantazmatske matrice, če 'uprizarja' nezavedne želje, ki jih organizirajo, strukturirajo fantazme (klasični freudovski topoi), zakaj potem ni zvedljivo na klinični simptom? Standardni odgovor, po katerem umetniško delo nezavedne fantazme upodobi na način, ki je sprejemljiv za velikega Drugega javnega simbolnega prostora, ne pa neposredno, obsceno, je očitno nezadosten, saj je običajni simptom ravno tako kompromisna tvorba, ki izraža nedovoljeno željo v neki 'aseptični' in sprejemljivi obliki, a zaradi tega ni nič manj*

'kliničen'. Lyotardov odgovor je, da umetniško delo z aktiviranjem gona smrti uprizori neizpolnitev želje in njene fantazmatske matrice. Lacanovsko rečeno, lahko bi rekli, da umetniško delo vselej vsebuje nek minimum 'prekoračitve fantazme ...': sama transpozicija fantazme v obliko umetnosti implicira distanco do fantazmatske vsebine. Doxo, po kateri umetnost zgolj prenaša nedovoljene fantazme v družbeno sprejemljivo obliko, bi morali tako obrniti: umetniško delo naredi vidno ravno tisto, kar fantazmatska vsebina prikriva, kar je njena funkcija, da prikrije.⁵³ "Umetelnost 'prave umetnosti' je torej v tem, da se igra s cenzuriranjem fantazme tako, da naredi vidno radikalno lažnost te fantazme."⁵⁴

To, da umetnik fantazmo upodobi v delu, omogoči razkritje libidinalne podlage simbolne konstitucije objekta. Razkrije, da objekt, kot objekt želje, nima svoje realne konsistence, kako je vsa njegova konsistenca v libidinalni zasedbi označevalnih, fantazmatskih potez⁵⁵, iz katerih sestoji umetniški objekt.

A to mu ne preprečuje vztrajanju pri užitku, ki ga prinaša sama libidinalna zasedba/investicija. Drugače rečeno: četudi vem, da objekt, ki mi obeta užitek, ni tisto, kar si želim, pa se ne bom odrekel užitku, ki mi ga objekt prinaša.

Za tako stališče je nujna prekoračitev fantazme, suspenz identifikacije/imaginarne subjektivnosti, suspenz Jaza, po drugi strani pa prepoznanje v točki, ki je načeloma ne zmoremo subjektivirati, identifikacija v samem objektu/užitku kot izmečku simbolizacije.

Pri tem ne gre za neko novo subjektivacijo, temveč za to, da subjekt ugasne kot vprašanje, dvom, krivda, da se subjekt destituir⁵⁶. Sublimacija je drugi obraz desubjektivacije, je seksualizacija deseksualizirane Simbolne realnosti.

Kot paradigmo subjektivne destitucije nam Lacan poda svetnika in psihoanalitika. "Če naj objektivno umestimo analitika, ni boljšega načina od tega, kar so v preteklosti imenovali: biti svetnik."⁵⁷ "Svetnikov posel, da se razumemo, ni dobrodelnost. Svetnik prej deluje kot izmeček: izmečkodeluje. Na ta način udejanji, kar nalaga struktura, namreč omogoči subjektu, subjektu nezavednega, da ga (Jaz, op. D. S.) vzame za razlog želje. Zavrženje tega razloga dejansko daje zadevnemu subjektu priložnost, da se zave svojega položaja, vsaj v strukturi."⁵⁸ "Svetnik je izvržek užitka".⁵⁹

Tej dvojici lahko dodamo umetnika v procesu umetniškega ustvarjanja. Umetnik se, enako kot svetnik in psihoanalitik, sooča z destitucijo subjektivnosti, želje, pravzaprav bolje rečeno, vsi trije morajo prekoračiti lastno fantazmo, ne da bi pri tem popustili glede želje – želje Drugega, želje, ki je druga beseda za kantovsko dolžnost⁶⁰. "Ne popustiti glede svoje želje pomeni v zadnji instanci pretvoriti željo v gon, v čisto prisilo k ponavljanju."⁶¹ Kot pri luščenju čebulnih plasti je treba odstirati vrzeli v interpretaciji,

⁵³ Slavoj Žižek, "Nedeljivi preostanek" ali Schelling z Lacanom 1.", v: *Problemi* 3/95, str. 17.

⁵⁴ Slavoj Žižek, "Kuga fantazem", str. 39.

⁵⁵ cf. *Ibid.*, str. 36.

⁵⁶ Jacques-Alain Miller, "Torej sem ono", v: *Razpol* 9, str. 92–93.

⁵⁷ Jacques Lacan, "Televizija", str. 59.

⁵⁸ *Ibid.*

⁵⁹ *Ibid.*, str. 60.

⁶⁰ cf. Jacques-Alain Miller, "Extimite", v: Alenka Zupančič, "Etika realnega" str. 97.

⁶¹ Mladen Dolar, "If music be the food of love", v: "Filozofija v operi I." str. 56.

⁶² cf. Alenka Zupančič, "Od čiste želje k pulziji", v: *Razpol* 9, str. 156.

⁶³ *Ibid.*, str. 157.

⁶⁴ Slavoj Žižek, " 'Nedeljivi preostanek' ali Schelling z Lacanom I.", v: *Problemi* 3/95, str. 18.

⁶⁵ cf. Jacques Lacan, "Štirje temeljni koncepti psihoanalize", str. 166.

da bi dosegli željo v čisti obliki, osvobojeno vseh "patoloških" motivov⁶², željo v vsej njeni brezopornosti, željo onstran fantazme, kjer smo že na ravni nagona. "Prekoračitev fantazme" je lahko samo korak, storjen 'iz fantazme' – v obeh pomenih te besede: v topološkem (ko ga storimo, se nujno še 'nahajamo' v okviru te fantazme) in v pomenu 'motivacije' (storimo ga v imenu, zaradi te fantazme)."⁶³

Svetnik do skrajnosti udejanja božji zakon in z dejanji uteleša vso njegovo nesmiselnost (ničevost človeka v razmerju do Božje volje), uteleša čisti objektni izvržek/užitek tega zakona do te mere, da si pred njim vedno zastavljamo vprašanje: "Kaj pravzaprav hoče?"

Psihoanalitik se mora postaviti v pozicijo objekta-vzroka/manka analizantove (pacientove) želje (same Reči-užitka), ki je diametralno nasprotna poziciji Subjekta, za katerega se predpostavlja, da ve (četudi se v končni instanci stikata na istem mestu in sta dva obraza iste zadeve), v katero ga postavlja analizant. Funkcija Subjekta, za katerega se predpostavlja, da ve (SSS), analizantu omogoča interpretacijo zakona (vrednot), ki obvladuje njegovo lastno željo, s tem da mora analitikovo vodenje interpretacije (ki kaže na analitikovo željo kot odsotno, manjkajočo) pripeljati analizanta do spoznanja, da analitik ne ve ničesar, da analitik samo vztraja v objektni poziciji in da se mora analizant dokopati do svojega specifičnega načina uživanja (onstran identifikacij z željo Drugega, SSS, onstran vprašanja "kaj sem za analitika?") z zavrnjenjem objekta/nemega užitka, ki ga analizantu v svoji inertnosti uteleša analitik.

Umetnik pa mora vztrajati v lastni fantazmatski želji, želji po nemogoči Reči in jo realizirati, toda ne v realnosti, temveč v produkciji simbolnih fikcij. Lastno subjektivno razmerje do objekta a, lastno fantazmo, okvir, ki mu omogoča razmerje z realnostjo, mora postaviti v službo produkcijskim zakonom, ki obvladujejo umetniški diskurz, v službo produkciji libidinalno nabitih označevalcev, ki nakazujejo neki užitek onstran pomena.

"Na neki višji, bolj 'spiritualni' ravni ponavadi spregledamo, kako je svobodna igra naše teoretske imaginacije možna le na ozadju trdno vzpostavljenega niza 'dogmatskih' pojmovnih zahtev: naša intelektualna kreativnost je lahko 'osvobodjena' znotraj nekega vsiljenega pojmovnega okvira, v katerem, natančno vzeto, se lahko 'svobodno gibljemo' – umanjkanje tega vsiljenega okvira nujno izkusimo kot neznosno težo, saj nas neprestano sili, da se osredotočimo na to, kako odgovoriti na vsako partikularno empirično situacijo, v kateri se znajdemo."⁶⁴

In prav to "ozadje trdno vzpostavljenega niza dogmatskih pojmovnih zahtev" je mesto Drugega umetniškega diskurza.

Tako bi lahko razložili Lacanovo pojmovanja nagona, ki svoj cilj, zadovoljitev/užitek, doseže z obkrožanjem objekta, ne pa z njegovim konzumiranjem⁶⁵.

Taka razlaga nas napotuje na pojmovanje užitka kot užitka simbolizacije in nam daje obrazložitev vrnitve potlačenega v obliki simptoma (ki je že za Freuda neka realizacija užitka onstran ugodja), ki je sam neka še nedojeta (nedokončana) interpretacija, simbolizacija. V nasprotju z nevrotičnim simptomom, kjer je subjekt nezavedno podrejen označevalni strukturi, ki ga obvladuje, oziroma je njen učinek in je – zaradi vztrajanja nagona – v razmerju z njo razcepljen (označevalec užitka, ki je izločen iz Simbolnega, se v Realnem vrača kot simptom), pa se umetnik tej strukturi (kolikor prav znotraj nje išče objekt) podredi zavestno, loči se od Imaginarnega objekta, da bi ga našel v Simbolnem; desubjektivira se, prekorači fantazmo zato, da ne bi popustil glede želje.

Da bi omogočil vznik Reči v govorici, mora umetnik zapustiti fiksacijo na imaginarno podobo, v kateri je vedno vključen,⁶⁶ in se fiksirati na strukturo govorice, ki ga šele vzpostavlja kot subjekt in iz katere je izključen: noben označevalec ga ne pomeni.

Struktura govorice vzpostavlja subjekt kot korelat, kolikor subjekt ni potopljen (desubjektiviran) v govorici, temveč do nje zavzema neko distanco/dvom/sprašujoče razmerje, kolikor je razcepljen. V produkciji umetniškega dela se umetnik potopi v govorico, "se pusti od jezika govoriti", sam se postavi v pozicijo objekta/izmečka govorice – glas⁶⁷. Pusti, da nagoni z mehanizmi metonimije in metafore sprevračajo obstoječi simbolni red in dajo danim besedam govoriti nove pomene.

Nobeno subjektovo zavestno delovanje ne more doseči produkcije novih pomenov iz dane simbolne strukture brez preskoka, ki ga omogočajo nezavedni procesi, kakršni prevladujejo v primarnem procesu in ki so prav omenjena področja jezika. Toda teh procesov ne moremo subjektivirati, jih dojeti kot nekaj, kar je odvisno od naše volje in zavesti; vedno gre za procese, ki se jim moramo prepustiti, procese, ki nas obvladajo, se na neki ravni dogajajo mimo naše volje.

V končni instanci obstaja resno in smiselno vprašanje, v kolikšni meri je nujno, da umetnik ve za pomene in konotacije, ki jih njegova produkcija ponuja občestvu, "ali umetnik ve, kaj je proizvedel?". Obstoj institucije kritika, interpretira onstran umetnika, kaže vsaj to, da umetnikovo dožemanje lastnega dela ni edino, in tudi, da ni edino merodajno.

Vnos novega elementa v strukturo pa premesti pomene vseh drugih elementov. Libidinalna zasedba Simbolnega reda je tisti vdor Realnega, Realnega nagonov (onstran vdora "zunanjega" Realnega, Realnega dogodka), ki nenehno pretresa Simbolno in omogoča vznik novih pomenov, interpretacij tega vdora, zloma dotedanjega simbolnega reda.

Lacan pravi: "Če se subjekt na eni strani pokaže kot smisel, ki ga proizvede označevalec, se na drugi strani prikaže kot *aphanisis*."⁶⁸ Simbolizacija proizvede subjekt kot lasten smisel, subjekt izjavljanja, za ceno tega, da subjekt izgubi lastno bit, da se vsa

⁶⁶ "V fantazmi je subjekt pogosto nezapažen, vendar pa je v njej vedno navzoč, pa naj gre za sanje, za sanjarenje ali za katerokoli njenih bolj ali manj razvitih oblik. Subjekt se umešča kot nekaj, kar je opredeljeno s fantazmo." (Jacques Lacan, "Štirje temeljni koncepti psihoanalize", str. 169)

⁶⁷ cf. graf želje, Jacques Lacan, "Subverzija subjekta in dialektika želje v freudovskem nezavednem", v: "Spisi", str. 285.

⁶⁸ cf. Jacques Lacan, "Štirje temeljni koncepti psihoanalize", str. 196.

⁶⁹ *Ibid.*, str. 170.

⁷⁰ Slavoj Žižek, "Heglov histerični teater", v: *Razpol* 5, str. 314.

njegova bit znajde v označevalcih, v nesklenjenem, netotalizabilnem Simbolnem redu.

V obrambo lastne biti/užita se subjekt iz odtujitve v označevalcih izvleče v procesu ločitve, v neskončni interpretaciji, simbolizaciji, metonimiji manka/želje Drugega, ki implicira vznik lastne želje, katere objekt je fantazma: "*Objekt želje v običajnem smislu pa je kaka fantazma, ki je v realnosti opora želje, ali pa kako slepilo.*"⁶⁹

Ker je fantazma opora želje, in ne njen vzrok, želje nikoli ni moč zadovoljiti, noben objekt v realnosti, ki ga dosežemo, ni "tisto". Umetnik pa, namesto da bi se gnal za udejanjanjem lastne fantazme v realnosti (Imaginarnem redu), ki ga obsoja na nenehno tekanje za vedno novimi imaginarnimi objekti, vedno novimi preizkusi realnosti, ki nikoli ne morejo dati dokončnega odgovora, preusmeri dejavnost v upodobitev lastne fantazme v umetniškem diskurzu (Simbolnem redu), s podrejanjem pravilom take ali drugačne umetniške produkcije, ki omogoča vznik nove simbolizacije v imaginarnemu umetniškemu objektu, ki lahko pomiri željo, ki dobi status "vsaj nekaj od tistega".

Prav kolikor se ta fantazma udejanji v intersubjektivnem umetniškem diskurzu – v nasprotju z nezavedno fantazmo, ki organizira subjektovo razmerje do nesimbolizabilnega subjektivnega jedra, okvir, ki šele omogoča občutek za realnost –, lahko umetniško delo tudi dobi intersubjektivno razsežnost, družbeno vrednost, in prav zaradi tega je umetniško delo lahko "tisto", objekt želje Drugega, neka Reč v intersubjektivnem razmerju: materializirani, inertni užitek.

V nasprotju z imaginarnim objektom realnosti – ki dobi pomen/vrednost, če vstopi v subjektov fantazmatski okvir, če je posredovan s Simbolnim – objekt umetniškega dela vznikne šele v simbolni produkciji in že kot sama pojavnost implicira pomen, ki ga moramo šele razvozlati. Umetniško delo a priori implicira manko Reči in prisotnost pomena.

Če nas fantazmatsko dojemanje realnosti vedno zaslepi za Realno objekta, za njegov manko, pa nam umetniško delo razpre mehanizem te zaslepitve, kolikor kaže mehanizme konstitucije realnosti: "*Skozi 'dramatizacijo' se proizvede neki presežek, 'dramatizacija' prinese na dan neeksplicirane predpostavke teoretske pozicije in jo tako postavi na laž. Gre potemtakem za to, da subjekt z 'dramatizacijo' svoje pozicije da videti tisto, kar je v njej neizrečeno: v 'dramatizaciji' so reflektirani pogoji teoretske pozicije, ki jih subjekt, zastopajoč to pozicijo, spregleda. V 'dramatizaciji' subjekt tako rekoč uprizori resnico lastne pozicije, ki mu na ravni zavesti uhaja.*"⁷⁰

Na tem mestu se bomo ustavili. O glasu kot objektu a, pomenu glasbe in razmerju elitne in popularne glasbe bomo najbrž razpravljali v eni od naslednjih številčk Časopisa za kritiko znanosti.

Sedaj bomo poskusili na hitro preveriti obljubo iz uvoda; preveriti, ali se nam misel (ni upanja, ni strahu⁷¹) kaže jasna in razločna.

Sklep

Če se poženemo na užitek/Reč, ostanemo (v resnici šele stopimo vanj) v incestuoznem razmerju do matere/užitka. Družbena realnost nam tega ne dovoljuje, direktni užitek je prepovedan. Družba od nas zahteva, da govorimo, da racionaliziramo⁷² v vseh pomenih te besede. Simbolizacija je družbeni imperativ, je imperativ preživetja v skladu z načelom realnosti, prevlado sekundarnega procesa v človekovem psihičnem aparatu. Simbolizacija resda prinaša ugodje, toda ne direktno, temveč kot zavest o uspehu, o vloženem trudu in doseženem rezultatu. In vsaj družbeno gledano je to edini užitek, ki je vreden uživanja. Toda, kot bi rekel Karl Marx, človek je družbeno, generično bitje. Tudi ko živi sam, je s svojo zavestjo v razmerju z družbo; človekova družbena bit je tisto, čemur bi Lacan rekel ekstimno: najbolj zunanje v osrčju notranjosti.

Ne smemo pa dovoliti, da ostanemo v objemu kateregakoli Nadjazovskega lika. Ne gre za to, da ne poslušamo svojih šefov, temveč za to, da nimamo šefa v glavi; šefa, ki obvladuje naše vrednote, naše nezavedno v nasprotju z našo zavestno presojo. Ko, zaradi zmede človeka v vihuri življenja, prevlada Nadjaz (namesto racionalnosti), govorimo o nevrozah in psihozah. Torej ne smemo dovoliti, da nam drugi določajo dolžnosti, pravzaprav ne drugi, Drugi nam določa dolžnosti, Drugi kot simbolna Struktura. Subjekt je subjekt dolžnosti, Jaz pa je tisto, kar si mislimo, da bi konkretni drugi (mati, oče, učitelji ...) hoteli, da smo, in tej viziji ali ugajamo ali nagajamo; kakorkoli že, vedno smo v razmerju z njo.

Kot bi rekel Lacan, edino, česar smo v resnici lahko krivi, je to, da popustimo glede želje, toda ne želje, ki izhaja iz predpostavke o tem, kaj si drugi želijo od nas, temveč želje, ki izhaja iz naše vloge v družbenem in zasebnem življenju, iz Strukture/Simbolnega/Drugega.

Če se tega držimo, ne živimo od upanja, temveč od delovanja in se nimamo česa bati, saj izpolnjujemo svoje dolžnosti.

⁷¹ "Ni upanja, ni strahu" je misel, zapisana na nožu v filmu Dereka Jarmana "Caravaggio".

⁷² SSKJ: racionalizirati – am, dov. in nedov. (i)
1. uskladiti z razumom: racionalizirati dokaze, trditve; po začetnem navdušenju se je življenje vse bolj racionaliziralo
2. narediti, da se zaradi skladnosti z razumom doseže najugodnejše ali še sprejemljivo razmerje med delom, porabo in učinkom, koristjo: racionalizirati delo, proizvodnjo / racionalizirati podjetje
3. razumsko razložiti, razstaviti: poezija se ne da racionalizirati
4. psih. zanikati ali zmanjšati kaj neprijetnega, slabega z izmišljanjem opravičljivih razlogov: racionalizirati neuspeh, strah * mat. odpraviti koren racionaliziran –a –o: racionaliziran postopek.

LITERATURA

- CAZENEUVE, JEAN (1971): Sociologija obreda, *Studia Humanitatis*, Ljubljana.
DALHAUS, C., EGGEBRECHT, H. H. (1991): Kaj je glasba?, *Cankarjeva založba*, Ljubljana.
DOLAR, MLADEN (1997): *Cogito kot subjekt nezavednega*, v: Razpol 10, *Analecta*, Ljubljana.
DOLAR, MLADEN (1995): *Glas, drugič*, v: Problemi 6, Ljubljana.
DOLAR, MLADEN (1995): *Glas*, v: Problemi 1–2, Ljubljana.
DOLAR, MLADEN (1993): *If music be the food of love*, v: Filozofija v operi, *Analecta*, Ljubljana.

- FREUD, SIGMUND (1987): Metapsihološki spisi, *Studia humanitatis*, Ljubljana.
- FREUD, SIGMUND (1979): Tumačenje snova I., II., v: Odabrana dela Sigmunda Frojda, *Matica srpska*.
- HONOLKA, KURT (1983): Svetovna zgodovina glasbe, *Mladinska knjiga*, Ljubljana.
- LACAN, JACQUES (1988): Etika psihoanalize, *Analecta*, Ljubljana.
- LACAN, JACQUES (1998): O Freudovem 'Trieb' in o psihoanalitikovi želji, v: Problemi 7–8, Ljubljana.
- LACAN, JACQUES (1985): Seminar XX: Še, *Analecta*, Ljubljana;
- LACAN, JACQUES (1993): Spisi, *Analecta*, Ljubljana;
- LACAN, JACQUES (1995): Šofar, v: Problemi 1–2, Ljubljana;
- LACAN, JACQUES (1996): Štirje temeljni koncepti psihoanalize, *Analecta*, Ljubljana;
- LACAN, JACQUES (1993): Televizija, Eseji 3, Ljubljana;
- MILLER, JACQUES-ALAIN (1992): Etika v psihoanalizi, v: Razpol 7, Ljubljana;
- MILLER, JACQUES-ALAIN (1995): Jacques Lacan in glas, v: Problemi 1–2, Ljubljana;
- MILLER, JACQUES-ALAIN (1998): Komentar Lacanovega teksta, v: Problemi 7–8, Ljubljana;
- MILLER, JACQUES-ALAIN (1983): Pet predavanj o Lacanu v Caracasu, Teorija jezika (Zasnitek), Nauki predstavitve bolnikov, v: Gospodstvo, vzgoja, analiza, *Analecta*, Ljubljana;
- MILLER, JACQUES-ALAIN (1996): Torej sem ono, v: Razpol 9, *Analecta*, Ljubljana;
- SACHS, CURT (1997): Svetovna zgodovina plesa, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana;
- ZUPANČIČ, ALENKA (1993): Etika realnega/Kant, Lacan, *Analecta*, Ljubljana;
- ZUPANČIČ, ALENKA (1996): Od čiste želje k pulziji, v: Razpol 9, *Analecta*, Ljubljana;
- ŽIŽEK, SLAVOJ (1995): 'Nedeljivi preostanek' ali Schelling z Lacanom I., v: Problemi 3, Ljubljana;
- ŽIŽEK, SLAVOJ (1987): Četrta faza, v: Razpol 3, Ljubljana;
- ŽIŽEK, SLAVOJ (1991): Dejanje kot meja distributivne pravičnosti, v: Bog, učitelj, gospodar, *Analecta*, Ljubljana;
- ŽIŽEK, SLAVOJ (1986): Imenovanje in naključnost, v: Razpol 2, Ljubljana;
- ŽIŽEK, SLAVOJ (1997): Kuga fantazem, *Analecta*, Ljubljana;
- ŽIŽEK, SLAVOJ (1990): Roberto Rossellini: dejanje, svoboda, samomor, v: Beseda, dejanje, svoboda, *Analecta*, Ljubljana;
- ŽIŽEK, SLAVOJ (1994): Samointervju, v: Eseji 1, Ljubljana;
- ŽIŽEK, SLAVOJ (1995): Schelling-za-Hegla: 'Izginevajoči posrednik', v: Problemi 6, Ljubljana;
- ŽIŽEK, SLAVOJ (1989): Vrnitev živih mrtvecev, Wittgenstein: Razcep subjekta in luknja v realnosti, 'Narava ne obstaja', Časovni paradoks fantazme, Fantazma, uživanje, demokracija, Dve ženski, ki izgineta; Heglov histerični teater, Odgovori realnega, v: Razpol 5, *Analecta*, Ljubljana;
- ŽIŽEK, SLAVOJ (1976): Znak, označitelj, pismo, Mala edicija ideja, Beograd.

Ali je kontekst res pomemben?

Pred nekaj leti sem imel študenta, katerega odgovor na vsako mojo trditev je bil: "No, to je pa odvisno od konteksta". Razumeli boste, da sem se sčasoma naveličal tega "argumenta", zato bom v tem članku poizkusil pokazati, da je vloga konteksta v lingvistični (in argumentativni) analizi pogosto precenjena, da izjave ustvarjajo lasten (osnovni) kontekst, in da njihov "realni", "materialni" in "dejanski" kontekst komaj kaj vpliva na razlago in razumevanje teh izjav.

Oseba, ki je kriva za nastanek tega spolzkega koncepta, je Bronislaw Malinowski. V svojem delu iz leta 1923, "The problem of meaning in primitive languages", namreč prav moteče trdi tole:

"Natanko tako kot v realnosti govorjenih in pisanih jezikov, je beseda brez *jezikovnega konteksta* zgolj izmišljija, ki sama po sebi ne pomeni nič, zato v realnosti govorjenega živega jezika izjava nima nobenega pomena, razen v *kontekstu situacije*."

Od te nesrečne izjave dalje se je pojem konteksta le še širil, zaobjemajoč vedno večje število vsebin, in končno dosegel obseg nekakšne množice, ki načeloma vsebuje prav vse in zunaj sebe ne pušča ničesar.

Sam koncept konteksta ponavadi delimo na "lokalne" in "globalne" strukture konteksta: lokalne strukture pokrivajo "kontekst, ki ga ima izjava glede na trenutno situacijo", globalne pa "globalnejši kontekst kulture" (Van Dijk, 1997a, 19).

Lokalne strukture konteksta bi tako obsegale: "postavitve (čas, prostor, okoliščine), udeležence in njihove različne komunikacijske in družbene vloge (govorec, predsedujoči, prijatelj, itd.), namere,

¹ *Omejujem se le na
novejšo pragmatično
literaturo.*

cilje ali namene”, medtem ko bi globalne strukture vsebovale “diskurz kot konstitutivni element organizacijskih ali institucionalnih dejanj in postopkov (zakonodaja, sodne razprave, poučevanje, novinarsko poročanje, itd.) in situacije, v katerih so sodelujoči vključeni v interakcijo kot člani družbenih kategorij, skupin ali institucij” (ibid.)

Pojem konteksta torej, tako se vsaj zdi, (Van Dijk 1997b: 11):

“... ni tako premočrten kot bi utegnile nakazovati njegove zdravorazumske rabe v vsakdanjem življenju. Intuitivno se zdi, da implicira neke vrste okolje ali okoliščine dogodka, dejanja ali diskurza – nekaj, kar moramo vedeti, da bi lahko pravilno razumeli dogodek, dejanje ali razpravo, nekaj, kar deluje kot ozadje, postavitev, okolje, pogoji ali posledice.”

V skladu z zgornjo definicijo Van Dijk (ibid.) definira kontekst kot “... strukturo tistih lastnosti družbene situacije, ki so sistematično (in ne naključno) pomembne za diskurz”.

In kaj bi utegnilo biti pomembno za diskurz?

“Spol, starost, razred, izobrazba, družbeni položaj, etnična in poklicna pripadnost udeležencev so pogosto pomembni ... Po drugi strani pa so višina, teža, barva oči ali posedovanje vozniškega dovoljenja pomembni le redko ali celo nikoli. Enako velja tudi za družbene vloge: nekatere od teh vlog in družbenih odnosov so pogosto pomembne – biti prijatelj ali sovražnik, močan ali nemočen, dominanten ali dominiran – medtem ko se za druge zdi, da imajo manj sistematičen vpliv na tekst in govor ter njuno razumevanje, recimo: biti prvi ali zadnji, ljubitelj kina ali gledališča.” (ibid.)

Vendar pa bujen razrast mogočih sestavin konteksta (npr. kaj spada zraven in kaj ne) ni edini problem, ki ga imamo s kontekstom. Konteksti namreč niso nekaj določenega ali vnaprej danega: so ali vsaj lahko so fleksibilni in spreminjajoči se, kot taki pa so podvrženi pogajanju. Poleg tega pa (ibid.):

“... konteksti niso objektivni na način, da bi bili sestavljeni iz družbenih dejstev, ki jih vsi udeleženci razumejo na isti način in jih imajo za relevantne. So interpretirani ali konstruirani, udeleženci pa strateško in nenehoma ustvarjajo njihovo pomembnost”.

Jef Verschueren (1998:16)¹ se z van Dijkom strinja, da:

“... kljub navidezno neomejenemu razponu mogočih pomembnih kontekstualnih objektov prilagodljivosti, ‘kontekst’ ni nedoločen pojem. Resnično pragmatičen pristop h govornemu obnašanju, družbene variabilnosti ne postavlja na nivo idealiziranih skupin, temveč v razpon prepletenih dimenzij, ki prispevajo k družbenim identitetam sogovornikov. ‘Kulturne’ dimenzije vključujejo razlikovanje med oralnimi in pismenimi družbami, ruralnimi in urbanimi življenjskimi vzorci ali prevladujočim kulturnim nasproti subkulturnemu okolju. Druge družbene dimenzije spremenljivosti, s katerimi je jezikovna izbira v odnosu medsebojne prilagodljivosti, vsebujejo družbeni razred, etnično, rasno, nacionalno

in versko pripadnost, starost, stopnjo izobrazbe, poklic, sorodstvena razmerja, spol, spolno usmerjenost, itd.”

Vendar pa to, dokler govorimo o kontekstu, še ni vse, ker za nekatere jezike velja, da je (Verschueren 1998: 17):

“... koncept ‘družbenih povezav’ morda potrebno razširiti – da bi razložili določene lingvistične izbire – na zveze, ne le med ljudmi, ampak tudi med ljudmi in živalmi, ljudmi in rastlinami, pa tudi med ljudmi in stvarmi, do stopnje, ko ‘interakcija z’ določenimi živalmi, rastlinami ali stvarmi postane bistven del človekovih (vsako)dnevnik dejavnosti.”

Kljub temu dolgemu, skoraj neskončnemu seznamu, kaj vse spada – in kaj vse bi lahko spadalo – v koncept konteksta, Verschueren trdi, da je uvajanje konteksta v lingvistično analizo predpogoj za natančnost. Zakaj?

“... konteksti nastajajo z *uporabo jezika*, zato so na različne načine omejeni. Čeprav lahko načeloma vsak mogoči sestavni del govornega dogodka pokaže kontekstualno pomemben element, ki ga moramo upoštevati, *usi ti sestavni deli niso ustrezno uporabljeni ob vsaki priložnosti*. Povedano z drugimi besedami – iz skoraj neskončnega razpona različnih možnosti, kontekste ustvarja dinamika interakcije med izjavljalci in interpreti”. (ibid. 139)

Z drugimi besedami – izjavljalec in interpret bi v dani situaciji najbrž vedela, kakšen je kontekst in za kaj gre. Precej banalen sklep. Van Dijk (1997b: 12) se zdi formalnejši in bolj omejujoč kot Verschueren:

“... strukture diskurza *se spreminjajo kot funkcija* struktur konteksta, zato jih lahko istočasno *razložimo* v smislu teh kontekstnih struktur. In nasprotno, kontekste same lahko oblikujemo in spreminjamo kot funkcije struktur diskurza.”

Francoski lingvist Oswald Ducrot, čigar poglede bom privzel v tem članku, gre še dlje. Ducrot razvija posebno teorijo argumentacije, teorijo ‘argumentacije v jeziku’ (TAJ), kot jo je poimenoval sam, s katero želi raziskati argumentativni potencial jezika kot sistema. S TAJ želi pokazati, da so v jezik kot sistem že vpisane določene argumentativne lastnosti, da lahko jezik na nekaterih nivojih argumentira sam po sebi, obenem pa naši dialoški in interaktivni argumentaciji vsili določene omejitve.

Ti vidiki, v povezavi s kontekstom, nakazujejo, da izjave ustvarjajo lasten (osnovni) kontekst, in da lahko ta osnovni kontekst (osnoven v smislu ‘zadosten za razumevanje in razlago’) ‘deduciramo’ (če smem malce zlorabiti ta koncept) iz teh izjav.

Naj zgornje trditve podkrepim z nekaj primeri (skoraj vse sem namenoma vzel iz različnih Ducrotovih besedil). Recimo, da nam kdo reče (primer, ki ga Ducrot uporablja že dvajset let, v različnih fazah razvoja svoje teorije; prav zato ga uporabljam tudi sam):

(1) Ura je osem.

Je to argument? Zakaj bi nam želel kdo povedati, da je ura osem? Očiten odgovor, ki se ponuja, je: da bi nam povedal, koliko je ura. V tem primeru se zdi kontekst jasen: želeli smo izvedeti, koliko je ura in (1) je odgovor na naše vprašanje.

Mogoče je tudi, da smo želeli, da bi nas kdo opozoril (nekaj pred osmo), kdaj bo ura osem, in je (1) izpolnitev te naše želje.

Če sodimo po primeru (1), se zdi kontekst očiten: ura je osem in (1) nas obvešča o tem dejstvu. Zakaj smo želeli vedeti, koliko je ura, ali zakaj smo želeli, da bi nas kdo opomnil, ko bo ura osem, nima nobene zveze z razumevanjem lokalnega, kaj šele globalnega, konteksta: če bi jo imelo, bi se nujno izgubili v kontekstu (posameznega) človeškega uma, v verigah naših namenov in misli. Sledenje našim namenom in mislim pa bi nujno privedlo do izgube vseh konceptualno pomembnih informacij.

Vzemimo pa, da nismo želeli vedeti, koliko je ura, nekdo pa nam je kljub temu postregel z (1). Zakaj bi želel kdorkoli storiti kaj takega? Kakšni bi utegnili biti njegovi motivi. Oseba, ki nam je rekla (1), je želela s to izjavo najverjetneje povedati nekaj povsem drugega. Ampak kaj? Na kakšna (diskurzivna) nadaljevanja lahko izjava (1) napeljuje? Kaj lahko iz nje sklepamo? Ker (še?) ne poznamo okoliščin, v katerih je bila izrečena, lahko sklepamo na precej različnih možnostih:

- (1) Ura je osem. – a) Pohiti!
 – b) Vzemi si čas!
 – c) Prižgi radio!
 – č) Pojdi si umiti zobe!
 – d) Iti moram!

Kaj nam povedo ti mogoči argumentativni nizi?

a) da mora nekdo pohiteti (vsaj v trenutku izjavljanja (1), mogoče vsakič, ko je ura osem), ko ura odbije osmo; implicitno to lahko pomeni, da se je on ali ona nekoliko "obiral/a";

b) da se lahko, ker je ura osem, nekdo oddahne (vsaj v trenutku izjavljanja (1), mogoče vsakič, ko je ura osem); implicitno to lahko pomeni, da se je on ali ona obnašal/a, kot da se mu/ji mudi;

c) da je treba v nekem prostoru P ob osmih prižgati radio (vsaj v trenutku izjavljanja (1), mogoče vsakič, ko je ura osem);

č) da si mora nekdo umiti zobe (najkasneje) ob osmih (vsaj v trenutku izjavljanja (1), mogoče vsakič, ko je ura osem);

d) da moram oditi (najkasneje) ob osmih (vsaj v trenutku izjavljanja (1), mogoče vsakič, ko je ura osem).

Tu se ukvarjamo s celimi argumentativnimi nizi, z izjavo-argumentom in izjavo-sklepom, ne le z (mogočim) vprašanjem in odgovorom. Nam ti argumentativni nizi povedo kaj o svojem

neposrednem kontekstu, ali moramo vedeti, zakaj mora oseba v primeru a) pohitati, zakaj si lahko oseba v primeru b) vzame čas, zakaj mora oseba v primeru c) prižgati radio, zakaj si mora oseba v primeru č) umiti zobe in zakaj mora oseba v primeru d) nekam oditi?

Ne verjamem, da moramo poznati vse te (osebne) podrobnosti, da bi lahko razumeli, opisali ali interpretirali izjavo. Vzemimo primer a): oseba iz primera a) mora morda hiteti zato, ker bo v nasprotnem primeru zamudila letalo. Če zamudi letalo, ne bo doma pravočasno. Če ne bo pravočasno doma, lahko zamudi rojstni dan svoje hčerke. Če zamudi hčerkin rojstni dan, bo le-ta žalostna. Če bo žalostna, bo jokala. Če bo jokala ...

Skratka, če argumentativnih nizov ne razumemo kot nečesa, kar nam nudi tudi zadostne opise svojih neposrednih kontekstov – zadostnih v smislu, da o kontekstu ne potrebujemo dodatnih informacij, da bi lahko razumeli in interpretirali dani argumentativni niz – izgubimo sleherni *koncept* konteksta kot nečesa, kar je mogoče (nedvoumno) definirati in opisati ter se izgubimo v (osebnem) nizu predstav o tem, kaj je in kaj bi lahko bilo, nizu, ki se nikoli ne konča.

Zdaj pa v izjavo (1) vpletimo prislova *že* in *šele*, kot v:

(1') Ura je *že* osem.

in

(1'') Ura je *šele* osem.

Če vse druge okoliščine ostanejo iste, potem primera (1') ne moremo več zaključiti s sklepom: "Vzemi si čas!", kot v primeru (1), ampak le s sklepom: "Pohiti!". Po drugi strani pa iz (1'') ne moremo več sklepati na: "Pohiti!", ampak le na: "Vzemi si čas!". In zakaj bi morali biti ob tem dejstvu presenečeni? Zato, ker se (1), (1') in (1'') nanašajo na popolnoma isto kronološko dejstvo – namreč, da je ura osem –, pri čemer (1) lahko napeljuje na povsem različne sklepe, medtem ko (1'') dovoljuje le sklepe, ki so usmerjeni v smeri poznosti, (1') pa le sklepe, ki so usmerjeni v smeri zgodnosti.

Toda, kako je to sploh mogoče, če se (1), (1') in (1'') nanašajo na isto kronološko dejstvo in je osnova (1), (1') in (1'') isto stanje stvari? No, zato, ker prav to "isto stanje stvari" gledamo iz različnih gledišč. V primeru (1') osmo uro vidimo (in predstavljamo) kot pozno, v primeru (1'') pa kot zgodnjo. *Razlikovanje* v okviru *istega stanja stvari* lahko tako povzroči že preprosta vpeljava dveh jezikovno-argumentativnih operatorjev. V primeru (1'), *že* naš sklep usmerja v smer "poznosti", ne glede na to, o katerem delu dneva v nadaljevanju govorimo. Podobno velja tudi za primer (1''), le da nas *šele* navaja na sklep o "zgodnosti". Dejanski čas je tudi v tem primeru nepomemben. To pa, z drugimi besedami povedano, pomeni, da mora biti argumentativna usmeritev v poznost ali zgodnost na neki način že vpisana v obe leksikalni enoti jezikovnega sistema.

Vendar se zdi, da proti tem trditvam govori določen kontekstualni protiargument (namreč, proti vpisanosti argumentativne usmeritve v določene leksikalne enote jezikovnega sistema). Recimo, da nekdo reče:

(1'') Ura je ŽE osem. – Vzemi si čas!

in/ali

(1''') Ura je šeLE osem. – Pohiti!

Pri čemer sta obe izjavi-argumenta izgovorjeni z bolj ali manj izrazitim poudarkom na obeh obravnavanih jezikovno-argumentativnih operatorjih (zato velike črke!), sledita pa jima izjavi-sklepa, ki sta diametralno nasprotni od izjav sklepov v primerih (1') in (1''). Protiargument se glasi takole: če bi bilo res, da je argumentativna usmerjenost že vpisana v določene leksikalne enote jezikovnega sistema, in če bi bilo res, da izjave same določajo svoj osnovni kontekst, potem argumentativna niza (1'') in (1''') ne bi bila mogoča. In vendar sta: če je bilo v primeru (1'') pomembno, da se nekaj postori do osme ure in je zdaj ura (že) osem, potem lahko povsem upravičeno povlečemo sklep (mogoče malce ironično): 'Vzemi si čas', saj je bila priložnost zamujena in ima oseba, ki jo je zamudila, zdaj na razpolago ves čas pod soncem. In če je bilo v primeru (1''') pomembno, da se nekaj postori nekaj po osmi uri in je zdaj ura (že) osem, lahko povsem upravičeno potegnemo sklep 'Pohiti', če nočemo, da naš sogovornik zamudi tisto, kar naj bi se zgodilo nekaj po osmi uri.

Res – ta dva argumentativna niza ((1'') in (1''')) sta mogoča; kar ločuje (1') in (1'') na eni strani in (1'') in (1''') na drugi, je *Weltanschauung*, ki stoji za njima: glede na (1') in (1'') se je vredno potruditi (da nekaj naredimo, dosežemo), čeprav se zdi prepozno. Glede na (1'') in (1''') pa je prepozno (pa čeprav le za trenutek) pač prepozno. Biti moramo točni, ali pa opustiti vse skupaj.

Vendar pa si oba argumentativna niza, četudi ju ločuje *Weltanschauung*, očitno delita isto epistemologijo glede usmerjenosti prislova *že* v poznost in usmerjenosti prislova *še*le v zgodnjost: če namreč prislov *že* ne bi bil usmerjen v poznost, ga ne bi bilo mogoče uporabiti v argumentativnem nizu, ki nakazuje (argumentira, dokazuje), da je (nekaj) prepozno, namreč (1'') in, *mutatis mutandis*, če prislov *še*le ne bi bil usmerjen v zgodnjost, ga ne bi bilo mogoče uporabiti v argumentativnem nizu, ki nakazuje (argumentira, dokazuje), da je (nekaj) še zgodaj, namreč (1'''). Iz česar nedvoumno sledi, da mora biti argumentativna usmerjenost v poznost nekako vpisana že v sam prislov *že*, argumentativna usmerjenost v zgodnjost pa v prislov *še*le.

Naj (podrobneje) pojasnim, kaj imam v mislih, z analizo še enega, na neki način subtilnejšega, primera. Recimo, da imamo opraviti z izjavo kot:

(2) Janez je delal.

Na kakšen sklep lahko napeljuje ta izjava: + ("Uspelo mu bo."), ali –, ("Ne bo mu uspelo")²? Verjamem, da bi vsakdo izbral + ("Uspelo mu bo."). Beseda *delo* (leksikalni pomen besede *delo*) pač implicira, da je nekdo v nekaj vložil določen trud; in če se kdo za kako stvar trudi, potem je verjetneje, da bo (v tem, za kar se trudi) uspel, kot ne.

Izjavo (2) bi seveda lahko "razvili" tudi v argumentativni niz kot:

(2') Janez je delal. – Pravi junak je!

kar lahko zveni kot protiargument temu, kar sem pravkar zapisal. Vendar ni! Argumentativni niz (2') ima namreč v grobem dve interpretaciji: dobessedno in ironično.

Dobessedna interpretacija implicira, da so pri Janezovem delu nastopile nekakšne ovire: mogoče je invalid, mogoče je (bil) bolan, mogoče je bilo dela, ki ga je moral opraviti, preveč za eno samo osebo, mogoče ...; še mnogo drugih možnosti je. Kar pa nam (2') dejansko pove o vseh teh možnostih je, da je Janez te ovire premagal, da je delal – in da bo pri svojem delu najverjetneje uspešen.

Ironična interpretacija implicira, da ni bilo nikakršne fizične ovire, ki bi motila Janezovo delo, ampak mu to delo, tako ali drugače, ni bilo pretirano všeč in/ali pa ni delal prav pogosto. Vendar pa nam (2') prav tako pove, da je premagal tudi to oviro, da je delal – in da utegne biti pri svojem delu najverjetneje uspešen.

Nasproten sklep ("Ne bo mu uspelo") postane splošno sprejemljiv šele, če ga uvedemo z besedico *ampak* (ali kakim drugim protivnim veznikom). Na primer:

(2'') Janez je delal. *Ampak* mu ne bo uspelo.

Ampak uporabljamo zato, da argumentativno pričakovanje in argumentativno usmeritev odvrnemo od tega, kar se – glede na tisto, kar je bilo povedano pred *ampak* – zdi samoumevno in pričakovano. V primeru:

(3) Zelo sem zaposlen, *ampak* to ponudbo bom sprejel.

bi lahko iz argumenta "Zelo sem zaposlen" sklepali, da bo sklep tekel v smeri: "Imam preveč dela, da bi sprejel še to ponudbo." Prav kakor v:

(4) Pavel je inženir, *ampak* nič prida.

iz argumenta "Pavel je inženir" ponavadi potegnemo sklep, ki teče v smeri: "Pavel ve/Pavel zna postoriti določene stvari"³.

² *Natančna ubeseditve je seveda stvar vsakokratne rekonstrukcije argumenta. Z drugimi besedami: ni in ne more biti "natančna" (vedno in povsod enaka za vse).*

³ *Naj poudarim še enkrat: natančna ubeseditve, ki se (v detajlih) lahko razlikuje od osebe do osebe, ni pomembna. Pomembna je argumentativna usmeritev.*

Vloga veznika *ampak* v primeru (2'') je prav opozoriti, da neuspeh ni skladen z normalnim (običajnim) potekom dogodkov, če je (ne)kdo delal.

Zdaj pa si oglejmo primera (5):

(5) Janez je malo delal.

in (5'):

(5') Marko je malce delal.

Izkušnje kažejo (Ducrot 1996), da obstaja nekakšen konsenz, splošno strinjanje o tem, koliko sta Janez in Marko (tako kot sta predstavljena v primerih (5) in (5')) delala – namreč, bolj malo. Govorci, ki jim je slovenščina materni jezik, bi se na podlagi izjav (5) in (5') najverjetneje strinjali tudi o tem, da je delal Marko več (recimo – dve uri) od Janeza (ki je delal, denimo, le eno uro).

Skoraj nemogoče pa je objektivno in nesporno ugotoviti, koliko več je delal Marko in koliko manj je *malo* od *malce*. In vendar primera (5) in (5') napeljujeta na zaključka, ki sta (argumentativno) nasprotno usmerjena:

(5) Janez je malo delal. – Ne bo mu uspelo.

(5') Marko je malce delal. – Uspelo mu bo.

Če niza (5) in (5') presoјamo po informativni plati – s stališča "dejstev" oz. dejanskega stanja stvari v svetu – potem je pomembno predvsem to, da jezik *malo* in *malce* predstavlja kot jezikovni sredstvi, ki zaznamujeta majhno količino nečesa: čeprav je med njima lahko tudi manjša kvantitativna razlika, oba še vedno označujeta majhno količino nečesa. Če pa niza (5) in (5') presoјamo z argumentativnega stališča vidimo, da jezik prislov *malo* postavi na isto argumentativno lestvico kot *nič*, *sploh nič*, prislov *malce* pa na isto argumentativno lestvico kot *veliko*: prislov *malo* lahko namreč parafraziramo ali poudarimo (okrepimo) z *nič*, *sploh nič*:

(6) Janez je malo delal, celo sploh nič. – Ne bo mu uspelo.

malce pa z *veliko*:

(6') Marko je malce delal, celo veliko. – Uspelo mu bo.

Zdaj pa še malce spremenimo "delo" – namreč "delo", kot ga vidi jezik – in se vprašajmo, v katero smer bi utegnil argumentirati tale argument:

(7) Janez je delal eno uro.

V primeru, da ne poznamo konkretnih okoliščin – ne vemo,

ko pretirano poudarimo prislov *samo*, ker želimo izpostaviti kontrast glede na kvantiteto, ki jo prislov vpeljuje, lahko z našo strategijo uspemo predvsem zato, ker jezik prislov *samo* vidi kot prislov, ki vpeljuje (in opisuje) majhne količine.

Prislov *skoraj* pa, nasprotno, usmerja sklepe v pozitivno smer, ne glede na 'dejstva'. Še več. "Skoraj X" pomeni, če ga gledamo iz informativne perspektive (perspektive dejstev), "še ne X", "malo manj kot X", kar je manj tudi od "samo X" (ki je preprosto le X). In vendar to, dejstveno manjšo, količino, "skoraj eno uro", jezik predstavlja kot več dela od dejstveno večje količine, "samo eno uro".

To pa je odličen primer za prikaz, da ima 'materialni', 'dejanski', 'objektivni' in 'zunaj-jezikovni' kontekst le omejeno vrednost. Če moramo ubesediti nekatera zunaj-jezikovna dejstva – to pa je seveda potrebno, ker jih sicer ne moremo uporabljati kot argumente – je jezik tisti, ki določa, kaj je kontekst in kako se obnaša, ne pa zunaj-jezikovne okoliščine.

LITERATURA

- ANSCOMBRE, J.-C., O. DUCROT (1983): *L'Argumentation dans la langue*. Brussels: Mardaga.
- DUROT, O. (1972): *Dire et ne pas dire*. Paris: Herman.
- DUROT, O. (1978): *Structuralisme, énonciation et sémantique*. Poétique 33.
- DUROT, O. (1980): *Les échelles argumentatives*. Paris: Minuit.
- DUROT, O. (1983): *Opérateurs argumentatifs et visée argumentative*. Cahiers de linguistique française 5.
- DUROT, O. (1984): *Le dire et le dit*. Paris: Minuit.
- DUROT, O. (1996): *Slovenian lectures/Conférences slovenes*. Ljubljana: ISH.
- DUROT, O. et al. (1980): *Les mots du discours*. Paris: Minuit.
- MALINOWSKI, B. (1923): *The problem of meaning in primitive languages*. In Ogden, C.K. & I.A. Richards, *The meaning of meaning: A study of the influence of language upon thought and the science of symbolism*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- TOULMIN, S. (1974): *The uses of argument*. Cambridge: Cambridge University Press.
- VAN DIJK, T. A. (ed.) (1997a): *Discourse as Structure and Process*. London: Sage.
- VAN DIJK, T. A. (ed.) (1997b): *Discourse as Social Interaction*. London: Sage.
- VERSCHUEREN, J. (1998): *Understanding Pragmatics*. Manuscript. 393 pp.
- ZAGAR, I. Z. (1995): *Argumentation in language and the Slovenian connective pa*. Antwerp: *Antwerp Papers in Linguistics* 84.
- ZAGAR, I. Z. (1997): *From reported speech to polyphony, from Bakhtin to Ducrot*. In Javornik, M. (ed.), *Bakhtin and the humanities, Proceedings of the International Conference, October 19-21, 1995*. Ljubljana: ZIFF.

Citabnica

Borut Mekina

Enostaven odgovor na zapletena vprašanja

Samuel P. Huntington. *The Clash of civilizations and the remaking of world order*, Simon & Schuster, New York, 1996. 368 strani.

Leta 1993 je v ameriški elitni reviji *Foreign Affairs* izšel članek Samuela P. Huntingtona z naslovom "The Clash of civilizations?", katerega srž je bila teza o skorajda neizogibnem spopadu med civilizacijami. Čez tri leta je Huntington izdal knjigo: poglobljeno, razširjeno, statistično opremljeno, s kupom referenc, virov, dejstev in dokazov. In v skladu s tem se je spremenil tudi naslov: Iz sramežljivega vprašanja se je prelevil v odločno in drzno trditev. Harvardski profesor je s takšno vizijo mednarodnih odnosov, z vizijo krvavih islamskih mej, naredil velik korak. Postavil se je v nezavidljiv položaj, ko je svojim kritikom in mladim ambicioznim preučevalcem mednarodnih problemov – kot je tudi avtor tega teksta – zalučal debelo kost z mnogo mesa. In ti s(m)o jo seveda pograbili. Uredniki pri *Foreign Affairs* so kmalu ocenili, da je članek povzročil največjo diskusijo v zadnjih petdesetih letih, po George F. Kennanovem članku "The sources of soviet conduct", ki je predlagal strategijo "zastraševanja" Sovjetske zveze. Če pa so uredniki *Foreign Affairs* nad kakšno domisljico tako navdušeni, je to že problem sam za sebe, neodvisno od tega, ali si mi mislimo, da je stari profesor že malce pretežkih misli. *Foreign Affairs* je namreč publikacija pomembnega Sveta o mednarodnih odnosih (Council on Foreign Relations), ki ima velik vpliv na ameriško zunanjo politiko. Ta organizacija je bila ustanovljena po prvi svetovni vojni (leta 1922), kot odgovor ameriškemu izolacionizmu in danes predstavlja diskusijski forum

ameriške "policy-making" elite. V enciklopediji Britanici lahko preberemo, da se "ideje, ki so v tej reviji previdno predstavljene, če so dobro sprejete v *Foreign Affairs* skupnosti, kasneje pojavijo kot politika vlade ZDA ali kot zakonodaja" (Britanica CD-ROM). In res lahko ugotovimo, da se Svet že ukvarja z različnimi kulturološkimi vprašanji Huntingtonovega tipa: na primer z islamsko politiko, s kulturo v zunanji politiki, s politično identiteto ali s povezavo med kulturo in razvojem. Lansko leto (1998) so celo organizirali obsežno konferenco, ki se je ukvarjala z vprašanjem, kako vpliva vključevanje prej izključenih skupin (cultural diversity) na zunanjepolitično odločanje ZDA (Does Diversity Make a Difference?). Zato so nekateri bralci Huntingtonovih tez danes mnenja, da ima njegova, morda celo ne-umna ideja, dobre možnosti za samouresničitev: Ker pač ni kakšnega še bolj samoumevnega pogleda na post-hladnovojno mednarodno skupnost, ki bi jo uradništvo v zunanjih ministrstvih lažje razumelo. Tudi Francis Fukuyama je posvaril, da "če jemljemo Huntingtona preveč resno, se lahko 'clash' civilizacij prične pri nas doma" (v ZDA). A kljub vsem svarilom in kritikam si je ameriško uradništvo že začelo pomagati z novo razlagalno shemo. "Naš prijatelj" William J. Perry, sicer prejšnji obrambni minister ZDA, je na primer v predgovoru ameriške obrambne strategije za leto 1996 zapisal: "... danes se soočamo z nevarnostmi, ki izvirajo iz eksplozije lokalnih in regionalnih konfliktov, ki niso povezani z ideologijo hladne vojne, ampak imajo korenine v globoko vrojenih etničnih in regionalnih sovražnostih...". (Annual Defense Report) Zato se ob branju knjige kmalu pojavi vprašanje, ali ni izzivalna formula, po kateri bi naj kultura v bodoče igrala v mednarodnih odnosih odločilno vlogo, le dobro prodajana populistična zgodba, pomembna že sama po sebi, kot forma, zaradi svojega odmeva in zaradi avtorja, medtem ko vsebinsko šepa, kot vsaka njej podobna ljudska modrost. Takšen je problem, če je avtor tudi politik, ki skuša svoje ideje predstaviti skozi akademski besednjak. Upoštevati se ga more ne glede na razumnost njegovih izjav, še več, bolj kot so njegove izjave ne-umne, večjo pozornost si zasluži in še več kritike je

potrebno, da se zajezi popularnost enostavnih (in nevarnih) stereotipnih shem. Zato pa je potrebno pogledati tudi vsebino njegove teorije. Huntingtonovo vsebinsko aktualnost in izvirnost pa lahko najenostavneje postavimo "na laž", če ga primerjamo s kakšnim drugim, starejšim avtorjem.

Čeprav je lahko branje Huntingtonove knjige dokaj napeto in vsebuje vse elemente, ki jih imajo tudi najkvalitetnejši vohunski filmi, pa menimo, da se temeljna ideja – tako kot on razume konfliktne odnose med kulturami – permanentno pojavlja v družboslovni misli. Predstavlja osnovni element tistega, s čimer lahko razumemo "politično". Lahko bi celo trdili, da je Huntington na vseh 368 straneh govoril predvsem o političnem in ne o kulturnem ali civilizacijskem. Seveda bi morali sprva oba pojma omejiti na svoja področja, kolikor se ju sploh v tem kontekstu omejiti da in kolikor svoja področja sploh imata. Vsekakor pa besedi "politično" in "kulturno" navajata na dve različni zgodbi, ki ponujata različne vzroke ter implicitno predlagata različne vzorce za delovanje, zato ni vseeno, katero uporabimo. Za primerjavo si lahko izposodimo več kot pol stoletja staro idejo. Pokažemo lahko, da je Carl Schmittova koncepcija političnega (politika, ki izhaja iz razmerja med prijateljem in sovražnikom, torej na delitvi mi – oni) identična Huntingtonovemu razumevanju kulturnega (ki pomeni odkritje identitete, kar je iskanje nasprotnikov, sovražnikov, tistih zunaj). Ta temeljni izvor identitete pa je morda res zelo uporaben za interpretacijo političnih trenj, kot tudi "trenj med civilizacijami".

Huntingtonova teza je, da osnovni vir konfliktov v novem, post-hladnovojnem svetu ne bo razum (ideologija), ampak pred-razum (kultura). Pravi: "Moja hipoteza je, da osnovni vir konfliktov v tem novem svetu ne bo primarno ideološki ali primarno ekonomski. Velike ločnice med ljudmi in prevladujoči viri konfliktov bodo kulturne narave". (Huntington, 1993:22) Ali drugače: Ideološke razlike petdesetletnega bipolarizma so temeljile na različnih logično konsistentnih prepričanjih, temelječih na uporabi razuma in so se tako lahko tudi odpravile. Za razliko od slednjih pa se kulturne razlike z uporabo državnškega

intelektla ne dajo odpraviti. Iz tega izvirajoči konflikti so zato dokončni in se nikoli ne ohladijo – ostajajo v latentnem stanju, kot pravi avtor. Glavni Huntingtonovi kritiki so se obesili prav na njegovo pojmovanje kulture, ki se jim zdi preenostavno, preveč elastično in zato neuporabno. Eden izmed njih je tudi Francis Fukuyama. V članku za Wall Street Journal, ki je bil mišljen kot odmev na Huntingtona, je poudaril: "Nezahodne civilizacije, kot so Japonska, Koreja in sedaj Kitajska, so se modernizirale do takšne stopnje zato, ker so že absorbirale pomembne elemente zahodne kulture (kot racionalizem) ali so drugje našle takšne kulturne vrednote, ki so podobne zahodnim: delovna etika, sekularna politika in religiozna toleranca". (Fukuyama, 1996) Po njegovem torej konfliktnih kulturnih razlik danes ni. Če dosledno upoštevamo Huntingtonovo pojmovanje kulture, imajo kritiki prav. Huntington kulturo definira kot tisto najširše, kar nas preveva in ki tiči v našem nezavednem, ki ga pijemo z materinim mlekom. Jedro kulture pa bi naj bila religija. Kmalu nas presune, kako avtor tako definiran pojem prosto uporablja in z njim razlaga vse, česar si morda ne zna drugače razlagati. Z "njihovo kulturo" hoče reči: "Takšna je pač njihova narava, tako pač je". In ker "tako pač je" kulturni vzrok tudi ne more biti vzrok, odgovor "kultura" pa ne more biti odgovor na vprašanje: "Zakaj?". In zato tudi Huntington ugotovi, da nekaterih problemov nikoli ne bomo mogli rešiti – ker so v kulturi. Logično, saj vzroka sploh ni našel.

Tukaj se lahko spomnimo na previdnost uporabe pojma kultura, kot jo je uporabljal Max Weber. Sam verjetno ne bi zapravljal pretežni del svojega življenja za ugotovitev, da je vzrok za ekonomsko uspešnost protestantskega dela zahodne Evrope kultura. To ne predstavlja posebnega intelektualnega napa. Maxa Webra so zanimale zgolj korelacije in še to v omejenem zgodovinskem časovnem obdobju. Huntington pa rokohitrsko opravi z vso tematiko in ponudi enostaven odgovor na zapleteno vprašanje. A vendar in prav zaradi tega je odgovor tak, da ga ne moremo uporabiti pri reševanju nastajajočega problema. Ker iz kulture, kot odločilnega faktorja,

ne moremo izolirati pravih vzrokov, ne moremo delovati proti katastrofi, ki med kulturami prihaja. Kot že omenjeno, je tudi ta sklep del Huntingtonove teorije: "Nič ne moremo storiti".

Vendar pa vse težave odpadejo, če Huntingtonovo definicijo kulture odmislimo, ter pustimo, da jo avtor uporablja kot besedo, ki ji bomo šele mi dali pomen. To pa zato, ker je "težavo" na svoj način že rešil kontroverzni nemški politolog Carl Schmitt. Oba, Schmitt in Huntington na nek način izhajata iz človekove potrebe po identiteti in nenehnem iskanju le-te, nenehnem ustvarjanju lastne podobe in primerjanju lastne podobe z mnenji drugih o nas. Če je to način ustvarjanja družbenih skupin, je hkrati tudi začetek političnega: doseganja mira znotraj skupine in zapiranja navzven. Za mir znotraj je skupina sposobna narediti marsikaj, torej za podobo o sebi, za svojo identiteto. Na kaj tukaj mislimo, naj odgovorijo naslednji avtorji: "Družbene skupine poskušajo definirati svojo nacionalno zavest na negativen način, tj. s primerjanjem ali razlikovanjem od svojih sosedov. Srečanja s 'tujim', z drugačnim ... povzročajo, da se začnejo ljudje bolj zavedati skupnih vezi..." (Gellner, 1991:249). Podobno meni tudi Armstrong: "Antropološki zgodovinarji se morajo vedno bolj soočati z dejstvom ..., da skupine same sebe ne definirajo z nanašanjem na svoje lastne značilnosti, ampak z izključevanjem, torej s primerjanjem z tujci". (Armstrong, 1991:42) ali Lévi-Strauss: "... zanimali bi bistveno razliko, ki živalska obnašanja razlikuje od človeških institucij; zgolj te pri ustvarjanju družbenih vezi sistematično posegajo po negativnih pravilih". (Lévi- Strauss, 1985:40)

Če velja izključno to za nekaj posebnega, torej sfero političnega, sfero prikazovanja svoje drugačnosti, potem je ta sfera ločena in se ne da razložiti preko ekonomije, morale, religije ali kulture. Huntington citira: "Pravih prijateljev ne more biti brez pravih sovražnikov. Če ne sovražimo kar nismo, ne moremo ljubiti tistega kar smo. To so stare resnice, ki jih ponovno boleče odkrivamo po stoletju ali več sentimentalnega blebetanja. Tisti, ki jih zavračajo, zavračajo svojo družino, tradicijo, kulturo, pravico do rojstva, njih same!". (Huntington po Dibdin 1996: 20) Vendar pa

Huntington razmerje prijatelj – sovražnik spelje na kulturno in ne politično področje: "Za ljudstva, ki iščejo identiteto in ki poizumljajo etničnost, so sovražniki nujno potrebni in potencialno najbolj nevarni sovražniki nastajajo med kulturnimi mejami najpomembnejših svetovnih civilizacij" (Huntington, 1996:20). Za Schmitta pa konflikti, o katerih govori Huntington, nimajo kulturnega značaja, temveč političnega: Vojna je iz čisto "religioznih, čisto moralnih, čisto pravnih ali čisto ekonomskih motivov nesmiselna. Grupiranja na prijatelje in sovražnike in tudi vojne ni mogoče izpeljati iz specifičnih nasprotij teh področij človeškega življenja. Ni treba, da je vojna pobožna, moralno dobra ali rentabilna; danes najverjetneje nič od vsega tega. To preprosto spoznanje se ponavlja meša z dejstvom, da se lahko religiozna, moralna in druga nasprotja stopnjujejo do političnih nasprotij in da lahko privedejo do odločilnega bojnega grupiranja na prijatelje in sovražnike. Če pa do vojnega grupiranja zares pride, potem kriterij nasprotja ni več čisto religiozen, moralen ali ekonomski, temveč političen". (Schmitt, 1994: 92)

Zakaj je nek specifičen sovražnik (islam) ponovno prišel na svetovno prizorišče, pa je drugo vprašanje. V zadnjih petdesetih letih so ZDA igrale vlogo antikomunizma, njihova lastna identiteta se je gradila prav na tem kriteriju. Predpostavljamo lahko, da ZDA, kot "melting pot", seštevek različnih etničnih skupin, ki nimajo nič skupnega razen boga, zastave in dolarja, še veliko bolj potrebujejo negativno identiteto. Namesto sovražnika – komunizma se je sedaj našel nov sovražnik, ki bo združeval Američane in jim osmisli bivanje: drugi kulturni krogi, morda Islam. Križarska vojna, ki se je začela v 10. stoletju, je morda tista vojna, ki jo imamo vedno v mislih, kadar govorimo o konfliktu med zahodom in islamom. Še vedno živeča misel na koncept križarskih vojn, implicitno vsebovana v pojmu krščanstva, na katerem se skuša zgodovinsko identificirati današnja Evropa, je tudi eden izmed razlogov Huntingtonove popularnosti. Toda kot izhaja iz razmisleka Tomaža Mastnaka, je bila prav ta vojna v prvi vrsti politična in ne kulturna ali religiozna vojna. Bila je posledica in sredstvo

notranje pomiritve starega krščanskega kontinenta, sledila pa je prvim mirovnim shodom. Prvi bi naj bil leta 975, ki ga je sklical Guy Anževinski, škof v Le Puyu. Uperjen je bil proti tistim, ki so ropali cerkve v tej škofiji. "Po tradicionalni razlagi je bilo mirovno gibanje odgovor na 'fevdalno anarhijo'. Dezintegracija tradicionalnih oblastnih struktur – zlasti zaton karolinškega cesarstva in slabitev kraljeve moči južno od Loire – naj bi pripeljala do ozemelske drobitve in vzpona krajevnih fevdnih gospodov". (Mastnak, 1996: 13) Razdrobljena Evropa je rabila sovražnika. Po Mastnakovem mnenju je "Križarsko vojno iznašel, hotel in zapovedal ter organiziral papež. Bila je njegovo delo: *bellum quod tuum proprium est*, kot so pisali križarji Urbanu II". Zato lahko tudi ta model medkulturnega spopada razumemo kot čisti primer političnega. Sovražnik se je našel zaradi potrebe po integraciji, in to prav pri konfliktu, ki se ga pogosto omenja kot jasen primer religiozne fanatičnosti. A tudi ta je bila politična. Religiozne ali kulturne vojne so same po sebi nesmiselne.

Če se vrnemo spet nazaj v naš čas, ko bi naj ponovno poizumljali nekakšne temeljne, bazične sovražnike, lahko občutimo krizo smisla v svetu brez resnih groženj. A ta fenomen občutka razrahljanosti je danes prebil meje držav. Sovražnik je danes geografsko bolj oddaljen. Če je včasih kot temelj realistične koncepcije mednarodnih odnosov veljal egoizem suverenih držav, se ta egoizem širi na regije. Evropska unija je dober zgled za to, kako se skuša pomen nacionalnega znotraj nje zmanjšati na račun vzpostavljanja novih mej. "Obstoj Evropske skupnosti je po drugi strani dosežek, ki pa ne bo prinesel nadaljnjega povezovanja, če ne bo vsaka izmed držav dobro poznala in priznala drugih z odkrivanjem skupnih temeljev interkulture, ki se je zgodovina posameznega naroda ne more zavedati, ker je zaprta sama vase, "legitimirana" v eksploziji, ki jo je pripeljala v spor s "sovražnim narodom." (Rizman 1991: 216) Kot primer, da se je tudi Evropa znašla pred problemom lastne identitete, dajemo raziskavo, ki so jo po naročilu Evropske komisije izvedli med sprejemalci odločitev (Top Decision Makers Survey): med visokimi državnimi usluž-

benci, vodilnimi gospodarstveniki, voditelji sindikatov, zaposlenimi v medijih in med vodilnimi osebami na akademskem, kulturnem ali religioznem področju posamezne države Evropske unije.

Največ vprašanih (več kot 60 odstotkov) je menilo, da lahko vitalne interese Evropske unije v naslednjih letih ogrozi "Možen razvoj k religioznemu fundamentalizmu" in "nastanek novih držav z atomskim orožjem".

Končamo lahko z ugotovitvijo, da osrednja teza knjige Samuela Huntingtona ni prav nič sporna. Ravno nasprotno, to je ideja, ki bo v bližnji prihodnosti praznovala svojo tisočletnico. Napačno pa je njegovo navdušenje nad kulturnimi razlikami, ki ne pojasnjujejo nič več kot pri Schmittu politična nasprotja. Mogoče pa je reči še to: Ker je kulturno le v meglo zavito politično, lahko zavrremo miselnost, da so kulturne razlike tako temeljno nerešljive. Čeprav pa po drugi strani iz že povedanega izhaja, da takšne razlike morajo obstajati. (Depolitiziran) svetovni mir brez sovražnikov in tujcev je nesmiseln.

LITERATURA:

Annual Defense Report 1996 (http://www.dtic.dla.mil/execsec/adr96/chapt_1.html) (1.3.1999)

Annual Defense Report 1998 (<http://www.dtic.mil/execsec/adr98>) (glej tudi za leto 1996 in 1997) (1.3.1999)

Armstrong, John A. (1991): Pristop k nastanku narodov. In: Rizman, Rudi (Red.): Študije o etnonacionalizmu, 39–50, Ljubljana: Krt.

Britannica CD-ROM, 1996.

Does Diversity Make a Difference? (<http://www.foreignrelations.org/studies/transcripts/diversity2.html>) (1.3.1999)

Fukuyama, Francis (1996): Still a Dangerous Place, The Wall Street Journal Europe November 15–16, 1996.

Gellner, Ernest (1991): Nacionalizem. In: Rizman, Rudi (Red.): Študije o etnonacionalizmu, 239–265, Ljubljana: Krt.

Huntington, Samuel P. (1993): *The Clash of Civilization?*. Foreign Affairs, Summer 1993, 22–25.

Huntington, Samuel P. (1996): *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster, New York.

Lévi- Strauss, Claude (1985): *Oddaljeni pogled*, ŠKUC, Ljubljana.

Rizman, Rudi (izbral in uredil) (1991): *Študije o etnonacionalizmu*: zbornik, Krt, Ljubljana.

Schmitt, Carl (1990): *Tri razprave*, Krt, Ljubljana.

Top Decision Makers Survey (<http://europa.eu.int/en/comm/dg10/infcom/epo/polls.html>) (1.3.1999)

Dušan Rutar

O erosofiji in erosofih

Jacques Derrida, *Archive Fever: A Freudian Impression*, Chicago & London: The University of Chicago Press 1996

Jacques Derrida je nesporno filozof, ki ga je treba brati. Treba ga je brati veliko in dolgo. Zlasti v teh časih, ko vsi, ki hočejo biti pametni in razglašajo konec filozofije. Branje tudi ni problem, saj Derrida na leto napiše toliko knjig, da jih komaj sproti preberemo. A možgani se kljub temu ne morejo utruditi. V prebiranju Derridajevih knjig je vselej veliko užitka. Zato tudi pišemo tole recenzijo. Da bi ga ljudje brali. Veliko in dolgo. Vedno znova.

Knjiga, ki jo imamo pred seboj, je izvrstna in neverjetna. Preprosto. Vendar to pomeni, da njeno izvrstnost lahko dojamemo le kot arhivarji, drugače pa ne. Derrida v knjigi namreč razmišlja o arhivih, o njihovi strukturi, naravi, funkciji. In razmišlja na način, ki je kompatibilen s samo naravo arhiva: razmišlja kot arhivar. Torej ga moramo tudi brati kot arhivarji. Za to pa potrebujemo *tecne*, spretnost, tehniko, umetnost, umevanje. Ki se jih moramo naučiti. Zadeva nikakor ni preprosta: Derridaja ne moremo brati kot druge knjige.

Torej ga moramo brati drugače. Kot arhivarji. Biti arhivar pomeni odhajati v arhive, pomeni biti arheolog in zgodovinar. Derrida je vse to in še več: je filozof in *erosof*.

Derrida si zastavi tudi tole vprašanje: ali je psihoanaliza judovska znanost? Kaj bi to lahko pomenilo? Če ugotovimo, da je zares judovska, seveda. Odgovor morda najdemo pri nekem drugem francoskem avtorju, ki je bil izjemen poznavalec psihoanalize. Gilles Deleuze, kajti prav njega imamo v mislih, je spregovoril o Erosofiji, da bi pojasnil odnos med filozofijo in psihoanalizo, ki ne more biti izključevanje. Beseda je

nastala tako, da je Deleuze sočasno razmišljal o filozofiji in psihoanalizi. Eros je gon, katerega delovanje je analiziral Freud. Erosfija je zato filozofija, ki se oblikuje kot modrost. A nikoli brez Erosa. Ugotavljati, kako psihoanaliza in filozofija "ne gresta skupaj", je zaradi tega neslanost: brez Erosa ni filozofije. A kjer je Eros, je blizu tudi Tanatos.

Toda vrnimo se k Derridaju. Zapišimo: psihoanaliza je judovska znanost. O tem razmišlja Derrida, in pravi: s psihoanalizo se ukvarjajo judje. Prav smo zapisali: s psihoanalizo se lahko ukvarjajo tudi Judje, pripadniki nekega naroda, toda vselej se ukvarjajo tudi judje. Tujci, drugačeži, tudi izmečki.

Zakaj se s psihoanalizo ukvarjajo prav judje? Ukvarjajo se zato, ker tako terja diskurz analitika, v katerem je analitik objekt želje, tisti znameniti in težko razumljivi *mali a*. In prav kot objekt želje je analitik izmeček, saj ne sodi nikamor. Nikjer ga nimajo za "svojega", v nobenem imaginariju ne pripada občestvu, nikoli ni "naš". Vselej je zunaj. In prav zaradi tega je avtonomen in "svoj". Vztraja pri diskurzu, katerega resnica je vednost, učinek pa subjekt, \$. Kdor se ukvarja s psihoanalizo, se lahko le kot ta razcepljeni subjekt.

Subjekt pa je kljub avtonomnosti podrejen vrhovni avtoriteti, o kateri je Derrida razmišljal takole. *Arh-patriarh*, pravi Derrida, je pravi zastopnik simbolnega zakona, o katerem je govoril Freud, ko je interpretiral Ojdipov kompleks. Očetni "Ne!" zato ni nikakršna očetova muha, s katero se naslavlja na otroke, ampak je zakon, ki mora biti.

Očetni zakon odvrne otroka od Matere kot prvega Velikega Drugega. Toda odvrne ga na nenavaden način: vrne ga v arhiv, bi lahko zapisali, sledeč Derridajevi natančni misli. Vračati se v arhiv pa najprej pomeni ukvarjati se z jezikom. Omenimo ob tej priložnosti še tretjega velikega francoskega avtorja. To je bil Michel Foucault, ki je večkrat poudaril, da človeško bitje, ko raziskuje jezik, odkriva njegove notranje možnosti, ne pa nekaj, kar je domnevno zunaj njega. Ne odkriva "objektivnega zunanjega sveta". Ne odkriva "golih dejstev".

To je pomembno. Biti arhivar pomeni biti znot-

raj, vedno znotraj, ne zunaj. Pomeni vedeti, da se jezik ne nanaša na nekakšno "zunanjo" realnost, saj vselej že je realnost. Jezik je realnost kot arhiv. Ta nastaja z odkrivanjem njegovih notranjih možnosti.

Arh-patriarh je pri tem zelo pomemben. Med empiričnim očetom in simbolnim očetom je zato pomembna razlika, ki jo lahko primerjamo z razliko med psihološkim jazom in simbolnim jazom ali subjektom. Prvi vselej refleksno (vsaj tak je vtis) prisega na golo objektivno empirijo in njeno nenehno razvijanje, drugi prisega na nesimbolizabilni simbolni zakon, brez katerega ne bi bilo nobene empirije. Kaj je bilo torej prej: gola empirija ali simbolni zakon? Najprej je bil zakon, arhaični zakon, prvotni zakon. Vselej je najprej zakon. Ki ga je v empiriji moral nekdo zastopati. Zastopal ga je oče. In ga zastopa še danes. Vselej ga bo zastopal.

Ker obstaja arh-patriarh, obstaja tudi arh-iv. Oblikuje se, ker je subjekt kot simbolno bitje svoboden. Kot svoboden lahko raziskuje jezik. In ga tudi raziskuje. Le zakaj ga ne bi? Pri tem se giblje navznoter, ne nekam ven, v transcendenco. In v tem gibanju je nekaj nenavadnega: subjekt lahko pride do srca stvari, kot je rekel Foucault. Srce stvari je nematerializirano središče arhiva, ki je jezik. Na koncu je treba zapreti oči, da bi še videli. In vedeli. Tako kot v Platonovi votlini. Sonce je namreč *veritas*, resnica. Bleščeča kot sonce. Preveč bleščeča. Zapreti moramo oči, drugače ne moremo več niti videti niti vedeti.

Ko potujemo proti notranjim mejam, ko potujemo kot arhivarji, ne odkrivamo le njegovih notranjih možnosti, ampak odkrivamo še nekaj. Odkrivamo druge jezike. Strastno jih odkrivamo, zato *fever*. Odkrivamo drugačne jezike in se jih ne bojimo, kot se ne bojimo ničesar, kar je drugačno. Srce stvari pa je tudi popolna noč. Ni Heglova noč sveta, ampak je popolna noč. Noč sveta nastane, ko začne arhiv razpadati. Tudi to je izjemno pomembno, kajti Derrida poudarja, da moramo arhive varovati pred nepridipravi in pred vsemi, ki se v njih ne znajo vesti. Ki jih ne znajo uporabljati.

Jezik, pravi Foucault, je odvisen od moči, s katero drži na razdalji smrt. Brez te moči bi jezik

razpadel, razpadli bi arhivi. Nastopila bi noč sveta.

Z močjo, ki je inherentna jeziku, le-ta ohranja sebe in se multiplicira. Zato nastajajo novi jeziki. Sodobna znanost v teh profanih časih ne razume več narave arhivov. Hoče biti objektivna, namesto da bi raziskovala arhive in odkrivala njihove notranje možnosti in drugačne jezike. Poudarja, da mora obstajati en sam jezik, ki je sterilen, objektivni, nevtralen, "čist".

Erosufija je zato alternativa znanosti. Obstaja tudi delo, ki ga bomo recenzirali prihodnjič, delo, ki ga je spisal Malcolm Bowie. Naslov je *Psychoanalysis and the Future of Theory*. Izjemna knjiga, ki govori natanko o tem, kar pišemo: moderna galilejska znanost nima več kaj povedati. Brez Erosa in arhivov je sterilna in obupno dolgočasna. Erosufija jo bo nasledila.

Psihoanaliza pa ni le teorija simbolnega jaza ali subjekta, arh-patriarha in očetnega zakona, ampak je tudi splošna teorija o arhivih. Tako Derrida.

Živimo v svetu, v katerem ni prihodnosti in ni preteklosti. Vsaj tako lahko razberemo iz vedenja in delovanja ljudi. Psiholoških ljudi, ki niso kiborgi, čeprav živijo v kibernetičnih in simuliranih svetovih. Ko govorimo o kiborgih, mislimo na replikante iz filma *Blade Runner*. To smo imeli priložnost videti tudi v filmih *Matrica* in *Kocka*. Preteklosti ni zato, ker obstajajo le naivne politične obljube svetle prihodnosti. Te kajpak tudi (še) ni. In kje je preteklost? V arhivih, ki so zastraženi. A ne na način pozitivne danosti, ki bi jo lahko vzeli iz arhiva, tako kot vzamemo robec iz predala.

A saj tudi sedanjosti ni. Ta je vselej že preteklost, arhivirana, shranjena, fragmentirana. In ko smo pozorni na neobstoječo sedanjost ali neobstoječo prihodnost, prezremo arhive, tj. preteklost, saj smo zazrti v svetla jutrišnja obzorja. Preprosto nas ne zanima, kaj se dogaja v arhivih, kako nastajajo in kako jih razumeti. Interpretacij zato ne dobimo iz arhivov, ampak svet razumemo tako, kot nam narekujejo oni, ki so močno zainteresirani, da je svet tak, kakršen pač je.

Zenonu je bilo to jasno. In potem se je lotil aporij. Za vse mogoče prihodnje rodove. Toda stoike in njihovo filozofijo so praviloma razumeli

tako, kot so hoteli. Pripisovali so jim nekakšno stoiško držo, ki domnevno mirno prenaša svet in njegove brutalnosti ter se ne vznemirja. Pri tem so se seveda pošteno motili.

V prizadevanjih, da bi prihodnost, ki je nujno svetla in lepa, za vsako ceno bila, je dandanašnji nekaj diaboličnega. Nekaj demonskega in zlega. Je namreč zlasti izključevanje teh, ki ne sodijo v prihodnost. Da, obstajajo ljudje brez prihodnosti. Obstajajo prihodnosti brez določenih ljudi. Ali so potem sploh še ljudje? In ali je mogoča prihodnost, če iz nje izpade eno samo človeško bitje? Kar počez so začeli govoriti o integracijah in globalizaciji. A usekali so mimo. Zelo mimo.

Globalizacija je avtoritarna. Vključevanje v Evropsko skupnost je avtoritarno. Povedati in zastopati bi morali svojo zgodbo, namesto da se klanjamo birokratom iz Bruslja in klečeplazimo pred njimi. Nekaterim bo sicer v ES lepo. Seveda jim bo lepo, drugim pa bo še slabše. Nujno jim bo slabše, saj ne more biti vsem lepo. Globalizirani svet ne bo narejen za vse. Obstajal bo le, če bodo nekateri izključeni. Izključeni pa so tuji, judje.

In ti imajo nenavaden privilegij, o katerem govori Derrida. Njihov privilegij je interpretacijski. Imajo dostop do arhivov, saj vedo, kako se v njih vesti in kaj v njih delati. Kaj torej delajo judje v arhivih? Učijo se interpretacij sveta in odkrivajo druge jezike ter njihove notranje možnosti in omejenosti. Zakaj so take interpretacije potrebne? Potrebne so zato, da bi svet bil, kajti interpretacijam moramo vselej postaviti nasproti alternativne interpretacije. S tem dokazujemo, da so interpretacije mogoče, da je svet mogoč. In da je omejen, notranje omejen. Sveta ni, če ni notranje omejen. V arhivih se učimo oblikovati interpretacije sveta, ki so notranje meje sveta. Zaradi njih svet je.

Erosufija je torej vročica, zaradi katere lahko oblikujemo drugačne interpretacije. V arhivih. Globalizacija pa je demonska, zavezana je gonu smrti, Tanatosu. Zavezana je načelu nirvane. Tako Freud. In Derrida se z njim strinja.

Ko se v arhivih trudimo z drugačnimi interpretacijami sveta, se trudimo z znaki. Ti pa postavljajo pod vprašaj vsako mogočo prihodnost,

pa naj bo lepa in prijazna ali pa ne. Kajti vprašanje o arhivih nikakor ni vprašanje o preteklosti, pravi Derrida (str. 36). Pač pa je vprašanje prihodnosti. In o njej. Je vprašanje iz prihodnosti.

Ne obstaja namreč zagotovilo prihodnosti. Obstaja pa vprašanje, prihodnost kot vprašanje, vprašanje kot prihodnost. Nikjer ni zapisano, da prihodnost sploh bo. Nikoli ne moremo vedeti, kaj arhivi pomenijo za prihodnost. Ta je stvar interpretacij in spopadov med njimi. Zato arhive skrbno varujejo in nadzorujejo. Pomislite na film *Sedem*, ki je preroški. Tam so knjige, katerih branje skrbno beležijo in nadzorujejo. Vpleten je celo FBI. In taisti FBI je v zagati, ker se je nekdo lotil resne interpretacije knjig, ki so bile na črnem seznamu. Pri FBI namreč niso imeli interpreta, ki bi bil kos t. i. "morilcu". Ki je seveda predvsem bralec in interpret, morilca pa so si morali izmisliti agenti FBI. Ker je to njihovo delo.

Kaj torej prenese oče (patriarh) na sina? Na primer na Sigismunda. Svojo kompetenco. Ki je? Zmožnost interpretacije, ki ni nič drugega kot zmožnost drugačne interpretacije. Oče zato napoti sina k branju besedil. Starih besedil. Arhivskih. Napoti ga k arhivom. Nikamor drugam. To je njegova edina naloga, ki jo mora izpolniti na tem svetu. In na onem tudi.

Kaj pa sin? Mora oditi k arhivom in jih odpakirati. Interpretirati. In razlagati. Glasno in javno. Pred vsemi. In pred drugimi ter drugačnimi. To je vse, kar mora narediti na tem svetu. In na onem tudi. Ponovno. Nekaj se ponavlja, a ne tako kot v primeru svetle prihodnosti.

Kaj pa današnji učitelji? Ali so sposobni ponavljati očetovo, pastriarhovo, arhaično gesto in postati vredni mandata, ki so ga prejeli od njega? Če bi se dijaki in dijakinje napotili k arhivom, ne bi vsi enako odgovarjali na bedasta šolska vprašanja o tem, kaj je kdo rekel. Vendar učitelji tega ne zmorejo. In ne znajo. Seveda niti ne smejo, tudi če bi znali in hoteli. Taka je namreč šola, ta neumni, a neverjetno močni ideološki aparat. In bo tudi v prihodnosti. Ki zaradi tega ne bo nič lepša, kot je sedanjost. Lepša bi postala šele tedaj, ko bi učitelji začeli ponavljati očetovo gesto, ki bi jo sprejeli in ljubili kot svojo. Ko bi postali zastopniki in zastopnice simbolnega zakona.

Dijaki in dijakinje so zato izgubljeni.

V šolah sedaj prevladujejo ženske. Prevladujejo kot matere. Da bo vse skupaj še slabše. Te so namreč zlasti lepe in znajo ter hočejo ščititi otroke, za katere je treba tudi skrbeti. Da bodo zdravi, lepi, močni in uspešni. To pa je premalo. Ker jih ščitijo, jih lahko ščitijo tudi preveč. Zlahka in zelo hitro. Pred tem se otroci lahko zavarujejo le z upoštevanjem očetnega zakona, ki se mu rade volje podredijo. A ta je dandanašnji v glavnem odsoten in popolnoma nemočen, kar pomeni, da otroci niso zaščiteni pred sadističnim materinskim nadjazom, ki ima vso moč. Pred njim niso zaščiteni niti učitelji in učiteljice.

Kaj je sadizem? O tem nas je poučil de Sade. Sadizem ni nič drugega kot neko prizadevanje, katerega objekt je nenavaden in bizaren. Objekt sadizma je namreč vse, kar bi lahko bilo. S tem se je strinjal tudi Foucault. To pomeni, da je odvisnost od sadističnega nadjaza mogoče doživljati kot svobodo: človeško bitje bi bilo lahko vse, kar je mogoče. Lahko naredi vse, kar je mogoče. Lahko potroši in konzumira vse, kar je mogoče.

Patriarh pravi drugače. Nekaj ni mogoče. Ne danes ne jutri.

Očetni zakon bo šele v prihodnosti v šole vnesel možnost novega in drugačnega učenja. Ko bo imel ponovno moč, tj. ko ga bodo človeška bitja ponovno prepoznala in se mu podredila. Brez podreditve je namreč povsem nemočen. In ta zakon bo končno učence in učenke zaznamoval na nov način. Kako? Tako da bodo postali sposobni misliti arhive. Ne informacije in ne podatke, ampak nedoločene in vse bolj kompleksne arhive. V arhivih, v katerih ne bodo iskali podatkov in informacij, ampak bodo oblikovali interpretacije oz. razlage. V njih se bodo počutili kot doma. Z interpretacijami bodo ponovno vešči, zelo vešči. Oblikovali jih bodo samostojno in neodvisno, saj to terja očetni zakon, ki je osnovni zakon človeškega bitja na vsakem mogočem svetu. Torej ne bodo več odvisni od učiteljev in učiteljic ter drugih zemeljskih avtoritet. Sploh ne bodo več odvisni. Od nikogar, saj bodo odvisni od simbolnega zakona, ki ga zastopa arh-patriarh.

To bo največ, kar bo lahko ponudila nova šola.

Ne prenovljena, kakršna obstaja v tej deželi, ampak nova. Popolnoma in radikalno nova. Takrat se bodo ponovno spomnili Platonove Akademije. In jo bodo odpakirali. V novi šoli. To bo celo največ, kar bi človeškemu bitju kdorkoli sploh lahko ponudil. Subjektu ni mogoče ponuditi več, kot je simbolni zakon, ki ga ponudi vselej odsotni oče, patriarh, arh-patriarh. Z njim je sin svoboden, čeprav je tak že po naravi. A prav po naravi potrebuje za svojo svobodo očetni zakon.

Morda pa bodo šele učitelji prihodnosti ponovno sposobni govoriti z duhovi. Na primer s Freudovimi ali z Marxovimi. Morda. In potem bodo erosofoi.

Borut Mekina

Raje bi ležal na plaži

Martin Krygier. *Between fear and hope: Hybrid thoughts on public values*, ABC books, Sydney, 1997. 165 strani.

Ena izmed temeljnih pravic vsakega bralca je, da knjigo odvrže, ko mu ta postane v breme. Kljub temu pa smo knjigo Martina Krygierja brali še kar naprej, vzporedno s predsodki in vzpostavljeno nerazpoloženostjo, ki se je pojavila že pri prvih straneh. Krygierju torej ni uspelo tisto, kar si je tako strašno in globoko želel, kar ga je moralno legitimiralo in motiviralo, da je – tudi sam s strašnim trdom in nerazpoloženostjo – “izdeloval” stran za stranjo. Piscu, ki misli, da je “izvoljen” in tudi bralcu namreč ne preostane nič drugega, kot da trpi dalje, kadar je govora o priporočilih lepega demokratičnega delovanja, o velikem pomenu svobode in o prikritih nevarnostih komunističnih institucij. Seveda, pod takšnim “bičem” moramo še samim sebi dokazati, da smo v teh časih in na tem kraju pri koncu Balkana vsi pretežno tolerantni in politično korektni.

Vsebina knjige, ki je neke vrste kurz demokratičnega bontona, je bila sprva namenjena poslušalcem avstralskega radia ABC. Kako so se oni počutili, ali so raje poslušali glasbo na kakšni drugi postaji, ali pa so z zanimanjem prisluhnili Krygierju, saj so prvič slišali za demokracijo – ne vemo. Pri ne-avstralskih poslušalcih ali bralcih pozitivnega učinka verjetno ni bilo. Ti so namreč ob branju teh hibridnih misli začutili nelagodje, saj jim je avtor vneto dopovedoval, v kakšnem barbarskem svetu v bistvu živijo in kako je Avstralija nekaj čisto drugačnega. Da, malce nacionalistično napisana knjiga je lahko tudi reklama za turiste, ki so razočarani nad lastno državo.

V skladu z vsebino Krygerjeve misli se nam, Evropejcem in ex-Jugoslovanom zdijo njegova

priporočila smešna, ker pač nismo Avstralci, zato pa imamo tukaj v Evropi tudi vedno opravlja s totalitarizmi: V nas, nevednejših še vedno živi smrdljiv duh nedemokratske kulture, ki nas obseda in ponavlja napake, iz katerih se skušamo učiti. Tako zna vsevedni Krygier veliko povedati tudi o katastrofi in nerazumljivi netolerantni nedemokraciji v ex-Jugoslaviji in po njegovem mnenju ravno nasprotni (seveda razen do avstralskih staroselcev) najbolj tolerantni družbi, kar jih je kdajkoli občutil – Avstraliji. Kakšno razsvetljenje! Na nas je, da se odločimo: balkanska ali pa zahodnoevropsko-avstralska vrednostna orientacija. Zanj je odločitev jasna. Kaj pa za nas? Morda je življenje tukaj, med še neizumrlo "balkansko" kulturno usmerjenostjo vseeno bolj privlačno. Morda je bolje živeti v t.i. *civil society*, kjer se je burek in grdo govori, kjer gre vse bolj počasi. Čeprav pa je tudi res, da se med ekscesnimi vrhovi bratstva in enakosti pojavijo doline kot je Bosna. Ali kot je ugotovil tudi Krygier sam: "Avstralija ni Nemčija: ni ne Goetheja ne Hitlerja". V bistvu dolgčas, ali ne?

Če predpostavljamo, da nismo edini, ki tako razmišljamo, potem bi lahko sklenili, da se med shizofreničnimi družbami v prehodu (ex-komunističnimi) v nov družbenoekonomski red pojavlja razočaranje pred zaenkrat še edino opcijo: dolgočasnim, a hkrati hiperaktivnim kapitalizmom z malce bolj humanim videzom. Med zahodnoevropskimi družbami pa Krygier povzdiguje tiste bolj liberalne. Poleg Avstralije, ki ga je motivirala, bi sem lahko prišteli še ZDA in Anglijo. Ne bi se ravno strinjali s trditvijo, da je v takšnih družbah najlepše živeti in da, če so izpolnjeni vsi njegovi kriteriji vzorne družbe, ta ne more biti revna in nepravilna. Krygier misli, da v pravih demokracijah ni revščine in krivic. Če pa so, je to le zato, ker se ljudje niso dovolj potrudili pri razvoju svoje tolerantnosti in nenasilnosti, se torej niso dovolj poglobljali v takšna vzgojna čtiva, kot je ta zbirka esejev.

A statistično imajo prav te države, ki jih Krygier tako ceni, najbolj neenakomerno distribucijo dohodkov, imajo relativno največ revnega prebivalstva, statistično skoraj enkrat več kot Slovenija. Potem tudi ni nenavadno, če prispeva Los

Angeles več denarja za vzdrževanje javnega reda in miru (prenasičeni zapori, policija), kot pa za t.i. socialne zadeve.

Krygier zna veliko povedati tudi o nekdanjih komunističnih državah, ki bi naj imele pred seboj še dolgo, od zahodnih tolerantnih demokracij shojeno pot. Predvsem v smislu razvoja civilne družbe in demokratične politične kulture. Kot da je razvoj linearen in kot da bomo prav vsi šli po isti poti.

Za razvijanje osebne tolerance Krygier predlaga "potovanje", spoznavanje drugih družb in kultur (tako, kot je on sam potovalec, hibrid, razpet med dve družbi, sin prebegle židovske družine). To potovanje je seveda lahko tudi miselno, s pomočjo knjige in hipotetičnih eksperimentov, kot je roman. Pravi, da bi post-komunistične družbe rade dosegle enako stopnjo razvoja brez tega potovanja. Pri tem se mu ni zapisalo, da so bile ravno v obdobju ekspanzije zahodnoevropskega kolonializma, ko so se srečale večje skupine ljudi, rojena (v smislu povezave med potovanjem in toleranco) nepričakovano velika sovraštva. Danes masovna potovanja seveda ne povzročajo tako velikih kulturnih šokov, kot tudi ne zažigamo in prepovedujemo romanov. Zakaj? Smo res postali bolj tolerantni? Ali pa smo skozi čas razvili kakšne znotrajkulturne institucije ali pa kar normativne obrazce, ki to preprečujejo. Morda tako, da nas zaščiti pred tujim, da se nam tuje ne zdi več tako šokantno "drugo". Vpliv drugih kultur na spremembo našega obnašanja je dandanes verjetno majhen. Vzorec, preko katerega preinterpretiramo drugost, kvečjemu še potrdi našo identiteto. Knjigo odvržemo, če nam ni všeč, gledamo filme, ki so nam všeč in izbiramo vero, ki nam je všeč. Krygier bi lahko tudi trdil, da bo globalizirano (internetsko) spoznavanje drugačnosti prineslo revolucijo v razvoju tolerance. Čeprav amplituda, kot že rečeno, morebiti ni tako ekstremna kot včasih, pa takšen razvoj prinaša ravno toliko nove tolerance kot novega sovraštva. Kljub temu, da daje Krygier toliko na civilno družbo, sestavljeno iz skupin ljudi, ki najdejo v njej svojo identiteto, pa pozablja, da se identiteta vzpostavlja preko zavračanja, celo preko sovraštva. Ali kakor gre tisto: Ne moreš imeti rad sebe, če ne sovražiš

tistega, kar ti nisi. In če Krygier hvali lastnost sodobne civilne družbe, v kateri se med seboj nimamo preveč radi, hkrati pa se preveč ne sovražimo, gre to na račun identitete. In smo že tukaj: Kriza vrednot, ne vemo kam naprej in od kod, dokler končno ne začnemo nove vojne.

Kot ilustrativen primer čudežno demokratične avstralske klime da Krygier ironično opazko, da se protestanti in katoličani na severnem Irskem streljajo, medtem ko v Avstraliji srečno bivajo drug ob drugem. Mimogrede, podobno poenostavitev je dal tudi Henry Kissinger o vojni v Bosni, ko je dejal, da je to konflikt zaradi vere in ne etničnosti, saj so vse bojujoče se skupine iz iste etnične skupine (Slovani).

Enako smešna je tudi trditev, da se Srbi in Hrvati, ko pridejo živeti v Avstralijo, takoj "nehajo streljati". Vsaj glede naših izseljencev v Avstraliji pa vemo, da bi se pripadniki različnih političnih blokov tam prej spustili na nivo fizičnega obračuna kot v Sloveniji, kjer še nekako gre.

Lepi ideali, pozitivne sanje in upi, o katerih Krygier piše, ki bi naj bili motor "dobrega političnega", se tako njemu, kot tudi nam zdijo povsem samoumevni. Morajo biti, je sporočilo, moramo jih gojiti in razvijati, skorajda: moramo jih realizirati in udejanjati, pa naj se zgodi karkoli. Ker vse drugo, kar ni ta ideal, menda ni vredno eksistence. Svoboda, enakopravnost, liberalna država, človekove pravice, so vse stara načela, rojena v obdobjih največjih frustracij in agonij. Vendar se ne bi bilo odveč vprašati, od kod ta permanentna težnja po spreminjanju sveta, po vsiljevanju takšnih in nasprotnih idealov, ki s seboj vedno prinašajo svoja nasprotja, nebesa in pekel. Lepša kot je obljuba po nebesih, strašnejša je grožnja pekla. Problem pa je v tem, da so takšni ideali lahko še kako resnični. Kako težko mora biti tistim, ki vse življenje prenašajo in verjamejo v neskončno prekletstvo v peklu. S tem, ko smo jim dali obljubo lepega nedosegljivega, smo jim uničili tostransko bivanje. S tem, ko ljudem vcep-ljamo naše predstave o idealih in če nam verjamejo, jim zagrenimo življenje.

Hoteti nekaj ali ne-hoteti je že vnaprej obsojeno na neuspeh. In ker se danes tudi največjim racionalistom, vernikom v vzročno-po-

sledične zveze, dozdeva, da se preveč stvari zgodi enostavno po naključju, da je danes čas konca ideologij, je pogosto bolje ali vsaj enako dobro kar tako ležati na soncu.

Mitja Reichenberg

»...!«

Dušan Rutar: Teološki spisi. Bula, Društvo za zaščito ateističnih čustev, leto 1/99, številka 00, Ljubljana 1999, 128 strani.

Kristus ni odrešil človeštva. Njegova naloga oz. dolžnost sploh ni bila, da bi koga reševal. Imel je dolžnost, a ta je bila iz drugega registra.

(Dušan Rutar, Teološki spisi, str. 3)

Kar držimo v rokah, ni knjiga. Tudi slika ni. Ni kip in ni pesem. Ni molitvenik in ni priročnik za boljše življenje. Ni ubesedljivo.

Je. Ima platnice, kot bi bila knjiga, pa vendar jo presega. S knjigo namreč lahko živimo, komuniciramo ali jo kakorkoli uporabljamo. Ta 'stvar' pa je dolžnost. Je *Sedem* in vse hkrati. Toliko o tem, kaj imamo pred seboj.

Naslov Teološki spisi je natisnjen zato, da ima Stvar naslov. V njem je skrito pojmovno in stvarno to, kar lahko v Njej najdemo. Sicer pa – ali sploh kaj iščemo? Malo je še ljudi, ki so sposobni kaj iskati, saj je za pravega iskalca potrebno mnogo poguma in znanja, za znanjem pa se skriva mnogo vprašanj, za njimi je brez števila odgovorov in za njimi velik pogum nadaljnjih iskanj med Resnicami in Zmotami, ki nikoli niso to, kar so, ampak zmeraj kažejo na to, kar niso. In Teološki spisi to niso.

Ste že čutili breztežnost izrečene misli, ki je zaplapolala v poletnem večeru in obvisela kot pahljača na drugi strani zaznavanja? Ne? Tudi prav. Potem niste pogumni. V rokah držati Rutarjeve Teološke spise je vprašanje poguma.

Pa gremo po vrsti. Pogumno je razmišljati, še posebej danes, ko je svet prepoln lažnih rokohitrecev, klošarjev, prerokov in kapitalističnih samodržcev znotraj cerkvenih zidov, napolnjenih z dimom grmad, vzdihni heretikov ter vonjem pož-

ganih čarovnic. Saj imajo preveč zaprta okna in srce, da bi lahko prezračili temne kote krvavočrnih oblačil. Kristus ni odrešil človeštva. Naša dolžnost je, da primemo Resnico spisov, ki jih je Rutar postavil med Resnico in Pogumom. Ljubiti. Ljubiti Resnico in Ljubiti Pogum. Ampak najtežje je zmeraj na koncu: kako spoznati Resnico in Pogum? Preposto. Vedeti moramo, kaj Resnica in Pogum nista.

Kristus je prišel izpolnit dolžnost. Nič drugega. (Dušan Rutar, Teološki spisi, str. 3)

Je čas za smrt. Spogledovanje z njo je ena bistvenih Resnic Rutarjevih Teoloških spisov. Tako kot obvlada Freuda in njegove duhove, obvlada kompas Holandca, ki skozi megleno morje varno krmari duše v luč. Smrt je Pot in je Resnica. Ali ni prav to Kristus nekoč in nekje sam dejal? Njegova dolžnost je bila smrt. Tako kot je naša, samo nekateri delajo iz nje spektakel za nepismene plebejce, katerih nespamet je vir zaslужka pustnim šemam. Katera barva je prava? Bela, vijolična, kardinalsko rdeča, zlata, črna? Samo črna je *vse barve*. In prav zato je smrt tako božansko bela, da je ne zgrešimo med črnimi mislimi, med črnimi ideali, med črnimi kartami, med črnimi prsti, med črnimi kravatami, med črnimi krstami, med črnimi črkami sožalnic. Med črnimi mašami. Smrt je bela in samo njen je ves Čas. Ona je Čas in Čas je v njej. Teološki spisi jo imajo, vso nežno in nujno. In bog prebiva v njej. Samo v njej, ker je ona Pot in Resnica, o kateri je umorjeni Kristus spregovoril takrat, ko bi ga morali poslušati vsi in ne samo tistih dvanajst. Ampak to je spet nova zgodba.

Mirno lahko trdimo: ko se izgubimo, se srečamo. Pa to ni paradoks. Znameniti napis v piramidi nas uči: *zaspim, da se zbudim, umrem, da živim* – in nam da vedeti, da nekoč ni bilo vse tako, kot je danes. Ljudje so radi živeli. Zato so tudi radi umrli. Prehod. Skozi ena vrat noter, skozi druga ven, iz sobane v sobano, kakor zgoraj, tako spodaj, kot na nebu, tako na zemlji, kot v življenju, tako v smrti. Danes se večina boji živeti. V to so naučeni. In Cerkev to uči in s pridom prodaja.

“Vse življenje so nas vzgajali in nam obljubljali to in ono. Zaklenili so nas pod postave in nam ukazovali, naj jih ubogamo. Uplenili so nas, ugrabili. Kot v zeleno oblečeni teroristi. Naganjali so nam strah v kosti in v nas vzbujali občutke krivde. Zlasti katoliška cerkev. In potem smo se bali vsega: novih idej, novih misli, novih dogodkov, novih oblik vedenja, drugačnega seksa, drugačnih ljudi, drugačnih svetov, drugačnih časov, gejev, lezbijk, prostitutk, hendikepiranih, muslimanov, sosedov, roditeljev, policajev, učiteljev, vojakov, postajenačelnikov, kardinalov, mafijašev, pedofilov, papeža, Freudovih duhov, Marxovih duhov itd., bali smo se vsega in vseh, le tistega ne, česar bi se upravičeno morali. Nismo se bali boga. In zato smo ga izgubili.” (Dušan Rutar: Teološki spisi, str. 29–30).

Ne bojte se. Vse je Pot. Vera v Pot je vera v Smrt. Lahko jo preoblečemo ali ji natakneмо drugo ime, pa vendar bo ostala v bistvu zmeraj snežno bela, kot čista misel. Kot nepohojen sneg ali obleka nekdanje neveste, še preden so se v njo obrisali črni prsti pogube Življenja s pridigami in grehom. Edina prava barva je zato bela.

Kristus je bil subjekt v pristno heglovskem pomenu besede. Biti subjekt namreč pomeni biti meja sveta. Tako Hegel, ki ga ni mogoče preseči. (Dušan Rutar, Teološki spisi, str. 3)

Subjekt v današnjem svetu je zguba. Rutar se obrne na Freuda s prepričljivimi pogledi, za katere vsi vemo, da so lahko le preobrazba duha. In prav to je danes največji greh, ker Cerkev grehe sproti proizvaja in ne odpušča, saj ni kaj odpustiti, tako kot ni mogoče ničesar spremeniti. Vse je lahko edino hkrati prisotno in vsepojmovno, zato ustanavljanje novodobnih izhodov ne vodi prav nikamor, samo v nov krog, po katerem se bodo razsvetljeni pripeljali na izhodiščno točko in hvallili imaginarnega prevodnika ter vlakovodjo, kako dobro da sta opravila svojo nalogo, ker se jim na poti od tu do nikamor ni nič (hudega) pripetilo. Nič.

Monolog s Freedom zapiše Dušan Rutar kot poglavje. Moč njegovega jezika nam odkriva ekstatične razlage cerkvenih statičnosti in nesmis-

lov v vojaškem konceptu, saj razmišljanje ni potrebno zato, da bi nekaj razumeli; razum je vodljiv, še posebej, če ga oplemenitimo z ideologijo, ustrahovanjem in grožnjami, kot je to uspelo Cerkev. Upirati se. Za vsako ceno in vsakomur. Pastoralcem, komunalcem, padalcem, zavojevalcem, industrijalcem, igralcem, bralcem, fevdalcem, Xefelpitoisvalukralcem ... Vsem. In z lastnim srcem.

Subjekt je meja sveta. Kristus je bil meja sveta. (Dušan Rutar, Teološki spisi, str. 3)

Duh je brezmejen. Kot ljubezen. Kot pogled. Kaos je najvišja oblika reda in zato je ljubezen kaotična. Izhaja iz Duha in se v njega vrača. Teološki spisi nas soočajo z dvema temeljnima religijama: resnico in ljubeznijo do resnice. A ko se podamo na pot iskanja in sprejemanja prve in druge, naletimo na mnoge užitke. Ne se jih otepati, sprejemati jih in, kot to dovoljujeta Rutar in Freud, povzpeti se preko njih v stanje brez greha. Greh je izum Cerve in njenih lajnarjev, ki na poti očiščevanja umažejo najčistejše misli in pohabijo najhitrejšega konja Moči. Moč pa je Velika Mati in kraljuje v Duhu, kajti od tam izhaja vse, kar nas pelje v varno zavetje Smrti, od tam pa spet naprej v nov užitek. Meja sveta je v spoznavanju resnic in v odločitvah delati dobro. Pa ne, ker prinaša dobiček, ampak ker prinaša užitek. Tako ob veliki noči, kot ob pustu ali za prvi april. Vseeno. Iskati in postavljati meje pomeni iskati resnico onkraj razumevanja greha, ki ga je tako težko doseči.

“Ko človek pride do konca sveta, izstopi. In odide v nek drug svet. Ne odide zato, ker ga onkraj čaka objekt želje, ampak zaradi čistega dogodka. Dogodek je sublimacija v najčistejši obliki, ki jo zmore človeško bitje. In kdaj je pravi čas za ta dogodek? Ko leže večer, zima zaspi, v snegu pa ostanejo stopinje. Kot spomini. In potem sanjamo spomine in se spominjamo sanj.” (Dušan Rutar: Teološki spisi, str. 30).

Zablode čredniškega malikovanja zvonov in osvetljenih fasad v večernih pokrajinah širom te dežele nas lahko navdajajo edino z bojznijo, da se okoli luči zbirajo samo netopirji. Zaletavajo se v njih in jih želijo doseči. Preseči. Kako dobro,

da so samo netopirji in dobro, da so tako neumni. Sicer pa – kdo je že videl leteče miši? Letijo lahko samo cigani in to – v nebo.

Biti subjekt pomeni vračati se k sebi kot meji sveta. Ne pomeni biti subjektiven, kot verjamejo znanstveniki in se trudijo, da ne bi bili subjektivni.

(Dušan Rutar, Teološki spisi, str. 3)

Varnost. Svet je poln varnosti. Vsi in vse skrbi za varnost. Popolnoma smo obdani s sistemi, ki nudijo varnost. Pred bakterijami v naših kopalnicah in na posodi, v vodi in v postelji. Madeže na obleki odstranimo z varnimi pralnimi praški, ki ne povzročajo razpada rib v vodi. Vrata za varnost pred vlomilci. Predpisi za varnost pred okužbami z govedino in perutnino. Za varnost pred nefiltriranim zrakom, aidsom, trebušno slinavko in blaznostjo. Za varnost smo zgradili celo norišnice. Za čigavo varnost: enih zunaj in drugih znotraj? Varno jih je (raz)ločiti. Imamo varnost pred računalniškimi virusi, ki hrustajo naše varne virtualne svetove, varnost za zaprtimi vrati politikantov, varnost pred zlomom finančne borze, varnost pred zračnim napadom Tralfamadorcev, varnost pred spoznavanjem samega sebe. Tako smo obdani z varnostjo, da je res prav vse na svojem mestu. Torej smo varni. Za druge in zase. Tako je naša edina naloga verjeti v varnost in s tem ne verjeti v nevarnost. Kdo in kaj pa nam daje varnost pred vdorom pridigarjev, dušebrižnikov in kičastih frazerjev? Nič in nihče. Ni kondoma, ki bi jih zadržal.

Vračanje k sebi je dolžnost in je zakon. Je tudi ljubezen: ko Kristus izpolnjuje zakon, ljubi vse ljudi. Ljubi jih kot subjekt.

(Dušan Rutar, Teološki spisi, str. 3)

Ljubiti je več kot razumeti.

Ljubiti je nič in hkrati vse imeti.

To je nekoč nekeje zapisal pesniško razigran duh. Ali sploh lahko kako drugače izrazimo pripadnost ljubezni, ki je tudi dolžnost in zakon? *Beseda je še vedno pri bogu* poudari Dušan Rutar in nam dovoli, da odgrnemo zaveso zaveze med umom in zablodami.

“A vse skupaj je še mnogo hujše in bolj zapleteno, kot si želimo. Če hočemo kaj razumeti, na svet ne smemo gledati samo iz svojega zornega kota, ampak moramo storiti še nekaj. Nekaj, kar nas je naučil Hegel, ko je dokazal, da je svet vselej odtujen od sebe. Prav zaradi tega razumevanje resnice terja odtujitev od te odtujenosti. Šele na ta način bomo razumeli, kako nastaja resnica in kako jo sami zastopamo. To je še zlasti pomembno danes, ko zlasti krščanski trdijo, da bodo premagali odtujenost kapitalističnega sveta s ponovnim uvajanjem vrednot, vzgoje, družine in domačega ognjišča itd. Skušali bomo pokazati, da nas resnična odtujenost, če jim bo uspelo, šele čaka.” (Dušan Rutar: Teološki spisi, str. 104).

Ni slučaj, da se vse začne in konča pri besedi. Tudi ljubezen je beseda. Torej gre za izrekljivo stvar. In vse, kar je izrekljivo, je torej postavljeno v svet verbalnega. Verbalno in pojmovno področje pa nista nikoli povsem zraščena, saj je med njima široka vrzel neuporabnosti. Kategorije iz enega nimajo kaj početi v drugem in obratno, za lažjo manipulacijo pa naredijo retorični žonglerji kremo iz obeh in jo ponudijo kot zmes, v kateri je kar največ – sladkorja. Da se bolj vleče in hitreje pokvari zobe.

“Besede imajo pomen v svetovih, ki jih ustvarjajo, človek lahko živi le v svetu pomenov, kajti jezik je mrtev, besede so mrtve, človek kot bitje besed je mrtev. Živ je le, če postane bitje pomenov.” (Dušan Rutar: Teološki spisi, str. 105).

Tako smo postali podložniki besed, izrečenih, napisanih. Podložniki znakov in verjetja vanje. Pa če so pravi ali ne: znaki, črke, pojmi. Novi znaki, novi pojmi, nove manipulacije, novi prijemi spektakla: vidimo se doma.

Ni tako pomembno, kaj je zapisano v svetem pismu: pomembno je izpolnjevati dolžnost. In ta je ena sama. Kristus je to natančno vedel.

(Dušan Rutar, Teološki spisi, str. 3)

Kdo je resnično svoboden? Samo suženj.

Ali smo danes še sploh sposobni kupiti kruh? Ne. Prijazne prodajalke nas ob naši prošnji vljudno vprašajo po znamki, obliki, izvoru, kategoriji, velikosti kruha, ki si ga res želimo. Pa si ga? Ali si

ga sploh lahko še? Ali obstaja le kruh? Kako ga prepoznati? Kupimo kruh in smo v dilemi: smo kupili pravega? Kaj pa če bi mogoče morali drugega, ali tretjega ali prvega? Smo kupili tistega, ki si ga želimo? Po čem smo ga prepoznali? Le kako smo lahko tako slepo gotovi? Tako hitro zadovoljni z odločitvijo? Katastrofa. Kruh je beseda. Ni pomembno, kako jo zapišemo ali izrečemo. Pojem je tisto, kar želimo kupiti. Pojma ne moremo kupiti. Kruha ne znamo imenovati. Preprosto ga ne znamo več definirati. Nemogoče ga je sploh definirati. Preveč ga je. Preveč besed za en sam kruh. Kruh je lahko samo eden.

Tako kot je dolžnost lahko samo ena. Dušan Rutar izpolnjuje dolžnost in mi jo, ko to zapisujemo, izpolnjujemo z njim. In ker ima dolžnost svoje ime v pojmovnem svetu, je ne moremo izgovoriti, lahko jo le izpolnjujemo. Ni kot današnji kruh z znamko, obliko, posebnostjo in velikostjo. Je kot smisel, ki nam daje uvid v Resnico. In tudi ta je ena sama in prebiva v Dolžnosti.

Niso pomembni vzponi na gore sveta, saj tam ni ničesar, kar bi ne bilo v dolinah, ni potrebno pozlatiti malikov, da bi jih ločili od plevela, saj ne verjamemo v podobe, spravo in marsovce, ni potrebno imenovati dolžnost, da bi se zatekali k njej kot k besedi in k njenemu spoznanju kot virtualnemu cilju, ni potrebno postavljati oltarjev, da bi na njih darovali Pandorino skrinjo z upanjem vred, ni potrebno graditi samostanov, da bi bili ljudje najdeni, saj sploh niso izgubljeni, dokler jih nekdo v imenu nekoga ne prične preganjati kot zlikovce, sploh pa niso potrebne besede. Tudi pomembne niso. Pomembno je samo izpolnjevati dolžnost. A o tem so že spregovorili.

Kristus je s svojo držo subjekta, ki je prišel izpolnit zakon, spravil ljudi in boga. Sprava pomeni odnos med človekom in bogom, in ne med ljudmi. Najprej je *odnos do boga, šele nato je odnos do drugih ljudi*.

(Dušan Rutar, Teološki spisi, str. 3)

Berggasse 19. Dunaj, Avstrija. Freud je izpolnil zakon. Postal je zakon. Virtualnost se je pričela že s križanjem Kristusa, saj je dokazal, da njegov Duh prebiva drugje, pri bogu, kar je bilo za ta-

kratne ljudi droben nesmisel, za večino pa je to ironija *par excellence*, saj drugje kot tukaj in sedaj sploh ne obstaja. Mnogo po orbiti razmetanih mislecev je še danes takšnega zmotnega mnenja. Obstaja tudi drugi svet. Pa ne Telekomov. Ni internet. Ta spada v isti svet. Tisti drugi svet je svet Duhov. Od tam prihajajo impulzi in strasti, od tam so vse bojazni in veselje, tam rastejo sadeži na drevesu zadovoljstva in spoznanja, tam je veroizpoved dober štos in kapital Micro-softa kaplja v morju prozornih vil in drobnih škratov, drug drugega ščipajočih v nos. To je svet Duhov. Od tam prihaja tudi zakon, ki ga je Kristus izpolnil. To je edini kraj, kjer je možna sprava, saj tam biva bog v Ljubezni in Resnici, ki je sama na sebi vse to. In ves dan je lahko sobota popoldan, če se nam to kakorkoli zdi pomembno. Sicer pa tam tako ali tako ni nič pomembno, tudi sobotno popoldne ne. Tam je vsepovsod *Berggasse 19*. Kot spomin in opomin na nekaj, kar bi na tem svetu naj nikoli ne bilo pozabljeno.

Današnji človek še ni pripravljen na Duhove. Niti na te iz sedanjosti, še manj pa na tiste iz preteklosti. Duhovi so zanj svet nekakšnega spiritala in ne svet razuma. Tja pa ne vodijo nobena vrata.

Tako je tudi Freud prišel izpolnit zakon. Spravil je sanje in resničnost. Preteklost in prihodnost. Želje in razum. Um in duha. Nas z nami. In na koncu je zmeraj pomiritev, sprava, kot nas je takrat poučil kralj Ojdip.

Bog ni instanca, ki ima voljo in lahko izpolnjuje naše želje. Prositi boga za izpolnitev želja je blasfemija.

(Dušan Rutar, Teološki spisi, str. 3)

Katakizma v današnjem času je vseobsegajoči trzlaj želje. Želje, ki se ne da izpolniti, ker je njena izpolnitev v njej sami. Kako prositi tistega, ki je sam objekt edine želje za njeno izpolnitev. Padli angeli so bili posledica neizpolnjene želje, ostali angeli so milni mehurčki – želje sploh ne poznajo: ne kot subjekti ne kot objekti. In zato so lahko angeli in imajo perutnice in so brez spodnjic. V spodnjicah se lahko namreč še zmeraj

skriva nekakšno drobna želja. Vsepovsod trčimo na prenapete želje: na poti v Evropo, v kvizu na televiziji, pri poljubljanju žabe in lovljenju zlate ribice, pri studentu s cekini, pod oltarjem in podobnicami, za grmom v Tivoliju, v popevkah in filmih, po telefonu, v gostilnah in javnih hišah. Povsod so kraji za izpolnjevanje želja. Morda pa obstaja samo ena želja. Ena sama samcata, neizrekljiva, pa vendar resnična. Želja brez izpolnitve. Želja po bogu. In ker je želja po bogu in bog želja, je neumno ga prositi za kakršnokoli izpolnitev.

Ali kot pravi Rutar: *“Nazarečan ni nikoli zagovarjal celibata, postavil ni nobenih redovnih pravil, niso ga zanimale hierarhične ureditve, ni verjel, da je potreben noviciat, pričakoval ni nikakršne vstopne obljube, zaobljube in prisege zvestobe. Njegov nauk je bil jasen: ne zanimajo ga pobožne vaje, ne zanimajo ga dolge molitve, ne zanimajo ga lepa nova oblačila, ne zanima ga pokornost, ne zanima ga blišč, ne zanima ga spektakel. Nazarečan je bil spontan in svoboden. Nobene vzgoje ni potreboval, nobenih pastirskih pisem, nobenega vodenja. Potreboval je le odprtost do boga ter vstrajanje v negotovosti prihodnosti. Vsega tega pa cerkev ne zmore, zato nima nobene pravice soliti ljudem pamet.”* (Dušan Rutar: *Teološki spisi*, str. 92).

Katakizma. Edini pravi odgovor na današnji čas. Samo v njej se bo lahko Noetova barka ponovno zazibala, tokrat na valovih milijon bebastih radijskih postaj in televizijskih pop frekvenc. In ne bo imela s seboj po dva primerka živali, saj bodo vse ostale pri Orwellu in trgovale s človekom, kot se za prašiče spodobi. Tudi globa z oljčno vejo ne bo, ker ne bo želje, da bi našel kopno. Vse kar bo na barki, bo Noe. In to bo vse, kar bo ostalo. Samo en N, pa en O in E. In takrat bo Kristus pogledal proč in zaprl nebesa in človek bo spoznal, kaj je bila njegova edina želja. In morda se bo takrat pričelo novo stvarjenje brez vseh teh drobnih računalniških napak.

Bog je, ki je. Kristus je bil subjekt.

Descartes je vedel, da lahko ustvarja oz. kreira le subjekt. Ta nujno verjame v boga, ki jamči za vse, kar lahko je. Jamči za resnico.

(Dušan Rutar, *Teološki spisi*, str. 3)

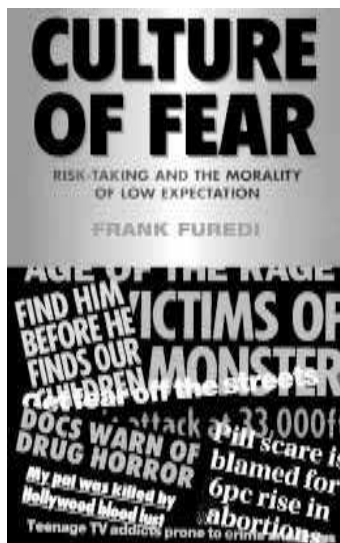
Sem, ki sem. In kot takšen tone v pozabo. To je očitno premalo. Človek potrebuje trdnjše dokaze in oprijemke, da zadrži neko Resnico o obstoju pri življenju. *Sem, ki sem*, je izjavil bog, ko ga je Mojzes v gorečem grmu ogovoril z bebavim vprašanjem: kdo si? Tragedija napačnih vprašanj na napačna ušesa se očitno vleče že iz pradavnine. Spomnimo se samo znamenitega infantilnega vprašanja Eve, zakaj pa naj ne bi jedla navadnega jabolka z nekega prepovedanega drevesa. Toda jedla je. In bilo je drevo Spoznanja. Bog je to vedel, zato ji je to tudi dovolil. Bil je pravi čas. Torej je Eva dobila Spoznanje in ga dala nato Adamu. Žalostno pri tem je, da so pisuni nekakšnih božjih postav zgodbo izkrivili do te mere, da so prejšnje stanje imenovali rajski vrt (življenje brez spoznanja), potem pa je sledil bajeslovni pregon od tam v današnje sranje. Lari-fari. Spoznanje še zmeraj obstaja. V konici Rutarjevega pisala, v večpomenskosti njegovih Teoloških spisov in nenazadnje v njegovi glavi. Le pravi kanal je potrebno poiskati in že smo tam. V spoznanju namreč.

Nemnogo ljudi si je ali si bo ogledalo film Kocka (The Cube). Še manj ljudi ga bo razumelo. V peščici, ki ga bo razumela, se večina ne bo strinjala z njegovim poslanstvom. Tisti, ki bodo ostali, ne bodo hoteli več iz kocke. V svet bodo torej odšli samo Drugi. In ti si bodo ustvarili nov svet, samo zase, po svojih merilih in postavah. In množili se bodo in ustvarjali družine, natanko takšne kot so sosedove in ne bodo več ločili svojega in sosedovega avtomobila in žene, moža in papige. Živeli bodo složno, se držali za roke in ob praznikih pekli kekse. In duh božji bo vel nad njimi, kajti oni bodo ljudstvo, nad katerim bodo dušni pastirji imeli vso svoje veselje. Zato pa:

Bog ni ničesar ustvaril.

Ljubiti ljudi pomeni izpolnjevati dolžnost do boga. To je vse.

(Dušan Rutar, *Teološki spisi*, str. 3)

Frank Furedi

Culture of fear (Risk taking and the morality of low expectation)

Cassell, London and New York, 1997; 184 str.

Frank Furedi na canterburyjski univerzi v Angliji predava sociologijo. Njegovo temeljno raziskovalno področje je odnos med spremembami in zaznavanjem družbenih problemov in v zvezi s tem je tudi osrednja teza *Kulture strahu*. Avtor nam na 175 straneh lepo berljivega teksta osvetljuje svoje stališče, da se v zadnjih dveh desetletjih, pod vplivom določenih sprememb, namreč razpada tradicionalnih socialnih struktur, individualizacije osebnega življenja in pa naraščajoče zavesti o nevarnostih, ki od vsepovsod prežijo, vzpostavlja nove vrste morala, ljudje pa ji podlegamo. Njegovo ključno izhodišče v zvezi s prehodom iz *starega v novo* je, da po razpadu skupnostnih entitet (kot so jedrna družina, fiksno določeni statusni in razvojni prehodi ipd.), katerih samoumevnost je posameznikom omogočala varnost, med ljudmi zavlada pomanjkanje varnosti. Družbene institucije pa se na

nastalo stanje odzovejo tako, da skrb za varnost in zdravje postopoma pretvorijo v nov način povezovanja in pa, čemur avtor pripisuje še mnogo večjo pomembnost – obvladovanja družbe.

Glede same strukture knjige je potrebno omeniti, da je ne določajo toliko poglavja, kot so osnovne teme dejansko navzoče ter skoraj enakomerno obtežene skozi vse pisanje, le da so v različnih poglavjih podprte z različnimi primeri in različnimi viri. Avtor nas v sedmih poglavjih, ki sicer nosijo obetavno pestre naslove (*Eksplodirajo tveganja*, *Čemu panika?*, *Kultura zlorabe*, *Svet nevarnih tujcev*, *Komu lahko zaupaš?*, *Novi predpisi za vedenje in Sklep – Prilagoditev nemoči*) po različnih poteh vodi do svojih zaključkov. Kjerkoli bralec knjigo odpre in začne čitati, tako obstaja velika verjetnost, da bo naletel na eno in isto temeljno sporočilo, če ne eksplicitno, pa seveda vsebovano med vrsticami. Res pa je, da ima avtor mnogo idej, pa tudi materiala, vzetega iz medijev, javnega ter vsakdanjega življenja, kako svoje osrednje sporočilo bralec osvetliti.

Razlogov za zamenjavo moralnega diskurza je vsekakor več. Furedi v začetnem delu knjige kot pomembne navaja naslednje: Prvič, (klasični) moralni diskurz je iz mode. Tudi mnenjski vodje se od nje vse bolj distancirajo. In sicer zato, ker je izgubil zmoglost vpliva na različne dele družbe. Ne le iz razloga, ker ta postaja vedno bolj fragmentirana in individualizirana, pri čemer promoviranje *vrednot, ki so nam vsem skupne*, naleti na oviro heterogenosti pričakovanj in življenjskih stilov, pač pa je res tudi to, da tradicionalna morala pogosto ne deluje več moralno. Jedrna družina, na primer, je spoznana za leglo patriarhalnega izkoriščanja. Drugič, pojavi, kot je naraščajoče umikanje ljudi v privatnost, so povzročili, da se ni več utemeljeno zглаšati na skupnost. In tretjič, zavest o tveganju nosi s seboj, in pravzaprav kar ponuja, svojo lastno moralno. To pa je, o čemer nas prepričuje avtor, v osnovi vendarle vsiljena morala, ki od posameznikov zahteva, da se ravna po zakonu varnosti.

Nova morala spodbuja pazljivo in samo-omejujoče vedenje. Hkrati pa obsoja tiste, ki sebe ali druge spravljajo v tveganje. Njen vpliv na vsakdanje življenje je daljnosežen. Avtor z mnogimi, iz vsakdanjega življenja vzetimi primeri ilustrira, da so celo osebne navade, kot so seksualnost in uživanje hrane ter alkohola, pod stalnim nadzorom te perspektive varnosti.

Nekateri teoretiki, npr. Beck, značilnosti 'osvobojenega življenja' vidijo predvsem v povečanju in izboljšanju izbire, v možnosti, da si posameznik izbere lastni življenjski stil. Becku in ostalim akademikom, ki menijo, da je osvoboditev posameznikov njihovih socialnih vezi kreativni proces, sporoča Furedi naslednje: Atomizirani posamezniki, katerih medsebojne vezi so šibke, so dejansko posamezniki z ne zares velikim smislom za individualne aspiracije. Slabljenje socialne kohezije pomeni, ironično, zmanjševanje smisla za osebno avtonomijo. Manjšanje solidarnosti in tudi slabljenje zaupljivih odnosov v družbi pomenita toliko večjo nemoč ljudi kot posameznikov. Žal socialna izolacija ne spodbuja kritičnega mišljenja. Posamezniki, prepuščeni sebi, so mnogo bolj preplavljeni z duhom negotovosti kot pa da bi zaupali razvoju svoje kritične misli. Glede povečevanja tolikih izbire, ki so ljudem na novo odprte, pravi naslednje: Ljudje so s tem prisiljeni izbirati, če to hočejo ali ne.

Druga tema, v okviru katere avtor postavlja sliko družbe kot 'tovarne preplaha' je tema tveganj. Individualna tveganja izhajajo iz dejstva, da lahko posameznik zaradi individualiziranih in pluraliziranih življenjskih oblik vse bolj izbira med različnimi življenjskimi stili, da lahko teoretično celo po mili volji spreminja svojo identiteto, vendar pa hkrati za vse to prevzema nase tveganje. Globalna tveganja pa so povezana z naravo, ki človeku postavlja meje. Teoretik Beck jih v svojem delu *Družba tveganja*, katerega osrednja tema sta ravno obe vrsti tveganj, postavlja v kontekst ekologije. So pravzaprav učinki človekovih posegov v naravo, najpogost-

teje nevidni, latentno delujoči. Prav zato zavest ljudi o globalnih tveganjih pogosto ne more temeljiti na njihovih neposrednih izkušnjah, pač pa temelji na kavzalnih interpretacijah, izraženih v terminih znanstvenega (ali anti-znanstvenega) vedenja o njih. V tem smislu so ta tveganja odprta socialni konstrukciji, s tem pa tudi, kar je v pričujočem delu avtorjeva posebna skrb, manipulacijam. Izzive oz. naloge tim. svetovne družbe, ki jih narekuje nastalo družbeno stanje, nekateri, nekoliko bolj pragmatično naravnani avtorji (npr. Giddens), definirajo kot, s predpostavko priznavanja in sprejetja procesov globalizacije, ustvariti nove vrste družbeno solidarnosti in pa reagirati na ekološke probleme. Na oba izziva oz. nalogi se odlično navezuje Furedyjeva teza, po kateri se oboje, tako nova oblika družbene solidarnosti kot tudi reakcija na ekološke probleme že dogaja, le da na nič kaj spodbuden način.

Ena od posledic vse večje povezanosti oz. omreženosti sveta je tudi ta, da informacijske lovke medijev zahodnih držav sežejo že vsepovsod in si prisvajajo moč interpretirati vse več dogodkov. Posledica te spremembe pa je med drugim tudi, da so ljudje pod vplivom medijev ne le bolje informirani, v nevtralnem smislu, pač pa tudi bolj (lahko bi rekli tudi bolje) prestrašeni. Pomembno vlogo pri oblikovanju družbene percepcije vseh vrst nevarnosti in tveganj (tako glede ekoloških, kot tudi ostalih vrst onesnaženja; avtor poudarja poleg onesnaženja okolja tim. moralno onesnaženje, ki v družbi proizvaja moralno paniko, obsedenost z zlorabami in iz tega izhajajoč obujen puritanski etos), imajo po avtorjevem videnju mediji. Dejstvo, da so nekatere vrste nevarnosti preko mere razvpite, medtem ko so druge popolnoma prezrte, je v veliki meri njihova odgovornost. Vprašanje vloge medijev se prepleta skozi celotno delo, na kar bralca pripravi že pogled na platnico knjige, opremljeno s tipično-zastrašujočimi naslovi iz tiska, na primer, *Doktorji svarijo pred grozoto drog*.

V poglavju z naslovom *Novi predpisi za vedenje* Furedi pojasnjuje, kakšno vlogo

imajo tveganja pri vzpostavljanju nove družbenosti. Ta so, kot trdi, osnova za nov mit, mit varnosti in odgovornosti, v kar so se transformirala preko različnih družbenih institucij, delujočih v to smer. In ta mit, tako kot vsak, se v nekaterih vidikih sklada z realnostjo in v drugih ne. Vprašanje, s pomočjo katerega lahko nadalje sledimo avtorju, potemtakem ni le, *zakaj bi nas kdo hotel strašiti*, pač pa tudi, *kdo je tisti, ki določa, o katerih nevarnostih bomo bolje in o katerih morda sploh ne obveščeni*. Tveganja se torej spolitizirajo, kar z drugimi besedami pomeni, da začno tvoriti ugodno klimo za uspevanje ter širjenje nove morale in novih taktik obvladovanja ljudi. Atmosfera, ki jo tak pristop, namreč opozarjanje ljudi, s ciljem, ohranjanje jih obrzdane, ustvarja, zanje seveda ni spodbudna ali opogumljajoča. Ne vodi jih k samostojnosti oz. kreativnosti, še manj k eksperimentiranju ter samostojnemu reševanju problemov, individualnih ali skupnih. Posameznika postavlja v vlogo žrtve, potrebne pomoči in zdravljenja, pripomočkov za bolj zdravo življenje, naprav za zaščito pred zunanjim svetom (ki jih na veliko proizvaja industrija za osebno varnost) in nato še pomagal za življenje v izolaciji. Pa spet pomoči pri spopadanju z izolacijo, a tudi obnovitve lastne nedotakljivosti in tako dalje, protislovja pač ohranjajo krog zaprt.

Skrivnost uspeha novega načina kontroliranja ljudi je torej v dejstvu, da je pomembneje, kot *kat* ljudem vsiliti, *kako* jim to vsiliti. Nova logika moraliziranja je, kot jo na nekaj mestih imenuje Furedi 'recikliranje starih prepovedi', z namenom in tudi posledico regulacije individualnega vedenja. Ker v imenu varnosti in zdravja zahteva odgovornost ter samokontrolo, ker pri svojem razglašanju uporablja tudi tehnične termine in pa, ker v glavnem nagovarja vsakega posameznika ločeno, naj ne bi zvenela moralizirajoče. A gre le za subtilnejši diskurz, ki ga je že zato težje sprediti. Dejstvo je, da smo v imenu zdravja in varnosti mnogi od nas pripravljeni sprejeti zapovedi, ki bi se nam zdele

vsiljene ali avtoritativne, če bi prihajale od kakega tradicionalnega lika.

Naslednja tema, ki je v ospredju posebnosti v zaključnem delu knjige, je tema solidarnosti in občutka pripadnosti. Če sta bila oba pojava še pred časom samoumevna za življenje v skupnosti, ju je danes družba vse bolj zmožna občutiti le preko skupne odgovornosti do trpljenja nekih njenih članov, izraža svoje stališče, ki mu je žal težko oporekati. V današnji družbi se povečuje samokontrolo ljudi, njihov pogum pri prenašanju stresa, njihovo sposobnost trpeti in biti žrtve nemoči. Preko povečevanja trpljenja družba legitimira svoj strah pred tveganjem, je Furedyjevo pojasnilo takega stanja. Tako družbeno stanje posameznikom sporoča, da je bolje trpeti kot tvegati, pokazati svojo moč ali stopiti v akcijo. Govori celo o gradnji družbe na temelju trpljenja (na veliko se namreč promovira, kako trpljenje človeka naredi boljšega), o 'kulturi žrtve', skratka, o žrtvi kot moralnem vzoru. Posebej še mediji predstavljajo trpeče kot moralne zmagovalce. Žrtve naj bi opozarjale vse ostale, kako nevaren je svet in s tem, da so drugim lekcija, naj bi bilo njihovo trpljenje še dodatno osmišljeno. Tisti, ki so tvegali in slabo končali, so ponavadi pospremljeni z občutno manj sočutja ali osmišljanja njihove tragedije, so zgolj lekcija, da je živeti nepredvidno smrtonosno. Vsak nesrečni dogodek je interpretiran kot indikator ogromne nevarnosti. Po motu, *ne pustite, da se možnost 1 : milijon zgodi ravno vam*. Medijska fascinacija s fenomeni, kot so serijski morilci, poleg dejstva, da je to pač ekonomsko donosna kost za krvi in senzacij željno gledalstvo, tudi dokazuje, kako se z najbolj redkimi in izrednimi dogodki afirmira grožnja, da se lahko vsak trenutek zgodi kakoli strašnega. In družba celo pri tako brezsmiselnih dejanjih, kot so množični umori, reagira z obupnimi poskusi iskanja smisla. Furedi ob tem navaja primer po boja šestnajstih šolarjev, ki se je zgodil leta 1996 v neki angleški vasi. Take dogodke, pravi avtor, družba interpretira kot

manifestacijo zla, ki lahko zajame vso družbo. Polarizira lastnosti, tako da žrtvi pripiše vse najboljše in storilcu samo zlo. Preko pripisovanja vsega dobrega žrtvi se tako vzpostavi družbena kohezija. Lahko si le zamišljamo, koliko sovraštva se v taki družbi, ki se legitimira in povezuje po poti sočutja do žrtev, zgrinja na storilce. Furedi storilcev, katerih dejanja imajo tragične posledice, sicer na nobenem mestu ne opravičuje. Napoti pa nas k razmišljanju, da je prav tako tragično – in po tem redkokdo vpraša, da družba rabi umor šest-najstih otrok, da jo sploh zajame splošna javna reakcija oz. da je občutek vzajemne skupinske odgovornosti, ki ga spravijo na površje šele tako ekstremni dogodki, res zelo šibak.

V okoliščinah, kjer so realne nevarnosti prerasle v način povezovanja, a tudi obvladovanja ljudi, pa se s samim individuumom dogaja nekaj, kar Furedi imenuje 'erozija subjektivnosti'. Gre za to, da je v kontekstu globalnih tveganj ter vseh negativnih posledic človekovega dosedanjega razvoja oz. napredka, človek označen za destruktivnega, samemu sebi in svoji vrsti nevarnega. Človeka se istoveti z zlorabljanjem, onesnaževanjem in uničevanjem okolja. Po drugi strani pa družba ne zahteva zares odgovornosti za nič, kar je človek v smislu napredka ustvaril oz. storil. Z očitki in obsojanjem same človeške narave ljudi ne mobilizira, niti jih ne pripravi do tega, da bi se konstruktivno zamislili. Furedi je mnenja, da sumničav in nespodbuden odnos do človeka privede do ravno nasprotnega stanja, ki ga dobro opiše stavek, *saj nič ne moremo*. Ustvarjena klima skepse in nezaupanja do vsega človeškega poraja cinizem tudi do vseh družbenih institucij, saj jih je izumil človek. Četudi je obsojanje človeka za nemil odnos do narave, in tudi do svoje vrste v njej, do neke mere gotovo utemeljeno, pa Furedi ugotavlja, da naraščajoči cinizem nikomur ne koristi. Brez alternative lahko vodi le do zaključka, da je vsaka človekova intervencija vredna suma in nezaupanja.

V sklepnem poglavju, ki nosi naslov

Prilagoditev nemoči, Furedi v družbi, kot jo slika, določi mesto tudi poklicem pomoči. Zaradi individualizacije, preloma s tradicionalnimi vezmi ter s tem tudi z nekdanjimi oblikami solidarnosti in pa viri zaupanja se očitno pojavlja manko na področju kolektivnosti. Različne samopomočne skupine, linije pomoči in profesionalna svetovanja se porajajo kot nadomestilo za pravo socialno mrežo oz. pristnejše vezi med (dejansko vse bolj izoliranimi) posamezniki. Ljudje se zunanjim in notranjim težavam prilagodijo, ter razvijejo pogled nase kot na nemočnega, kar poraja sprijaznjenost, otopelost in pasivnost. Sprejmejo vlogo nekoga, ki potrebuje pomoč, zdravljenje in zaščito, kar naj bi jim nudili različni poklici pomoči. Vse skupaj pa ne naredi mnogo v smeri reševanja problemov, pač pa le prilagodi ljudi njihovi nemoči. Furedijev glavni očitke poklicem pomoči je, da ljudi ne usmerjajo k izkušnjam njihove lastne moči oziroma jih od teh celo odvrčajo. Da torej delujejo v skladu z značilnostmi, ki jih pripisuje celotni družbi, družbi žrtve in strahu.

Avtor navaja, in v delo kritično umešča, na področju sociologije ključne teoretike tim. refleksivne moderne, Becka, Giddensa, Lasha in druge. Medtem ko se na nekaterih mestih na njihovo teorijo naslanja, pa jo drugje uporablja kot izhodišče za polemiziranje in njihove postavke na mnogih točkah postavi na glavo. Na sploh avtorju mnogi viri služijo za ilustracijo pojavov, povezanih s širjenjem nove 'religije varnosti' oz. z zastraševanjem ljudi, posebno članki iz britanskih oz. ameriških časnikov, ki so takega čtiva očitno prepolni. Primere, 'uvožene' iz Amerike, avtor (kot Britanec), neke očitno in druge v podtonu, razmejuje od domačih, predstavlja jih kot še za stopnjo hujše (oz. banalnješe ali manipulativnejše) od tistih britanskih, pa zato toliko bolj poučne, v smislu, *je to tisto, kar nas čaka*?! Čeprav je po drugi strani res, da je v bibliografiji (ki je podana na koncu vsakega poglavja in zbrana tudi na koncu) mogoče zaslediti tudi dobršen del ameriškega, a po naslovih

sodeč vendarle kritično usmerjenega čtiva.

Furedi vsekakor poda prodorno, še bolj pa, glede na značilnosti današnjega časa, umestno kritiko družbe. Opozori na mnoge vidike, ki so od oblikovalcev javnega mnenja dejansko prezrti oz. ki v družbi nimajo svojih glasnikov, ker se morda ne ujemajo z nikakršno ekonomsko ali politično logiko. So pa od ekonomsko in politično logičnih vidikov lahko občutno bolj verodostojni. In kaj manj kratkovidni. Načenja vprašanja temeljev nove morale, etike in nasploh medosebnih odnosov. Vprašanja, ki so ključna, a odgovori nanje očitno izven naših sedanjih konceptov humanosti. In rešitve oddaljene. Pred nami zazeva nadvse aktualno in na različnih nivojih življenja pogosto zastavljano, a morda redko kje zares odgovorjeno vprašanje, ali je v post-moderni, v času mnogoterih resnic, v katerem živimo, sploh še možno najti kak konsenz, ki bi lahko obstal kot temelj novih družbenih odnosov in dogajanj. Tudi sam avtor se kaj dlje od opisovanja in kritike obstoječe situacije v tem delu ne spušča, pravzaprav si je kaj takega v pričujočem kontekstu težko zamisliti. Kot da so odgovori in konkretne rešitve v neki drugi, za te vrste razmišljanja nebitveni, ali pa nedosegljivi, sferi. Eno od možnih pojasnil je, da je pričujoča tema ena tistih, v zvezi s katerimi bi predstavljalo več kot neznamen pomik od sedanjega stanja (stanja pomanjkanja inovativnosti, mentalne otopelosti in pasivnosti) že samo to, da bi si ljudje začeli zastavljati vprašanja.

Morda nam niti ni treba zavračati vsega, s čimer nas mediji bombardirajo. Včasih je dovolj, da stvari le uporabimo na izviren način, pa od njih izvemo kaj več oz. kaj drugega. Avtor nam lahko tudi in pravzaprav dobrohotno ponudi mnogo takih namigov, z enim sklence leto po prvi izdaji knjige dopisani predgovor: "Da, naši družbi zares grozi velika zdravstvena nevarnost. Dosti bolj kot pasivno kajenje, lahko naše zdravje ogrozi pasivno življenje" (s. viii).

Špela Razpotnik

zusammenfassungen

povzetki

abstracts

POVZETKI

Zlatko Šabič

INSTITUCIONALIZACIJA MEDNARODNE SKUPNOSTI OD SEDEMNAJSTEGA STOLETJA DO DRUGE SVETOVNE VOJNE /Povzetek/

Članek obravnava institucionalizacijo mednarodne skupnosti v času od westfalskih kongresov do druge svetovne vojne. Avtor poudarja, da westfalska kongresa in kasneje utrechtski kongres nikakor ne pomenijo 'uradnega začetka' sodobne mednarodne skupnosti. Mogoče pa jih je razumeti kot pomembne mejnike v raziskavah, kjer preučujemo institucionalizacijo sodobne mednarodne skupnosti. Med te mejnike avtor prišteva še dunajski kongres in haaške konference ter seveda Društvo narodov. V analizi se avtor sicer osredotoča predvsem na mednarodne organizacije. Vendar poudarja, da so slednje samo del zgodbe o institucionalizaciji sodobne mednarodne skupnosti. Število drugih institucij je sicer težko izmerljivo, toda njihova raznolikost ni nič drugega kot odsev potreb mednarodne skupnosti po intenzivni izmenjavi informacij in koordinaciji politik. Na vprašanje, ali je mreža institucij, kot jo poznamo danes, odločilen dejavnik miru v našem času, avtor odgovarja, da je mogoče dati različne odgovore. S kratko predstavitevijo tako imenovane 'neo-neo' debate avtor spodbuja k poglobljenemu študiju bodisi posameznih mednarodnih institucij bodisi institucionalizacije mednarodne skupnosti nasploh.

Ključni pojmi: *institucionalizacija, mednarodni odnosi – zgodovina, Westfalski mir, Dunajski kongres, Društvo narodov, OZN*

Petra Roter

OD REŽIMSKE TEORIJE DO TEORIJE MEDNARODNIH REŽIMOV: RAZVOJ PREUČEVANJA MEDNARODNIH REŽIMOV /Povzetek/

V članku je najprej predstavljen koncept mednarodnega režima: splošno sprejeta definicija in posamezne komponente mednarodnega režima. V prvem delu prispevka so naštet pristopi k znan-

stvenemu preučevanju oblik mednarodnega sodelovanja po drugi svetovni vojni (med katere sodi tudi raziskovanje mednarodnih režimov), in sicer glede na razvoj dogodkov v mednarodni skupnosti, potem pa so podrobneje predstavljene okoliščine v mednarodni skupnosti v sedemdesetih letih, ki so pomembno vplivale na razvoj prvih znanstvenih prispevkov o mednarodnih režimih. V drugem delu so natančneje pojasnjeni trije pristopi h konceptualizaciji mednarodnih režimov ter vpliv teh različnih pristopov na samo identifikacijo mednarodnih režimov. Tretji del prispevka je namenjen posameznim teoretičnim pristopom k preučevanju mednarodnih režimov. Iz treh takšnih pristopov – neoliberalističnega, realističnega in kognitivističnega – so se razvile tudi različne teorije mednarodnih režimov, vsaka s svojim videnjem nastanka, delovanja in posledic mednarodnih režimov. Kljub vsej raznolikosti teoretičnih pristopov k preučevanju mednarodnih režimov pa doslej znanstvenikom še ni uspelo poiskati (koherentnih) odgovorov na nekatera zelo pomembna vprašanja, med katerimi je tudi vprašanje učinkovitosti mednarodnih režimov. Temu vprašanju in posledicam razumevanja in preučevanja učinkovitosti režimov so namenjene sklepne misli v četrtem delu prispevka. Nadaljnja usoda režimske analize je namreč v veliki meri odvisna od (razumevanja) učinkovitosti mednarodnih režimov.

Ključni pojmi: *režimska teorija, mednarodni režimi, teorija mednarodnih odnosov, mednarodna organiziranost, mednarodne institucije*

Matej Lozar

MULTILATERALIZEM – OTROK NEOMARKSIZMA? /Povzetek/

Multilateralni način sodelovanja v mednarodnem okolju je ena novejših oblik sodelovanja držav in njihovega upravljanja mednarodne skupnosti. Pojav in preboj multilateralnega sodelovanja v svojem izhodišču predvideva ustrezno prevlado vrednot in ustrezno ideološko osnovo delovanja akterjev znotraj držav v mednarodnem okolju. Prevladovati mora prepričanje o tem, da naj bo mednarodno sodelovanje urejeno na večstranski in nediskriminatorni podlagi, saj bo to državam dolgoročno prineslo največje skupne koristi. Multilateralizem je zatoj resnična komponenta ideološke strukture

v mednarodnih odnosih. Skozi zgodovino se je multilateralizem zmeraj kazal v specifičnih strukturnih razmerah. Uveljavljanje multilateralnega sodelovanja je bilo namreč zmeraj rezultat pobude ene močno prevladujoče države, torej hegemonia. Tako je mogoče multilateralizem prepoznati kot ureditev, ki svojo manifestacijo dolguje pojavu ideološke hegemonije v mednarodni skupnosti. Omenjena ugotovitev ima zlasti dve pomembni implikaciji: prvič, razumevanje svetovnih hegemonij (med njimi zlasti sodobne ameriške) je ob klasični analizi hegemonskih situacij (t.j. analizi prevlade države na podlagi materialnih virov) izvedljivo tudi na širši, torej nematerialni – ideološki – podlagi. In drugič, teorijo, ki ima multilateralizem za osrednji predmet svoje analize – teorijo multilateralizma – je mogoče natančneje uvrstiti v širši okvir teorije o mednarodnih odnosih. Omenjena teorija, ki je sicer nastala v okviru liberalističnega teoretskega izročila, se izkaže za miselni sistem, ki se brez težav uvršča v (neo)marksistični koncept ideološke hegemonije in torej tudi v (neo)marksistično teoretsko šolo.

Ključni pojmi: *multilateralizem, hegemonija, ideologija, (neo)marksizem, ZDA, institucije*

Irena Brinar

“VZPONI IN PADCI” INTEGRACIJSKIH
PROCESOV V EVROPSKI UNIJI

/Povzetek/

Prispevek vsebuje prikaz teorij politične integracije na splošno in v povezavi z evropskimi integracijskimi procesi. Evolucijo integracijskih teorij spremljamo od njihovih teoretičnih ‘korenin’ preko njihovega razvoja v smeri različnih modalitet do sodobnih razprav o njihovi ‘uporabnosti’ pri pojasnjevanju evropske integracije. Članek izhaja iz predpostavke, da nobena od teorij ne uspe pojasniti v celoti kompleksnosti procesa in stanja integracije v evropskih skupnostih/Evropski uniji, še zlasti pa nobena od teorij ne pojasni vzponov in padcev, oziroma oscilacij v procesu evropskega združevanja.

Različni teoretični pristopi se ukvarjajo z različnimi vidiki integracije. Eni proučujejo integracijo kot proces, drugi kot stanje. Eni se ukvarjajo z okoliščinami, ki vzpodbudijo in pospešujejo integracijo, drugi namenjajo vso analitično pozornost končnemu produktu integracijskega procesa. Eni preučujejo integracijo na nacionalni ravni, drugi na

evropski. Eni analizirajo t. i. državne subjekte v odvisnosti od integracije drugi nedržavne oz. nepolitične akterje integracije. Medtem ko eni teoretični pristopi izhajajo iz predpostavk mednarodnih odnosov, drugi proučujejo integracijo z vidika primerjalnih političnih sistemov. Vse te razlike med teoretičnimi pristopi vnašajo zmedo v proučevanje evropskih integracijskih procesov tako z vidika metodologije proučevanja kot tudi zaključkov glede procesa in stanja integracije.

V prispevku se zavzemamo za t.i. srednjo pot, oziroma teorijo srednjega dometa za razliko od ‘velikih ali vseobsežnih’ teorij, ki so zaznamovale prvo obdobje integracije na eni strani in ‘mikro’ teoretičnih pristopov, ki so bili značilni predvsem za sedemdeseta in osemdeseta leta. Medvladni pristop na eni strani in institucionalistični-neofunkcionalistični pristop na drugi niso med seboj izključujoči koncepti proučevanja evropske integracije, ampak se med seboj dopolnjujejo v prikazovanju obeh (dveh) strani iste medalje.

Ključni pojmi: *evropska integracija, (neo)funcionalizem, medvladni pristop, pristop notranje politike, spill-over.*

Milan Brglez

ZA REALISTIČNO RAZUMEVANJE IN
RAZLAGO INSTITUCIONALIZACIJE
MEDNARODNIH ODNOSOV

/Povzetek/

Prispevek izhaja iz razlike med političnim in znanstvenim realizmom in zavrača logiko, po kateri politični realizem opisuje ‘realnost’ mednarodnih odnosov. Namesto tega za kritično osvetlitev teorij o institucionalizaciji mednarodnih odnosov uporabi pojmovanje znanstvenega realizma, ki poudarja neodvisnost ‘realnosti’ (ontologije) od človekovih spoznavnih sposobnosti (epistemologije). Takšno razumevanje realizma pomaga najprej osvetliti metateoretske (filozofske) predpostavke teorij o institucionalizaciji mednarodnih odnosov. Po osnovnih dveh dimenzijah filozofije družbenih ved (prva predvsem epistemološko razlikuje med tradicijo znanstvene razlage in tradicijo hermenevitičnega razumevanja, druga pa odpira predvsem ontološko vprašanje razmerja med družbeno strukturo in delovanjem) prispevek ločuje med ekonomskim (materialističnim) in sociološkim (idealističnim)

razumevanji mednarodnih institucij. Tezo, da je sociološko razumevanje mednarodnih institucij realnejše, podkrepi s kritično osvetlitvijo trenutno najplivnejših teoretičnih pristopov v mednarodnih odnosih kot znanstveni disciplini: racionalističnih, konstruktivističnih in poststrukturalističnih. Neustreznosti, ki jih takšna kritična osvetlitev razkrije in ki se kažejo zlasti v možnosti, da razumevanje in razlaga institucionalizacije mednarodnih odnosov zdrsne bodisi v pozitivizem bodisi v relativizem, rešuje s konstrukcijo alternativnega metateoretičnega izhodišča – kritičnega realizma, in nakazuje njegove metateoretične (preseganje dihotomije materializma in idealizma), teoretične (osvetlitev procesne narave mednarodne strukture in delovanja ter 'odprava' države kot nujnega izhodišča za razumevanje in razlago mednarodnih odnosov in mednarodnih institucij) in praktične (utemeljevanje mednarodnih odnosov v družbenih odnosih) implikacije.

Ključni pojmi: *institucionalizacija, mednarodni odnosi, mednarodne institucije, teorije mednarodnih odnosov, filozofija družbenih ved, znanstveni (kritični) realizem*

Jernej Pikalo
ZAKAJ LIBERALNO DEMOKRATSKA
DRŽAVA NI SPOSOBNA ŽIVLJENJA V
GLOBALNI SOODVISNOSTI?
/Povzetek/

Avtor ugotavlja, da moderna liberalnodemokratska država ni sposobna preživetja v razmerah globalne soodvisnosti zaradi specifičnosti njene teorije države, ne zaradi tega, ker bi k njenemu propadu lahko kakorkoli pripomogli zunanji vplivi oziroma akterji, kot na primer transnacionalne korporacije, globalni kapitalizem, etnični separatizmi in podobno. Problem je v teoretični zastavitvi liberalnodemokratske države, in ne države kot miselnega konstrukta nasploh. Avtor ugotavlja paradoks v razumevanju države, kjer se po eni strani na državo gleda kot na propadajočo obliko organiziranja človeških družb, po drugi strani pa se govori o njeni vse večji vpetosti v mednarodne povezave, katere rezultat naj bi šele bil propad države. Če je država vedno bolj vpeta v mednarodne povezave, je težko reči, da propada. Postaja in ostaja zelo pomemben akter v mednarodni skupnosti, ki mu po stopnji in

moči ni para. Res pa je, trdi avtor, da liberalno-demokratska država kot prevladujoča oblika organiziranosti ne more delovati v spremenjenih razmerah globalizirajočega se sveta.

Ključni pojmi: *liberalna demokracija, teorija države, globalizacija, suverenost, mednarodni odnosi*

Tadej Praprotnik
NACIONALNA IDENTITETA NI ZAPISANA
V GENIH, AMPAK V DISKURZU
/Povzetek/

Identitete niso nekakšne stabilne in večne entitete, saj je za današnji čas značilno spoznanje o odsotnosti karšnihkoli trdnih tal, ki bi omogočala univerzalno identifikacijo. V vseh omenjenih identitetah prihaja do izraza tako imenovana "lepota skupnosti", ki posameznikom nudi osmišljenje njihovega obstoja. Tovrstne mehanizme bi lahko označili za mite, ki vztrajno ponavljajo zahtevo, da se morajo vsi ljudje prepoznati v svoji "vselej-že" večni sliki. Pomemben je tudi učinek samega prepoznavanja, saj posamezniki in posameznice s prepoznavanjem postanejo to, za kar so se prepoznali, in s tem "za nazaj" potrdijo utemeljenost tovrstnih ideoloških mistifikacij, s čimer želimo opozoriti na performativno razsežnost, ki se skriva v ideoloških ritualih in diskurzih.

V polju nacionalne identitete smo prikazali nekatere značilnosti na primeru Slovenije, kjer se pogosto konkretne značajske lastnosti predstavijo kot izraz, izpričevanje nečesa skritega, transcendentnega. Za klasičen primer v razpravi navedemo in analiziramo mit o slovenski poštenosti.

V vseh omenjenih identitetah ideološko producirano "realnost" spremlja že omenjeni "vselej-že" učinek; tisto, kar je posledica navade, je predstavljeno kot nedvoumno znamenje narave, kar je hkrati moment samouresničujoče-se prerokbe, pri kateri je zgolj predpostavljeno ideološko verjetje spremenjeno v vednost.

Vse identitete namreč same po sebi nič ne pomenijo, pomenijo zgolj to, kar lahko pojasnimo s serijo "pozitivnih" oznak. Kot smo poudarili v sklepu analize, je vsak poskus apriornega določevanja in pripisovanja identitete posamezniku in posameznici v samem temelju neustrezen. Prav zato tudi ideološki mehanizmi pogosto vodijo v smer esen-

cializma in mističnosti, ki naj tovrstne argumente razoroži. Resnica identitet, predstavljenih v razpravi, je zato predvsem v njeni stalni poti redefiniranja in zanikanja, nekakšnega stalnega rezanja gnilega od zdravega, in ni, kot bi pričakovali, nekakšen cilj, ki ga lahko posamezniki in posameznice nekoč dosežejo.

Ključni pojmi: *nacionalna identiteta, identifikacija, performativna razsežnost ideološke interpelacije, prepoznanje, nacionalna mitologija, nacionalistični diskurz*

Jelka Zorn

SUBVERZIVNOST SPOLNE IDENTITETE V HOLLYWOODSKI PRODUKCIJI

/Povzetek/

Članek predstavlja teoretski koncept in praktični primer feminističnega branja filma. Takšno branje je uporabna strategija odkrivanja subverzivnosti tradicionalističnih spolnih identitet ter samoumevne mizoginosti zahodne kulture. V mnogih hollywoodskih filmih lahko poleg elementov reprodukcije tradicionalnih spolnih vlog najdemo tudi elemente subverzivnosti spolnih identitet. S pomočjo analize filma *Sporočilo v steklenici* (glavni vlogi sta odigrala Kevin Kostner in Robin Wright Penn) nadalje raziskujemo, iz česa je narejena spolna razlika oz. spolne identitete v zahodni kulturi. Glavni junak je predstavljen z mnogimi feminilnimi, tradicionalno ženskimi elementi. Ali lahko trdimo, da je glavni junak, ki ga igra Kevin Kostner, Ženska? Ali pa gre način njegove prezentacije v filmu brati oz. poimenovati kot subverzivnost oz. rušenje zakoreninjenega binarnega spolnega sistema? Ali pa gre vse to razumeti kot tržno prilagajanje hollywoodskega filma ženskemu delu občinstva?

Ključni pojmi: *feministična analiza filma, študije spola /gender/, subverzija spolnih identitet*

Dario Sereval

UŽITEK IN POMEN GLASBE

/Povzetek/

Besedilo išče izvor glasbe v funkciji obreda kot Gesamtkunstwerk "prvega" človeka. Išče Realno, ki ga glasba istočasno prikriva in vzdržuje njegovo

mesto. Realno glasbe pa je manjko neposrednega užitka v jeziku in presežni užitek kot stranski učinek simbolizacije/skladanja. Če govorica Reč (referent) izprazni biti in nam od reči ostanejo samo označevalci in označenci, ki drsijo pod njimi, pa umetniška produkcija v procesu simbolizacije Reč šele ustvari. Tak pogled nam daje vse nastavke za etiko psihoanalize.

Ključni pojmi: *psihoanaliza, užitek, glasba, fantazma, etika*

Igor Ž. Žagar

ALI JE KONTEKST RES POMEMBEN?

/Povzetek/

Francoski lingvist Oswald Ducrot že nekaj časa razvija novo teorijo argumentacije, teorijo "argumentacije v jeziku" (TAJ), s katero želi raziskati argumentativni potencial jezika kot sistema. S TAJ želi pokazati, da so v jezik kot sistem že vpisane določene argumentativne lastnosti, da lahko jezik na nekaterih nivojih argumentira sam po sebi, obenem pa naši dialoški in interaktivni argumentaciji vsili določene omejitve.

Namen pričujočega članka je s stališča teorije argumentacije v jeziku (ponovno) osvetliti vlogo konteksta v lingvistični analizi. Pokazati želi(mo), da sta pomen in vloga konteksta mnogokrat preceñjena, in da izjave same ustvarjajo svoj osnovni kontekst, ki za potrebe lingvistične (in argumentativne) analize povsem zadostuje.

Ključni pojmi: *kontekst, argumentacija v jeziku, lingvistična analiza*

ABSTRACTS

Zlatko Šabič

INSTITUTIONALIZATION OF THE
INTERNATIONAL COMMUNITY FROM
THE 17TH CENTURY TO THE WORLD
WAR II

/Abstract/

The article discusses the institutionalization of the international community from the time of Westphalia Treaties to the World War II. Its author points out that the two Westphalia Treaties and later Utrecht Treaty are certainly not the 'official' beginning of the modern international community. They can be seen, however, as important milestones in studies dealing with the institutionalization of the international community. Other such milestones are also the Congress of Vienna, The Hague Treaty and League of Nations. In his analysis, the author focuses mainly on international organisations, however, he points out they are only part of the whole story about the institutionalization of the modern international community. The number of other institutions is hard to establish, their variety, however, cannot be anything else but a reflection of the needs in the international community to exchange information and coordinate their policies. To the question whether a network of institutions as known today is the crucial element to keep peace in our time the author replies there are many possible answers. With a short presentation of the so called 'neo-neo' debate the author encourages us to study closely specific international institutions as well as the institutionalization of the international community in general.

Key words: *institutionalization, international relations – history, Westphalia peace, Congress of Vienna, League of Nations, UN*

Petra Roter

FROM THE REGIME THEORY TO THE
THEORIES OF INTERNATIONAL REGIMES:
DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL
REGIME STUDIES

/Abstract/

This article first presents the concept of an international regime: generally accepted definition, and individual components of an international regime. In its first part, various approaches to research of forms of international cooperation are listed (one of them is studying international regimes) in respect to the developments in the international community, followed by a more detailed introduction of circumstances in the international community in the 70s which significantly influenced the development of first studies on international regimes. The second part explains three approaches to the conceptualization of international regimes and their effect over the identification of international regimes. The third part looks at various theoretical views in international regime studies. Three such views – neoliberal, realistic and cognitive – served as the basis for the development of various theories of international regimes each having its own perspective on the beginning, development and consequences of international regimes. In spite of all the diversification in theoretical approaches in studying international regimes researches have not yet, however, found (coherent) answers to some vital questions, one of them on the efficiency of international regimes. The conclusions in the fourth part of the article focus on this question and the aftermath of understanding and studying efficiency of international regimes. The future of the regime analysis depends very much on understanding the efficiency of international regimes.

Key words: *regime theory, international regimes, theory of international relations, international organisation, international institutions*

Matej Lozar
MULTILATERALISM – NEOMARXISM'S
CHILD?
/Abstract/

Multilateral method of cooperation in the international environment has become one of the new forms of cooperation between countries and their management of international community. The occurrence of multilateral cooperation and its prevalence presupposes certain set of values and appropriate ideological background in the actions of subjects within countries in the international environment. It has to stem from a belief that international cooperation needs to follow multifaceted and non-discriminatory rules as this can bring about best long-term common results to all countries. Thus, multilateralism is undoubtedly an ideological component in international relations. In history, multilateralism has always appeared in specific circumstances. Pushing for multilateralism in cooperation has always been initiated by one strongly predominant country, a hegemony. Therefore it is possible to recognize multilateralism as a structure whose occurrence is closely related to the appearance of ideological hegemony in the international community. This conclusion has two important implications: first, understanding of international hegemonies (among them, particularly the current American) is possible together with a classical analysis of hegemony situations (i.e., analysis of government dominance on the basis of material sources) also on a broader, non-material – that is, ideological grounds. And second, the theory which holds multilateralism as the subject of its analysis – the theory of multilateralism – can be more accurately embedded in the broader theoretical framework of international relations. The mentioned theory which has been developed within liberal theoretical heritage proves to be an ideological system that becomes without difficulties a (neo)Marxist concept of ideological hegemony and thus belongs to the (neo)Marxist theoretical school of thought.

Key words: *multilateralism, hegemony, ideology, (neo)Marxism, USA, institutions*

Irena Brinar
“RISES AND FALLS” OF INTEGRATION
PROCESSES IN THE EUROPEAN UNION
/Abstract/

This article brings an outline of theories of political integration in general, and, in particular, within the framework of European integration processes. The evolution of integration theories can be followed from its theoretical roots through its development in various directions to contemporary discussions regarding their applicability in explaining the European integration. The article presumes no theory can fully explain the complexity of the process and situation of integration in the European Community/Union; even less so can they explain the rises and falls, or, rather, oscillations in the process of European unification. Various theories take different approaches to the aspects of integration. Some see the integration as a process, other as a situation. Some look at the circumstances which enhance integration, other look at the final product of the integration process. Some consider integration at the national level, others at the European level. Some analyse the so called government subjects depending on the integration, others analyse non-government, non-political subjects of integration. While there are international relations at the core of some theories, other researches study integration from the point of view of comparable political systems. All these differences in theories create a lot of confusion in research of European integration processes from the methodological perspective as well as regarding conclusions about the process and situation in the integration.

The article takes a so called middle of the road approach, defending the theory of the middle range as opposed to ‘grand and covering-it-all theories’ which marked the first era of integration on one side, and ‘micro’ theories, typical of the 70s and 80s. Intergovernmental approach on one side and institutionalised-neofunctional approach on the other are not exclusive but actually complement each other in showing both sides of the picture.

Key words: *European integration, (neo)functionalism, intergovernmental approach, approach of internal policies, spill-over*

Milan Brglez

FOR A REALISTIC UNDERSTANDING AND
EXPLANATION OF THE INSTITUTIONALIZATION OF INTERNATIONAL
RELATIONS

/Abstract/

The starting point of this article is the difference between political and scientific realism, refusing to accept the logic whereby political realism describes the 'reality' of international relations. Instead, the notion of scientific realism which underlines the independence of 'reality' (ontology) of human cognition abilities (epistemology) is used to highlight the theories of institutionalization of international relations. Such a view of realism helps highlight some meta theoretical (philosophical) assumptions of the theories on the institutionalization of international relations. According to the two basic dimensions of philosophy of social sciences (the first one makes an epistemological difference between the tradition of scientific explanation and tradition of hermeneutic understanding, the second opens the ontological question of the relation between the social structure and its functioning), the article distinguishes between the economic (materialistic) and social (idealistic) understanding of international institutions. The hypothesis that the social understanding of international institutions is more realistic is further enhanced by a critical look at the currently most influential methods in international relations as a science: the rational, constructivist and post structural method. Such a critical look uncovers unsuitabilities which allow for the possibility of understanding and explaining the institutionalization of international relations falling into the domain of positivism or relativism; this is solved by a construction of an alternative metatheoretical position – critical realism which points towards metatheoretical (overcoming the dichotomy of materialism and idealism), theoretical (spotlighting the process nature of international structure and its functioning, and 'abolishing' the country as a necessary starting point for understanding and explaining international relations and international institutions) and practical (establishing international relations in social relations) implications.

Key words: *institutionalization, international relations, international institutions, theories of*

international relations, philosophy of social sciences, scientific (critical) realism

Jernej Pikalo

WHY A LIBERAL DEMOCRATIC COUNTRY
CANNOT LIVE IN GLOBAL DEPENDENCE?

/Abstract/

The author believes a modern liberal democratic country cannot survive in the circumstances of global dependence due to its specific theory of government and not because outside factors/actors, such as transnational corporations, global capitalism, ethnic separatism, and similar, would lead to its fall. The problem lies in the theoretical background of liberal democratic government, and not in the government as an abstract construction in general. The author sees a paradox in the understanding of the country which on one side perceives the country as a decaying form of organization of human societies whereas on the other side there is an ever increasing integration in international associations which should finally result in the abolishing of the country. If the country is even better integrated in international associations it is hard to talk about its abolishing. It indeed is becoming and remaining a very important player in the international community with no rival in respect to its level and power. However, it is also true, claims the author, that a liberal democratic country as a prevalent form of organisation cannot function in changed conditions of the globalised world.

Key words: *liberal democracy, theory of country, globalisation, sovereignty, international relations*

Tadej Praprotnik

NATIONAL IDENTITY IS NOT INSCRIBED
IN GENES BUT IN A DISCOURSE

/Abstract/

Identity is not a settled and eternal entity. For our time, it is typical to recognize the absence of any kind of firm grounds which would allow a universal identification. In all mentioned identities, there is a presence of a so called 'beauty of community' which provides individuals with a meaning for their being. Such mechanisms could

be termed as myths, stubbornly requiring all people to recognize themselves in their 'always' eternal picture. The recognition has got a special effect since the individuals by recognizing themselves also become what they hold themselves for thus confirming the retrograde justification of such ideological mystifications. Thus, we would like to point out the performing dimension hidden in such ideological rituals and discourses.

In the field of national identity, we have shown some features on the example of Slovenia where often quite specific character traits are presented as an expression of something hidden, transcendental. As a classic example, we took and analysed for the purpose of this study the myth of Slovenian honesty.

In all mentioned identities, the ideological built up 'reality' is accompanied by a 'always' effect; something that is in fact a consequence of a habit becomes an undisputed sign of nature which acts as a moment of self-imposed prophecy thus changing an ideological belief into a knowledge.

Identities in themselves have no meaning, they mean only what can be explained by a series of 'positive' attributes. As we point out in the conclusion, any attempt at determining and assigning identity to an individual is basically inappropriate. Thus, ideological mechanisms often lead to essentialism and mystique which should disarm such arguments. The truth of the identities presented in the research lies therefore mainly in its permanent meandering of redefining and denying, permanent cutting the decay off the healthy flesh, and is not a goal, as we would expect, individuals can one day reach.

Key words: national identity, identification, performing dimension of ideological interpellation, recognition, national mythology, nationalistic discourse

Jelka Zorn

SUBVERSIVENESS OF GENDER IDENTITY IN HOLLYWOOD PRODUCTIONS

/Abstract/

The article presents the theoretical concept and a practical example of a feminist reading of a film. Such a reading is a good strategy for discovering the subversiveness of traditional gender identity and self-evident misogynic nature of the Western

culture. Apart from the elements of reproduction of traditional gender roles, there are many elements of subversiveness in gender identity found in many Hollywood films. By analysing 'The Message in the Bottle' (starring Kevin Kostner and Robin Wright Penn) we further research what makes the gender difference, or rather gender identity difference, in the Western culture. The hero shows many traditionally feminine elements. Can we say the hero played by Kevin Kostner is a Woman? Or, can his presentation in the film be seen as a subversiveness, undermining the firmly rooted binary gender system? Or can this be seen as a market adjustment of the Hollywood film to the female target audience?

Key words: feminist analysis of film, gender study, subversiveness of gender identities

Dario Sereval

ENJOYMENT AND MEANING OF MUSIC

/Abstract/

This text looks for the source of music in the function of the ritual as 'Gesamtkunstwerk' of the primeval human being. It searches the Real the music covers and holds its place at the same time. The real of music is the disadvantage of direct enjoyment in language and surplus enjoyment as a side effect of the symbolization/composing. While speech Thing (reference) empties the being and we are left only with significances and signified sliding under them an art production in the process of symbolization creates the Thing. Such a perspective provides all essentials for the ethics of psychoanalysis.

Key words: psychoanalysis, enjoyment, music, phantasmagoria, ethics

Igor Ž. Žagar

IS THE CONTEXT REALLY IMPORTANT?

/Abstract/

French linguist Oswald Ducrot has for some time been developing a new theory of argumentation, a theory of argumentation in language (TAL) thus wishing to research the argumentative potential of language as a system. With TAL he

wants to prove that language as a system already possesses certain argumentative features, that language can argument on certain levels by itself, while imposing certain restrictions on our dialogue and interactive argumentation.

The aim of this article is to highlight (again) the role of the context in a linguistic analysis from the perspective of the argumentative theory of language. We wish to show how the meaning and role of the context are often overstated and that claims by themselves create their own basic context which is for the purposes of linguistic (and argumentative) analysis quite sufficient.

Key words: *context, argumentation in language, linguistic analysis*

ZUSAMMENFASSUNG

Zlatko Šabić

DIE INSTITUTIONALISIERUNG DER
INTERNATIONALEN GEMEINSCHAFT VOM
17. JAHRHUNDERT BIS ZUM ZWEITEN
WELTKRIEG

/Zusammenfassung/

Der Artikel befaßt sich mit der Institutionalisierung der internationalen Gemeinschaft von der Zeit des Westfälischen Friedens bis zum Zweiten Weltkrieg, wobei der Autor hervorhebt, daß sowohl der Westfälische Friede als auch später der Frieden von Utrecht keinesfalls den "offiziellen Beginn" der modernen Staatengemeinschaft darstellen. Jedoch können diese beide Ereignisse als bedeutende Meilensteine in den Studien über die Institutionalisierung der modernen Staatengemeinschaft betrachtet werden; zu diesen Meilensteinen zählt Šabić auch den Wiener Kongreß, die Haager Konferenzen und selbstverständlich auch den Völkerbund. Obwohl sich der Verfasser bei seiner Analyse überwiegend auf die internationalen Organisationen beschränkt, hebt er dennoch hervor, daß es sich hierbei nur um einen Teil der Geschichte über die Institutionalisierung der modernen Staatengemeinschaft handelt. Obwohl die Anzahl anderer Institutionen schwer zu bestimmen ist, zeugt ihre

große Anzahl vom Bedürfnis der internationalen Staatengemeinschaft nach einem starken Informationsaustausch und nach Koordination in der Politik. Auf die Frage, ob das institutionale Netz, wie wir es heute kennen, ein bedeutender Faktor zur Sicherung des Friedens der Gegenwart ist, antwortet der Autor, daß es hierzu mehrere mögliche Antworten gebe. Im Rahmen einer kurzen Darstellung der sog. "Neo-neo-Debatte" regt Šabić zu einem weiteren und intensiveren Studium der einzelnen internationalen Organisationen oder der Institutionalisierung der Staatengemeinschaft an sich an.

Schlüsselwörter: *Institutionalisierung, Geschichte der internationalen Beziehungen, Westfälischer Frieden, Wiener Kongreß, Völkerbund, UNO*

Petra Roter

VON DER REGIMETHEORIE BIS ZUR
THEORIE INTERNATIONALER REGIMES:
DER FORTSCHRITT IN DER
ERFORSCHUNG DER INTERNATIONALEN
REGIMES

/Zusammenfassung/

Im Artikel wird an erster Stelle das Konzept des internationalen Regimes dargelegt: sowohl eine allgemeingültige Definitionen als auch einzelne Elemente des internationalen Regimes. Im ersten Teil des Beitrags werden einzelne Ansätze zur wissenschaftlichen Analyse der einzelnen Formen der internationalen Zusammenarbeiten nach dem Zweiten Weltkrieg dargestellt (hierzu zählt auch die Erforschung internationaler Regimes), und zwar in Bezug auf die Entwicklung der Ereignisse in der internationalen Gemeinschaft, worauf detailliert jene Umstände in der internationalen Gemeinschaft in den 70-er Jahren aufgezeigt werden, die einen entscheidenden Einfluß auf die Entstehung der ersten wissenschaftlichen Beiträge über internationale Regimes ausgeübt haben. Im zweiten Teil werden drei verschiedene Ansätze zur Konzeptierung der internationalen Regimes sowie deren Einfluß auf die Klassifizierung der internationaler Regimes selbst vorgestellt, wohingegen der dritte Teil des Beitrages die einzelnen theoretischen Ansätzen zur Untersuchung internationaler Regimes erörtert. Aus drei verschiedenen Ansätzen – dem neoliberalen, realistischen und dem kognitiven Ansatz – sind auch verschiedene Theorien über die

internationalen Regimes hervorgegangen, die jeweils eigene Auffassungen bezüglich der Entstehung, Funktion und den Folgen internationaler Regimes vertreten. Trotz der großen Anzahl von theoretischen Ansätzen bezüglich der Analyse internationaler Regimes ist es den Wissenschaftlern bis heute noch nicht gelungen, (kohärente) Antworten auf einige überaus bedeutende Fragen zu finden, wozu auch die Möglichkeit der Einflußnahme internationaler Regimes zählt. Mit dieser Frage sowie den Folgen des Verstehens und der Analyse der möglichen Einflußnahme internationaler Regimes beschäftigt sich der vierte und letzte Teil des Beitrages. Das weitere Schicksal der Regimeanalyse, so der Autor, ist in großem Maße von der Effizienz internationaler Regimes bzw. vom Verständnis dieser Effizienz abhängig.

Schlüsselwörter: *Regimetheorie, internationale Regime, Theorie über internationale Beziehungen, internationale Organisiertheit, internationale Institutionen*

Matej Lozar

**DIE MULTILATERALE ZUSAMMENARBEIT -
EIN KIND DES NEOMARXISMUS?**

/Zusammenfassung/

Die multilaterale Zusammenarbeit stellt im Wirken der internationalen Staatengemeinschaft eine relativ neue Form der zwischenstaatlichen Zusammenarbeit dar. Damit das Phänomen der multilateralen Zusammenarbeit Geltung erlangen konnte, war die Dominanz entsprechender Werte sowie einer entsprechenden ideologischen Grundvoraussetzung bezüglich des Handelns der innenpolitischen Akteure innerhalb des souveränen Staates im Rahmen internationaler Beziehungen maßgeblich. Es mußte sich die Überzeugung durchsetzen, daß die internationale Zusammenarbeit gleichzeitig mehrere Ziele verfolgen und auf dem Prinzip der Gleichberechtigung basieren muß, da nur eine solche Zusammenarbeit den Staaten langfristig den größten gemeinsamen Nutzen bringen wird. Aus diesem Grund zählt die multilaterale Zusammenarbeit zweifelsfrei zu den Komponenten ideologischer Strukturen in den internationalen Beziehungen. Durch die Geschichte hindurch hat sich die multilaterale Zusammenarbeit immer in spezifischen strukturierten Verhältnissen gezeigt,

da die multilaterale Zusammenarbeit immer auf Drängen eines dominierenden Staates, also eines Hegemons, erzwungen worden ist. Somit kann die multilaterale Zusammenarbeit als Ordnung betrachtet werden, deren Manifestation auf die ideologischen Hegemonie in den internationalen Beziehungen zurückgeführt werden kann. Diese Feststellung hat vor allem folgende zwei Implikationen zur Folge: Erstens kann das Verstehen verschiedener Hegemonisierungsbestrebungen (vor allem jene der USA) neben der Analyse klassischer zur Hegemonie führender Situationen (i.e. die Analyse der Vormachtstellung eines Staates aufgrund seines Reichtums an materiellen Ressourcen) auch auf immaterielle – ideologische – Aspekte erweitert werden. Und zweitens kann die Theorie, deren zentraler Forschungsgegenstand die multilateralen Beziehungen sind – die Theorie der multilateralen Beziehungen, eindeutiger dem theoretischen Rahmen der internationalen Beziehungen zugeordnet werden. Die genannte Theorie, die zwar im Rahmen der liberal-theoretischen Überlieferung erarbeitet wurde, zeigt sich als Gedankensystem, das sich mühelos dem (neo-)marxistischen Konzept der ideologischen Hegemonie und somit der (neo-)marxistischen theoretischen Schule zuordnen läßt.

Schlüsselwörter: *multilaterale Beziehungen, Hegemonie, Ideologie, (Neo-)Marxismus, USA, Institutionen*

Irena Brinar

**DIE HÖHEN UND TIEFEN IN DEN
INTEGRATIONSPROZESSEN IN DER
EUROPÄISCHEN UNION**

/Zusammenfassung/

Der Artikel legt die Theorie über die politische Integration allgemein und in Bezug auf die europäischen Integrationsprozesse dar, wobei die Entwicklungsgeschichte verschiedener Integrationstheorien von ihrer "theoretischen" Wurzel über ihre Entwicklung in verschiedene Richtungen bis zu den zeitgenössischen Auseinandersetzungen über ihre "Anwendungsfähigkeit" bei der Interpretation der europäischen Integrationsprozesse dargestellt werden. Der Artikel geht von der Voraussetzung aus, daß keine der Theorien in der Lage ist, zur Gänze die Komplexität des Phänomens Integration, das so-

wohl als Prozeß als auch als Zustand betrachtet werden kann, in der Europäischen Gemeinschaft bzw. Europäischen Union zu veranschaulichen. Vor allem ist aber keine der Theorien in der Lage, die Höhen und Tiefen bzw. die Wellenbewegung der europäischen Integrationsprozesse zu erläutern.

Verschiedene theoretische Ansätze befassen sich mit verschiedenen Aspekten der Integration. Die einen beschäftigen sich mit der Integration als Prozeß, die anderen wiederum als Zustand. Einige Ansätze hinterfragen die Umstände, die zu Integrationsprozessen führen und diese beschleunigen, wohingegen andere Theorien sich vor allem mit den Auswirkungen der Integrationsprozesse beschäftigen. Einige Theorien stellen die Integration auf nationaler, andere wiederum auf europäischer Ebene in den Mittelpunkt. Einerseits werden die sog. staatlichen Subjekte in Abhängigkeit von der Integration analysiert, andererseits wird die Integration nichtstaatlicher bzw. apolitischer Akteure untersucht. Während einige theoretische Ansätze vom Standpunkt der internationalen Beziehungen ausgehen, gehen andere Ansätze bei der Analyse der Integration vom Standpunkt vergleichbarer politischer Systeme aus. Die Vielzahl verschiedenster theoretischer Ansätze führt zu einer Art Chaos in der Analyse europäischer Integrationsprozesse sowohl in Bezug auf die angewandten Methodologie als auch bezüglich der erarbeiteten Ergebnisse.

In ihrem Beitrag bezieht die Autorin Stellung für den sog. dritten Weg bzw. für die Theorie der mittelfristigen Reichweite. Diese Theorie steht im Gegensatz zu den „großen oder allumfassenden“ Theorien, die die erste Phase der Beschäftigung mit der Integration gekennzeichnet haben, und zu den theoretischen Ansätzen auf „Mikroebene“, die vor allem für die 70-er und 80-er Jahre kennzeichnend gewesen sind. Der Ansatz, der auf der einen Seite die Integration auf Regierungsebene untersucht, und der institutionalistisch-neofunktionale Ansatz auf der anderen Seite schließen sich bei der Untersuchung der europäischen Integrationsprozesse nicht gegenseitig aus, da beide komplementär sind und beide Seiten derselben Medaille aufzeigen.

Schlüsselwörter: *europäische Integration, (Neo-) Funktionalismus, Ansatz auf Regierungsebene, innenpolitischer Ansatz, Spill-over*

Milan Brglez

FÜR EIN REALISTISCHES VERSTÄNDNIS UND EINE REALISTISCHE ERKLÄRUNG DER INSTITUTIONALISIERUNG DER INTERNATIONALEN BEZIEHUNGEN

/Zusammenfassung/

Der Beitrag geht vom Unterschied zwischen den politischen und wissenschaftlichen Realismus aus und lehnt die Logik ab, wonach der politische Realismus die „Realität“ in den internationalen Beziehungen beschreibt. Statt dessen bedient sich der Autor zur kritischen Erleuchtung der Theorie über die Institutionalisierung der internationalen Beziehungen den Ansichten des wissenschaftlichen Realismus, der die Unabhängigkeit der „Realität“ (Ontologie) von der menschlichen Wahrnehmung (Epistemologie) hervorhebt. Ein solches Verständnis der Realität ist bei der Erleuchtung der metatheoretischen (philosophischen) Voraussetzungen der Theorie über die Institutionalisierung der internationalen Beziehungen überaus hilfreich. Den beiden Grundideen der Philosophie der Gesellschaftswissenschaften folgend (die erste unterscheidet vor allem epistemologisch zwischen der Tradition der wissenschaftlichen Erklärung und der Tradition des hermeneutischen Verstehens, während die zweite vor allem die ontologische Frage nach der Beziehung zwischen der Gesellschaftsstruktur und ihren Aktivitäten stellt), unterscheidet der Beitrag zwischen dem ökonomischen (materiellen) und dem soziologischen (idealistischen) Verstehen der internationalen Institutionen. Die These, wonach das soziologische Verstehen der internationalen Institutionen realistischer ist, wird durch die kritische Erleuchtung der gegenwärtigen einflußreichsten theoretischen Ansätze – des rationalistischen, konstruktivistischen und des poststrukturalistischen Ansatzes – in den internationalen Beziehungen als wissenschaftliche Disziplin untermauert. Unzulänglichkeiten, die durch den erwähnten Ansatz entstehen könne und sich vor allem in der Möglichkeit zeigen, daß das Verstehen und die Erklärung der Institutionalisierung der internationalen Beziehungen in den Positivismus oder in den Relativismus ableiten, werden durch die Begründung eines alternativen metatheoretischen Ansatz, dem kritischen Realismus, entgegengewirkt, dessen

metatheoretische (die Überwindung der Dichotomie zwischen dem Materialismus und den Idealismus), theoretische (die Erklärung des prozeßhaften Wesens der internationalen Strukturen sowie die „Aktivitäten“ des Staates sowie dessen Beseitigung als notwendiger Ausgangspunkt für das Verstehen und Erklären internationaler Beziehungen in internationalen Institutionen) und praktische (die Begründung internationaler Beziehungen in den gesellschaftlichen Beziehungen) Implikationen aufgezeigt werden.

Schlüsselwörter: *Institutionalisierung, internationale Beziehungen, internationale Institutionen, Theorie über die internationalen Beziehungen, Philosophie über die Gesellschaftswissenschaften, wissenschaftlicher (kritischer) Realismus*

Jernej Pikalo

WESHALB DER LIBERAL-DEMOKRATISCHE STAAT NICHT IN DER LAGE IST, IN DEN GLOBALEN WECHSELBEZIEHUNG ZU BESTEHEN?

/Zusammenfassung/

Der Autor stellt fest, daß der moderne liberal-demokratische Staat nicht in der Lage ist, in den globalen Wechselbeziehung zu bestehen. Hierzu ist er vor allem aufgrund seiner spezifischen Staatsordnung nicht in der Lage, nicht aber aufgrund dessen, daß auf irgendeine Art und Weise Einflüsse oder Akteure von außen, wie z.B. multinationale Korporationen, der globale Kapitalismus, der ethnische Separatismus, u.a., seinen Zerfall herbeiführen könnten. Das Problem liegt in der theoretischen Konzeption des liberal-demokratischen Staates, nicht aber im Staat als Gedankenkonstrukt an sich. Pikalo verweist hierbei auf ein Paradox im Verstehen des Staates, wonach der Staat einerseits als eine im Zerfall befindliche Organisationsform der menschlichen Gesellschaften betrachtet wird, andererseits aber über dessen immer größer werdende Einbindung in die internationalen Verbindungen gesprochen wird, was den eigentlichen Zerfall des Staates zur Folge haben sollte. Man kann also nicht von einem Zerfall des Staates reden, wenn dieser in immer stärkerem Maße in die internationalen Beziehungen eingebunden wird. Der Staat hat und wird auch in Zukunft eine bedeutende Rolle in der internationalen Staatengemeinschaft innehaben, die sich mit der Macht

und der Position des souveränen Staats nicht messen kann. Der Autor fügt jedoch hinzu, daß der liberal-demokratische Staat als Staatsordnung einer Großzahl von Nationen in der sich stetig verändernden Situation der sich globalisierenden Welt nicht von dauerhaftem Bestand sein kann.

Schlüsselwörter: *liberale Demokratie, Staatstheorie, Globalisierung, Souveränität, internationale Beziehungen*

Tadej Prapotnik

DIE NATIONALE IDENTITÄT IST NICHT IN DEN GENEN, SONDERN IM DISKURS NIEDERGESCHRIEBEN

/Zusammenfassung/

Bei der Identität handelt es sich nicht um eine stabile und ewig währende Entität, da für die gegenwärtige Zeit vor allem die Erkenntnis über das Fehlen jeglicher fester Grundlagen charakteristisch ist. In allen angeführten Identitäten kommt die sog. „Schönheit der Gesellschaft“ zum Ausdruck, die es dem Einzelnen ermöglicht, der eigenen Existenz einen Sinn zu verleihen. Diese Mechanismen können auch als Mythen bezeichnet werden, die fortwährend die Forderung wiederholen, daß sich alle Menschen in ihrem eigenen, „chon immer vorhandenen“ Bildnis wiedererkennen müssen. Eine wesentliche Rolle hierbei spielt auch das Ergebnis des Prozesses des Wiedererkennens, da der Einzelne im Rahmen des Wiedererkennungsprozesses genau zu dem wird, womit er sich schon identifiziert hat, wodurch der Einzelne im Nachhinein die Richtigkeit solcher ideologischen Mystifizierungen akzeptiert, womit der Autor auch auf die performative Reichweite hinweisen möchte, die sich hinter den ideologischen Ritualen und Diskursen versteckt halten.

Am Beispiel Sloweniens werden im Rahmen der nationalen Identität einige Charakteristika aufgezeigt, wobei konkrete Charakteristika häufig als Ausdruck von etwas Verstecktem, Transzendentalen aufgefaßt werden. In diesem Zusammenhang wird als klassisches Beispiel der Mythos von der slowenischen Anständigkeit angeführt und erleuchtet.

Die angeführten Identitäten werden neben der durch die Ideologie geschaffene „Realität“ auch vom schon erwähnten Phänomen des „Schon-immer-

Vorhandenen" begleitet: so werden die eigenen Gewohnheiten unmißverständlich als Wesenszug bezeichnet, was gleichzeitig auch ein Moment in der sich selbst erfüllenden Prophezeiung darstellt, in der der Glauben, der aus ideologischer Sicht vorausgesetzt wird, mit Wissen gleichgesetzt wird. Alle Identitäten an sich sind bedeutungslos, da sie nur das Ergebnis einer Reihe von erklärbaren positiven "Eigenschaften" darstellen. Wie schon in der Schlußfolgerung der Analyse hervorgehoben wurde, ist jeder Versuch, dem Einzelnen a priori eine Identität zuzuschreiben und diese zu bestimmen schon in seinem Kern ungeeignet. Aus diesem Grund schlagen ideologische Mechanismen häufig einen essentiellen und mystischen Weg ein, um derartigen Argumenten ihre Plausibilität zu nehmen. Das wahre Wesen der Identität, wie sie im vorliegenden Artikel verstanden wird, liegt vor allem in ihrer ständigen Redefinierung und Verneinung, was bildhaft mit dem Trennen der Spreu vom Weizen verglichen werden kann. Aus diesem Grund handelt es sich bei der Identität also nicht, wie allgemein angenommen wird, um ein gewisses Ziel, das vom Einzelnen irgendwann erreicht werden kann.

Schlüsselwörter: *nationale Identität, Identifizierung, performative Reichweite der ideologischen Interpellation, Wiedererkennen, nationale Mythologie, nationaler Diskurs*

Jelka Zorn

DIE SUBVERSIVITÄT DER SEXUELLEN IDENTITÄT IN HOLLYWOOD-PRODUKTIONEN

/Zusammenfassung/

Der Artikel stellt zu Beginn ein theoretisches Konzept und ein praktisches Beispiel der feministischen Filminterpretation vor, die eine brauchbare Strategie zur Enthüllung der Subversivität in der traditionellen sexuellen Identität und in der für die westliche Kultur selbstverständliche Frauenfeindlichkeit darstellt. In einer Vielzahl von Hollywood-Produktionen können neben Elementen, die der Reproduktion traditioneller Geschlechterrollen dienen, auch subversive Elemente in den Geschlechterrollen gefunden werden. Anhand einer Analyse des Films "Massage in the Bottle" (mit Kevin Kostner und Robin Wright Penn in den

Hauptrollen) soll erforscht werden, auf welchen Grundlagen die sexuelle Identität bzw. die sexuelle Unterscheidung in der westlichen Kultur basiert. Den Hauptdarsteller kennzeichnen viele feminine, traditionell weibliche Eigenschaften. Kann daher der Hauptdarsteller, der von Kevin Kostner gespielt wird, als Frau bezeichnet werden? Kann sein Auftreten im Film als subversiver Akt verstanden und gedeutet werden, der der traditionellen binären Unterscheidung der Geschlechter ein Ende setzt, oder ist dies nur als eine Marketingstrategie zu verstehen, die die Hollywood-Produktionen auch dem weiblichen Publikum zugänglich machen sollen?

Schlüsselwörter: *feministische Filmanalyse, Gender studies, Subversivität der sexuellen Identitäten*

Dario Sereval

DER GENUSS UND DIE BEDEUTUNG DER MUSIK

/Zusammenfassung/

Der Artikel versucht die Herkunft der Musik bezüglich ihrer Funktion als ein zeremonielles Gesamtkunstwerk des "ersten Menschen" zu erörtern. Bei der realen Musik handelt es sich sowohl um ein Defizit im sprachlichen Genuß als auch um ein Genußüberschuß, der als Nebenprodukt aus der Symbolisierung bzw. Komposition hervorgeht. Wenn auf der einen Seite die Sprache des Dings (des Referenten) das Sein aushöhlt und von diesem Dingen nur der Bezeichnenden und das Bezeichnete übrig bleiben und hinter das Ding zurücktreten, so schafft das künstlerische Schaffen auf der anderen Seite im Prozeß der Symbolisierung erst dieses Ding. Mit diesem Standpunkt eröffnet der Autor eine große Anzahl von Ansätzen zur Ethik der Psychoanalyse.

Schlüsselwörter: *Psychoanalyse, Genuß, Musik, Phantasma, Ethik*

Igor Ž. Žagar

IST DER KONTEXT TATSÄCHLICH VON BEDEUTUNG?

/Zusammenfassung/

Der französische Linguist Oswald Ducrot entwickelt schon seit längerer Zeit eine neue Theorie

der Argumentation, die Theorie der "sprachlichen Argumentation" (TAJ), womit das argumentative Potential der menschlichen Sprache als System untersucht werden soll. Mittels dieser Theorie möchte Ducrot beweisen, daß die Sprache als System schon über bestimmte argumentative Elemente verfügt, so daß die Sprache einerseits auf bestimmten Ebenen schon von sich aus argumentieren kann, aber andererseits der menschlichen Fähigkeit zur dialogischen und interaktiven Argumentation gleichzeitig bestimmte Beschränkungen auferlegt. Ziel des vorliegenden Artikels ist es vom Standpunkt der Theorie über die Argumentation in der menschlichen Sprache, (erneut) die Bedeutung des Kontextes in der linguistischen Analyse zu erleuchten. Es soll dargelegt werden, daß die Bedeutung und die Rolle des Kontextes in vielen Fällen überbewertet wird und daß die Äußerungen selbst ihren eigenen Kontext bilden, der für die Bedürfnisse der linguistischen (und der argumentativen) Analyse völlig ausreichend ist.

Schlüsselwörter: *Kontext, sprachliche Argumentation, linguistische Analyse*